לוח התיקונים.

זייטע	ציילע	טעקסט	ליעז
10	17	שנת הה"ר	שנת הה"ר לפ"ג.
41	16	וגדול בישראל,	וגדול בישראל מוהר"י פערל ז"ל.
43	21	יבער ויכשל	יבער ויכסל
47	18	נלבות	נלבוג
102	12	[כ"ל תט"ש] והתלמוד	[כ"ל תט"ש]כו'אף תט"ש עיק' ויג"ל(אינו)עיק'כו',והתלמו'
—	26	אות	אותו
104	7	רפאפורט"	רפאפורט
—	8	להערה	,,להערה
—	9	והנה	,,והנה
—	12	לרפ"פ	,,לרפ"פ
179	8	בביאורי	בביאור
182	10	תשובתו	תשובתי
193	2	ממנו	ממני
201	10	יוציא	יוצא
210	2	לבו	לבי
216	24	כ"ז	כ"ד
224	7	ואילך · נראה	ואילך, וכן סוף ס' ה"ג מכילתא דואלה שמות · נראה

כחדתי אותן ממנו — ולא יכולתי להשיג הדפוס החדש. אך טוב הוא לפניו, כי זכה עד מהרה לראות כבר מהדורא שניה מקצת עלים של קיבוצו · ואם לעצה טובה ותמימה ישמע, ידפיסנו כלו מחדש· —

ובזו הרגע נראה לפני מהדורא אחת אשר נוסף לוח הטעות בסופה וכתוב שם על הערה א' לדף א' ע"ב, שוב ראיתי בהגהות מהר"י ברלין שהתעורר ג"כ ע"ז במקומו שם ע"ב. וזהו מה שהעירונו עליו שם במקומו · אך הקורא יראה דברינו ויבין אם תיקן הטעות ע"ד שוב ראיתי וכו'· — ועוד ראיתי שהשמיט בהערה לדף ח' ע"א כל הנדפס במהדורא קמא מהא דזבחים כ"ח ע"א בשהוא אומר שלישי כו', ע"כ מה שהראתי באר היטב להרב החוקר הגדול מוהר"ר נחמן קראחמאל ז"ל והוא כתב לו זאת תיכף וגם אמר לו בע"פ בהיותו בזאלקווא· — כפי שידעתי ברור ·

תם הספר

ראשונה המגלה היא, או מפני שסמוכה באיזה ספרים למעשה שושנה ובאה אחריה כמו אצל ר"ז פרענקל, והיו שניהם בקונץ אחד הנקרא כלו על שם הספר הבא ראשונה· ועתה ראיתי כי סברה השניה רחוקה ושושן איננו שושנה· וקרוב לי עתה יותר סברא חדשה, כי יתכן שמן השינויים הרבים הבאים בהעתקות שונות מספר זה, היה גם זה בהעתקה הסורית כי במקום עיר עקבאטאנע אשר סופר בנינה וחומותיה ויפיה בתחלת ספר זה, היה נמצא שם עיר שושן· ונחלפו לפעמים הערים האלה אצל הסופרים מזמן ההוא. ע' לדוגמא (קדמוניות ליוסף בן מתתיהו סוף ספר יו"ד·) מה שמספר מבנין גדול ויפה שבנה דניאל בעקבאטאנע וצ"ל שושן כמו שהעיר על נכון המעתיק לאשכנזית קאָטטא וכן ראזענמיללער על הקדמוניות שבתנ"ך (ח"א כרך א' צד שי"א) ועל ההתחלה בספר זה מציור עיר שושן קראו לו מגלת שושן.

בא וראה עוד אם לא הלשון שאמר הרב הזה על החכם צונץ היה יכול יותר להאמר עליו, במ"ש תיכף מקודם למאמרו זה, אילו היה מן הנימוס להשתמש בלשונות כאלה. ואנו אומרים רק כי נחפז הוא מאד במשפטו וביותר עוד באמרותיו על הקדמונים ובני דורו· וז"ל· „וע' רמב"ם בהקדמת לפי' „המשנה בשמות החכמים בסופו [צ"ל ריש פ"ו] כתב ויוחנן כ"ג הוא יוחנן בן „מתתיהו הנזכר בתפלת חשמונאים, ראינו שגם אצל הספרדיים היה ענין „חשמונאים ומלחמותיהם בנוסח התפלה כמו לאשכנזים" ע"כ· והקורא יתמה מעט מה רוצה להראות פה מדברי הרמב"ם האלה, כי יש לספרדים נוסח על הנסים בחנוכה? ואנו רואים זה בכל סדורי הספרדיים הקדמונים והחדשים. וגם מבואר להרמב"ם בעצמו בחיבורו הגדול בנוסח התפלה· והטור (או"ח ס"ס תרפ"ב) כתב שישנו בסדר רב עמרם גאון ובאבודרהם מוסיף שישנו גם בסדר רב סעדיה·וגם דברי הרמב"ם בהקדמה כפי שהעתיקם הרב הזה יפלאו בעיני הקורא, מה זה תפלת חשמונאים? אמנם שם כתוב כזה· ויוחנן כ"ג הוא יוחנן בן מתתי' הידוע הנזכר בתפלות במלחמות [צ"ל לדעתי ובמלחמות כי עכ"פ לא נזכר מלת מלחמה בתפלה] מלכי יון· ע"כ· ודוחק בעיני לפרש סוף דבריו ג"כ רק על תפלת על הנסים· ויתכן שיכוון ליוסיפון העברי או למגלת אנטיוכס הנמצאה בסידורי הספרדיים·

ואחרי כל אלה אין ראוי להכחיד האמת כי יש במחברת זאת גם דברים טובים ומועילים· ולוא ירביון כמוה מרב זה ומרבנים זולתו, אך במעלותיה ולא בחסרוניה.

אחרי כן בא לאזני מידיד הרב כי הדפיס מחדש איזה עלים ממחברתו, ואולי אחרי נודעו לו על ידו כמה שגיאות וחסרונות אשר מצאתי בה ולא

כחדתי

במבוכות · אכן גם בתלמוד בבלי נשארו מאמרים מאוחרים המורים על הזמן ההוא של רעות רבות וצרות עד שחשבוהו לעוקבא דמשיחא·(ע'ע"ז ט' ב') אמר ר' חנינא אחר ת' לחרבן אם יאמר לך אדם קח שדה שוה אלף דינרים בדינר אחד לא תקח במתניתא תנא אחר ד"א ורל"א שנה לבריאת עולם אם יאמר לך אדם קח לך שדה שוה אלף דינרים בדינר אחד אל תקח. ע"כ. ובסנהדרין (צ"ז רע"ב) א"ל אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא אין העולם פחות מן כ"ה יובלות (פירש"י היינו ד"א ר"נ שנה) וביובל האחרון בא· א"ל בתחלתו או בסופו כלה או אינו כלה א"ל איני יודע ע"כ. והמלך הזה פירוז היה בלי ספק נודע בשם רשיעא· ועל כן נתנו בו סימן נכון לעוף האסור הנקרא פירוז אנדרפתא· והוא מקביל היטב לשבור אנדרפתא שבור היה מלך טוב· ולא אמרו הסימן בהפך שבור תרילא וכדומה, ומזה יש להכריח איחור הסימן, כי בימי רב לא הצטרכו לו ותלמידיו שמעו מאמרו ושנו אותו וגם הראה להם מיני עופות שאמר עליהם· לא כן הדורות המאוחרים עם הגזירות ומהומות ביניהם שיראו פן ישכחו גם שמות עופות האסורים והמותרים ולכן נתנו סימן הנודע רק בימיהם· ופירוז רשיעא לבדו היה מפורסם אז לא שבור מלכא עוד שהיה לפני ימים רבים· אך בלי ספק ניתן הסימן עכ"פ איזה זמן אחרי הגזירות ונפתחו בי כנשתא והחלו לשנות מה שידעו מכבר. והנה רב בעצמו לא כוון בהכרת בשם הכינוי פירוז אנדרפתא אל איזה מלך, כי לא היה עוד בימיו מלך שנקרא כן· אכן פירוז מורה בלשון פרסי נלחון (ע' פקססהרט תלמוד לשון פרסי לד רכ"ב) ויתכן שנקרא כן העוף הטורף המנלח לשאר עופו' ולכן אסור· ובלי ספק היה נקרא אח"כ פירוז המלך בשם זה לכבוד לו· אך המאוחרים ידעו גם כן הסימן לאיסור בעוף הזה ע"י פירוז רשיעא· והנה התלמוד נחתם כפי ס' הקבלה לראב"ד (ל"ח סע"א) בשנת ד"א ר"ס ליצירה· והיא באמת העת הנכונה והראוי' ג"כ לרבוי ההעתקות של התלמוד וחתימתו, אחרי ראו הגזירות והמהומות בנת"ס, ויראו כי התלמידים לא יוכלו עוד לשנות כל אשר שמעו בלי גרעון· ואם יוסיפו עוד הויות וסברות יתרבו הסוגיות מאד וגם המבוכות בכלן ע"י הפסק הישיבות הקבועות, ולכן כתבו וחתמו כל אשר נאמר עד עתה· ובזמן ההוא ממש נעשה ג"כ הסימן פירוז רשיעא· ועתה ברור כי מ"ש הרב הזה שמשמע וסימנך פירוז רשיעא הוספה מגאונים דפירוז היה מאתים שנה אחר חתימת התלמוד, מראה ששכח מה שמשמע מתחלה ועד סוף, כי א"א להיות הוספה מגאונים,ופירוז היה עוד קודם חתימת התלמוד·

(דף ח' ע"ב בפנים). „וע' רש"י (שבת כ"ג א') שגזרו היונים על כל בתולה „שתבעל לשלטון וע"י אשה נעשה הנס כו' ואם אמנם כי תוקף הגזירה נזכר „כתובות (ג' ב') מ"מ לא נדע אם ענין זה בחנוכה וגם אם נעשה הנס ע"י

אשה

ומר זוטרא ורב אשי דאיקלעו לבוסתנא דמרי בר איסק, וגם עובדא זו נכללה בסימן, ועליה מורה אות ס' כי היא הברה היותר נשמעת במלת בוסתנא · אך אין כאן איזה כוונה מושכלת בגוף הסימן. עכ"פ כל זה מורה שהיו סדורות גם המסכתות עם הפלפולים כבר לפניהם, אך בכל זה לא היו עוד ספרי התלמוד ביד כל אדם, כי אז לא היו צריכים עוד לסימנים, וניתי ספר ונחזי — אלא ודאי שנקבעו הסימנים בעת שהוחל סדר קבוע במאמרים ואוקימתות · אך לא היו עוד קונטרסים לרוב, והוצרכו רוב התלמידים לחזור בע"פ הקושיות והתירוצים וכפי הסדר שלמדו כבר בישיבה. הן אלה הסימנים היו איפא כמו אותות וסימנים ג"כ להתחלת כתיבת התלמוד · ונראה כי נשמטו כבר לפנינו כמה וכמה סימנים, ונשאר מהם עוד כמה בספר ה"ג אשר אינם עוד לפנינו בתלמוד ·

נבא לסימן שלפנינו פרוז רשיעא, שהיה כבר גם לפני רש"י, שפירש אדם שהיה מוחזק רשע ביניהם · ע"כ. ויפה פירש אע"פ שלא בירר עוד כל הצורך, ועכ"פ נתקרב יותר לפירוש הנכון מהרב בעל הערוך שכתב וז"ל (ערך אנדרפתא) פירוש כמו נקבת במטיו ראש פרזיו והן הרשעים כן זה אנדרפתא הנקרא פירוז אסור ע"כ, והריחוק והדוחק נראה לעין· אולם הכוונה האמתי' היא זו·היו שני מיני עופות הנקראי' אנדרפתא,רק נהבדל בינויים שבור ופירוז· והנה שבור מלכא נודע בתלמוד והיו שנים בשם זה · הראשון בסוף ימי רב ושמואל והשני בימי רבא ושניהם היו טובים לכל העמים · פירוז הוא מלך המאוחר הרבה לרב בעל מאמר זה · ומלך משנת של"א עד תי"ז לחרבן · (ע' היסטאָריש קריטישע פּערזוך איבער דיא אַרזאַצידען ע"ג פאָן ריכטער לייפציג 804· כד רי"א) וגם כתב כי ממשלתו היתה מכאבת לנוצרים מאד · אמנם סופרים אחרים יספרו מרשעתו ואכזריותו נגד כל העמים וגם נגד המטיבים לו בראשונה מאד · ומעשהו הראשון בעת עלה לכסא היה להמית את אחיו עם שלשה יועציו · ואח"ז עבר על שבועה חמורה אשר נשבע למלך התתריים בל ילחם נגדו עוד · ע' מאַלקאָלם קורות פרסיים בהעתקה אשכנזית (כד ק"ז) ועוד (אַללגעמיינע וועלטהיסטאָריע מחברת חכמים בענגלאַנד חלק ט' סי' תר"סג) וגם בהערה מביא בשם שיקארד שכתב באורך, מהרעות הרבות אשר עשה זה המלך לנוצרים וגם ליהודים · אולם גם בספרינו מצינו מגזירותיו ואכזריותו · יעויין אגרת רש"ג (יוחסין קי"ז ב') בשבע בטבת בשנת תשפ"א [לשטרות והוא ת' לחרבן וד"א רכ"ח ליצירה ממש באמצע ימי פירוז] אתסרו רבנא אמימר בר מר ינוקא והונא בר מר רב אשי ריש גלותא ומשרשיא בר פקוד ובשמנה עשר יום אתקטילו הונא בר מר זוטרא נשיא ומשרשיא ובאדר דשתא דא אתקטילו רבנא אמימר כו' · ובשנת תשפ"א אתסרו כל בי כנשתא דבבל ואתנקיטו בי יהודאי לאמגושי ע"כ · ויש מזה גם בסדר עולם זוטא אך

על אות הראשון היותר נשמע בהברה ומשני אות ז' לנשמע יותר מאות צ'.— ואות מ' על מר בריה דרבינא, ץ' על רב נחמן בר יצחק. ש' על רב ששת בריה דרב אידי. ב' על רבה בר רב שילא, כי רבה מורכב מן רב אבה (ערך אביי) ולכן רמזו רק לשמו העצמי, ורק להברת ב' הנשמעת ולא לאות א' נחה. ח' על רב אחא בר יעקב. מ' על רב מרי. ב' על רב כהנא. נ' על רבינא, כי הוא ג"כ מורכב מן רב אבינא, ובעבור שהבי"ת מן שם העצם נתקצרה ונשאר רק רב אינא בחרו בהברת נ' הנשמעת יותר או שצ"ל בסימן מבב"שי.— ש' על רב אשי. ויתכן בסימן זה כבר איזה כוונה ג"כ, דאמרי אינשי, הזמן מאסף או מכנש השבת של בני אדם, כלומר אחר זמן רב נודע יותר מה הוא, או להפך. ועכ"פ סימן זה המציאו להם התלמידים רק אחרי השלו כבר ללמוד כל הסוגיא הכוללת איקומתות האמוראים על הסדר בזא"ז.— ודרך אחר נמצא במסכת זו (ד' א') שלפני מאמר רב מנשה במכניסן תחת כנפיו, גרסם (סימן מכנים איזמל בזכרים) ורש"י לא פירש על זה כלום כמו על רוב סימנים שבש"ס, ונראה שלא היו לפניו בש"ס שלו. אך התום' פירשו וז"ל סימני שמעתתא דרב מנשה דהא מכלתא [ר"ל של זו המסכתא] הך דמכניס תחת כנפיו, ולקמן בפ"ב (ל"א א') איזמל שאין לו קרנים, ובפ' אלו טריפות (נ"א א') הנהו דיכרי דגנבי גנבי. מיהו גם במקומות אחרים יש כדאשכחנא ביבמות (כ"ה א') דאמר רב מנשה גזלן דדבריהם כשר ועוד בשבת וכו' ע"כ. וגם סימן זה מושכל ויש לו כוונה, כי לפי הדין בכל מלין בצור ובזכוכית וכו'. ע' רמב"ם (רפ"ב ממילה) אך סיים שם ומצוה מן המובחר למול בברזל בין בסכין בין במספרים, ונהגו כל ישראל בסכין, ולא רשמו המפרשים מאין לו זה. אמנם מצאנו (שבת ק"ל ב') אמר ר"ל משום ר' יהודה הנשיא פעם אחת שכחו ולא הביאו אזמל מע"ש וכו' ע"ש לענין מילה. ואזמל הוא סכין קטן ע' מוסף הערוך. ע' עוד בה"ג ריש הל' מילה והיכי דאייתי אזמל מע"ש ואיפגים, ועוד שם (כ"א סע"ב) או דאיפגים איזמל מקמי דלימהליה, ומכל זה מבורר המנהג הקדוש כדברי הרמב"ם, ונכנס עוד בסימן הזה מכנים אזמל בזכרי' ויהיה גם הוא לראיה על המנהג. עכ"פ הנה זה סימן מדרך חדש ששנו להם התלמידים במה מאמרים נאמרו בשם רב מנשה במסכת חולין, ורב מנשה היה מאחרוני האמוראים. וכעין סימן זה נמצא (שבת ל"ד א') על כל המאמרי' הנמצאים במסכת שבת מר' אבא א"ר חייא בר אשי אמר רב (ע' ס"הד אצל ר' אבא סתם). ומדרך אחר עוד הוא הסימן (רפ"ב דב"מ) שמגש ממק"גטי כנ"סעז [וצ"ל כנסען] והוא מן כל המשניות או בריתות הבאות שמה על הסדר בלשון תא שמע, על אביי או רבא דפליגי ביאוש שלא מדעת. והאות האחרון נ' הוא התחלת הסיפא מבריתא דעודהו הטל כו' נגבו כו'. וכוללים אלו הקושיות שני עמודים גדולים ולפני הבריתא האחרונה יש עובדא מאמימר

היום רק לגוף הפרשה המתחלת קדושים תהיו, ופסוק ואם האכל יאכל הוא השביעי בה, ואילו היה מקרא זה בפרשה ג' או ד' של סדר זה מהשבוע היה איזה מקום לדברי הרב הזה. אולם כשהוא בפרשה זו בעצמה המתחלת קדושים תהיו, לא היו יכול לסמנה באופן אחר רק בהתחלתה. ואם יאמר שגם זה בלתי מלוי כלומר מלת פרשה או לסמנה ע"פ התחלתה, נראה לו משנה מפורסמת (סוף מגלה) בפסח קורין בפרשת מועדות של תו"כ, בי"הכ אחרי מות. וע' מדרש רבה (ריש קדושים) מפני מה נסמכה פ' עריות לפ' קדושים [תהיו, כן הוא בילקוט]. — ודי בזה. ויהיה לו למוסר.

(שם) „עוד נ"ל חולין (ס"ג ע"א) כ"ד עופות טמאים אי דויקרא עשרים „הוי, ובלי ספק גם זה הלשון הוספה הוא, כי בימי הש"ס נקרא ס' ויקרא „בכל מקום בשם תורת כהנים" ע"כ. אין זה ראיה, כי אף אם במשניות ובריתות נקרא ס' זה תו"כ וכן קראוהו אח"כ גם בעלי מסרה בא"י, נקל להיות כי בבבל ובארצות אחרות הרגלו לקרוא הספרים על שם התחלתם. וזכר לדבר, הנה נקראים במשנה, ספר ג' תו"כ וס' ד' חומש הפקודים (מנחות פ"ד מ"ג) וברש"י שם ספר ויקרא וספר במדבר. וכן בה"ג סוף ספרו אע"פי שקורא למעלה ס' חומש הפקודים ובסמוך מכלתא דואלה שמות וספר וידבר ואלה הדברים ע"כ. ואע"פ שכתב שם בסמוך וכלהו פירושים בתו"כ, הנה זה רק מפני שהבריתות האלה של מדרש תו"כ נקראו כבר כך, ונהגו החכמים לכנותם כן כשמביאים איזה מהם. אך כשמדבר מגוף ס' השלישי בתורה, היו יכולים לכנות אותו ג"כ בקצרה על תחלתו, ויקרא. ויש הבדל כזה גם בשמות מסכתות ידועות, יש קוראים מסכתות יו"ט ומ"ק על ענינם, ויש קוראים אותן ביצה ומשקין (ע' ערוך אוורי ופזר קש"ב) ע"ש התחלתם במלה זו.

(שם) „ושמעתי ג"כ שהך סימן שמובא (חולין ס"ב סע"ב) וסימנך פירוז „רשיעא ג"כ הוספה מגאונים דפירוז היה ערך שני מאות שנה אחר חתימת „התלמוד" ע"כ. זה שמע בשם או מפי מחבר תולדות הר"נ, וקיצר וסתם וגיזם. ואני אפרש כי דבר חידוש הוא וראוי להאמר. הנה כל הסימנים בש"ס נראים כבר בעצמם מאוחרים, שהרי הם מראים לרוב על סדר המאמרים או המ"ומ של האמוראים בזא"ז. וזה מורה שהיו התלמידים כבר שונים את הסוגיא על הסדר שנמצא לפנינו, וא"כ היה התלמוד מסודר ונגמר כבר לכתיבה, ואז התחילו ג"כ קצת תלמידים לכתוב הסוגיות המסודרות בפיהם. וכה נעשה כל התלמוד עד מהרה ממה שקבלו על יד הקונטרסים ואספו אותם לאגודות. ולדוגמא סוגיא דחולין (י"א א') מנא הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא. ויש שם עשר אוקימתות על זה מאמוראים שונים, מן ר' אלעזר עד רב אשי האחרון בהם. וקודם לאוקימתא הראשונה יש סימן. זמן שב"ח [נ"ל שבח] מבנ"ש. ופירושו אות ז' מורה על ר' אלעזר, כי השגיחו בסימני'

מזוני הכי איתוסף תריסר ירחי שתא. ואיכא למימר נמי דרבנן סבוראי דכתבי השתא דלא איתמר וכו' אכולה שמעתא קאי ע"כ.

עוד הוסיף זה הרב להראות הוספות בש"ס וז"ל ,,וע' (זבחים כ"ח סע"א) ,,כשהוא אומר שלישי בפ' קדושים תהיו והנה לא מצינו בכל הש"ס שיזכירו ,,את סדר השבועה [נ"ל השבוע] כי שמות שהונחו לפי הסדרים נעשה [נ"ל ,,נעשו] אחר חתימת התלמוד, ובכל הש"ס לא מצינו שיכנו שמות סדר השבוע [על השנות הדברים פעמים כי ממהר הוא לעשות ע' שתי דוגמאות למעלה לדף נ' ע"ג הגה נ'] והטעם כי היו אצלם רבים אשר התנהגו לסיים התורה ,,בג' שנים (מגלה כ"ט סע"ב) ורק הוספה היא וע' רש"י שם דמשמע דלא הי' ,,לפניו גירסא זאת. — ומ"ש רש"י שם בפ' קדושי' קרא זוטא ולא ידעתי לכוין" ע"כ. ידעתי ברור כי אילו היה רואה טעיות כאלה מזולתו וביחוד ממחבר תולדות הר"נ, היה צועק חמס ומבהל על פיו וממהר להוציא דברים שבליבו. ואני ידעתי כי בני אדם נחנו ורשת השגיאה פרושה על כלנו. אבן זה הרב מאשר דמה כל היום רק ללכוד או להראות גדולה בחדשות ונפלאות בעיניו, נלכד מהרה יותר. והנה פה לא שם עיניו בסוגיא דזבחים שם כלל ובכל זה רוצה להביא ממנה ראיות שוא. דאמרינן התם מנה"מ (דמחשבת חוץ למקומו פוסלת ואין בו כרת) אמר שמואל תרי קראי כתיבי. מאי היא כו' אלא אמר אביי כו' סמיך אדתני תנא כשהוא אומר שלישי בפ' קדושים תהיו שאין ת"ל שהרי כבר נאמר ואם האכל יאכל מבשר זבח השלמים כו' ואם אינו ענין לחוץ לזמנו תנהו ענין לחוץ למקומו. ע"כ. כלומר פסוק זה של ואם האכל יאכל מבשר זבח השלמים ביום השלישי, כפול הוא. הראשון בסדר צו (ויקרא ז', י"ח) והוא מקרא ארוך. והשני בפ' קדושים תהיו (שם י"ט ז') והוא מקרא קצר נגד הראשון. ותנא זה הוא בעל תו"כ (סדר צו) ושם כתוב ג"כ ת"ל בפ' קדושי' אם האכל וכו'. והוכרח לרשום בפ' קדושים תהיו, לדעת כי מדבר מפסוק המאוחר ולא מפסוק המוקדם שהוא למעלה בפ' וזאת תורת זבח השלמים בסדר צו. וזהו כוונת שמואל במימרא דיליה, תרי קראי כתיבי. וזהו שכתב רש"י ז"ל כשהוא אומר שלישי בפ' קדושים תהיו קרא זוטא ואם האכל יאכל כו' (ע"ש ריש ע"ב) ופגול דקרא אריכא דצו את אהרן כו'. וכן בגמרא לקמן שם ומאי חזית דקרא אריכא בחוץ לזמנו ושלישי דפ' קדושים תהיו חוץ למקומו כו' מסתברא קרא אריכא כו' אלא אמר רבא כלהו מקרא אריכא כו' ועוד שם (כ"ט א') אמר ליה ר"פ לרבא דידך [נ"ל לדידך] שלישי דפ' קדושים תהיו מאי דרשת ביה. ועתה הנך הקורא יודע לכוין היטב דברי רש"י ז"ל, וכן גם הגמרא מובנת לך היטב, וראית כי הלשון פ' קדושים תהיו שגור שם בסוגיא ואין כאן הוספה כלל, שכבר ראינו ההכרח לציין כן הפרשה. ולא כיוון כאן לסדר השבוע שאנו קורין

היום

קודשאי אמר עדיין יש לזה בעולם נח נפשיה · ע"כ · ובפי הנראה היה כן בגמ' לפני מחבר ס' חסידים (ע"ש סי' תרל"ג) כגון ר"י בן קודשאי שלמד מס' עוקצין כדי שיעיין רשב"ג אעפ"כ העניש ר"מ · וכ' המפרש אולי היה הגירסא בגמרא כן לפני המחבר ע"כ · והנה לפניך הגירס' כן בה"ג ונוסף בתלמוד · וככה נמצא בה"ג (הל' תמורה) הסיפור מפטירת רבה בר נחמני שנמצא לפנינו בגמ' (ב"מ פ"ו א') וכבר הוצרכו מפרשים הראשונים לאמר שבחלום ראה רבה הויכוח במתיבתא דרקיעא ע' ש"מ שם · אולם ממה שנמצאה אגדה זו בה"ג ולא שאר אגדות רבות, נראה שהיתה רק שמורה בתחלה בקונטרס אצל תלמידי רב יהודאי, ואח"ז נכנסה גם בתלמוד, כיהאי דסוף הוריות · ובפרט במס' ב"מ שהראינו כבר בשם הרי"בא שנוסף הרבה מתלמידי רב יהודאי · ונודע עוד הסיפור המגונה הנמצא על לידת שמואל רק בה"ג (הל' גיטין) ומובא קצת בתוס' קדושין (ע"ג א'), ובררתי במ"א כי הוא כלו בדוי עוד משונאי שמואל בחייו · ומסדרי התלמוד גמרו מהכנים קונטרסים כאלו באגדות שלהם · אך איזה מהם נכנסו אח"כ ע"י העתקות וערבובי איזה סופרים · וכן קרה בסיפור מגונה שנכנס בתלמוד על רב פפא (ע' תולדות רבינו נתן הערה מ"ה) · ומי יודע אם לא הוספות כאלה בהלכות ואגדות ופרסומם הרב ע"י קונטרסים, לא היו לאבני מכשול, אל תלמידים אחרים מזמן ההוא של רב יהודאי, והם ענן ושאול אשר מאסו גם תפוחי זהב ע"י מעט משכיות חרס · ועל זה נאמר חכמים הזהרו בדבריכם, שמא ישתו כו' ונמצא וכו' · — וכבר הראיתי עוד סבה אחרת ליציאת ענן ושאול במהלך קורות העמים מזמן ההוא · ע' מכתבי על אודות מלצת ר' ילחק סנגרי (סי' א') ולרף שתי הסבות אחת אל אחת, והיו לאחדים בידיך ·

ועל דבר ההוספות הרבות מרבנן סבוראי, לדעתי יש ליחס להם כל ההויו' או המסקנות הבאות בסוגיות אחרי האמוראים היותר אחרונים · עד"מ (גיטין ס' א') מר בר רב אשי אמר לטלטולי נמי אסור, ולא היא שרי לטלטולי כו' · ואציג עוד רק דוגמא אחת מסתמא דתלמודא, אשר לא היינו מיחסים אותה לרבנן סבוראי, לולא שמצאנו בבעל העיטור שכתב כן לפי תומו וכדבר הנודע · והיא בסוגיא דמורדת (כתובות ס"ד א') השתא דלא איתמר לא הכי ולא הכי תפסה לא מפקינן מינה לא תפסה לא יהבינן לה ומשהינן לה תריסר ירחי שתא אגיטא, ובהנך תריסר ירחי שתא לית לה מזוני מבעל · וכתב שם הר"אש, השתא דלא איתמר כו' מאמוראים אחרונים הוא· אולם בס' העיטור (דיני מרד פ"ט ע"ג) כתוב, ומשהינן לה תריסר ירחי שתא אגיטא, הדין נוסחא דנוסחאי עתיקי, ול"ג בה ובהנך תריסר ירחי שתא בגמרא · והאי שיעורא לא בת"ק ולא כרבותינו, וכי היכי דאיתוסף בגמרא

מזוני

שם היטב. אכן גם הוא די בפשוטו ומגיד לאדם מה שחו לעורר בכי. ועכ"פ לא יעמוד הרואה מחרים משתאה על זה. ולהפך במדרש מבואר מקרא של יוצר הרים כו' אפילו שיחה קלה וכו', אך על יתר המקראות של אולי אינו מבואר כלום וסמך ג"כ על המבין שיש בכלם מלת אולי, וראוי עוד להשלים שני המדרשים זה בזה שהם במקום אחד. ובלא זה מ"ר משובש שם וחסר, כי המאמר הראשון של רב הונא בשם ר' יעבץ על יוצר הרים אין לו שחר לכאורה, ומפורש היטב בירושלמי שם שהכוונה על הבל היוצא מפיו וזהו ובורא רוח:

עוד מצא כאן מקום להציג איזה מקומות שנוספו בתלמוד בבלי מרבנן סבוראי או גם מגאונים: וכתב „וע' ש"מ על ב"מ י"ט רע"ב מן מתניתין „בבריא עד מתקיף ר' זביד הוא הוספות רב יהודאי גאון בעין פירוש להסביר „תירוץ הגמרא" ע"כ. אמנם ביחוד במס' ב"מ אין זה חידוש כלל: עיין למעלה במסכת זו (י"ג ב') תיובתא דר' אלעזר בקדא וכו' עד ולא חיישינן לפרעון (י"ד א') העירו הרמב"ן והרשב"א וז"ל כתוב במקצת נוסחי פירושא ומשמיה דמר רב יהודאי גאון נקיטי ליה וכו' ולא דייק לן כלל ע' בש"מ שם: וכן בס' העיטור (סוף שטרות היוצאין) והאי פירושא דכתיבא בספרים ישנים תייבתא דר"א בקדא וכו' פי' דרב יהודאי הוא וליתא בספרים כו': ע"כ. וכהנה רבות במסכת זו. וכבר הקדים הריטב"א למעלה (לדף ג' א') וז"ל בין לרבנן ובין לר' יוסי: פי' כל הלשון הזה עד תנא ר' חייא אינו מעיקר בגמרא אלא מלשון רב יהודאי גאון ופתקוה ספרי בעיקר הגמרא והרבה יש ביוצא בו במסכת זו, ואיכא נסחי דל"ג ליה. ע"כ: ולקמן אביא ראיות שאף על אגדות בב"מ ובשאר מסכתות הוסיפו רב יהודאי ותלמידיו. וע"ל דברי הריטב"א סמכתי והשמטתי כל עמוד אחד גדול של אגדה במסכת זו (דף פ"ד ע"א) מראשו ועד סופו, מן ואף ר' ישמעאל בר' יוסי מטא כי האי מעשה לידיה עד בעו רבנן רחמי עליה ונח נפשיה: ויש בעמוד זה האגדה הידועה אשר נתנה מקום לשונאי רז"ל להתל בנו, וגם הסיפור מר"ל תלמיד חבר לר' יוחנן שהיה לסטים בתחלה, וראיה שנוסף כל העמוד הזה ע"ש רים ע"ב, ואפ"ה לא סמך ר"א בר' שמעון אדעתיה, פירש"י דאמר ר"א בר"ש לעיל ספיקות שלכם כך ע"כ, ולעיל זה הוא בדף פ"ג סוף ע"ב, כי באמת בכל עמוד א' של דף פ"ד לא נזכר דבר מר"א בר"ש: ולא נמצא דמיון לזה בש"ס שיאמר ואפ"ה וכו' על סיפור רחוק הרבה ממקומו. ורק בהשמטת כל עמוד א' של דף פ"ד, מחוברים הסיפורים יפה. — וראיות שהוסיפו רב יהודאי ותלמידיו באגדות, ע' סוף הוריות הסיפור מרשב"ג ור"מ, ורבי יעקב בן קודשאי רצה להראות לרשב"ג מה ילמוד ולמד הוא עוקצין. ובה"ג (סוף הל' הוראות) מוסיף מה שלא נמצא לפנינו בגמרא פגע ביה ר"מ בר' יעקב בן

קודשאי

בא"י מה שאמרו עוד בבבל · וכן ר' יניי ור"א קליר באיטליא התירו להם כבר פיוטים בג' ראשונות ואף בג' אחרונות · ולא כן הספרדים הראשונים שאין להם פיוטים באחת מהראשונות אע"פי שקבלו לומר זכרנו ומי כמוך · עכ"פ מרחיקים עוד מה שהרחיקו בני בבל יותר׃

כה) עוד כתב הרב המשיג · „נוסף על זה הנה לדעת ר' אלפס סוף „עירובין ש"ס ירושלמי היה מסודר כבר לנכח עיני חותמי תלמוד בבלי" ׃ כבר כתבתי כי השתמש זה הרב בדברי כותב התולדות במקום הזה להשיג עליו, וגם בתולדות רבי' נסים כתב זה בשם הרי"ף ומביא ראיה נפלאה מפי"ב דכתובות בבבלי וירושלמי ועוד ראיות אחרות לחזק דברי הרי"ף, ואעפ"כ מברר גם כי רוב הגאונים לא עיינו עוד או לא רצו להשגיח על תלמוד ירושל' ומעט מהם עיינו בו רק לפרקים. ומה שרוצה זה הרב להוסיף ראיה שמסדרי בבלי סמכו על הירושלמי ממה שאמרו בבבלי (נדה ח' א') ואמר ר"א הלכה כר' אליעזר, דאומר ברכה ד' בפני עצמה, ופיר"שי ואמר ר"א בברכות ירושלמי ע"כ, הנה לא זו הראיה עוד שהיה לפניהם תלמוד ירושלמי מסודר, רק שידעו הבבליים מאמר זה של ר"א, מא"י, כאשר ידעו כמה מאמרים של ר' יוחנן ותלמידיו אע"פ שאינם נמצאים לפנינו בירושלמי כלל, רק על ידי הבאים מהתם להכא, ור"שי מביא על מאמר זה שנמצא ג"כ היום לפנינו בתלמוד ירושלמי. אכן ראיות מחבר התולדות הן על סידור תלמוד בבלי שלפנינו, שנעשה בהכרח כבר ע"פ סידור תלמוד ירושלמי במקומות ידועים מן המשניות. ומה שרוצה זה הרב להראות פה עוד חשיבות הירושלמי בעיני הפוסקים לענין כמה דינים, זו מן ההתפסדות, ומי כפר זאת ח"ו· ועל כעסו בסוף דבריו על מחבר התולדות „לכן נוטל (?) בזה מה שחידש" אשאיר עתה לקורא, המשפט, למי יאות מאמר זה, אם אל מחבר התולדות או אליו בעצמו, כי כל חידושיו בהגה זו אפס ואין, ושל מחבר התולדות בהערה ט"ז לרבינו נסים, שרירים וקיימים׃

(דף ח' ע"א בהגה)· „וע' ירושלמי פ"ב דחגיגה וז"ל כי הנה יוצר הרים „ובורא רוח זה א' מכמה מקראות שהיה רבי קורא עליהם ובוכה אולם אין „הבנה ופירוש לדבר זה אם לא נדע דברי הבבלי (חגיגה ד' ב') שסיימו כולי „האי ואולי· וע' תנחומא ומדרש פ' אמר שהביאו ג"כ בז"הל רבי כי מטא „להאי קרא בכי, והרואה עומד מחריש (?) משתאה לדעת כוונת המדרש, „ובבבלי גם מוכא כל הענין בביאור" ע"כ · הנה אסיפת פסוקים הראשונים שמסיימים כלם באולי ומלת וגו' בכל אחד מורה הכוונה היטב בירושל' למבין, ומקרא יוצר הרים ובורא רוח מבואר גם היטב· ובתנחומא מבואר בפסוק הראשון שנאו רע ואהבו טוב וכו' אולי יחנן, אמר כולי האי ואולי, ומעצמם מובנים שאר המקראות שכתוב בהם אולי· אך מקרא יוצר הרים איננו מבואר

שנמצאו בה"ג שלנו מירושלמי רובם ככלם הם מר"ש קיירא אשר ארצו קרובה לא"י· וגם הוא ראה בתלמוד ירושלמי רק לפרקים מועטים. ואפשר העתיק את הכל או הרוב מס' המעשים לבני א"י. ומקום אחד יש עוד אשר הוא מכותב מאוחר בזמן הרבה לרב יהודאי· וגם רוב גאונים המאוחרים לא השגיחו על תלמוד ירושלמי ובתשובותיהם לא הזכירוהו בשום מקום לענין הדין· ואף רב האיי האחרון בהם לא ידע מאין לקח ר"ש קיירא פס"ד אע"פ שמבואר בירושלמי פ"י דתרומות, רק שמע כי יש מעשים לבני א"י שנמצאו בו דברים כאלה·— ואין ספק אצלנו עוד שגם הלכות קצובות דבני מערבא שנמצאו בה"ג (בין הל' שבועה והל' ע"ז) מקונטרס אחד של ס' המעשים הוא, כי בתלמוד ירושלמי לא נמצאו· ועכ"פ הם מה"ג של ר"ש קיירא, לא מהלכות רב יהודאי ואע"פ שנקראו קצובות, כי אינם בלשון ארמית נקיה כי אם בלשון מעורב קרוב ללשון המשנה·והכותבים המאוחרים הוסיפו מלות דבני מערבא· ואפשר קראום כן בעבור שהם מר"ש קיירא שהוא במערב בבל·— ולענין רב יהודאי ותלמידיו שנכנסו מהם כמה דברים בהלכות ובאגדות של תלמוד בבלי ע' לקמן(לדף ח' ע"א בהגה),ושם הערה על מה שנולד מפרסום הקונטרסים ההם בזמן ההוא·

כו) עוד כתב הרב הזה בהגה היא· „וכן מסכתות קטנות אשר „נתחברו בזמן הגאונים מביאים הרבה ענינים מן הירושלמי" ע"כ, הם נתחברו בלי ספק בא"י· וממסכת סופרים ידענו זה בבירור· וכבר יש שם התחלה מדרכי בעלי המסרה אשר היתה ישיבתם בטבריה· והכותב מ"ם ראה או זכר דרכי קידוש החדש בבית הנשיא (ע' פי"ט) אע"פי שבימיו נתפשט החשבון מקביעת המועדים מ"מ היו עושים עוד בא"י כמו מלפנים סעודות בבית הנשיא בעת קידוש החדש, ולא פה המקום לברר זה היטב·—ואעיר עוד על הבדל גדול בין בני א"י ובני בבל בעניני תפלה ואחרי כן גם בין בני איטליא שנמשכים אחרי בני א"י, ובין בני אספמיא שנמשכים אחרי בני בבל כאשר העירותי על זה בכמה מקומות· וככה מ"ס שנתחבר בא"י ונגדו ס' ה"ג במקים שנמצא פסק של רב יהודאי בל' ארמי נקיה· ע' ה"ג (ספ"ה דברכות) לעולם אל ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות ובג' אחרונות כו' ומהכא לא שבקין רבנן למימר מעומד· (הוא פיוט בתפלת מעומד הנקרא בתחכמוני (שער י"ח) מעמד. ונהכרת היה זה של בעל תחכמוני באמצעיות, אבל בה"ג מדבר מראשונות ואחרונות) ואפי' זכרנו לחיים במגן לא אמרינן וכ"ש זכור רחמיך וכבוש כעסך במודים לא אמרינן, אבל ובספר חיים אמרינן בשים שלום, דסליקו להו י"ח והוי ליה כי תחנונים ע"כ· אמנם במס' סופרים (פי"ט ה"ח) ואין מזכירים זכרונות בג' ראשונות ובג' אחרונות אלא בב' י"ט של ר"ה וביו"הכ בלבד ואף באלו נקושי התירו ע"כ· א"כ החלו כבר להתיר

הלא נאמר שהכוונה לרב אלפס' וקוראהו פיאס בלא אל הערבי ? כי באמת נמצא כן סיום הברכה ברי"ף כנזכר והוספה כזו היתה יכולה להעשות בה"ג של אספמיא (ע' תוס' פסחים ל' א' וס' הישר לר"ת דף ע"ב ע"ד) ושם משכן הרי"ף וספריו · ואשאיר המשפט בזה לקורא נבון · ואם יקבל השערה זאת נראית עוד ראיה שהיו קורין לפעמים את החכם על שם עירו לבד כמו קליר (ע' כ"ח זה מכתב ג' סי' נ') ·

כד) ולא נוכל להחריש פה ממה שמצאנו בסוף ס' הישר הגדול לר"ת על דבר ס' ה"ג ונעתיק לשונו בקיצור אע"פ שכפי הנודע הוא משובש מאד · וז"ל „שרי ליה מאריה לר' מנחם (השואל) על רב יהודאי גאון שמוכיחת (?) „הגאונים שלא היה כמותו, כו' ועל ברכה אחרונה שלאחר כוס המזון, וכי „תעלה על דעתך שמשוגע היה שפטרה · וכי עשו (?) כל תשובות הגאונים „וגם רב עמרם · אך ידוע תדע כי יש בהלכות גדולות הרבה מתלמוד ירושלמי „ומברייתות במקום שאינו סותר תלמוד שלנו, הכי הוא ל' (?) וכך שיעורו „באלף · [כוונתו למאמר עכברא בשיכרא ע' למעלה סי' א' וסי' ד', והת"ל כי הבינותי פה דברי ר"ת הקלרים] וכי ההוא דאשת חמיו מותרת אבל אסור' „מפני מראית העין, וכו' וטובא איכא · ואעפ"כ יש דברים שלא נתיישבו לי'' ע"כ · והנה עם כל מהללו הנכון אשר נתן לו, סיים שיש דברים שלא נתיישבו לו, וזה רק מפני עירוב שני הספרים לר"ש קיירא ורב יהודאי גאון ביחד אשר לפעמים סותרים זא"ז (ע' למעלה סי' י"ד) וגם מפני ההוספות הרבות ממאוחרים הרבה · והראיה שהביא ר"ת על הבאת הירושלמי מן עכברא בשיכרא, כבר הראתי שהוא מר"ש קיירא וגם הוא יתכן שלקחו מס' המעשים לבני א"י, (ע' לעיל סי' י"א) · ולא נשכח עוד מה שכתב ר"ת בעצמו דלא בכל מילי סמכינן אה"ג, דרב יהודאי מאור עינים הוי, ופעמים שהיו תלמידיו כותבין לפניו משמו אשר לא יצא מפיו ולא עלה על לבו (מרדכי מו"ק סי' תתמ"ג) ·

כה) ועתה נאמר כי מה שנמצ' בה"ג (ספ"א מהל' ברכות) ואית' בתלמוד דמערב' וכו' הוא מן מאמרים המאוחרים הרבה גם לתלמידי רב חנינאי, והם מרבנן הנקראים בה"ג „רבנן דהשתא'' כמו שהבאנו למעלה (אות י"ט) ומהם ג"כ הדברים בסמוך (פ"ב מברכות) ועד השתא כמה מדינות בא"י הכין נהיגין למימר באורתא וכו' · אך זה יקר לנו כי לא ביאר הכותב לאיזה זמן קורא השתא, והספיק לעצמו במה שבני דורו ידעו את זמן ההוה ולא השגיח לדורות הרחוקים ממנו הרבה אשר ההוה יהי להם לעבר, והשתא תהוי להון למלקדמין · ואקוה כי בררתי בכל הדברים האלה כל הספיקות והמבוכות אשר הראה בזה הגאון בעל יד מלאכי (כללי הגאונים אות ד') ·

כו) נשוב להשגות זה הרב. נחשוב כי הראינו למדי אשר רב אחאי גאון לא הזכיר אף מאמר אחד מתלמוד ירושלמי בכל ספרו, וגם מעט מזער המאמרי'

או שבזמן רב כהן צדק המאוחר מאד לא כתבו עוד גם בבבל בלשון ארמית נקיה כמו זו של רב יהודאי ותלמידיו. ומצאתי עוד בהלכות הרי"ף (פרק ב' דפסחים סי' תש"ל) שכתב וז"ל · והכי קא פסק רב אחא משבחא במעשה אילפס (שחייבים בחלה) כר' יוחנן · ובעל הלכות אמר משמיה דכהן צדק שפסק כרשב"ל כשהרתיח ולבסוף הדביק [ר"ל דרק בזה חייב] ע"כ· והנה לא נמצא כלל דין זה וגם לא הסוגיא דגמרא שם בכל ס' ה"ג שלפנינו · ומזה נראה ג"כ כי נתקצר לפנינו הל' חלה בה"ג, בעבור שנמצא מעט ממנו בבבלי ורובו בירושלמי (ע' לעיל סי' ד') · ועכ"פ מצינו עוד הפעם כהן צדק מובא בה"ג שהיה לפני הרי"ף · וקצת ראיה ג"כ שהוא מר"ש קיירא, שרב יהודאי הוא הנמשך לרוב אחרי רב אחאי (ע' תולדות רבי' נתן הערה ד'), וכאן פליג עליה · אם לא שנאמר ג"כ שהפסק של כהן צדק נוסף ממאוחרים הרבה לרב יהודאי והוא איפא רב כהן צדק המאוחר, ואותה ההוספה שהיתה כבר לפני הרי"ף נשמטה לפנינו, כמו הגם של רב כהן צדק שהבאנו למעלה מתוספות (פסחים מ"ו א'), וצ"ע עוד·

כג) ואם נחפש עוד יבא לפנינו ספק, אם לא נוסף עוד בה"ג דברים גם ממאוחרי' לרב יהודאי. הנה בפ"ו מהל' ברכות (ד' ווין ט' ע"ג) נמצא לפנינו בזה"ל אביי לרב דימי מאי ברכה א' מעין ג' א"ל על המחיה ועל הכלכלה כו' עד בא"י על המחיה ועל הכלכלה· ומר רב פיאם הכין הוה חתים על הארץ ועל המחיה וכן הלכה ע"כ· ונעיר מתחלה על הפלא שלא נמצא באחרוני הפוסקים ממנהג זה דבר שלא לסיים ועל הכלכלה, אדרבא במ"א (על או"ח סי' ר"ח ס"ק ט"ז) מבואר הנוסחא עם החתימה ועל הכלכלה אע"פ שבה"ג מבואר ההלכה להפך, אך לא לבד בה"ג כי אם גם ברי"ף ור"אש ופסקי הר"אש (ספ"ו דברכות), ורמב"ם (ספ"ג מהל' ברכות) וסמ"ג (עשין כ"ז הל' שאר ברכות שאינן בסעודה) · וז"ל הב"י (על טוא"ח סי' ר"ח) כתב סמ"ג. בא"י על הארץ ועל המחיה לשון זה כתב רבי' משה וכן תופס ה"ג עיקר לחתום על הארץ ועל המחיה ולא על המחיה ועל הכלכלה · ע"כ · רק הטור הוא יחיד בדבר הזה שמעמיד הסיום על המחיה ועל הכלכלה, ותימה איך הלך נגד אביו ונגד פסקיו שהוציא בעצמו ממנו בסימנים שעשה לו, וגם נגד כל אלו הפוסקים. ובמעט נוטים אנו להאמין ששגגת איזה סופר הוא בטור ונוספו שתי המלות בסוף הברכה מאשר נמצאו גם בתחלת הברכה · ואולי קרה כן גם למעתיקי סידורים שלנו, ועל המ"א נשאר תימה איך לא שת לבו לכל זה · ולעניננו נשאל עתה מי הוא זה מר רב פיאם הנזכר בה"ג, אשר לא נמצא עוד שמו בשום מקום ולא בין זכרון הגאונים אשר באגרת רש"ג שביוחסין?

הלא

ולת"ח המנצחים זה לזה בהלכה, לא במכתב קטן המונח על השמינית מנייר, והמדבר על חקירות שונות: על זה אשיבך כי מלבד אשר הענין כמעט הכריחני לזה, הנה דברי עתה עם רב אשר יתמרמר, ועבר ורמס וטרף וישיג ולא יפליט, אמרתי אולי אשקיטהו מעט באשר אשים לפניו טרף הניתן ליראים המורגלים בו. ומדי יעסוק בישוב תמיהא זו אשר לא נקל יהי לפניו, ינוח מרגזו ומנשיכתו נשיכת ת"ח, ואם אולי תחשוב זה לי לעון קל, וסלחת לעוני כי רב הוא.

כב) שבתי וראיתי עוד יותר כי יתכן שנכנסו בספר ה"ג דברים בסתם והם מגאונים מאוחרים לרב יהודאי כמו מאה שנים, אע"פ שלא נזכר שמם. ע' ס' הקבלה לראב"ד (ד' אמשטרדם דף ל"ט א') שכתב על ה"ג של ר"ש קיירא, והזכיר שמועות משמא דכהן צדק ולא שמענו מעולם שהיה בזמנו גאון ששמו כהן צדק. ואפשר שכהן צדק שהיה רבו חכם גדול היה ולא נסמך ע"כ. ובאמת הראשון הנודע לנו באגרת רב שרירא ששמו כן (ע' יוחסין קי"ט א') נעשה לגאון בשנת ד"א תר"ב, לא כמו שנרשם בהערה כ"ז לתולדות רבינו נתן שמלך ד"א תקפ"ח, כי מצאתי אשר בדפוסי יוחסין המאוחרים לדפוס קושטנטינא חסר שם מקודם גאון אחד עם זמנו, והוא מר רב יעקב הכהן בר מר רב מרדכי שמלך י"ד שנים. ורק ע"י שנות הגאון הזה עולה שם כל החשבון יפה. — ויהיה רב כהן צדק זה מאוחר לר"ש קיירא שחיבר ספרו ה"ג שנת ד"א תק"א, כמו מאה שנים, ולרב יהודאי שמלך שנת ד"א תקי"ו כמו פ"ו שנים. אכן דברי הראב"ד ז"ל נראים לכאורה כבטלים למחפש בכל ספר ה"ג שלא ימצא בשום מקום שם זה של רב כהן צדק. אולם ראה זה דבר נפלא מצאתי לקיים דבריו בתוס' (פסחים מ"ו סע"א). דאי איכא כהן קטן חזיא ליה (החלה) כדאמרינן (פ' עד כמה) אין תרומת חו"ל אסורה אלא למי שטומאה יוצאה עליו מגופו, וכן פסק בה"ג בסדר פסח בשם רב כהן צדק ריש מתיבתא ע"כ. והמעיין בה"ג פ"ב דפסחים (כ"ד ע"ד) ימצא דברים אלו בסתם בלי שם רב כהן צדק וכן ריש הל' חלה שם. ומזה מבואר כי נשמטו לפעמים שמות גאונים המאוחרים הרבה לרב יהודאי, וכותב הדין בשם רב כהן צדק היה גם הוא מאוחר מעט לרב כהן צדק. ועכ"פ נפלה השערת הראב"ד שאולי הוא זה רבו של ר' שמעון והיה חכם גדול ולא נסמך, כלומר וע"כ לא נזכר בין הגאונים, שהרי בלשון התוס' בשם בה"ג מבואר הכינוי ריש מתיבתא והוא כמו כינוי גאון, א"כ הוא בהכרח זה המאוחר שקודם לו לא נמצא ריש מתיבתא ששמו כך. ועדיין יש ספק קטן, אפשר הוסיפו התוס' מעצמם הכינוי ריש מתיבתא. ומה שיחזק מעט הספק אצלי, הוא כי הפסק ההוא איננו בלשון ארמית נקיה ונראה נובע מרבי שמעון קיירא. ואולי היה גוף הפסק ממנו רק היה כתוב אחר כך והכי אמר (או סדר) רב כהן צדק ריש מתיבתא.

דבי מר יהודאי גאון. ומצאתי כן בס' הישר הגדול לר"ת (ד' ווין דף ע"ה ע"ב) וכ"כ רב יהודאי שהיה ראש לשתי ישיבות (?) שאילה מקמיה, תשובתו מצויה אצליכם וכן כתב ודקשיא לך כו'. — ואחרי שכבר הדפים החכם הגדול ר' יום טוב ליפמן צונץ רוב הדברים האלה אודות מר חנינאי. בשם מחבר התולדות (עיין ספרו היקר צד רע"ט הערה g) אוסיף פה רק את זאת, כי מלשון רב האיי בתשובה הנזכרת למעלה (ס"ם ע"ז) משערי צדק ח"ד שער ג' סי' י"ב, שכתב עליו מיתתו לחיי עוה"ב טהור וקדוש, נראה שנהרג רב חנינאי מלך הממשלה.

כא) אולם מדברי רב האיי גם נוכיח עוד שבאו לפנינו בספר ה"ג גם בפתם, דברים מאוחרים לרב חנינאי. שהרי גם היתה השאלה שכיב מרע שכתב כל נכסיו לאחד מבניו ועל זה השיב רב האיי מה שעשה עשוי דהלכה רווחת כר"י בן ברוקא דאמר (ב"ב ק"ל) אם אמר על מי שראוי ליורשו דבריו קיימין. אר"י אמר שמואל הלכה כר"י בן ברוקא. ויש בידינו פס"ד שכתב אדוננו מר רב חנינאי וכו' דהלכה כר"י ב"ב. ע"כ. והנה לפנינו בה"ג הל' נחלות (ע"ט ג') אר"י אמר שמואל הלכה כר"י בן ברוקא. וכי אמרו רבנן היכא דכתבינהו לנכסי לחד בריה כו' לא עשאו אלא אפוטרופוס הני מילי כתב אבל אמר יירשני שפיר דמי ע"כ. וסברא זו נמצאה גם בר"ח ורי"ף ורא"ש ע"ש. ואילו ראה כן רב האיי בהלכות פסוקות של רב יהודאי בלי ספק לא היה שותק ממנו כי מדרכו בתשובותיו גם להביא תמיד מהלכות קטועות דרב יהודאי במקום הראוי, ומכ"ש כאן שמביא את רב חנינאי תלמיד רב יהודאי והוא ותלמידיו הם המאספים ס' הלכות של רב יהודאי, ואילו היו הדברים ההם גם כן מהם, כמו שהם לפנינו בה"ג, בלי ספק היה יודע מהם רב האיי, והיה תמוה איך מביא ראיה לתשובת שאלתו בשכיב מרע שכתב כל נכסיו לאחד מבניו מהא דהלכה כר"י בן ברוקא והרי הלכה זו היא רק באמר ולא בכתב, אלא ודאי שדברים אלו נוספים מתלמידים מאוחרים הרבה, ולא ראה עוד רב האיי הוספה זו. — אך מה שישאר תמוה עוד הוא כי הנ"י על הרי"ף כתב גם סברא זו בעצמה בשם רב האיי גאון, וא"כ יהיה סותר עצמו מאד, שע"י סברת עצמו תתבטל ראיתו מהא דר"י ב"ב באמר א' מבני לתשובת שאלתו בשכיב מרע שכתב. ואין לומר דתרי רב האיי הוו, דסתם רב האיי בפוסקים הוא תמיד בן רב שרירא, רק פעם חיסר הסופר מלות בר נחשון, ויכולנו לברר אותן ממקום אחר (ע' הוספה להערה כ"ו על תולדות רב האיי). — וידעתי ידידי הקורא כי יפלא מעט בעיניך את אשר שמתי לפניך פה איזה דברים בהלכות והוויות, ותאמר כי אין זה מקום בכודם, ויאותו רק בספר ארך הקומה המיועד רק לחכמת התורה ר"ל תלמודה,

וזה דבר ידוע — וע' עוד בילקוט להלאה בסדר בהעלתך נרשם כמה פעמים מדרש אספה, ועוד באיזה סדרים אחרים.

יט) בשת ע' בה"ג הל' גיטין (נ"ט ד') בעו רבנן קמי מר רב חנינאי גאון בבלה רבתי, [נ"ל בכלה רבתי ור"ל ביום הדרוש הגדול ע' למעלה שאלתא גדולה מרב חנינאי ביומא דכלה· ושבוש זה של בבלה נפל עוד בספרים המביאי' מאמר זה כאשר נראה] דנכרי לא הוי שליח לקבל ולהוליך את הגט, מהו למיכרכיה לגיטא בחד מנא ומימר לגוי כו'· ואמרי ליה רבנן לא ונתן בידה או ביד שלוחה ישראל אבל גוי כלל לא כו'· ורבנן דהשתא קאמרין אע"ג דאתייה גוי לגיטא כו' לכתחילה לא מנסבינן לה כו' ואי אינסיבא לא מפקינן לה ע"כ· ופה אנו רואים שאלה לפני רב חנינאי תלמיד רב יהודאי, ותשובת רבנן ואחר כך רבנן דהשתא דפליגי, בלי ספק מאוחרים עוד לרבנן של רב חנינאי· והכותב זה מאוחר מעט מהם· הן אמנם נמצאה שאלה זו ותשובתה גם בשערי צדק (ח"א שער ב' סי' ו') ושם כתוב בעי מר רב חנינאי גאון בבלה [נ"ל בכלה] רבתי דנכרי לא הוי שליח כו' עד גוי כלל לא· ע"כ· ומובן מעצמו כי רבנן דהשתא לא נזכרו שם· אך הנוסחא שם בעי מר רב חנינאי נראה קצת יותר קרובה כי יתכן יותר על זה אמרו ליה רבנן· אולם בס' העיטור (אות ש' שליחות ד' ואדרבויא כ"ה א') הנוסחא כמו בה"ג, בעו רבנן קמי רב חנינאי, אך בסוף כתוב שם ואמר להו רבנן ואם נוסיף רק ל' והיינו לרבנן אז תישר נוסחא זו יותר בעינינו, שהם שאלו קמיה והוא השיב להם וא"כ היו תלמידיו· ופה יש לראות ג"כ איך קראו הפוסקים לרוב, ס' ה"ג על שם ר"ש קיירא גם במקומות שניכרו בהם תלמידי רב יהודאי כמו פה שנזכר רב חנינאי תלמיד רב יהודאי, ונרשם בלדו פסק ונבל זה רושם בעל העיטור על העתקת דברים אלו, קיירא, ור"ל שהם מה"ג של ר"ש קיירא· ע' למעלה שכן רשם גם בעל הכלבו·

כ) וגם זה ידוע כי נכנסו בספר ה"ג תשובות גאונים שנכתבו בפני עצמם כמו זו של רב חנינאי שאנו מוצאי' אותה גם בשערי צדק בין תשובו' שאר גאוני'· אכן גם תשובות מיוחדות של רב יהודאי בעצמו על שאלות ששאלוהו ונכתבו בפני עצמם, נכנסו ג"כ בספר ה"ג· ע"ש הל' נחלות (דף ע' ע"ג) ופסיק בשאלתא דבי מר רב יהודאי גאון ראובן הוה ליה בני וחד מנהון בכור כו' וקתבעין בני בריה דראובן חלק בכורה בנכסי דראובן, דינא הוא כו' עד בנכסי דאבוה· וכלה נמצאה בעינה בשערי צדק (ח"ד שער ג' סי' ל"ד) ורשומה בראשה מר רב יהודאי ז"ל, אך יותר היא בלשון שאלה ותשובה וז"ל תיובתא דשאלתא דא אם כן הוא כמה דכתוב בשאלתא דראובן הוו ליה בני כו', הכין אתחזיאת לנא מילתא דדינא הוא כו'· — ואפשר נוכל ללמוד מזה ג"כ שהיה קובץ מיוחד משאלתות דרב יהודאי כמו שמראה הלשון בה"ג ופסיק בשאלתא

קצת דינים · וסוף ענין זה הוא כך (דף ק"ב סע"ב) אילו פירושי דפריש מר רב חנינאי ריש מתיבתא בשאלתא דכלך · ע"כ · ובגליון כתוב על מלת דכלך נ"א דכלה · ור"ל בשאלה שדרש ביומי דכלה (ע' תולדות הר"ח הערה י') כי כן היו רגילים לדרוש,ולענין שאלתא דשאילנא קדמיכון(ע' שבת ל' א')·ואח"ז מתחיל קצת דיני ערכין ותיכף בסמוך דיני בכור · והנפלא כי שלשה פסקים הנמצאים בדרוש זה על פדיון בכור אדם ופטר חמור, הם לקמן כפולים בכל תכונתם וגם כמו בלשונ' ורק במעוט שנוי (דף ק"ב ע"ג).היינו שם בדברי רב חנינאי פדיון הבן הכי מתיליד ליה לבר ישראל ברא כו' עד דעשרה שבעה · ולקמן (שם ע"ג) וחמש סלעים כמה הויאן כו' עד ששדנג · ועוד בדברי ר"ח וישראל דנסיב כהנת עד פטירן ולקמן שם מן ובר ישראל עד וכהנת ולויה לא · ועוד בדברי ר"ח פדיון פטר חמור דכד מתיליד ליה לבר ישראל בוכרא מחמרא כו' עד מיחייב למיפרקיה · ולקמן (ק"ג ע"א) מן בר ישראל עד למיפרקיה והוא בלשונו ממש · וכל זה נעשה בלי ספק על אופן זה · תלמידי רב יהודאי אשר קבלו מהלכות גדולות של ר"ש קיירא והוסיפו עליהם מדברי רבם, העמידו בתחלה כל דיני בכור אדם ובהמה, ואחר זה הוסיפו עוד תלמידי רב חנינאי שהוא תלמיד רב יהודאי, את כל שאלתא דרב חנינאי בכ"ד מתנות כהונה והיא כמו הקדמה לדיני בכורות, אף על פי שיש בה כמה פסקים שקבל גם הוא מרבו רב יהודאי ואמרם או כתבם בלשונם. ובאו עתה לפנינו שני אלה יחדיו כתומם, היינו השאלתא הגדולה מתחלה, והפסקים אחרי כן·

יח) ואחרי שנראה רב חנינאי זה גבר חכם ודורש ענינים שונים, כמו שנראה מן השאלתא הגדולה ההיא, אחשוב כי בימיו ובישיבתו נתיסד מדרש אספה · ע' ילקוט פ' בהעלתך על מקרא אספה לי שבעים איש בביאור שמות כל השבעים ההם, ומסיים וכתבנו אם [נ"ל אותם] מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים [אולי נ"ל ומרי] זכור לטוב,ילמד אותם בתרבין מוגה [או מונא] ורבנא חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון · ע"כ · הן אמנם יש עוד רב חנינאי כהנא בר אברהם גאון בשנת תתר"נו לשטרות (ע' יוחסין קי"ח א') והוא מאוחר מעט לרב חנינאי כהנא בר מר רב הונא · אולם זה השני לא נזכר שמו במקום אחר ולא נודע לדורש בענינים שונים כמו הראשון שהוא גם תלמיד רב יהודאי גאון אשר כתב עוד כמה אגדות בה"ג שלו שאינן נמצאות בבבלי · (ע' לקמן לדף ח') · והיותר מסייע הוא שיש כבר בה"ג שלפנינו (סוף הלכות סופרים) התחלה ממדרש אספה ע"ש למה שבעים זקנים כנגד ע' ימים טובים כו' וע' ילקוט שם · ולא נמצא זה במקום אחר כי אם במדרש הזה · ואין ספק שנוסף ג"כ בה"ג מתלמידי תלמידו רב חנינאי שכתבו המדרש ההוא ·

וזה

ירושלמי מבלי הזכיר את שם התלמוד ההוא, מר"ש קיירא הוא· ונשאר עוד מקום אחד שמוזכר בביאור תלמודא דמערבא והוא בספ"א מהל' ברכות, ושם התחלת הדין בלשון ארמית נקיה· ואי אשתלי ולא בריך כל עיקר, וקרא ק"ש נפיק דתנן כו' ואיתא בתלמודא דמערבא, א"ר אבא עדא אמרה כו', ונרשם בגליון פסק, והוא איפא מהלכות פסוקות ולא מגדולות ואיננו לר"ש קיירא· אולם אחשוב פסק זה מן תלמידי תלמידים המאוחרים הרבה לרב יהודאי·

טז) כי אמנם יש לדעת זה אשר ס' הלכות פסוקות ומכ"ש ס' ה"ג כמו שהוא היום לפנינו, נאסף מאחרונים בזמן הרבה לרב יהודאי· ועד מהרה נדע לאיזה תלמיד מתלמידי רב יהודאי היה החלק היותר גדול בפסקי ספר זה ותלמידי תלמיד זה ועוד מאוחרים גם להם זמן רב קבלו והוסיפו, ומידם נעשה כל החיבור הזה· ע' ריש הל' עדות (ד' ווין דף פ"ה ב') אמרו משמיה דמר רב יהודאי סהדא דקתים על שטרא כו', ואקשו רבנן קמיה אלא מעתה כו' ואהדר להו כו' תוב אקשו קמיה רבנן אלא מעתה כו', ואמר להו התם כו' ורבנן בתראי פליגי כו'· הנה אנו רואים תלמידי רב יהודאי דנים לפני רבם, ותלמידים אחרונים חולקים, והכותב כל אלה מאוחר גם לרבנן בתראי· ומלינו עוד יותר מאוחרים· אך נתקן מתחלה ט"ס באגרת רב שרירא· שכתוב שם (יוחסין קי"ח ריש ע"ב) על רב יהודאי בר מר נחמן (והוא בעל הלכות פסוקות)ובתריה מר רב יהודאי בר מר רב אחונאי כהנא בר מר רב הונא ה' שנים ע"כ· ול"ל ובתר מר רב יהודאי מר רב אחונאי, כו'· וזהו ע"פ ס' הקבלה לראב"ד שחושב ג"כ אחרי רב יהודאי את רב אחונאי ה' שנים· וכן נעתק על נכון לשון רש"ג בקורא הדורות· וכן ביסוד עולם (מאמר ד' פי"ח) אך בס"הד כתב על זה האחרון הנדפס גם בסוף ס' יוחסין, ט"ס וחסר מר רב יהודאי בר מר רב אחונאי שמביא כ"ד ע"כ· ובאמת הטעות היא אצל כ"ד וס"הד; והראב"ד ויסוד עולם וקורא הדורות אחריהם, הם המכריעים· ועוד כי לא נמצא באגרת רש"ג שיחשוב שלשלת גאון משלשה דורו' בר מר פ' בר מר פ' ולפי הגהתנו נמצאו גם פה רק שני דורות כנהוג·— אמנם היותר מברר הוא, כי זה רב אחונאי נקרא גם רב חנינאי· ע' שערי צדק (ח"ד שער ג' סי' י"ב) שכתב רב האיי בתשובתו וז"ל ויש בידינו פס"ד שכתב אדוננו מר רב חנינאי כהנא בר הונא ריש מתיבתא תלמיד מר רב יהודאי ז"ל ומיתתו לחיי עוה"ב טהור וקדוש דהלכה כר"י בן ברוקא· ע"כ· ולא נמצא גאון אחר — והוא ריש מתיבתא — אחרי רב יהודאי, רק זה רב אחונאי שהוא רב חנינאי וגם הוא כהנ' ובר מר רב הונא, והוא תלמי' רב יהודאי ומולך אחריו·

יז) והנה נמצא בספר ה"ג שלפנינו בתחלת הל' בכורות כשלשה עמודים בדפוס ווין ענין ארוך על כ"ד מתנות כהונה ופירוש כל אחת מהן בפרט עם

קצת

יהודאי, וקראו ספר את כלו על שם זה או על שם זה · וגם השם בגלל לרבי שמעון קדם הוא מבעל ס' כלבו כתבו כי בבבל היה כשאר הגאונים, ויתכן שאינו כן · או שקרא כן לעיר קיירא ע' הערה כ"ד לתולדות רבינו נתן ·

יד) ועתה נדע ג"כ סבה למה שמוצאים כמה דברים בתוס' ובפוסקים מס' ה"ג מה שלא נמצא בו או נמצא בו ההפך · ושינוי הנוסחאות בא רק ממה שלפעמים היה בה"ג של ר"ש קיירא ההפך ממה שהיה בה"ג של רב יהודאי, ואחרי שהורכבו שני הספרים יחד, באו לפעמים נוסחאות שונות וגם סתירות מדף לדף, כי המעתיקים לא השגיחו על הלכות המבטלות זו את זו · ע' לדוגמא מנוסחאות שונות בס' המכריע לרבינו ישעיה הזקן (בסי' ל"א) וז"ל וסדר קריאת הפרשיות שכתב בה"ג נ"ל שאינן דברי בה"ג ששתי נוסחאו' ראיתי מהן · בנוסח א' ראיתי כתוב ובנוסח אחר לא · ועוד שדבריו סותרים דברי בה"ג שבה"ג הל' ברכי צבור כתוב בשני הנוסחאות כו', הנה מוכח שאין הן דברי בה"ג אלא מחבר א' כתב שם ע"כ · ובאמת בנוסח שלפנינו לא נמצא סדר קריאת פרשיות · אמנם יש לפנינו מקומות שסותרים עצמם בספר הזה · ע' בגמרא (ב"ב ע"ז א') אמר אמימר הלכתא אותיות נקנות במסירה, ובר"שב"ם הכי גרסינן · ובתוס' כתב רב יהודאי גאון דאין אותיות נקנות בחליפין, כלומר הכי גרס רב יהודאי · ולר"ת ולר"י נראה דגרסינן אין אותיות נקנות במסירה ע"כ · ובמכריע (סי' כ"א) מפרש יותר וז"ל ובה"ג כתב אמר אמימר הלכתא אין אותיות נקנות בחליפין, למימרא דסבר דבמסירה נקנית ומש"ה כתב בחליפין · ולקמן כתב והלכתא אותיו' נקנות במסירה כרבי דהיכ' דיהב לחברי' כו'. ע"כ · ולפנינו בה"ג שם (ד' ווין ע"ה א') נמצא באמת הנוסחא כמ"ש התוס' ומכריע בשמו, אמר אמימר אין אותיות נקנות בחליפין · אך לא כן לקמן (ע"ז ג') כי תחת גירסת המכריע שם והלכתא אותיות נקנות במסירה כרבי, כתיב לפנינו אמר אמימר אין אותיות נקנות במסירה כו' · ולית הלכתא כאמימר ואותיות נקנו' במסירה כרבי וכו' · ונוסחא זו סותרת לא לבד לנוסחת המכריע בה"ג, אך גם לנוסחת ה"ג עצמו למעלה בגמרא שם · אין זאת כי אם שתי נוסחאות שונות של מחברים שונים והם של ר"ש קיירא ורב יהודאי · ומתחלה נעתקה נוסחת רב יהודאי אין אותיות נקנות בחליפין, ובהלכות פסוקות שלו היה כתוב ג"כ בסתם והלכתא אותיות נקנות במסירה כנוסחת המכריע · ולא היה נזכר כלל אמימר לענין מסירה כי לא דבר מזה · אך כשנעתק אח"כ לקמן במקומו נוסחת ר"ש קיירא אמר אמימר אין אותיות נקנות במסירה ורצו התלמידים בכל זה לקיים פסק של רב יהודאי דאותיות נקנות במסירה הוצרכו להוסיף שם ולית הלכתא כאמימר ואותיות נקנות במסירה כרבי וכו' ·

טו) ידענו איפא כי כל הנמצא ממדרשים וגם באיזה מקומות מתלמוד

ירושלמי

ע' ס' המצות להרמב"ם שורש ה' · וע' ברמב"ן שם שמביא מחלוקת בתלמוד כבר על ולא יסור אם היא מצוה או טעם ·

השקפנו עוד לסוף ס' ה"ג במקום שחושב כל ספרי ישראל על הסדר, תנ"ך ומשניות ותוספתות ומדרשים ומכלתות כתוב שם הכל בלשון משנה ולא בלשון ארמי, ע"ש כל הדברים עד סיום הספר, והוא בלי ספק ג"כ מר"ש קיירא· והנה הוא אשר היה ממקום קיירא של מצרים קרוב לא"י, הוא היודע יותר אז בספרים המחוברים בא"י כמו המדרשים וגם קונטרסים מתלמוד ירושל' כי רק קונטרסים היה רואה לפרקים לא עוד כל התלמוד על הסדר. הוא אשר הביא בסוף הקדמתו המאמר ממדרש ש"הש כאשר ראינו למעלה, והוא המעמיד בסוף הספר בראשית רבה ומכלתא דואלה שמות וכו' וכו' · ונקל לשער כי הוא הכותב ג"כ בהל' י"ט תאני בבראשית דר' אושעי' וקוץ זה הקינרס וכו' ומוסב שם על הבריתא ומתקנין את הקינרס · אמנם מה שנמצא שם באמצע בין הברייתא ובין תאני, אמר גאון מדקא אמרינן מולגין את הראש דוקא ראש אבל גדיא כולא לא עבדינן מליג בי"ט דאפשר לאשלוקיה למשכיה, אין ספק שנכנס זה מתלמידי רב יהודאי שהוא בלשון ארמית נקיה · וגם יתכן שר' שמעון לא הביא כלל שום גאון בחיבורו, והוא לא היה גאון ויש גם ספק אם היה בבבל ואולי נשאר במצרים · והגאון רב שרירא באגרתו אשר ביוחסין, המזכיר כל הגאונים על הסדר לא יזכירהו ולא ידע ממנו דבר ·

יג) ולדוגמא נפלאה איך ניכרו במקום אחד דברי ר"ש קיירא בלשון פשוט ואחריו דברי תלמידי רב יהודאי החולקים על ר"ש, בלשון ארמית נקיה, הנה הוא בריש הל' אבל. מי שבאתה לו שמועה בשבת כו' · ומברכין ברכת אבלים בשבת, מידי דהוה אדברים שבצנעא דאמר מר דברים של צנעא נוהג: ומי שאין לו מברכים מברך הוא לעצמו · אמר מר דברים שבצנעא נוהג מר רב יהודאי הכין אמר אין מברכין ברכת אבלים בשבת, דכיון דקא מברכינן בתלתא או בעשרה לאו דברים שבצנעא הוא ואסור למנהג אבלות בשבת, והכי אמור רבנן ע"כ · ובגליון נרשם על אמר מר מלת פסק · ורואים אנו פה מתחלה דברי חכם קדמון והוא ר"ש שמברכים ברכת אבלים בשבת והמאמר בלשון פשוט, מי שבאתה לו, לא, וגברא דאתיא ליה, ועליו חולקין אח"כ תלמידי רב יהודאי ומגידים בשם רבם ההפך, בלשון ארמי, הכין אמר וכו' · ומקיימים דבריו מרבנן אחרים שאמרו כן ואחרי כל הבירור הזה לא נחוש עוד אם נמצא באיזה מהפוסקים המאוחרים מובא על שם ר' שמעון מהלכותיו, פסק שהוא בלשון ארמית נקיה, כמו זה המובא בהערה כ"ד לתולדות רבינו נתן מס' כלבו שכתב אמר ר' שמעון הבבלי איתתא דמית גברא וכו' · ולפנינו רשום על זה פסק, כי קרוב אצלי שלפני המאוחרים היה כבר הספר הזה מעורב ביחד, היינו ה"ג של ר"ש קיירא והלכות פסוקות של תלמידי רב

לשון ארמית נקיה הוא מר"ש קיירא, כמו עד"מ הדין של עכבר במשקה כתוב כזה· חבית שיש בתוכה משקין בין יין בין שמן בין כל משקה ונפל לתוכה עכבר או שרץ אחד מאלף החבית והמשקה מותרין פחות מאלף אסורין ע"כ· ובפי רב יהודאי ותלמידיו היה כ"ל כזה חביתא דאית בגוה משקין וכו', ומזה בררנו לנו כי מר"ש קיירא הוא זה· ומצאנו לנו עזר גדול כי כתוב מפורש כן מרב האיי שדברים הללו הם לר"ש קיירא כמו שתראה בתשובתו אשר העתקנו למעלה מס' המכריע· ובאמת לא רשום בגליון פסק אע"פ שפסק חדש הוא· והנה הוא לקוח מירושלמי או מס' המעשים לבני א"י אשר לוקט מירושלמי· ומזה נשער עוד כי גם המאמר מריב"ל שהיה מכנים כל בני ביתו בהל' מגלה וכן המעשה מערוד עם רחב"ד (פ"ה מהל' ברכות) ג"כ מר"ש קיירא הם, כי הוא כותב שני הדברים האלה בלשון מעורב וקרוב יותר ללשון המשנה· ע"ש במגלה ריב"ל מכנים ובירושלמי מכניש וכו' וכן אצל הערוד כל מי שנשכו ערוד אם הוא קודם למים וכו', ובירושלמי שם הוא בלשון סורסי או ארמי מה עסקיה דהדין חברברא כד הוית נכית ליה לבר נשא אין בר נשא קדם למיא וכו'· ואחשוב רק שתי התיבות אמרין במערבא נוספות הן מבבליים· או שהיה כתוב בה"ג של ר"ש קיירא אמרו כל מי שנשכו ערוד, וכו' והם עשו מזה אמרין במערבא, בעבור שידעו כי לא נמצא בבבלי· ונקל עתה לומר כי גם אמרין במערבא שלמעלה בפרק ההוא לענין תפלת חנה מעין י"ח, ג"כ ענינה מה"ג של ר"ש קיירא וכמה שהראתי כבר מהוספה להערה ל"ג לזמן הקליר שתלמידי רב יהודאי הוסיפו אח"כ עוד רמז לברכה י"ט שחסר לפנינו, וככה ב' התיבות אמרין במערבא, הן גם שם מתלמידי רב יהודאי·

יב) שמנו עתה עינינו אל הקדמת הספר ומצאנוה כלה עד לאין ספק מר' שמעון קיירא, כי איננה בלשון ארמית רק קרוב יותר ללשון המשנה· עד"מ תתקע"ד דורות לשני אלפים שנה נמצא כל דור ודור וכו' אמר לה החסד וכו'· — ויש לנו עוד ראיה גדולה על זה כי הנה בהקדמה זו נמצא ג"כ מנין המצות שהשיג עליו הרמב"ם ז"ל בהקדמת ס' המצות שלו, ועליו כתב הרמב"ן גם בהקדמתו· וגם הרב שאגה לו כלביא, ראיות להביא, כי בעל הלכות רב שמעון, הביט נר מעון וכו' בעינים סגורות, וידים אסורות, ספר המצות ומנה התורות· וכן בהקדמת זוהר הרקיע וראשון מי שמנה אותם הי' ר"ש קיירא בעל הלכות· ובמהדורא קמא לראב"ע על שמות (כ' א') ולא יסור לבבו [טעם] לא שהיא מצוה בפני עצמה כאשר הוא כתוב בהלכו' שמעון בן קיירא· ע"כ· הן אמנם חסרה לפנינו מצות לא יסור במספר המצות של בה"ג· אך יש שם השמטות ונוספות· ויגעתי לכוין המנין ולא יכולתי· ואין ספק שהיה כן לפני הראב"ע· ומדרך בה"ג הוא למנות טעמי המצות למצות.

לא נמצא לפנינו בירושלמי, ויתכן שהיה כן בס' המעשים והוא לקחו ממקום אחר וגם נכתב כפי הנראה רק מעשים שכן הורו עליהם או נהגו כן קדמוני חכמים בא"י. ומצאתי בתוס' (ערכין ג' א' ד"ה לאיתויי) מביאים דברי בה"ג והיינו מה שנמצא שם לפני המאמר של ריב"ל הוי מכנס, בשם התוספתא, ואח"ז מתחיל דיבור חדש של תוס' במלת פסק, ואיזה מגיה הסגיר מלה זו בחצאי עגולה, ויפה הסגיר, שכן כל הדיבור אחד, וכולו ביחד מלשון בה"ג. אך זאת יש לראות שכבר לפני בעלי התוס' היה נרשם במקום הזה בה"ג מלת פסק בטעות, כי הוראת רשימתה היא תמיד על איזה פסק חדש, לא על מאמר המובא מרז"ל, וגם נרשם רק על איזה דין שהוא בלשון ארמית צחה. ע' מה שהראינו בזה לקמן (אות י"א)·ויתכן כי נעתק מן הגליון שלא במקומו, כי שם בה"ג נרשם לקמן בסמוך מלת פסק על מאמר וכי קארי כו', וגם שם צריך להקדימו מעט לדעתי ולרשום אותו על והיכא דלא קרייה מפניא. אמנם בר"אש ריש מגלה (סי' ד') נמצא במקום מלת פסק, מלת ירושלמי, ונראה שנוסף גם כן ממאוחרי' בעבור שמצאו שם המאמר הראשון של ריב"ל מכנים, אע"פ שהמאמר השני של ר' יונה אבוה דר' מנא (וט"ס בתוס' ערכין שם דר' מנחם) לא נמצא שם.

י) מה נשאר איפא ברור מכל המקומות אשר רשם הוא ואשר רשמתי? רק שנים. והם, השני, מספ"א בהל' ברכות שמביא בביאור תלמודא דמערבא, והמקום הרביעי פ"ה מהל' ברכות ממעשה של רחב"ד עם הערוד. ואפשר ימצא עוד איזה חכם מקום אחד. ובעבור שנים ושלשה גרגרים לא היה ראוי לאמר עוד שבעל ה"ג מביא הרבה את הירושלמי כאשר אמר זה הרב המשיג, ובפרט כפי מה שהראיתי שאיננו מביאו במקומות הרבה שהיה לו להביאו. ולכל היותר נוכל לאמר עליו שעיין בו לפרקים.

יא) אמנם מה שראיתי עתה מבורר בס' ה"ג שלפנינו, הוא כי מחובר הנהו מהלכות גדולות והלכות פסוקות. (ע' עוד מזה הערה כ"ד לתולדות רבינו נתן) ואיזה מן הקדמונים היו לפניהם הלכות גדולות בפני עצמם והלכות פסוקות בפ"ע, (ע' יד מלאכי כללי הגאונים אות ד'), רק לפנינו הן כבר מחוברות יחד. הראשונות הן לר' שמעון קיירא והאחרונות הן לרב יהודאי גאון ותלמידיו ותלמידי תלמידיו. וע"י השם פסוקות נוכל להכירם ממקומות רבים בספר זה. שכל מקום שכתוב בצדו מלת פסק נלקח מהלכות פסוקות. וגם בלשונן נכיר אותן, אף במקום שנשמט בגליון מלת פסק, כי תמיד הן בלשון ארמית צחה, יען מחבריהן גאונים בבליים. ודבר אידוע ראיתי בס' שערי צדק כי כל התשובות של רב יהודאי הן ג"כ בלשון ארמית צחה יותר משאר התשובות של גאונים אחרים, ואינן בלשון פשוט של התלמוד ולא נעתקות מלשון ערבית. ועתה נבחנה ונראה בספר ה"ג, כל מקום שאין

זה שייך לריש פ"ב, אינו נכון, רק מקומו כמו שהוא לפנינו, כי מדבר מקודם מברכות שלפני ק"ש, יוצר אור ומעריב ערבים, ומאמת ויציב אז ואמונה לאחר ק"ש, ומביא המקרא שנאמר להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות· ומצא פה מקום להזכיר המשנה של מזכירים יציאת מצרים בלילות ועליה הבריתא שם, וחוזר לדיני ברכות וכותב ואי בריך בריש אהבת עולם כו' ועוד ואי איפתלי ולא בריך כל עיקר וקרא ק"ש נפיק דתנן וכו' ואיתא בתלמודא דבני מערבא כו'.

ז) המקום השלישי· „בפ"ה מהל' ברכות מביא אשכחן בתלמודא דמערבא „ח"י ברכות אמרה חנה ולא נמצא אצלנו בירושלמי" ע"כ. ללא אמת העתיק לשון בה"ג, ששם כתיב אמרין במערבא דאשכחן בתפלת חנה כו' ולפ"ז אתי שפיר דלא נמצא בירושלמי לפנינו· אמנם כבר כתב מחבר התולדות בהוספה להערה ל"ג על זמן הקליר וז"ל „ומצאתי יותר עוד בה"ג וז"ל אמרו במערבא „דאשכחן בתפלת חנה כו' שכבר נמצא כזה במדרש ויכולו מובא ברוקח [ס"ש „שכ"ו] ע"ש יליף מחנה· ורואה זה דבר פלא שאבודרהם מובאים ג"כ דברי „בה"ג אלו רק בתיקונים ואחד מהם וכסא כבוד ינחילם בונה ירושלים וירם „קרן משיחו את צמח, א"כ מבואר י"ט ברכות והוא ההפך מנוסח שלפנינו „בה"ג (י"ח ברכות) אולם מכאן ג"כ ראיה למה שבררנו במקום אחר שה"ג „שלפנינו עיקרו הוא מחיבור ר' שמעון קיירא רק קצת הוספות בו מס' הלכות „פסוקות של רב יהודאי גאון ותלמידיו. והם קראו לא"י מערבא כמו שנקרא „בתלמוד בבלי· והנה ר' שמעון קיירא מקיירא של מצרים ושם היה נוסח „א"י ונמצא בו הגירסא שלפנינו היום בה"ג· ואבודרהם ראה הלכו' פסוקות „של תלמידי רב יהודאי בפ"ע, והם היו בבליים ושם היה נוסח י"ט ברכות „כמו שבררנו כבר ולכן ניסף עוד פסוק מיוחד גם לברכת את צמח" ע"כ· ועוד נוסיף בזה לקמן דברים לענין הלכו' גדולות והלכות פסוקות.—וראיתי עתה בגליון של הוספה הזאת כתוב מידי המחבר וז"ל· אח"ז מצאתי בילקוט שמואל רמז פ' בשם ילמדנו י"ח ברכות על הסדר הנ"ל בתפלת חנה ע"כ· א"כ אמרין במערבא זה הוא על המדרשים וביחוד מדרש ילמדנו שהוא קדמון·

ח) המקום הרביעי· עובדא דר"ח בן דוסא עם הערוד הביא בה"ג (שם) מתלמודא דבני מערבא· ע"כ. העתיק ג"כ ללא אמת, שם כתוב ג"כ כמו למעלה אבל י"ח ברכות, אמרין במערבא מי שנשכו ערוד וכו' ועוד נדבר על זה. — המקום החמישי· מה שהוספתי מענין עכברא בשיכרא חד לאלף· אכן כבר הראתי כי כפי השערת רב האיי לוקח זה מס' המעשים לבני א"י לא מתלמוד ירושלמי· ויתכן כי כן

ט) המקום הששי מה שהוספתי מהל' מגלה, הא דריב"ל מכנים בני ביתו כו', ג"כ מס' המעשים· וקצת ראיה שמ"ש שם בסמוך ר' יונה אבוה דר' מנ

בזרעים בין באילנות ואסור לאכול מפירות שביעית אחר זמן ביעור · ע"כ· וכיון שנוהגת בא"י גם בזה"ז, כמה דינים היה לו להליג מירושלמי מסכת שביעית · וכי תימא לא כתב הלכותיו לבני א"י, א"כ למה כתב גם ההלכה הקצרה הזאת שנוהגת שביעית בא"י ?

ה) אמנם נבחון עתה את המקומות בה"ג מירושלמי אשר רשם זה המשיג ואשר הוספתי. א) בסוף הקדמתו כתב חמורין דברי זקנים מדברי נביאים · פה שינה הרב המשיג כל התיבות הללו בכוונה · שם בהקדמת ה"ג כתוב חביבין דברי סופרים מדברי נבואה· וזאת עשה רק להשוות יותר הלשון ללשון הירושלמי פ"ק דברכות · אך לא בזה בלבד משונה המאמר מל' הירושלמי רק עוד בכמה תיבות יעו"ש וגם·יותר מזה בהקדמת ה"ג מסיים תורך [ר"ל אשר תורך התור'] אין כתיב כאן אלא אשר יורוך,ועל המשפט אשר יאמר[כ"ל תאמר] לך אין כתיב כאן אלא אשר יאמרו לך שאם יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם,וכ"ש כשיאמרו לך על ימין ימין ועל שמאל שמאל ועל טמאה שהיא טמאה ועל טהורה שהיא טהורה ע"כ וכל הסיום הזה לא נמצא ממנו מאומה בירוש' ברכות שם · הן אמנם ה־ב המשיג מוסיף עוד להטעות ומרשים גם ירושלמי סנהדרין והוריות, למען יחשוב איזה קורא כי מה שלא נמלא בברכות נמלא בשאר מקומות · וזה שקר מבורר · אדרבא בירושלמי הוריות (פ"א) מבואר ההפך מזה הסיום, כהדא דתני יכול אם יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שתשמע להם ת"ל ללכת ימין ושמאל עד שיאמרו לך על ימין שהוא ימין ועל שמאל שהוא שמאל · וכבר תמה על זה הגאון בעל באר שבע בחידושיו להוריות פ"א, והוא לקח שם המאמר אפילו יאמרו לך על שמאל שהוא ימין וכו' מספרי פ' שופטים · אכן שם לא נמצאו יתר דברי בה"ג הקודמים והמאוחרים · אולם כל הדברים בהקדמת ה"ג שם מתחלתם ועד סופם כלשונם ממש נמצאו במדרש רבה על ש"הש במקומו, והיינו על מקרא כי טובים דודיך מיין, שעליו מעמיד גם הבה"ג כל מאמרו · וחסר במדרש רק הסיום הקטן על טמאה שהיא טמאה ועל טהורה שהיא טהורה · ולדעתי השמיטו איזה סופר במדרש מפני שחשבו אך למותר וכפול לחנם · הראית קורא אהוב איך טעה והטעה זה הרב המשיג לרשום מקור אכזב בירושלמי מה שלא נמלא שם, ומבואר עוד שם ההפך, ולהניח המדרש רבה אשר הוא לבדו המקור הנאמן · ולמדנו מזה כי לא לבד בראשית רבה ראה בה"ג אך גם מדרש ש"הש · ונראה שנכלל אלו בקטנות אין מספר שחשב בסוף ספרו אכל המדרשים ·

ו) המקום השני· בספ"א מהל' ברכות כתב בה"ג ואיתא בתלמוד דמערבא א"ר אבא עדא אמר שאין הברכות מעכבות ע"כ· וזה לבדו נכון · אך נדבר עוד על זה · אבל מה שהוסיף הרב המשיג להעיר כי ט"ס נפל בה"ג, וענין

הדין והמעשה שנמצא בין ירושלמי לבבלי. נשארים איפא דברי מחבר תולדות רבינו נסים שרירים וקיימים, שבכל ס' הקדמון הזה המלא פסקים וראיות מתלמוד בבלי אין א' בהם מתלמוד ירושלמי ולא נמצא בהם זכרונו כלל. וכי ישאל איש עוד למה מרשים זה המשיג לעיין ברש"י מגלה שם והלא משם יתגלו יותר עלילותיו אשר הראה? אענה כי עשה זה רק מדרך צורבא מרבנן שיש בו, כי ידע שיוכל המשיג להשיב עליו מדברי רש"י, ואז יאמר לא חדש הוא זה כבר רשמתי לעיין שם. וזה ע"ד שמרשים מנעל מ"ע שמביא גם הוא את הרי"ף סוף עירובין. אך מזה נראה כי לא האמת מגמתו בחקירות אלה.

ד) ועתה נבא לבה"ג אשר לא נזכר שם כלל בהערה ההיא לתולדות רבינו נסים, ונקל איפא אשר יהיה הוא מהמעיינים בירושלמי רק לפרקים. וכמה מקומות הביא זה הרב מכל ספר ה"ג, ארבעה. אחד מהקדמה ושלשה מגוף הספר, אשר רק שנים מהם נמצאים בירושלמי, כפי הודאתו. ואני אוסיף לו שני מקומות. והם, א) מ"ש מחבר התולדות שם מעצמו בשם רב האיי מה שמביא מה"ג של ר"ש קיירא בעבברא בשיברא חד לאלף והמכריע מלא זה בירושלמי פ"י דתרומות. והמאמר בה"ג לפנינו הוא הלכות יין נסך — ב) הל' מגלה. ריב"ל מכנים את כל אנשי ביתו וקורא לפניהם מגלת אסתר. ר' יונה אבוה דר' מני היה מתכוין לקרות אותה לפני הנשים שבביתו. והנה עובדא דריב"ל נמצא בירושלמי (פ"ב דמגלה ה"ה וט"ס בב"י על או"ח ס"ס תרפ"ט שכתב על זה פ' בתרא וצ"ל פ"ב דמגלה) אך זו של ר' יונה חסר שם וזה חידוש. ועכ"פ אם גם יהיו כל רשימות המשיג כנים, היו עם שנים שהוספתי, ששה מקומות ואולי עוד אחד או שנים, בכל הספר ה"ג, שיש בהם מדברי הירוש'. אשאל אם אין ראוי לומר על זה שעיין בו רק לפרקים, אחרי כי באסיפה רבה כזו של דינים וגם של הלכות חדשות שלא נמצאו כלל בבבלי, לא השתמש בכל תלמוד א"י רק שש או שבע פעמים? והפלא היותר גדול הוא כי גם רב האיי ז"ל אחרון הגאונים בזמן וראשם בידיעת כל ספרי ישראל בימיו, המביא כבר באיזה מקומות את תלמודה של א"י, לא ידע בכ"ז המקור לדברי ר"ש קיירא בעבברא בשיברא אחד לאלף, אף שמבואר הוא לפנינו בפ"י דתרומות, רק אמר שהוא מס' המעשים לבני א"י, אשר היה מצוי בימיהם. האין זה לאות גם על רב האיי בעצמו כי לא הוקיר עוד את התלמוד ההוא לשנות בו מתחלתו ועד סופו, וראה בו רק לפרקים ואת אשר נקרה לפניו מביא ממני — נצרף עוד לזה שיש בה"ג כמה הלכות אשר מקומן ביותר רק בתלמוד א"י שאם קבועו' להן מסכתות מיוחדות, כמו פיאה, כלאים, חלה, ערלה, ואין קצרות מאד בה"ג רק כפי שמצא מהן סוגיות מעטות בבבלי. ואילו היה מעיין בירוש' כפי הצורך להלכות אלו, כמה דינים היה לו להוסיף עוד בענינים האלה. ראה עוד בסוף הלכות כלאים כתב והלכתא שביעית בז"הז נוהגת בא"י. בין

צריך שתים לאיש א׳, מ״מ גוף המתנה נחשבת רק כפי מה שהוא המקבל· ויוצא מזה כי מי שנותן מתנה לאיש בינוני שאינה נחשבת בעיניו והוא אינו צריך לה לא קיים מתנות לאביונים.— האמנם כל הסיפור הזה מאילות שתי פעמים מר׳ יהודה נשיאה לר׳ אושעי׳ נמצא גם בירושלמי (פ״א דמגלה סוף ה״ד)· אך יאמר נא כל מעיין אחרי ישקול הטעמים אל איזה מקור משניהם כוון רב אחאי אם אל הירושלמי או אל הבבלי· א) כל יתר המאמרים הם על הסדר מבבלי שם ולא נמצאו בירושלמי כלל, ואיך יכנים באמצע שורה אחת מירושלמי ושוב יחזור לבבלי· ב) יש כבר שינויים בין הלשונות כמו שנהוגים תמיד בין בבלי לירושלמי, ורב אחאי הלך גם בלשון גם בגוף הדין רק אחר הבבלי ולא אחר הירושלמי· כי בירושלמי כתוב שם במקום ר׳ יהודה נשיאה של בבלי, ר׳ יודן נשייא; ר׳ אושעי׳, רבי הושעי׳ רבה; אטמא דעגלא תילתא וגרבא דחמרא חדא עטם וחד לגין דחמר; שלח ליה קיימת בנו רבינו ומשלוח מנות איש לרעהו, שלח ואמר לי׳ קיימת בנו ומתנות לאביוני׳; הדר ושלח ליה. חזר ושלח ליה· עד כה הם השינויים הנמצאים כבר לפנינו בשתי הגמרות אחרי צירוף התחלת הנוסחא שמתק רש״י ז״ל· ובכל אלה ראינו כבר את רב אחאי בוחר בכלם לשון הבבלי· רק שנשמט בתחלה מלת נשיאה ונתקן אחר כך בגליון שלא במקומו· והם מלות ר׳ יהודה נשיאה שהסגרתי בחצאי עגולה· ור״ל ר׳ יהודה הנזכר למעלה הוא ר׳ יהודה נשיאה ועוד כפי הסיום שנמצא לפנינו בשאלתות יש שינויים· והם עגלא תילתא ותלתא גרבי דחמרא, ובירושלמי חד עיגל וחד גרב דחמר; שלח ליה קיימת בנו רבינו ומתנות לאביונים, ובירושלמי שלח וא״ל קיימת בנו ומשלוח מנות איש לרעהו, ע״כ והם מעין השינויים הקודמים, ומראים ג״כ על לשון השאלתות כי מבבלי לקחו· והעיקר הוא הפך הסברא והדין, בשאלתות קרא רב הושעיא למנחה קטנה משלוח מנות ולגדולה מתנות לאביונים ובירושלמי ממש להפך·— נצרף עוד לזה כי בילקוט אסתר נמצאים ג״כ כל מאמרי הבבלי על הסדר מן תני רב יוסף ואילך כמו בשאלתות ובסיפור זה של ר׳ יהודה נשיאה נמצא ג״כ הגירסא שלפנינו כמו בשאלתות, הדר שלח ליה (בלא איהו) קיימת, אך בשיבוש ובמבוכה כי לא כתב מה שלח ליה עוד, ומי אמר קיימת· וגם הפך הסדר מסיפור הבבלי אל סיפור הירושלמי, סוף דבר היו שם בבבלי נוסחאות משובשות· והעיקר כנוסחת השאלתות כפי אשר יקיים לנו השכל עם יקרת וקדימת הגאון הגורם אותה. ועכ״פ לא יסתפק עוד שום אדם, כי לא כוון השאלתות פה לירוש׳ כלל רק לבבלי, וא״כ גם בשורה האחת אשר חשב המשיג למצוא מאומה, לא מצא כלל וכלל, ואדרבא מבורר מזה ההפך, שבהכרח רב אחאי לא ראה כאן הירושלמי, ואילו ראה אותו יתכן שהיה מדבר מהפך

הדין

יוסף משלוח מנות ב' מנות לאיש אחד כו' · ר' יהודה שדר. ליה לר' הושעיא אטמא דעגלא תילתא וגרבא דחמרא שלח ליה קיימת בנו רבינו ומשלוח מנות איש לרעהו · ה"דר של"ח לי"ה ע"גלא ת"ילתא ות"לתא ג"רבי דח"מרא ש"לח לי"ה קיי"מת ב"נו רבי"נו ומת"נות לא"ביונים · (רבי יהודה נשיאה).
אביי בר אבין ור"ח בר אבין מחלפי סעודתיהו ואמר רבא מחייב איניש לבסומי' כו' קם רבה ושחטיה לר' זירא כו' ע"כ· וכל הענינים האלה נמצאים על הסדר בבבלי (מגלה ו' סע"א וז' רע"ב) כמו שציין שם הגאון בעל שאילת שלום, לבד מן הסיפור הקצר הדר שלח ליה כו' עד לאביונים, המנוקד כלו למעלה מבעל ש"ש. והוא רושם שם בגליון, כל זה ליתא לפנינו וע' רש"י מגלה ריש ז' ב' ד"ה ה"ג קיימת בנו רבינו משלוח מנות דהא ב' מנות איכא · הדר שלח ליה איהו ל"ג ליה הכא ע"כ · וכל זה העלים מאתנו הרב הזה, ועכ"פ מצאנו כבר לפני רש"י גירסא הדר שלח ליה איהו, רק שהוא מוחק אותה · ונראה כי רק תיבת איהו הטתה אותו מנוסחא זו, שהיה נראה כאילו ר' אושעיא שלח בחזרה לר' יהודה נשיאה יותר מנות, וכאילו ר' יהודה שלח ליה קיימת בנו רבינו ומתנות לאביונים · וביטול דבר זה מבורר, שהנשיא היה תמיד העשיר והוא שלח מנות ומתנות לחכמים וגם לאביונים בהם · ואחרי שמחק רש"י זה היה קשה לו עוד לאיזה ענין מביא פה שר' יהודה שלח לר' אושעיא והוא השיב קיימת וכו', ולכן הוצרך לפרש שבא להביא ראיה לרב יוסף כי רק בעבור ששלח לו ב' מנות אמר לו קיימת ומשלוח מנות · אמנם הגירסא הנכונה היתה לפני רב אחאי שדבריו ידועים לדברי קבלה, ולפניו לא היה כתוב מלת איהו, רק הדר שלח ליה עגלא תילתא וכו' ור"ל ר' יהודה נשיאה שלח עוד הפעם ויותר ממה ששלח לפנים, ועל זה אמר לו ר' הושעיא שקיים בו גם מתנות לאביונים, שמה ששלח מקודם לא היה בה עוד כדי מתנה להועיל לאביונים והיה נקרא ממנו רק מנות, ומה ששלח אח"כ היה בו כבר כדי סעודה גדולה וכדי תועלת לר' הושעיא וקרא אותה מתנות לאביונים · והנה אין זה עוד ראיה לרב יוסף רק רצה להשמיענו דין חדש שרק שילוח אשר יש בו תועלת והנאה לאיש אשר נשלח לו נקרא מתנות לאביונים, והכל לפי המקבל · וכן ראוי להיות, כי לפעמים מה שתחשב מתנה לעני מחזר על הפתחים, לא תקרא כן לעני הגון אשר יש בביתו כדי חיי הנמלוס, אך לא כפי כבודו הראוי לו · ע"ד שהרגיש הלל הצורך לתת לעני בן טובים, ר"ל בן עשירים, סוס לרכוב עליו (כתובות ס"ז ב'), והנה זה היה אביון לדברים גדולים ולא לדברים קטנים הנחשבים גדולים בעיני פחותים ממנו במעלת החברה · וכן ר' הושעיא חשב מנחה הקטנה רק למנה, כי היה לו בעצמו כיוצא בה, ומנחה הגדולה למתנה כי לה היה אביון · וכל זה ברור ונכון, אע"פי שבמתנות שני באות לאיש אחד מן שני אנשים שצריך ליתן להם, ומנות

לשתי הקושיות על זה הרב הכותב. האחת למה לא הראה היטב מקום דברי המושג ממנו, זה מפני שהשמיט ממנו כמה דברים אשר מהם יעשו לאפס ואין כמה מטענותיו כאשר נראה עוד, ומהם אשר נעזר בהם זה הרב להשיג עליו, כמו דברי הרי"ף סוף עירובין שהביאם הרב פה כדי להשיג עליו על ידם, והם מובאים כבר מהמושג, וגם חיזוק דברי הרי"ף וגוף הדבר שמסדרי תלמוד בבלי ראו כבר הירושלמי מבורר שם בראיות מושכלות, ואילו היה בין הקוראים מי אשר יגע להביט במקור, אז נפלו בעיניו כל התלונות המתראות כנחוצות מזה הרב להשיב כבוד הירושלמי על מכונו וקדימתו בזמן, את אשר כבר עשה המושג ממנו. ועל השנית למה רשם את המ"ע פנ"א שהביא דברי הרי"ף סוף עירובין, זה פן יקרה בכ"ז איזה קורא אשר ידע המקור לדברי המשיג ויזכור כי מובאים שם כבר דברי הרי"ף, ולכן יוסיף לו, לא חדשים הם אלה דברי הרי"ף ויוכל כל איש לקחתם מספר מ"ע, ולכן כלנו שוים בהם, ואין לכותב התולדות חלק בהם יותר מאתנו. ועתה נבחון השגותיו.

מתחלה כתב שמחבר תולדות הר"נ טעה במה שהחליט שרוב גאוני בבל לא ידעו מן תלמוד ירושלמי מאומה. והנה כחש זה הרב והכחיד תחת לשונו ששם כתוב הגאונים הראשונים, ועוד נוסף שם, ואותם אשר ידעו ממנו עיינו בו רק לפרקים; וא"כ אין חידוש עוד אם ימלא באיזה גאון פעם א' מאלף שמביא הירוש' נגד מה שהוא מחריש ממנו במקומות רבים שהיה לו להביאו.— עוד כתב בשמו „ורק רב שרירא גאון הוא הראשון המביא תלמוד ירושלמי" וזה שקר ע"י השמטת והוספת דברים, שרק אחרי שהראה כותב התולדות, מן כל התשובות הנמצאות בשערי צדק ולא נמצא בהם רושם וזכר לתלמוד ירושלמי, הוסיף ורק באגרת רב שרירא הנדפסת ביוחסין מובא תלמוד של א"י, כלומר רק באגרת ההיא ולא בשאר תשובות רש"ג, וכמו שהוסיף „ובכ"ז בתשובותיהם שראיתי בשערי צדק לא יזכירו גם הם את הירושלמי „בשום מקום" ולא זכר שם ג"כ כי רב שרירא הוא הראשון בהבאת הירושלמי, שכבר אמר מקודם שגם בין הגאונים הראשונים היה מי שעיין בו לפרקים, ורק על בעל השאלתות החליט שאיננו מביאו בשום מקום.

ג) ועל זה כתב עוד המשיג, „ונעלם ממנו שאלתא שניה לפורים פרשת „ויקהל ר' יהודה נשיאה שדר לר' הושעיא כו' ומהרי"ב שם התעורר שלא נמצ' „אצלנו בש"ס (מגלה ז' ב'). אכן כל ענין זה קנה מקומו (?) בירושלמי פ"ק „דמגלה ועיין רש"י מגלה שם" ע"כ. הנה בכל ס' השאלתות המלא דינים והלכות מלא שורה אחת כאשר נראה, הכוללת דבר קטן שישנו בתלמוד ירוש'. ועל זה לבד בנה כבר כל בנינו החזק לאמר שני הגאונים הקדומים (בעלי השאלתות וה"ג) הביאו בביאור את תלמודא דבני מערבא. אמנם הכנים דבריו גם בשורה אחת ההיא? ננסה ונראה. שם בשאלתות כתוב תני רב

,,ולא נמצא בהם זכרונו כלל, אע"פי שמובאים לפעמים שם מדרשים אך
,,לא הירושלמי בשום פרשה. יותר מזה. בכל תשובות הגאונים הנדפסות
,,בשאלוניקי שנת תקנ"ג ונקראות שערי צדק, אשר בקצתן נמצאו לפעמים
,,אורך דברים בפירושים וראיות מתלמוד בבלי, לא נזכר שם ראיה מירושלמי
,,לאיזה גאון מגאונים הרבים שנמצאו שמה, ולא ידברו ממנו ג"כ בשום מקום.
,,ומזה נראה בעליל שישיבות בבל עסקו מדור דור רק בתלמוד של רבותיהם
,,הבבליים. כו'. ורק באגרת רב שרירא ורב האיי הנדפסת בס' יוחסין מובא
,,כבר תלמודה של א"י. אלא שהמה אחרוני הגאונים ממש כו'. ובכ"ז בתשובותם
,,שראיתי בשערי צדק לא יזכירו גם הם את הירושלמי בשום מקום לענין הלכו'
,,ודינים, ומזה נראה שעיינו בו רק לפרקים. ויותר תראה זה מתשובת
,,רבינו האיי המובאה בס' המכריע סי' ל"ו. וז"ל מ' שרצים שנפל א' מהן בא'
,,מן המשקין דבר זה כתוב בהלכות ר"ש קיירא, חבית משקין שנפל לתוכו
,,עכבר שיעורו א' מאלף. ואין אנו יודעין מאין נסח רב שמעון הדברים
,,הללו. אלא ששמענו כי המעשים לבני א"י שנמצאו בהם דברים הללו ומשם
,,נסחם. ואשר מצינו בתלמוד בענין זה ההוא עכברא וכו'. ומסיים שם
,,במכריע ומצאתי כתוב בס' [צ"ל במסכת] תרומות פ"י בגמרא דבני מערבא
,,ר' יוסי בר אבין הורה בהדין עכברא חד לאלף ע"כ, הנה שרב האיי לא ידע
,,מזה הירושלמי רק ממעשים של בני א"י, ונראה שהיה שם איזה ס' בא"י
,,כולל מנהגים ומעשים, מן מעשים בכל יום, ואולי גם ר"ש לקח דבריו
,,משם. וס' המעשים לקט דבריו מירושלמי ורק רבינו נסים הוא הראשון אשר
,,יגע וחקר בירושלמי וכו'. וכבר נתקשו לי בעבור כן דברי הרי"ף בהלכותיו
,,(סוף עירובין) שכתב דעל הגמרא דידן סמכינן דבתרא הוא ואינהו (בעלי
,,תלמוד בבלי) הוו בקיאי בגמרא דבני מערבא טפי מינן כו' ומובאים דבריו
,,אלו אצלנו בתולדות ר"ח (הערה כ'), שלפי מ"ש אין הוכחה כלל שידעו
,,הבבליים מגמרא דא"י וכו'. אכן שבתי וראיתי איזה ראיות והוכחות שמסדר
,,תלמוד בבלי המאוחר כו' היה כבר לפניו תלמוד ירושלמי כתוב מסודר ועיין
,,בו והעמיד הרבה גמרות ופלפולים על איזה משנה ע"פ הפלפולים והסוגיות
,,שמצא כן בירושלמי על המשנה ההיא בעצמה. ולדוגמא כו'. [ע"ש כמה
,,ראיות נכוחות. ואחת מהן נפלאה ומוכרחת מאגדה הארוכה בבבלי פ"ב
,,דכתובות על מות רבינו הקדוש] ומעתה עולים יפה דברי הרי"ף כו'. ובכ"ז
,,דברינו אמת שמחתימת תלמוד בבלי ואילך עד סוף הגאונים לא עיינו עוד
,,בתלמוד ירושלמי כלל" כו'. יעו"ש עוד תשובה נרשמת מגאוני בבל אשר בה
מובא תלמוד א"י, אמנם רק להראות יתרון תלמוד בבלי עליו, וכתבו שם
על ירושלמי ואנתנא לא איכפת לן בהכין ולא חשיבנא ליה דסמכא ע"כ.

ב) וע"פי העתקה זו לבד מדברי תולדות רבינו נסים נדע כבר תירוץ נכון

(דף ז' ע"ג בהגה)· וז"ל „ולא אמנע בכאן להראות איך הרב בעל תולדות
„ר"נ טעה בזה שהחליט כו' ונעלם ממנו שאלתא שניה וכו'· עוד מה שהחליט
„כי רש"ג הוא הראשון וכו' ונעלם ממנו וכו' נוסף לזה הנה לדעת ר' אלפס
„סוף עירובין הנה ש"ס ירושלמי היה כבר מסודר לנכח עיני חותמי תלמוד
„בבלי כו'· וע' מ"ע פנ"א שהביא דברי אלפסי הללו· ויש הרבה מן מאה
„פעמים אשר קבעו פוסקים דברי הירושלמי יחד תקועה בהוראה וכו' לכן
„ויטל (?) בזה מה שחידש" ע"כ· ודלגתי באמצע הדברים, כדי שלא להכפילם,
כי אבא אחר כך על כל פרט ופרט ביחוד· והקורא המשכיל יראה איך הרב
המשיג בהגה זו מתראה בעיניו כאילו ירה פה החץ היותר גדול ברעש וברעש,
וכאילו הענין הגיע את לבו בכל שורה יותר ויותר עד כי באחרית נמלא כעס,
וזורק חידושי המחבר תולדות הר"נ על פניו ואומר לו טול מה שחדשת, כי
לא עלה בידך מאומה· וגם מלטלק ומתחסד עוד להראות כמו נלאם בעד
כבוד תלמוד ירושלמי, כאילו מחבר תולדות הר"נ הקל ח"ו מאומה ביקרו·
ואני הכותב אחרי ראיתי כי כל הגה זו מלאה עלילות שוא ותואנות לבד
משגיאות והטעיות אשר נלכד בהן זה הרב, וכי לא יתכן דרכו לא לבד נגד
המחבר ההוא, אך גם בגוף הענין אשר רוצה לברר ולטמא את העין, לא
יכולתי התאפק משום כה נגד כל המבינים דברי שניהם, היינו דברי המשיג
והמושג, והם יראו וישפוטו· ומאשר הכרתי עתה ביותר את דרכו זה להלוך
בלדיה רבה נגד מחבר זולתו, וביחוד נגד מחבר התולדות, הנני מבטיח פה
לענות תמיד לכל טענותיו ותואנותיו אשר ישיב על דברינו אלה או אשר יחדש
עוד נגד המחבר ההוא בענינים אחרים, להאירם ולהראות מה בתוכם —
במטותא מנייכו חכימיא וספריא, עיינו שפיר במילתא, שוו לבכון עלה,
אתיעצו ומלילו!

א) ולא נשאיר הדברים בלתי חידושים מועילים בע"ה. אך מתחלה נדקדק
מעט בדבריו· א) למה הסתיר המקור ולא העמיד באיזה הערה או דף
החליט המחבר תולדות הר"נ, את הדברים הנאמרים פה· ב) אחרי שמביא
דברי הרי"ף סוף עירובין, לענין בעלי תלמוד בבלי שראו הירושלמי, לאיזה
ענין הוסיף ועיין מ"ע פנ"א שמביא דברי אלפסי הללו? היוסיף בזה חיזוק
לראיתו במה שגם הרב בעל מ"ע מביא דברי הרי"ף? וקושיות אלו יתישבו
עד מהרה אחרי נביא בקצרה דברי מחבר תולדות הר"נ, אשר זה הרב אחז
רק מעט מהם והשמיט רובם בכוונה· והם (תולדות רבינו נסים הערה ט"ז)
וז"ל· „אחשוב לקצת חידוש שעוד לא העירו כותבי כללי התלמוד, על מה
„שרוב הגאונים הראשונים כמעט שלא ידעו כלל מתלמוד ירושלמי, ואותם
„אשר ידעו ממנו עיינו בו רק לפרקים· והנה לפנינו ס' קדמון שאלתות דרב
„אחאי גאון המלאים פסקי' וראיות מתלמוד בבלי ואין א' מהם מתלמוד ירוש'

אקבץ בו קיבוץ כל הדרשות הנמצאות בש"ס וזולתו וכו'· הנה הבטיח זה על העתיד ולא השתדל בו עוד·

(שם בפנים)· „שמות רבה אינו מובא משום קדמון ומה שמציין מהרי"ב „על השאלתות פ' לו כל זכר מלא כו' בשם מדרש וארא הנה נזכר ג"כ בתנחומא „שם וקרוב הדבר שמשם הוציא דבריו ורש"י איננו מביא בשום פעם מדרש „שמות וכו'· וכן הערוך לא הביא בשום מקום מדרש זה" ע"כ· הכל, מלבד הוספה קטנה נמצא בתולדות רבינו נתן הערה מ"ד והוספה להערה זו בכ"הע תקצ"א צד פ"ו· ופה לא רצה הרב הזה אף לתת הכבוד הקטן לקרוא כל הדבר הזה על שם מבקרים כאשר עשה עד הנה, רק השליך את המחבר הרחק מנפשו לבלי דבר ממנו גם ברמז· אך אותו הרחיק ולא את דבריו. — וגם בכ"הע תקצ"א כתב במאמר כל זכר מלא המובא בשאלתות „שכבר מובא זה „בערוך (צר א') משלשה מקומות היינו ב' פעמים מילמדנו וב"ר פס"ב· (אף „על פי שלא מצאתיו שם בב"ר)" אכן כבר צוה גם ר' אבי"ה החדש ככרוכיא על המאמר הקטן המוסגר, אע"פ שלא וכו', „שלמה לא השגיח מעט למעלה בב"ר סוף פס"א וגם נמצא באמת כל המאמר"· ומזה לבד הוכיח האדם היקר ההוא, כי מלאכת בעל התולדות נעשית ע"י אחרים!! וגם הוא יכונה חוקר! ועכ"פ כיון שנמצא בב"ר אין אנו צריכים עוד לתנחומא·

(דף ז' ע"ב)· „וע' רב המגיד (פ"ט ממ"א ה"ב) שכתב שדרשת הרמב"ם „דב"ח אסור באכילה כ"ש בבישול [צ"ל בבישול כ"ש באכילה] ושתק התורה „מבת מפני שב"ש מבת הבת נמצא בויקרא רבה ואנכי חפשתי ולא מצאתי בכל „מדרש וי"ר" ע"כ· כ"כ הרמב"ם ג"כ ריש טומאת מת וגם כתב הכ"מ, וב"ח מכיון שאסר בישולו הוי בכלל לא תאכל כל תועבה כל שתיעבתי לך הרי הוא בכל תאכל· [וכיון להא דחולין קי"ד ב'] א"נ דמשמע שלא אסרה תורה לבשל אלא כדי שלא יבא לאכול ע"כ וכל זה אינו מספיק· וכפי הנראה היה לפני הרמב"ם ז"ל איזה מדרש על זה·

(שם) „כי כלל גדול צריך אתה לדעת שאף במדרשות המאוחרות העניינים „אינם מיוחסים רק באו מרבותינו רבנן דאגדתא שהם הנודעים רבי בירכיה „ור"ש בר נחמן ור' אבין הלוי ור' לוי, ואילו החכמים אין להם זכר בהלכות „רק באגדות ומדרשות, וע' ירושלמי יבמות פ' החולץ וז"ל ופליגי על רבנן „דאגדתא" כו'כו'. כל זה לקוח מספרו של החכ' הגדול צונץ ע"ש צד שי"ז ושב"ד·

מכתב יד

עוד לא כליתי דברי על מחברת אגרת בקורת· ואבא עתה אל המקום היותר יקר בעיניו, כי דמה שם לתקוע בזיכרו תקיעה גדולה וחזקה נגד מחבר תולדות הר"נ, וחשב כי על ידה תפול תחתיה חומה אחת בצורה אשר עשה לו המחבר ההוא. והוא

שפקפקו במלי אותו רק על טורנוס' שלא ידע מקומו ועל ר"ע שהוכרח לראיות אחרות · ובכל זה לא נושא הכותב עוד מהעיר על החקירה לקיים דבר הקדמוני' · והיותר תמוה מה חידש הרב בתואנה זו והיא נמלאת כבר בדברי ידידו הרופא השני לד ס"ב? ואחרי המאמר בבכ"הע תקפ"ד העיר על זה הרב החכם הגדול מוהר"ר יש"ר במאמרו על סמבטיון (בכ"הע תקפ"ח לד ג') והנה גם הוא לא אמר שפקפקו רז"ל על מליאותו יעו"ש · יהיה איפא המושג מי משני אלה, הרב הזה האשימהו לחנם · וגם סיים כמעלים ומתעלם, ,,רק שנעלם לטורנוס' מקומו" כאילו לא נעלם מר"ע, ואילו היה יודעו, הלא היה אומר לו שם בארץ ההיא ואצל עיר או הר פלוני יוכל כל אדם לראותו, ולמה החריש לתשובתו ומביא ראיות אחרות? וגם בהגה כתב עוד ,,כי פירוש ,,לנגדא את נגיד לי בבראשית רבה פירושו לנהר תמשוך לי · נגדא הוא ענין ,,המשכה וגם ל' נהר כמו שמלינו נגיד דינור" ואילו היה כן בדניאל היתה הראיה טובה אך שם (ז' י') כתוב נהר דינור נגד ונפיק · וגוף הפירוש של הרב הזה על נגדא שהוא נהר נמצא גם בידי משה · וגם יש ראיה יותר נכונה, על יובל ישלח שרשיו מתורגם ועל נגדיו · וע' מתורגמן כמה תרגומים כאלה על יבלי מים או שפיים במקרא וגם כתב כי בערוך יש נגר ברי"ש הוא נחל. — והוסיף עוד הרב הזה, הכוונה שיוליך אותו אל הנהר וזאת אין בידו מפני שנעלם מקומו והוא כמו שהעתיקו לל"הק בשאלתות גם בנהר הזה איני מאמינך כו' · וזה דמיון יותר כולע עוד מדמיון ל' הפסקתא לל' השאלתות! וגם לנגדא את נגיד לי יהיה פירושו לנהר אתה מושך לי לא שתמשוך אותי אל הנהר . אמנם מה שהוסיף עוד בפנים, על מ"ש בתנחומא פ' תשא בתשובה זו של טורנוסרופוס את מיבעי' לי לדוחקא שכ"ל את מובלני לרוח, כמו בפסיקתא, נראה נכון ·

(שם ע"ד סוף הגה ב')· ,,וע' מורה פע"ד לראשון בדרך הז' ובזה המשל ,,המפורסם אצל הערביים ערבך ערבא צריך ע"ש הביא ממשלי הערביים ,,מה שהוא אצלנו גמרא בבלית" ע"כ · ופשוט הוא שהרמב"ם ז"ל כתב את המורה בלשון ערבי וגם לפני חכמים ערביים, וגם משתדל לסתור דעת א' מן המדברים שרוצה להביא ראיה לחידוש העולם מהשארות הנפשות, ובעבור שידע זה המשל מפורסם גם ביניהם, חשב למותר להביא לפניהם המאמר עוד מן הגמרא, וסמך על חכמי ישראל כי ידעו אשר ידע מאמר זה גם מן התלמוד · ובדבר שלשה אגדות שהביא זה הרב בסמוך שנמצאו בתלמוד והרמב"ם הביאם בפירוש המשניות ממדרשים, נראה כי בעת כתבו הפי' ההוא עיין יותר בהלכות התלמוד מבאגדות, כי היו לומדים כל אחד בפ"ע וחיברו פירושים לכ"א בפ"ע כמו הרשב"א ז"ל · ותחת אגדות התלמוד קרא אז הרמב"ם יותר במדרשים · ובהקדמה לפי' חלק כתב ועוד אחבר חיבור

יעויין סוטה (כ"ב א') ויומא (פ"ג ב') וחולין (ק"ז א') והוא ג"כ רק בחיבור זה, ובסנהדרין ספ"ג ע"ש ענין נפלא · וא"כ מה שמביא בשמו הרב הזה שרש"י שאב אגדה זאת מס' מעשיות מבואר שם ממש ההפך ששניהם לקחוה מספרי אגדה הישנים, את אשר רוצה הרב הזה להתראות כמחדש זאת בסוף השנה זו · והנה השאיר אחר מקומות חסרי המקור המובאים שם מסיפורי מעשיות, וביחוד ענין הנפלא שהראה שם על דבר נתן דצוציתא · ובחר לו המקום האחד אשר חשב כי עלה בידו להשיג עליו · ומה נשאר לו מהשגתו, רק שמצא לסיפור זה של רש"י חולין מקור, ומציאה זו לקח לו מספר היקר של החכם הגדול ר"ש ליפמן צונץ אשר גם אותו ירדוף לפעמים על דבר קטן · ע"ש (צד קל"ב הערה e) שרושם שני המקומות מן תנחומא ובמדבר רבה, אך בהבדל ששם כיתב הדבר לפי תומו כראוי לדורש ומורה לאלפים, וזה צועק על הדבר הקטן הזה בקול גדול, וכמו אוחז את המושג בכנף בגדו ואומר לו עמוד, נעלם ממך וכו' ·

(שם ע"ג) · הביא בשם מורו החדש הגאון מהר"ז מרגליות ז"ל שדברי השאלתות פ' בראשי' בתשובת טורנוסריפוס לר"ע על הסמבטיון גם בנהר הזה איני מאמינך שאיני יודע את מקומו, נובעים מדברי הפסקתא פכ"ג ושם השיב לי את מובלני לרוח והרי זה כמו איני יודע את מקומו! ואם הוטב זה בעיני התלמיד, טוב · והתיבות „גם בנהר הזה איני מאמינך" נשמטו תחת שפתיו · הגם הם נכנסו תחת מובלני לרוח? ואין דרך הגאון בעל השאלתות לשנות את הלשון כאשר נראה עוד — אך הוסיף זה הרב „מפני „שכבר בימים אלו שכחו מקומו של סמבטיון — לא שחז"ל פקפקו במציאותו „כאשר רצה להסביר חכם א', רק שנעלם לטורנוסרופוס מקומו" ע"כ · ויש פה מעט תככים והתחסדות · ונראה כאילו רוצה להגן בעד מציאות סמבטיון אשר רצה חכם א' להסביר כי ח"ו פקפקו בו רז"ל · ולא נוכל לדעת אל מי כיון · כי ראשונה דובר מזה במאמר על היהודים החפשים בארץ ערב (בכ"הע תקפ"ד צד נ"ד) ושם כתוב „היתה (מציאת סמבטיון) אעפ"כ כבר מסופקת „עוד בימי ר"ע והוא קרוב מאד לזמן היוסיפון, שהרי על הראיה של ר"ע על „קדושת שבת מנהר סמבטיון מוסיף בשאלתות דרב אחאי גאון ריש פ' בראשית „א"ל טורנוסרופוס וכו'. ודברי רב אחאי ידועים לדברי קבלה · והנה „טורנוסרופוס ור"ע דברו בקסריה שהיא בא"י, ושמה ובזמן ההוא לא ידע טורנוס' כבר את מקום נהר סמבטיון · וע"ש שלכן הוכרח ר"ע לראיות אחרו' „אולם דע קורא אהוב! כי גם עד היום לא נחקרה תכונת נהר זה (בראש הר „לבנון כפי דברי היוסיפון) היטב מהנוסעי' החדשים, וצריך עוד דריש' וחקירה „ואולי יקויימו דברי הקדמונים" ע"כ · הנך רואה כי לא נמצא שם על רז"ל

ובפרט שהמ"ע מביא על זה מכלתא וספרי · ואפשר השתמש הסמ"ג גם בלשון
מכלתא מפני איזה דבר יותר מוסרי שם · ובילקוט מצאתי רק בפ' ואתחנן
נרשם על צדו איזה פעמים מכלתא ולא יותר · והרמב"ם ז"ל יתכן שכולל גם
הספרי של ס' דברים בשם מכלתא, והוא כתב שם שגם ר' עקיבא חיבר מכלתא,
ועוד יש להעיר כי אמנם בסדר תנאים ואמוראים כתוב שמכלתא הוא על ס'
ואלה שמות מן החדש הזה לכם עד סוף ספרא, וכן הוא לפנינו, אמנם
בילקוט מובא כמה פעמים מכלתא גם מתחלת פ' שמות ואילך · נראה כי כבר
בימים קדמונים היו קובצי המכלתא משונים בהתחלה · ויש מתחלת הספר
ויש מן החדש הזה לכם ·

(שם ע"ד)· „וכן מ"ש [הרמב"ם]פרק ח' [צ"ל ז'] משמנה פרקים שהקדים
„לאבות וז"ל · אמרו חז"ל שאליהו היה בו מדת הרגזנות [אע"פי שמשמש בה
„ככופרים ועליהם היה כועס אבל] אמרו החכמים שאמר לו הקב"ה שאינו
„ראוי למשול בבני אדם [ולהיות להם לכהן] מי שיש לו קנאה כמו זה כי
„ימיתם , ומאין לקח זאת רבינו" ע"כ· ע' מדרש (ש"הש פסוק אל תראוני)
ודכוותיה כתיב באליהו קנא קנאתי לה' אלקי ישראל, א"ל מזבחותי שמא
מזבחותיך כו' מה איכפת לך · תא חמי מה כתוב והנה מראשותיו עוגת רצפים
רצוף פיות מי שאמר דילטוריא על בני· ר' יוחנן מייתי ליה מן הדא משא
דמשק שס"ה בתי ע"ז היו שם כמנין ימות החמה · (וכלם עשו ישראל הגמוניאה
וכו' עד ויעבדו את הבעלים צריך להמחק שם ונכנס מפתיחתא דאיכה רבתי
פיסקא ולא אותי קראת יעקב · וכן נכון בילקוט מלכים רמז רי"ח) ובאותה
שעה שאמר אליהו על ישראל ל"הר אמר לו הקב"ה עד שאתה מקטרג את אלו
בא וקטרג את אלו הה"ד לך שוב לדרכך מדברה דמשק ע"כ · ובילקוט (מלכים
רמז רי"ז) מה לך פה אליהו היה לו שיאמר לפניו רבש"ע הן בניך בני אברהם
יצחק ויעקב וכו' , אלא אמר קנא קנאתי התחיל הקב"ה לדבר עמו דברי
תנחומים וגו' המתין לו ג' שעות ועדיין עמד בדברים הראשונים ואמר קנא
קנאתי אמר לו הקב"ה ואת אלישע תמשח לנביא תחתיך מה שבדעתך אין אתה
יכול לעשות א"ל לעולם אתה מקנא · ע"כ ·

(דף ו' ע"ב)· „וע' רש"י חולין ק"ו א' מים ראשונים האכילו בשר חזיר
„וכל הסיפור כו' · והרב בעל תולדות ר"נ [רבינו נסים] הערה ל"ט כתב
„כי רש"י שאב אגדה זאת מן ס' מעשיות של ר' נסים ונעלם ממנו כי כל ענין
„זה נמצא גם כן בתנחומא ומדרש פ' בלק אשר רש"י ז"ל ובעל ס' המעשיות
שאבו משם" · ע"כ · ראש דבריו לא אמת וסופם לקח לו מספר אשר עיין
הרבה בו אף אם נשמר מקרוא אותו ואת מחברו בשמו · המחבר תולדות רבינו
נסים כתב שם וז"ל, ויש מקומות עוד שמביא רש"י מעשים שלא נמצאו לפנינו
רק בחיבור זה של רבינו נסים כי גם שניהם לקחום מספרי אגדה הישנים ,

חולדתו ? — ב)· הנהו מאוחר בזמן ונודע כמו ק"ל שנים אחר החרבן · וכפי הנראה מל' הבריתא בירושל' גם זה הסיום בורגני א' וכו' הוא מדברי הברית' תני רשב"ג אומר · ג) התרגום ההוא נתחבר כפי השערה קרובה, להנוצרים אשר באפריקא, וכותבו לא ידע מא"י מאומה · (ע' מבוא להחכם אייכהארן ח"א סי' שכ"ג)·—ואני פירשתי לי תמיד המאמר כפי נוסחת הירושל' וכפשוטו· אך נשאר בספק אצלי אל איזה תרגום ארמי כיון, אם אל התרגום הסורי הנקרא אצל סופרי העמים פשיטא אשר השתמשו בו הסוריים המזרחיים והם הארמיים (ע"ש ריש סי' רכ"ט) ולכן היה נקרא ארמי· והוא קדמון והיה נמצא עוד בזמן הבית. ועליו יש השערות כי נתחבר גם הוא מן התרגום היוני של השבעים (ע"ש ריש סי' רנ"ד) כמו תרגום אחר סורי שנתחבר בלי ספק מן תרגום השבעים (שם סי' רנ"ט) · ואם אל תרגום אונקלס שבידינו אשר כבר אמרתי מהשערותי, כי נתחבר גם הוא מלה במלה בלי שום הוספה ע"ד תרגום היוני של עקילס אשר הוא אחד עם אונקלס (לא כדברי הרב בעל מ"ע), ולכן נקרא על שמו·והנה נזכר איזה פעמים תרגום ארמי בירושלמי, אך יש סימנים המראים יותר על מקורו שהוא תרגום הסורי, ותרגום אונקלס אשר בידינו מצא לו מקום אצל אחינו הבבליים ושם בישיבות השגיחו עליו לתקנו ולבררו, ולכן נקרא בבלי. ובכל זאת אפשר לומר כי היה נודע לחכמי א"י אשר נתחבר תרגום ארמי ע"ד תרגום היוני של עקילס, אע"פ שלא השתמשו רק ביוני של עקילס לשבח, ופעמים בתרגום הסורי לגנאי· ולא בתרגום אונקלס שלנו שחובר רק ע"ד היוני של עקילס, ובחרו יותר את המקיר מן ההעתקה· ואין פה המקום לברר יותר כל זה·

(שם ע"ד)· „אכן צריך שתדע כו' עד (דף ה' א') באגדות ואב"מ"· בררתי ביטול כל הדברים האלה במכתב על מחברת הרואים לבד י"ג ע"ש·

(דף ה' ע"א)· „ועתה נבא להמכלתא אשר היתה לפני רבינו הרמב"ם „ונעלמת מאתנו" ע"כ · ע"ש שמציין כמה מקומות בס' המצות להרמב"ם אשר שם מביא מכלתא על ס' במדבר ומבאם הוא בספרי זוטא המובא הרבה בילקוט, א"כ ספרי זוטא הוא היה המכלתא· ומביא עוד מקומות מרש"י וילקוט שמביאים מכלתא על תצא ואצלנו לא נמצא מכלתא על תצא· וכל זה נכון· אך בכ"ז אינו כדאי שיפריז עליו לאמר „הסכת ושמע דברי! ותראה כי „ה' היה בעוזרי, לכוין למרכז האמת" וכמעט הוא כמו רעש הרים על דבר קטן. ויש להוסיף מ"ש בועד לחכמים על סדר תנאים ואמוראים (אות ס') בשם סמ"ג לאוין (קכ"ד) שכתב תניא במכלתא [על פסוק לא תכירו פנים במשפט בפרשת דברים] ובמגדול עוז כתב על הדין ההוא דהכי תני במכלתא וספרי· ויש מגיהים בסמ"ג שצריך להיות בספרי עד כאן· ולפנינו נמצא שם בסמ"ג, בספרי. אולם יש שם שינוי לשון בספרי ממה שמובא בסמ"ג·

ובפרט

„ואולי היו לו בין נשיו רבות אחת בשם פטימא" ע"כ. לא ידעתי אם כוון כאן אל מחבר תולדות הר"נ, כי ידעתי אשר הוא אמר זאת ונכתב בשמו כן אל הרב החכם הגדול מוהר"א גייגר נ"י לפני חצי שנה ויותר.

(שם סע"ב). „וע' מורה פ"ד לשלישי שהתנצל עצמו מדוע נטה מתרגומו „[של יונתן] לדעת אונקלס". ע"כ. ציון זה יחשב לכמה מציוניו הנעשים בחפזון ובלי עיון. לא נמצא שם במורה שום מחלוקת בין יונתן לאונקלס. רק הוא משוה תרגום יונתן כעין אבן־טבא על כעין אבן תרשיש ביחזקאל, אל תרגום אונקלס כעין אבן טבא על כמעשה לבנת הספיר בתורה. וכתב א"כ אין הפרש [בניאותא], וכו' והבן זה. ר"ל שהוא הוא, וכוון לאומר הראשון ע' רש"ט שם, לא שיכוון כאן לאיזה קושיא ע"ד הרבה „אם כן" בתלמוד, כאשר חשב זה הרב כפי הנראה. ואח"כ כתב שם ולא תרחיק זכרי פירוש יונתן ב"ע ע"ה, ופרשי פירוש זולתו [מוסב על מלת אופנים שנטה הרמב"ם למעלה מפירושו של יונתן אך לא שנטה לדעת אונקלס] שאתה תמצא הרבה מן החכמים וגם מן המפרשים חולקים על פירושו בקצת מלות.

(שם). „ובעל הס' אשר הזכרתי בראש המאמר מראה מקום לעיין בהרבה „מקומות (?) איך יונתן מעתיק אות באות את אונקלס על התורה, מפני „שגם בזמן יונתן כבר היה מסודר" ע"כ. לא זה הטעם רק כי שניהם נגמרו בישיבות בבל כנ"ל.

(שם ע"ג). „וזה ערך י"ג שנה שמעתי מן מורי הגאון מהרא"ז מרגליות ז"ל „שאמר בשם הגאון מוהר"ס סופר ז"ל שהגיה דברי ירושלמי פ"ק דמגלה „בורגני א' בידא להן ארמית מתוך יונית, שצ"ל רומית מתוך יונית ואנכי „מצאתי גירסא זאת במדרש אסתר פ"ד פיסקא וישלח ספרים כו' ומה מאד „שמחו הגאונים על פירושי אשר עלה בידי לבאר כוונת הירושלמי ומדרש „כי ידוע שהעתקת ע' זקנים נעשה בלשון יון, ובל' רומי נמצאים מאז שתי „העתקות אחת מיונית כדרך העתקת הע' והב' מל' עברי מתוך תורתנו „הקדושה כו' ושני הגאונים הללו שבחו פירושי אשר זולת זה נעלם מאתנו „דברי הירושלמי והמדרש" ע"כ. הן אמנם כפי תיקון הגאון מהרמ"ס ז"ל בירושלמי וכפי גירסת המדרש יצא פירוש זה הרב כמוכרח מעצמו ואין בו לא חידוש ולא המצאה. ואולי אשר שמחו עליו מאד שני הגאונים ז"ל, היה רק בעבור כי הם לא ידעו ממציאת העתקה רומית ישנה שנעשה מתרגום השבעי'. אכן לא נעלם זה מכל המתחילים לעיין בספרי מבא לתנ"ך, מאת חוקרי העמים. אולם אצלי יש עוד ספק גדול בדבר, ואיזה טעמים חזקים יטו את לבי מנוסחא זו. והם. א) לא היה לחכמי א"י דבר עם תרגום הרומי עד כי יזכרו מקורו ותולדתו. ולא מצאנו ממנו ולא עליו מוזכר עוד מאומה בשום מקום מתלמוד ירושלמי ומדרשים. ולא נוכל לדעת לאיזה ענין ספרו פה את

אבות. אך אני באַרתי ת"ל דבר זה היטב במכתבי על אודות מצבת ר' יצחק סנגרי (סי' לי') והיו העתקות ממנו בברא"ד זמן רב לפני צאת אגרת בקורת לאור. וגם ידידו זה החכם הגדול שמע רעיון זה משמי.

(שם בפנים ע"ד). ,,תרגום נביאים מובא בכל מקום על שם רב יוסף. וכו' ,,עכ"פ ראינו שתרגום אשר הוא מא"י אינו נופל עליו בבבל ומתרגמינן מפני ,,שאנחנו בבליים [ר"ל בעלי תלמוד בבלי] והתרגום מא"י" ע"כ. זה כמו סותר עצמו תכ"ד כי איך יקרא התרגום על שם רב יוסף אם הוא מא"י? אמנם אמתת הדבר היא שתרגום אונקלס שלנו על התורה היה מוקדם לתרגום נביאים, אף אם גם הוא נשנה ביותר בישיבת רב יוסף, כי רוב מתרגמינן נאמר מרב יוסף, ושם הוגה ונשתנה מעט. אך יותר הוגה ונתקן תרגום נביאים בישיבה ההיא. ושניהם באו מא"י לבבל בזמן קדום, אף על פי שלא השתמשו בהם חכמי א"י רק בתרגו' היוני של עקילס אשר הי' כמו מקור ודוגמ' לתרגום זה הארמי שנתחבר מעקילס בעצמו והוא אונקלס, או מהבאים אחריו ע"ד היוני של עקילס. ואכ"מ להאריך.

(שם). ,,ולאמתת דבר זה תראה שהמשנה שנתחברה בא"י תקרא בסוף ,,נזיר — לגירסת ע"י, כי במשניות שלנו מב' התלמודים לא נמצא דבר זה ,,כאשר התעורר מהר"שא בח"א שם — על קרא ומורה לא יעלה על ראשו א"ל ,,ר"י והלא אין מורה אלא של בשר ודם. ומתרגמינן ומרות אינש לא תהוי ,,עלוהי. הרי שהמשנה תכנה תרגום א"י (מתרגמינן)" וכו' כל זה איננו נכון שהוספה זו במשנה אין ספק שמאוחרת ואין זה דרך לשונה אע"פי שנמצאת בילקוט ריש שמואל. ומתרגמינן הוא בנין ארמי. הן אמנם בילקוט שם הנוסחא ומתרגמין. אמנם כפי"ז שוב הלכה ראיית הכותב. וגם ל' מתרגמין אינו מן המשנה. ויתכן כי מן איזה סופר מאוחר שהוסיף זה בילקוט נכנס בספר ע"י. ולא לבד במשנה לא נזכר תרגום ארמי שלנו על נביאים, אך גם בכל תלמוד ירושל' ומדרשים. והם מזכירים לרוב רק תרגום היוני של עקילס ופעם או פעמים תרגום ארמי של עקילס על כתובים, שלא נמצא אצלנו.

(דף ד' ע"א בהגה). ,,וע' רש"י (ביצה ד' ב') ד"ה משיאים כמו להעלותם ,,משאות הענן [צ"ל משאת העשן] מן העיר הרי ראיה שלא הוזכרה לא בר"ה ,,ולא בע"ז. [ר"ל שם וגם יש ראיות אחרות מן וישאם דוד או ורוח תשאם] ,,ומהרי"ב לא התעורר מאומה על זה וצ"ע" ע"כ. נראה דלא קשה. הגמרא מפרש פעל משיאין, ע"פי הפעלים וישאם דוד או ורוח תשאם, ורש"י בביצה שם מפרש השם משואות ע"פי השם משאת העשן.

(שם ע"ב) ,,וחכם א' הביא עוד ראיה על איחור ת"י ע"הת שהרי בישמעאל ,,נאמר ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים ת' ונסיב אתתא ית עדישא ותרכא ,,ונסיבת לה ית פטימא, ועדישא ידענו שהיא אשת מחמד ופטימא בתו.

אבל בן סורר ומורה שמוסב על אביו ואמו הכתוב מקודם וגם כתוב אחר כך ולא ישמע אליהם, וע"כ תרגם כמנהגו לפי פשוטו ומלפין יתיה, כאשר ייסר איש את בנו, כמא די מליף גברא לבריה· והשאיר את המקובלת, לבי"ד· ע' בסמוך להגה רביעית.

(שם בפנים)· „ועוד יש לדבר הרבה מן ת"א [תרגום אונקלס] אכן אין „תחת ידי שום ס' על התרגום· ואולי כבר קדמני אחד· וכאן לא באתי רק „להראות איך תורה שבע"פ היתה עקרית אצלו בכ"מ, ופי' המקראות ע"פי „הרוב כפי הקבלה האמתית· נחזור לענינינו· תרגום ארמי נתקן לפני המון „העם" וכו' עד דף ד' סוף ע"ב· יראה הקורא שאחר שנראה כמסיים דבריו על ת"א וכתב „ועוד יש לדבר הרבה אכן" וכו', מתחיל מחדש לדבר הרבה· ומזה נדע כי בחפזו כתב ותפר במהירות מאמרים נפסקים שהיו בידו·

(שם בהגה ד')· „והנה נהגיע קצת מדברים האמורים למראה עיני ידידי „החכם הגדול[ע' במבוא מכתב זה מי הוא] התעורר בז"הל, במדרש ההלכ' „בתרגים אונקלס כו' אולם איננו תמידי· ולדוגמא ופרשו את השמלה, „ויפרסון שושיפא· וקצותה את כפה ותקיץ ית ידה· הרי שתרגם לפי הפשט „ולא לפי ההלכה עכ"ל· אולם באמת באלו השנים אין קושיא כלל שהרי „דעת ראב"י (כתובות מ"ו א') ופרשו את השמלה דברים ככתבן. כו' אולם „שניהם אמת הפשט שהשושבינין טרחו עמה ובדקו את השמלה ואם לא „בררו על ידי השמלה וכו'· וכן בהך דוקצותה גם הפשט אמת כו'· ומה „שתרגם עין תחת עין עינא חלף עינא באמת הרבה יש לומר בזה כו'· „אולם האמת שעיקר התרגום לפני המון העם" וכו' עד כאן· השמעת קירא כמה אמתיות באלה במעט שורות, והאמת האחרונה סותרת כל הראשונות, והיא לבדה האמת באמת· ולוא רצינו להשתמש בלשונו היינו צריכים לאמר כי נעלמו ממנו דברי התוס' ושטה מקובצת במקומו בכתובות שם, כי השמלה לבדה אינה מספקת לבירור, רק ראב"י סבר דעם העדים בעינן גם שמלה. ועוד יש להעיר דבמג"ת (פ"ד) חושב דברים ככתבן במקרא זה לדעת צדוקים· ונראה שהכוונה שלדעת הצדוקים נהרוג אותה רק ע"י השמלה לבדה אם לא נמצאו עליה בתולים, וחלילה ממשפט כזה בישראל· וע' תוס' שם· וכן אצל עין תחת עין שחושב ג"כ במג"ת שם לדעת צדוקים מי שפי' כבתבו,הכוונה ג"כ רק עין ולא נקח גם כופר אם ירצה לתת דמים·—— אמנם האמת האחרונה דבמלות הנוגעים לבי"ד. אז התיר לו לפעמים לתרגם לפי פשוטו אחר שאין חשש תקלה שהבי"ד יתנהגו כפי המסורת, נמלטה מעטו רק כלאחר יד, ורק ע"י הערת ידידו כתבה בקצרה, והוא עוד נבוך בה וכתב „התיר לו לפעמים" וכו', וזה בעבור שסותר דברי עצמו, עיין דברינו למעלה על מ"ש זה הרב בפנים בתרגום שופך דם האדם, ובתרגום לא יומתו

מכתבנו על אודות מצבת ר' יצחק סנגרי ס"ס צ') ועוד סותר זה הרב הכותב את דברי עצמו אשר נמלטו מפיו כלאחר יד לקמן בהגה רביעית לעמוד זה והם נכונים, דבדבר המסור לב"ד לא רצה המתרגם לעזוב פשוטו של מקרא, ואין לך דבר יותר מסור לבית דין מפסול עדות של קרובים? אולם הוסיף שם מלת „לפעמים" מפני שהיה נבוך, וע"ש הערתנו. וגם עליו יש תימה שתמהנו שם על החכמים הנזכרים, כי גם אם היה יכול לחשוב שתרגם במקרא של תורה כפי דרשת חז"ל, איך היה אפשר לו לחשוב כן על תרגום מקרא זה בנביאים ושם הוא ממש נגד כוונת המקרא ואת בני המכים לא המית כו'. וגם רז"ל יודו שם על פשוטו של מקרא, וכדברי הרמב"ן סוף פ' בחקותי, שהבי' הרב הכותב פה בהגה שניה? לא ודאי כדברינו הנכוני' שם במכת' הנזכרי.

(שם הגה ב'). „וביותר תמוהים לי דברי הראב"ע בס' יסוד מורה [שער „א'] שכתב בז"הל מצות רבות נלמוד מכתבי קודש כמו לא תאכלו על הדם „מדברי שאול, ולא יומתו אבות על בנים מאמציה ע"ש. ובאמת הוא להפך „עשיית [צ"ל עשיית] אמציה הוא כפשוטו של מקרא ולא כפי הדרש ואין עשיית [צ"ל עשיית] אמציה ראיה על מדרש המקרא וצע"ג" ע"כ. אין כאן תמיהא ולא עיון גדול, אך דברי הכותב תמוהים, שהראב"ע חשב ממש להפך ממה שרוצה להבינם בו. הוא כתב שם בקצרה. גם טוב הוא לדעת המקרא כי מצות רבות נלמוד מדברי המקרא כמצות לא תאכלו וכו'. וכוונתו כי נלמוד מפני אלה המקראות הנמצאים בתורה ובנביאים, אשר דרשות רז"ל לא יוכלו להוציאם מפשוטם ושניהם אמת. וכ"כ בביאורו לתורה על לא תאכלו על הדם (ויקרא י"ט כ"ו) כל בשר טהור לא יאכל עד שיזרוק דמו על מזבח השם אם הי' קרוב אל מקום הקדש, והעד הנאמן דברי שאול כי הארון הי' עמו ע"כ.

(שם הגה ג'). „ודקך תרגומו על ויסרו אותו אשר נאמר בבן סורר ומורה „[נגד מה שתרגם במוציא ש"ר ומלקין יתיה] צע"ג שתרגם שם ומלפין יתיה „ולפי ההלכ' המקובלת גם בן סורר ומורה בפעם ראשון מלקין אותו עיין „רמב"ם פ"ז ממרים וצע"ג" ע"כ. זה דרכו להגדיל הקושיא בחפזון ע"י הכפלת המלות בראש ובסוף לצ"ג וצע"ג. ויותר ראינו בזה ממנו בספרו אלה המצות. ומקום אחד שם לדוגמא. (מאמר תורה שבע"פ דף כ"ג ע"ב בהגה) „והנה קשה לי קושיא חמורה מאד, בפסחים קי"ד ע"ב, אכלן לחצאין יצא „ובלבד שלא ישהא בין אכילה לחברתה יותר מכדי אכילת פרס. והנה קשה „לי קושיא גדולה דלמה צריך לאשמועינן כו'. והיא קושיא חמורה" עד כאן. ונשוב להגה זו במחברת זאת. שמנו רק ציון קטן בדבר, ולא גדול וגדול, ומצאנוהו נכון כראוי. ויסרו אותו אצל מוציא שם רע פשוטו מסכים עם ההלכ', כי בזקני העיר הכתוב מדבר, שהם ייסרו אותו ובמה, במלקות, כמו אני יסר אתכם בשוטים (מלכים א' י"ב) ולא כן ויסרו אותו

הרב בעל האגרת „דברי השל"ה תמוהים יותר שהרי אמרו במשנה (ספ"ג
„דמגלה) ברכת כהנים נקרא ולא מיתרגם, דלא מתרגם בצבור משום יצא
„כמ"ש שם, אבל מהווי הוי כמעשה ראובן ויהודה שהזכירו שמה ולע"ג" ע"כ.
ואין כאן תמיהא ולא לע"ג, וכי מוכרחת ברכת כהנים להדמות בכל ענין לשאר
פרשיות במשנה שם שלא מתרגמים, ויתכן דשאר פרשיות היה להן תרגום רק
לא מקרא התרגום בצבור, וב"כ לא היה לה תרגום כלל כפי עדות השל"ה.
אך עדים יותר מוקדמים יש לנו חומש עם תרגום כ"י משנת מא"ד לאלף השש"י,
ודפוס סביוניטה (אוהב גר סי' רמ"ז) וכן מביא שם מבעל ס' יא"ר שאע"פי
שהאריך לדבר על תרגום של אמור להם, לא כתב מאומה על תרגום ב"כ,
ונראה משתיקתו שלא היה לפניו תרגום זה ע"כ. ומה מאד הייתי שמח אם
הייתי מבין לדברי בעל ס' יא"ר, בפירוש כד תימרון להון שהאריך בו — .
ומצאתי עוד בת"י לפנינו, נמצאו מתחלה כל שלשת הפסוקים של ב"כ ביחד
בכתבם בלי תרגום ביניהם, ואח"ז התרגום על כלם, ומזה נראה בביאור,
שהיו מתחלה בלי תרגום, ובזמן מאוחר הוסיפו התרגום להכניס בו המדרש'.

(שם ע"ג בהגה א'). „וע' ג"כ רש"י פ' בשלח על קרא ויהי באשמורת הבקר
„שתרגם במטרת לפרא לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי
„השרת ע' ריש ברכות, ראינו כי אף אגדות רז"ל הכניס בתרגומו. וע' שבת
„כ"ח א' שפי' רב יוסף טעם התרגם של תחש ססגונא ע"ד אגדה. וע' גיטין
„ס"ח ב' דמפרש הש"ס מה שתרגם דוכיפת נגר טורא ע"פ אגדה" ע"כ.
ובכל אלה אין כאן שום ראיה או דמות ראיה על אגדה בתרגום אונקלס, כי
רש"י פי' מעצמו ענין חילוק המשמרות של הלילה לענין שירות המלאכים.
אך אונקלס תרגם לפי תומו אשמורת מטרת, והוא ל' שמירה בארמי. ורש"י
מביא תרגום זה רק להראות שתרגם ג"כ ענין משמורות אך לא שיכוון גם
המתרגם אל טעמו שמוסיף. וכן מלת ססגונא ביאר רב יוסף הוראתה מראש
מה היא ע"ד שביאר רב יהודה הוראות כמה תיבות ארמיות (שבת ע"ז ב') לא
שיכוון המתרגם אל הוראה הראשונה המורכבת. חוץ ממה שאין שם בססגונא
שום דרך אגדה. וכן נגר טורא שאפשר הונח מתחלה על איזה סיפור ומשל
קדמוני, ואין מן ההכרח כלל שיכוון המתרגם אל הסיפור בהשיגו המלה
הנהוגה והמתרגמת היטב את המלה העברית.

(שם בבנים). „ותרגם לא יומתו אבות על בנים כפי דרשת חז"ל לא
„יומתו אבות על פום בנין ובנין על פום אבהן והיינו לפסול עדות קרובים
„ואע"פ שפשטות המקרא שלא יומתו אבות בחטא בנים כמו שנאמר (מ"ב י"ד)
„ואת בני המכים לא המית ככתוב בס' תורת משה לא יומתו אבות על בנים'
ע"כ. פה טעה טעות גדולה בפי' התרגום. אך לא ראשון הוא בזה וכבר
טעו לפניו המפרש הגדול רד"ק ז"ל והרב החוקר הגדול רשד"ל נ"י. (עיין

וא"כ כל הטערה זו של מורו החדש ז"ל המס תמס כשלג לפני חום השמש. אמנם באמת יש לתמוה גם על רבותינו בעלי התוס' ז"ל שם שרצו להוציא דין חדש מלשון זה של אונקלס, שהש"ל צריך לומר לכהנים אמרו, והוא נגד פשוטו של מקרא ויותר עוד נגד פשוטו של התרגום, שהרי אמור להם מוסב על אהרן ובניו שהם יאמרו להם לישראל, ר"ל שהם יאמרו בברכתם לישראל יברכך וגו'. ובספרי דרים מניין שהחזן צ"ל להם אמרו ת"ל אמור להם, הוא אסמכתא בעלמא, ואין דרך אונקלס להעתיק אסמכתות כאלה. וגם בתוס' יש בגליון הגה׳ מבעל כאן קדשים של"ל כמ"ש בספרי צריך שיאמר להם חזן הכנסת שאו ידיכם קדש וע' בר"ן מגלה פ"ד ע"כ. וזה ליתא דבספרי לא נמצא רק כנ"ל, והר"ן שהעתיק כן, במחילה מכבודו ראה מובא את הספרי באיזה מקום לענין המנהג של"ל שאו ידיכם קדש, וחשב שכן הוא בספרי, ואולי היה כתוב לפניו בתוס' שלפנינו בספרי במקום בסוטה. אמנם „צריך „שיאמר" הוא בס"ע וצ"ל וצריך שיאמר להם חזן הכנסת שאו ידיכם קדש, ובתרגום בבלי נמי כד תימרון להון. וכן סמ"ג (עשין כ') מביא ל' הספרי כמו שהוא לפנינו, והוא רק דרוש בעלמא. אולם רש"י פירש אמור להם כמו זכור ושמור דיסנט ע"כ, ור"ל מקור במקום לווי disant (זאַגענד), והיא האמת, שהכוונה כה תברכו את בני ישראל באמרכם להם (לבני ישראל) יברכך וגו'. והיה צ"ל לשון רבים תאמרו כי לאהרן ובניו ידבר רק במקור נוסף על הפעולה הוא כן דרך לה"ק. וזהו לדעתי כוונה הנכונה של המתרגם, שרצה לתרגם היטב המקור של אמור להם שיהיה מוסב על אמירת הכהנים לישראל, [ולא על האומר אל הכהנים כפי פי' התוס'], ובל' ארמי לא נמצא מקור כזה בל' יחיד אע"פ שמוסב על רבים, ולכן צריך להעמיד בלשון רבים ועתיד, ולהוסיף מלת כד שהוראתה (וועהרענד) והיא המתרגמת את המקור. ועל לשון רבים גם במקרא נמצא עוד עד"מ ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים תרגומו כד תקיפו עליהון כיביהון, (בראשית ל"ד). אך גם על ל' יחיד במקרא יש, בסדר נשא בעצמו (ז' ג') שש עגלות צב תרגומו שית עגלן כד מחפיין, הנה פירש צב מחופה כדברי רש"י ז"ל, ואע"פ שהוא ל' יחיד על שש עגלות, הנהו כמו מקור של אמור והמתרגם מעמיד בל' רבים ומוסיף מלת כד. ומעתה א"צ עוד בזה למה שקלת הביאו עוד בשיבוש כד ימרון להון (ע' ר"אש מגלה פרק הקורא עומד), וזה כדי להתקרב יותר אל הדין שהחזן צ"ל אמרו, כי תימרון מוסב בלי ספק על אהרן ובניו, אך גם על ימרון יקשה ל' רבים אם הכוונה על החזן. וא"צ גם למספר הפסוקים המחודש.

. עוד כתב זה הרב בשם גישו, לע"ג על תלמידי רבינו יונה שכתבו דברכת כהנים אין להן תרגום והא חזינן דאית להו. ואח"ז מצא בס' מחלית השקל בשם השל"ה דתרגום כ"כ נעשה בזמן אחרון ולא היה לפני תר"י, ועל זה כתב

בסהדרין על מימר דיניא, והוא מתנגד בשני אלה לשון רבים לקבלת רז"ל בעד א' ודיין א'. ועוד ששם בסנהדרין (נ"ז רע"ב) דרשו דיין א' ממלת אדרוש, ועד א' ממלות ומיד האדם, וכל אלה במקרא הקודם לשופך דם האדם באדם, וממלת באדם דרשו גם אפילו עובר שהוא אדם באדם, לא כאונקלס שפירשה לפני עדים ודיינים. אין זאת רק להפך, כי התרגום הלך כאן בדרכו ומנהגו להעתיק רק פשוטו של מקרא אף שמשמעו נגד הקבלה כמו אצל עין תחת עין. ולא מצא לו פירוש אחר על מלת באדם רק בין בני אדם ור"ל שופך דם האדם לפני עדים, כמו שפירשו רש"י וראב"ע ז"ל, או שיהי' מוסב באדם על דמו ישפך ור"ל ע"פי בי"ד יהרג, ואחז המתרגם שני הפירושים, כאשר ינהוג ג"כ לפעמים, כמו על אסרי לגפן עירה, ויותר מזה יש לראות פה, כי רצה ג"כ שלא יחשבו המון השומעים את התרגום בשבת, שהרשות ביד כל אדם להרוג את הרוצח, מבלי אשר נשמע כן מעדים ומבלי אשר נידון בבי"ד וזה הי' כמו חסרון בחק התורה ח"ו, והיה זה מרבה שופכי דמים בישראל, והוסיף היטב בסהדין ועל מימר דיניא, והשאיר גוף ההלכה של עד א' ודיין א' לבי"ד שהם ידעו כבר את הקבלה. וע' לקמן לדף ג' בפני' — וכל יתר הרא ו' פה של הרב הזה בלתי מבוררות למעיין היטב. והעיקר שתרגם כפי הקבלה רק במקומות שפשוטו של מקרא מסכים אלי', או שהיה חושש פן יטעה ההמון הנכשל כבר בדבר כזה נגד הקבלה, או ללמד איזה מוסר להדיוטים השומעים את הקריאה. יעויין מזה במכתבנו על המלצה המיוחסת לר' יצחק סנגרי (כ"ח ה' מכתב ט"ז סי' ל').

(דף ג' ע"ב בהגה). „ומפי מורי הגאון מופת הדור מהרא"ז מרגליות „זצ"ל שמעתי כי לדעתו ט"ס נפל כאן בתרגום [של אמור להם בברכת כהנים „כד תימרון להון] שפסוק זה לפי מנין הפסוקים בפרשה הוא פסוק כ"ד והיה „מספר הפסוק מסומן בצדו על הגליון, והוסיפו המדפיסים אות כ"ז אשר „הוא מנין הפסוקים בתוך התרגום, והדפיסו המדפיסים זה בתוך התרגום „אבל בתרגום עצמו היה כתוב רק תימרון להון. ואם נחליט שעוד בזמן „התוס' כבר היו הפסוקים בכתבי קדש נחלקים לפי סדר א"כ אפשר שהאמת „אתו"י. ע"כ. הנה אין פה מה להחליט, שאין ספק בדבר אשר לא לבד מספר הפסוקים אך גם כל עיקר חלוקת הקאפיטולי אשר לפיהן נמנו הפסוקים אח"כ, חדשה היא ולא ידעו ממנה בעלי התוס' כלל, אשר הביאו כבר נוסחא זו של כד תימרון להון [מנחות מ"ד א'], ובספרים עברים התחלה להתודע ולהגלות רק מדפוס מקראות גדולות אצל דניאל בומבורגי ואילך וחלוקה אחרת של פרשיות היתה מקדם ע"פ המסורה. יעויין בתחלת מקראות גדולות. וכפי החלוקה ההיא היה פסוק כה תברכו שני לפרשה הששית. —

וא"כ

דבר זה מעצמו. וכל זה לחזק האמונה הנכונה שהכל נאמר ונצטוה מאת השם ע"י משה עבדו. ומי לנו גדול בחסידות ובאמונה חזקה כאדוננו הרמב"ן ז"ל, והוא ידע היטב בלי ספק כל סודות הראב"ע ז"ל, ולא העיר עליהם מאומה. ויותר מזה כתב בהקדמתו כי עם ר' אברהם בן עזרא, תהיה לו תוכחת מגולה ואהבה מסותרה. — סוף דבר, זה הרב נגע בענין אשר היתה טובה לו השתיקה בלי ספק, וגם אם יאמר כי מחשבותיו בו באמרותיו, ימצאון כמה ממכיריו אשר יהיו מן המסופקים בדבריו.

(שם ע"ד בהגה). מקשה ומסיים בל"ע על שיטת הרמב"ם במו"נ שלכן תרגם אונקלס על מקרא אנכי ארד עמך, אנא איחות עמך, ועזב דרכו בהרחקת הגשמות, מפני שבמראה הלילה היה זה ואפשר נראה לו אז כן, „שא"כ למה תרגם על כי יודע אלקים ארי גלי קדמי, והרי גם כאן הוא „רק דברי הנחש, וכי הוא מחויב ג"כ להבין שלילת כל גשמות" ע"כ. ומבלי השתמש בהקדמות ע"ד זה הרב ולאמר שנודעו אגדות שהנחש היה חכם לפני החטא והיה שמש טוב (סנהדרין נ"ט ג') והמקרא אמר והנחש היה ערום מכל חית השדה, וא"כ אולי היה מבין את הכל כמו אדם מדבר. ואתי שפיר, אומר כי באמת אין כאן קושיא כלל, שהרי גם בפי הנכרים כמו אבימלך ופרעה הרחיק אונקלס את הגשמות והעתיק כי היה ה' עמך בדברי אבימלך, ארי הוה מימרא דה' בסעדך, ובדברי פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו וגו' לא ידעתי את ה', שמא דה' לא אתגלי לי די אקבל למימריה ... לא אתגלי לי שמא דה'. והנה המלכים האלה לא לבד כי לא היו מחויבים בהרחקת הגשמות, אך גם נודעים למאמיני הגשמות בכל העמים בימים ההם. אולם העיקר הנכון הוא כי התרגום נעשה לאמרו בשבתות לפני המון ישראל, ולכן נשמר מאד מלהרגיל את האוזן לשמוע על הש"י בשיחה שבין אדם לחבירו איזה דבר הנוטה לגשמות, יהיו המדברים מי שיהיו, רק במקום א' היוצא מן הכלל הוא במראה הלילה, בכוונה לא נשמר המתרגם, ומספר מה שנראה ליעקב במחזה. וזה אין ספק בו.

(דף ג' ע"א). „ובהלכות רבו דבריו [של אונקלס] מאד לפרש המקראות „כפי המקובל אצלנו מסיני, כמו שנמצא אצלנו בדברי חז"ל. פרש' נח שופך „דם האדם באד' דמו ישפך, -מישד דמא דאנשא בסהדין על מימר דיניא דמיה „יתשד, אע"ג דמצוה זאת באה לבני נח, מ"מ קי"ל בסנהדרין פ' ד' מיתות „ורמב"ם ספ"י מהל' מלכים דב"נ נהרג בעד אחד ודיין אחד, עכ"ם ראינו „דעד ודיין צריכין" ע"כ ראיה לסתור, וגם יהיה זה סותר דבריו שכתב בעצמו לקמן בסוף הגה ד' לדף ג' ע"ג, דבדברים הנוגעים לבני"ד אז התיר לו לתרגם לפי פשוטו. הן אמנם הוסיף שם מלת „לפעמים" ועיין מה שהעירונו שם עליו. אמנם כי ראיה לסתור הא, מבורר ממה שכתוב בתרגום,

„ועל כרחך צריך לומר דהתורה דברה לעתיד כמו שאמרו רז"ל סוף פרק
„קמא דבבא בתרא שפסוק וימת משה כתב בדמע על העתיד · וע' א"ע
„פ' לך לך על קרא והכנעני אז בארץ ובריש דברים על קרא אחד עשר יום
„שכתב בזה סודות, ובאמת לפי הכלל שנתנו חז"ל דהתורה כתבה על העתיד,
„ואפילו על תקנת חכמים אלמנה ע"ש מנה שיתקנו בדור אחרון בכתובתה,
„הנה אין מקום לקושיות אלו" ע"כ · מאין ולאין חוקר בקדמוניות? לא
שדה פלפול הוא זה ליסד בנין גדול ולחזקהו ע"פי הקדמה פורחת באויר,
ולאמר ע"פ סברא פלונית אתי שפיר ודו"ק ונכון וברור כשמש בצהרים — עוד
הוא מוסיף · „ומבקרי זמננו דברו בזה סרה ואסור להעתיק דבריהם לפי
„דברי חז"ל פ' חלק שכל האומר דקדוק זה לא אמרו הקב"ה רק משה מפי
„עצמו אמרו הוא בכלל כי דבר ה' בזה ואין לו חלק לעו"הב · וכמ"א
„אשר יותר" ע"כ · הנהו רץ קל על גחלים ומושב לכבותם והם יבערו
עוד יותר תחת רגליו · ולמה פשפש ברמץ רותח? בסמוך מביא שהראב"ע
כתב בזה סודות והוא באמת יודע סודות ההן, וגם מראה זה פה, ובכל זה
שולל כרגע חלק עו"הב מכל המחזיקים באשר ירזמון מליו, א"כ דבר יותר
נאצות על הראב"ע ז"ל מכל אשר דברו עליו מאז, ואף מאשר דבר עליו
עתה הרב החוקר הגדול מהרש"ל נ"י · ובאמת ידעתי ברור כי זה הרב הכותב
הוא תמיד ממוקירי הראב"ע ז"ל ונותנים לו הכבוד אשר יאות לו, כאשר הם
מזמן רב ועד עתה כל חכמי ישראל · וידע הקורא כי לא אלי רמז פה בשם
מבקרי זמננו, אף אם בשאר המקומות כלל אותי בשם מבקרים · כי אני לא
ערבתי עוד וגם עתה לא אערוב את לבי לדבר בענינים האלה מדעתי מאומה ·
לכן אוכל לטעון בזה נגדו חפשי מבלי התראות כנוגע בדבר · — אך מבקרי
זמננו יענוהו על נכון, לאלו דחית בקש ולנו מה אתה משיב · וממקום שהביא
בסמוך מהה"א דב"ב (ט"ו א') ינועו כל אדני דבריו, שהמאמר, וימת משה
כתב משה בדמע איננו מוסכם שם, ונחלקו בו ר' יהודה או ר' נחמיה ור"ש ·
ולדעת אחד מהם כתבם יהושע, וחבירו לא השיב לו בזעם ולא שלל ממנו
עו"הב ח"ו, רק אמר לו אפשר ס"ת חסר אות אחת וכתוב לקוח את ס' התורה
הזה · וכן סתמא דבריתא בלי מחלוקת (שם י"ד ב') יהושע כתב ספרו וח'
פסוקים שבתורה · ועכ"פ יותר הם ח' פסוקים מדקדוק אחד · הנכלול את
התנאים האלה ח"ו בין בוזי דבר ה'? אמנם גוף המאמר של דבר ה' בזה לא
יסייעהו היטב, שאם (סנהדרין צ"ט א') אמרו אפילו אמר כל התורה כלה
מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו זה הוא כי
דבר ה' בזה · ואפילו אמר כל התורה כלה מן השמים חוץ מדקדוק זה מק"ו
זה מגזירה שוה זו, זה הוא כי דבר ה' בזה ע"כ · הנה לא הרחיקו רק לאומר
שפסוק פלוני או דקדוק פלוני או ק"ו פלוני איננו מן השמים או שמשה אמר

„תרגום בבלי וכו׳ · אע״פי שאונקלס תרגם בא״י לפני ר״א ור״י, מ״מ „עיקר התרגום עלה עמהם מבבל , ע״י עזרא שהשאיר אצלם לשון המדובר , „ונשכח אחר כך מהם , ואונקלס יסד לתרגום בבלי מחדש״ · לא כן ידידי הקורא · ואילו כדבריו היה מפורסם תרגום זה יותר בא״י מבבבל , שאונקלס הזכירו אחרי שנשכח , לפני ר״א ור״י והם היו בא״י · ואנחנו לא מצינו אותו מובא בשום מקום בירושלמי ומדרשים , [אף אם מובא שם הרבה תרגום ירושלמי שלפנינו] , רק בתלמוד בבלי · והרבה מאד על תורה בלשון מתרגמינן ועל נביאים לפעמים כדמתרגם רב יוסף · וזה מראה בבירור שנגמר התרגום הארמי הזה כאשר הוא היום בידינו בישיבות של בבל , וביחוד בישיבת רב יוסף · ורב ולוי פליגי עוד איך לתרגם ובין כתפיו שכן כאשר יביא בעצמו זה הרב לקמן . וגם לא בעבור כן היו מכנים אותו החכמים המאוחרים באיטליא ואשכנז , בבלי , בעבור שהביאהו עזרא מבבל , רק בעבור שבא לידם מבבל — אולם מה שנקרא על שם אונקלס וגם מה שאמרו אונקלס הגר תרגם לפני ר״א ור״י יש טעם נכון לזה ואכ״מ ·

(שם ע״ג בהגה)· מסבב דברי עצמו לצדדים שוים ומנסה לתקן שיטת הסוברים דגם מטבע העתקה ארמית (כפי שהיא בידינו) היא מסיני , שלא יקשה עליהם משם יהודאי הנמצא בו שנקראו כן רק אחרי גלות י׳ שבטים , ועל זה כתב בפשיטות · „וצ״ל שבא שם זה על העתיד כמ״ש חז״ל (כתובות י׳ „ב׳) דקראה התורה אלמנה על שם מנה שעתידים חכמים לתקן״ ע״כ· הענין יכריחנו לאמר כי המחבר בחר פה ברכשי לב ואיננו תועה כי אם מתעה · ולא זה הדרך בחקרי ענינים קדמונים · הוא ידע בלבו על נכון פירוש הפשוט של אשה אלמנה , כי גם רז״ל לא אמרו זה בדרך החלט רק בדרך מליצה , והם ידעו היטב ג״כ פשוטו של דבר , כי לא כל עם ה׳ נביאים לקרוא בלשונם אשה שמת בעלה בשם אלמנה על שם כתובת מנה שיתקנו לה חכמים אחר כך , וגם יודעים כל בעלי ל״הק כי יש מאלמנה לשון זכר , כי לא אלמן ישראל , ואפילו בני נח אין כותבין כתובה לזכרים (חולין צ״ב רע״ב)· ואפילו לפי דרכו שחושבו כי הוא דרך תלמודי (מה שאינו כן) לא יעלה הדמיון יפה כלל · ויקשה מאד איך בא השם הזה — יהודאי — על העתיד שהוא רק בנבואה , בלשון ארמי לבד ולא בל״הק בכל הספרים שלפני הגולה ? והרי נביאינו לא ידעו דבר משם יהודי עד זמן הגולה , אע״פ שניבאו כלם על הגולה ועל הגאולה , ובכל זה נכנס בלשון ארמי מאז שניתנה תורה מסיני ? משא״כ אלמנה שהוא ל״הק ונמצא בתורה · ומוסיף עוד זה הרב ואומר „אולם היה „להם לרז״ל להוכיח מקרא שנאמר גבי אברהם וירדוף עד דן , ובשופטים „ח״י מבואר שקרא לדן בשם אביהם, ושם זה הוגש למקום זה אחר מיתת משה ,

ועל

והיה נראה לו לכאורה שם יהודאין בפיהם כשפת יתר, רק רצו להוסיף
פרבות בפיהם, אלה היהודים הנודעים למתעבים כל אלקים אחרים, אף
לאלקך לא פלחין. וכן הוסיף המקרא כפי דעתו אבל מרדכי איש יהודי,
בעבור שלא רצה להשתחוות להמן, אשר כפי כל האגדות המפורסמות היו
צלמים על בגדיו. וגם בלא צלמים, נחשב כמו אדם הנעבד בעיני רז"ל, כמו
שאמרו בבריתא יכול אפילו נעבד כהמן (סנהד' ס"א ב') . ומה מאד ראה
ר"י היטב את הנקודה הנפלאה ההיא, כי רק זה נשאר לנו אשר בו נהיה לעם
מיוחד, באשר נעבוד רק לאל אחד רוחני, וכל העמים נמשכה מציאותם רק
בימי היותם בארצם ושכנם ביחד, ואז נקראו על שם מולידם ומיסדם
הראשון, כפי אשר נחשבו בפ' נח למשפחותם בגוייהם. וכאשר גורשו מארצם
ונתפרדו, נשבת גם שמם מעל פני האדמה. ולא כן אנחנו, האזור הדתי
יחגור אותנו עוד כימי השמים על הארץ. וזהו ביאור הנכון של המקרא
(ישעיה ס"ג) כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, (בהיותנו
נפזרים בארבע כנפות הארץ, לא הכירונו עוד אברהם וישראל אם יוצאי
חלציהם נחנו וגם לא על שמם אנחנו היום, רק עם ה' נקראנו), וכי אתה
ה' אבינו, גואלנו מעולם שמך, מענין גואל אבל בועז. וזה מבורר למעלה
(ישעיה נ"ד ה') ואין להאריך עוד פה. ונקל גם זה שבעבור כי שבט יהודה
היה מתעב יותר ע"ז גם בגולה כמו בביתו, מן עשרת השבטים, היו מיחדים
כל עברים, הכופרים בע"ז בשם יהודים. אך עיקר הטעם כי מתחלה עם
גלות יכניה הגלה רק משבט יהודה, ובזה מודה ר' יוחנן בלי ספק. וא"כ
נשאר הראיה על איחור התרגום משם יהודאי, קיימת. ועכ"פ לא נצטרך
לדחוף את ר"י לשטתו שירמיה החזיר עשרת השבטים. וכבר בררתי בתשובתי
על דבר מכתב ר' יצחק סנגרי, שההכרח בזה בדברי רש"י (סנהדרין ק"י ב')
דר"י בעצמו לא חשב שהחזיר ירמיה כל עשרת השבטים, שהרי אמר על מאמר
ר' עקיבא י' שבטים אינם עתידים לחזור, שבק ר"ע לחסידותי'. ומביא
מקרא לראיה שעתידים לחזור עוד. ועוד הראיתי שם שר"י אמר רק שהלך
ירמיה להחזיר לא שהחזיר. רק הש"ס הוא דמוסיף מעצמו ומנלן דאהדור
וכו', ואין זה עוד מדברי ר"י.

(שם) „עוד מלאתי משנה ערוכה (סוטה ר"פ משוח מלחמה) על אויביכם
„לא על אחיכם לא יהודה על בנימין ולא בנימין על שמעון, כ"א על אויביכם
„וכבר התעורר המהר"שא שם דמשנה זאת בימי בית ב' נשנית שלא חזרו שבט
„אפרים וי' שבטים, ולא היה בא"י רק שבט יהודה ובנימין. ושמעון נכלל
„ביהודה שהיה מוקף ממנו מכל צד. עכ"פ הנך רואה שתם משנה שי' שבטים
„לא שבו" ע"כ. נכונים דברי המהרש"א ז"ל וכן נכונה ראית הרב הכותב.
(שם ע"ב וג') „ומפני זה יתכן ג"כ מה שמכונה תרגום אונקלס בשם

,,אמת הדבר שדעת ר' יוחנן (מגילה י"ג ע"א) שכל הכופר בע"ז נקרא יהודי
,,ולא מטעם שבאו משבט יהודה. ואולם ר"י לשטתו הולך דס"ל (שם י"ד ב')
,,ירמיה החזיר י' שבטים וא"כ מ"ט כינוהו [צ"ל כינוס] בשם יהודים, שם
,,חדש שלא נקראו בבית ראשון. וע"כ צ"ל דיהודי הוא מי שכופר בע"ז ובבית
,,ראשון ע"פי הרוב סרו מדרך התורה ומפני זה לא נקבו בשם זה. אולם חוץ
,,מזה שטעמו של ר"י נעלם מאתנו מה ענין שם זה לכפירה בע"ז. אם לא
,,שנאמר שמתנהג בדרכי שבט יהודה שאמרו ע"פי הרוב מצות ה' והלכו בתורת
,,משה, הנה דברי ר"י שי' שבטים שבו, המה נגד משנה ערוכה (סנהדרין
,,קי"ב ב') דפליגי תנאי אם י' שבטים עתידים לחזור. וע' רש"י שם. וע'
,,מ"ע פי"ג" ע"כ. כמה מן המהירות והשקפה בלתי מודרת. התם במגלה מקשי
קרי ליה למרדכי יהודי שמע מיהודה קאתי וקרי לי' ימיני אלמא מבנימין קאתי,
ומתרץ ר' יוחנן היטב לעולם מבנימין קאתי ואמאי קרי ליה יהוד' על שום שכפר
בע"ז שכל הכופר בע"ז נקרא יהודי כדכתיב איתי גוברין יהודאין [וסיפא דקרא
לאלהך לא פלחין]. ע"כ. וזהו ממש פשוטו של מקרא. מרדכי היה משבט בנימין,
ונקרא יהודי לא על שם שבטו רק על שם הכלל של כל עם ישראל שהיו נקראים
אז יהודים. ומתחלה בלי ספק רק מהטעם הנזכר מפני ששבט יהודה — הכולל
תחתיו בנימין הקטן הרבה ממנו — לבדו הגלה לבבל, עם יכניה מלך יהודה
והוא השב לא"י אח"כ, ולא עשרת השבטים שהגלו לחלח וחבור וגו', וגם לא
עם יכניה מלך יהודה. אמנם באיזה דבר היה ניכר אז עם זה אשר נקראו
גם בבבל ופרס בשם המיוחד יהודים, משאר העמים? רק במה שכפרו
בעבודת אלילים. כי כל עם צריך שיהיה לו איזה דבר מיוחד אשר על ידו
יובדל ויוכר משאר העמים. ומלפנים היו נקראים בני ישראל על שם יוצאי ירך
ישראל סבא, אך עשרת השבטים היו ג"כ מיוצאי חלציו ולא ניכרו עוד בין
העמים כמאמר רז"ל שנתערבו ביניהם, ונשאר בימי הגלות רק שם יהודי.
והמורגלים בו לא ידעו עוד הטעם מפני שבט יהודה רק הכירו בו את העם
אשר לא כפרו בע"ז. — ובאמת נשאר הוראה זו בשם זה של יהודים גם זמן רב
אח"כ בין העמים. ונודעים דברי טאציטוס (ספר ה' מדברי הימים שלו),
שכתב עליהם, כי היסוד הראשון אשר לומד להם הוא לבזות כל אלקים
אחרים. ועוד שם, והם יחשבו לעובדי אלילים את כל המציירים להם
אלקים בדמות אדם. ומתחלה כתב כי עם זה נקראו יהודים כפי דעת קצת
בעבור שיצאו מאי קנדיא אשר שם הר אידא. — ואין ספק שגם בבבל ארץ
האלילים הרבים היה נודע השם יהודים לאלה המתרחקים מע"ז, ולכן אמרו
המלשינים כפי דעת ר' יוחנן, איתי גוברין יהודאין וגו' לאלהך לא פלחין.

והיה'

יקרו מל' ארמי והוא באמת עברי • וחיבור מקרא מה יקרו רעיך לדורו של ר"ע שהיה שמח בתורתו ונתעלב במיתתו, הטה את לבו לפרש יותר דרושם על מלת יקר רק ע"פ הוראה השניה אשר לו רק בארמית ולא בעברית, והיא כובד וקושי ע' מתורגמן וערוך • וכוונת ר"ל שכיון שהגיע לדורו של ר"ע וראה רוב תורתו ובכל זה מיתתו החמורה, היה כבד וקשה ממנו להבין זאת, ועל זה אמר ולי מה יקרו (כבדו) רעיך (מחשבותיך כפי רוב המפרשים) ועולה יפה החיבור בין רב יהודה אמר רב וריש לקיש • וזה ממש מעין מאמר אחר של רב יהודה אמר רב (מנחות כ"ט ב') בשעה שעלה משה למרום ואמר לו הקב"ה אדם א' יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש וכו', אמר לפניו רבש"ע הראיתני תורתו הראני שכרו, אמר לו חזור לאחוריך, חזר לאחוריו ראה ששוקלין בשרו במקולין • אמר לפניו רבש"ע זו תורה וזו שכרה? א"ל שתוק כך עלה במחשבה לפני ע"כ • א"כ גם מרע"ה נתקשה במיתת ר"ע אחרי ראה תורתו הנפלאה והקב"ה לא הסיר קושיתו • וכן נתקשה אד"הר ואמר ולי מה יקרו (כבדו) מחשבותיך •

אמנם מה שהייתי נבוך בו עוד, הוא שלפי דרך זה יהיה מאמר הקטן והסתמי של רב, אד"הר בל' ארמי סיפר שנאמר ולי מה יקרו רעיך אל, קלר הרבה מהכיל מחשבה פרטית כזאת שיכוון אל דורו של ר"ע ותורתו ומיתתו • ואולי סמך על מאמרו האחר לענין מרע"ה שראה כן ונתקשה • אולם בחרתי לי עוד דרך קרוב כי כיון בלשון ארמי למלת רעיך ולא למלת יקרו • והנה שם רועה בעברית הוא בארמית רעיא • ודריש רעיך מלשון רועי ומנהיגי הדור. וכן יש במאמר של ריש לקיש הנמלא גם במס' ע"ז (ה' ב') ההוספה דור דור ופרנסיו • ובעבור כי הברת שם הארמי רעיא קרובה יותר להברת רעיך, משם רועה בעברית, לכן אמר, אד"הר בל' ארמי סיפר • וסיום המקרא מה עצמו ראשיהם דרש ג"כ מענין ראשי הדור • ועל זה אמר והיינו דאמר ר"ל שדרש גם הוא מה שהראה הקב"ה לאד"הר, רועי וראשי הדור • ואפשר לקבל שני הפירושים הקרובים, רב דריש מלת רעיך, וריש לקיש שמסיים בעולב אד"הר על ר"ע ותורתו ומיתתו דריש עוד מלת יקרו לשון כובד, ושניהם מתאחדים במה שהראה הקב"ה לאד"הר דור דור ופרנסיו וחכמיו •

(דף ב' ע"א). מתחיל על נכון להוכיח שאין לפרש כי זה התרגום אשר לפנינו כן היה מסיני, שהרי תרגם בס' שמות וארא, על עברים יהודאי, ושם זה הותחל רק מזמן גלות בבל, שעשרת השבטים גלו מקודם ונשאר רק יהודה ובנימין, ויהודה הוא השבט הגדול הרבה מבנימין והם שבו אח"כ לא"י, ולכן נקראו ישראל אז, בירמיה ובספרים המדברים מגלות בבל ושוב ממנה, יהודים • אך לקמן בהערה לעמוד ג' מזה הדף סותר בעצמו ראיה זו בדברים אשר יודע בלבו ביטולם, ועוד נדבר מזה • אולם גם פה כתב תיכף וז"ל •

לבנות עצמם בשם תלמידיו ויתפארו בכבוד אשר בדו להם מלבם · ובלי ספק ירביון כאלה יותר ויותר כפי אשר יארך הזמן מעת הפרדו מאתנו — אך רב זה המדובר מאתנו לא יצטרך לכסות עינים כזה, וחכמת נפשו תספיק לו · ואולי כוון בשם מורה ע"ד שקרא הרמב"ם ז"ל את הרב ר' יוסף הלוי ורבו הרי"ף ז"ל בשם רבותיו (שאלה ופקדון ו' ו') אע"פ שאחד מאלה לא היה רבו בלי ספק, רק ע"פי מה שקרא בספריהם, וקבל מאשר קבלו מהם ·

אכן על גוף הפירוש אשר יביא פה ממנו, במאמרם אד"הר בל' ארמי סיפר ע"פי מלת יקר, ותשב אותו לדבר יקר, עד כי בו הציג ראשונה לעינינו את הגאון המחדשו ז"ל למורו ורבו, אראה כי לא בחר את הראוי להקרא נבחר באמת · וכמה דברים טובים ואמתיים נמצאו ממנו הראוים יותר להזכר על שמו במקום אשר יאות לו · והנה גם אני חשבתי כן הפירוש מלפנים · אך ראיתי אח"כ ביטולו מבורר, כי עוד לא נתבארו גם דברי ר"ל בעצמם מנין לו שהמקרא הזה מדבר באד"הר ופרנסים, עד שיביא ראיה ממנו למאמר רב שאד"הר בל' ארמי סיפר · מלבד כי כל עיקר היסוד אשר בנו עליו לאמר על יקר שהוראתו כבוד מל' ארמית הוא, לא לנכון, כי מצינו שורש זה הרבה בתנ"ך ויש ממנו פעלים עומדים ויוצאים, יקרת, אוקיר, וכמה וכמה שרשי' אשר שוה הוראתם בעבריי וארמית, העל כן נאמר כי רק מלשון ארמית מוצאם? וכי תימא אל מה כוון במגלה (ט' א') דאמר תרגום איכא במגלה משום וכל הנשים יתנו יקר? הנה גם שם קשה לכאורה · אך יותר קשה עוד שם, למה בחר במקרא המאוחר ולא במוקדם הנמצא תיכף בתחלת המגלה, ואת יקר תפארת גדולתו? אכן זו הקושיא השניה היא המבררת לדעתי פירושי שם שלא על ההוראה כוונו כי היא גם עברית כנזכר, אך על המשקל, כי נודע אשר רק בארמית נמצאים שמות עם נקודות או הברות שוא בראשם גם אם נפרדים הם, כמו סְפַר, זְמַן, צְלֵם ודומיהם, ולא כן בעברית שהשוא יבא רק בסמוכים, מן דָּבָר, דְּבַר, שָׁלָל, שְׁלַל ודומיהם. ולכן זה המשקל במקרא וכל הנשים יתנו יְקָר לבעליהן שהוא בנפרד הוא רק ארמי ולא עברי · ועולה יפה מה שלא הביא ממקרא הקודם, ואת יְקָר תפארת גדולתו שששם הוא בסמיכות ושוה בעברית וארמית · וזה נראה נכון *) ·

אך יותר ירחק עי"ז הפירוש פה במאמר רב יהודה אמר רב שיהיה פעל

יקרו׃

---

*) כעת ראיתי הערה הזאת לבדה נמצאת כבר בס' תשובה מאהבה, והיא שם להרב החכם ר"י ליב ייטלש, אך מה שרולה שם בעצמו לסתור אותה ולהשבנה לשגיאה, אין דבריו מובנים כלל · ורק בעבור שבל' עברי יש הבדל בין סמוך לנפרד, מוכרח שבמגלת אסתר מלת יְקָר ל' ארמי ·

הל"מ • והנה דברינו פה רק על דעת התלמוד ורק על אמירת התרגום וחילוק הפסוקים וההברות נע"פ, לא עוד על רשימות ונקודות כתובות •

(שם הגה א) • „מ"ש רש"י (קדושין מ"ט א') ושום שכל זה תרגום הנה „בריש מגלה אמרו ושום שכל זה פיסוק טעמים רק מפורש דרשו שהוא תרגום• „וכן הוא בירושלמי פ' הקורא עומד ואיך כ' רש"י דדרשו פ"ק דמגלה ושום שכל „זה תרגום וצ"ע" ע"כ • הנה כל זה דברי הגאון מהר"י ברלין בגליון שם במקומו בקדושין • ואל תאמר שלא היה לפני הרב הזה ש"ס ד' ווין עם הגהות ר"י ברלין, ע' דף ד' ריש ע"א שכתב וע' מהר"י ברלין בהגהותיו [לר"ה כ"ב א'] שרמז וכו' •

(שם הגה ב') • „כמו שמצינו (סנהדרין ל"א ע"ב) אד"הר בל' ארמי סיפר „שנאמר ולי מה יקרו רעיך אל כדר"ל שאד"הר אמר מזמור זה • ע"ש, והיינו „שלשון יקר הוא ארמי כדאמרינן (מגילה ט' א') מגלה מאי תרגום איכא וכל „הנשים יתנו יקר לבעליהן • ע' תשובת בית אפרים למורי הגאון מהר"א זלמן „מרגליות ז"ל חאו"ח סי' ע' י" ע"כ • אם ראית אתה הקורא ס' אלה המצות לרב זה, אולי תתפלא מעט, כי עשה לו עתה פתאום למורה את הגאון מהרא"ז מרגליות ז"ל, וכן בספר זה כמה פעמים, אחרי מביאו בספרו הראשון איזה פעמים בלי כינוי מורה כלל (ע' מצות בני נח דף כ"ד ע"א וש"מ) וגם נודע לכל מכיריו כי לא למד אצלו בקביעות אף יום אחד, רק בא אליו פעם בחדש או בתקופה כמו כמה צעירים בכראד להשתעשע עמו שעה או שתים בדברי תורה ובשאר עניניםיראו זה חדש כי גדולים לדיקים במיתתם מבחייה' גם לענין זה • ושמנו עד כה כי האדם מהלך רק בחייו ומוסיף בדרך השלימות, ולא כן לדיק זה אשר נתעלה כמה שנים אחרי מותו ואחרי העתיקו הזמנים אותו ואת בני דורו יותר ויותר אל דור העבר, להיות למורה לרב ומחבר זה, את אשר לא פלל בהיותו עמנו וגם שם בעולם האמת, כי גם ס' אלה המצות נכתב כבר אחרי פטירת הגאון ז"ל • וראוי להודיע גם זאת לכל קוראים בארצות אחרות, כי בארצנו פולניא אין ישיבות קבועות ללימוד התלמוד, וכמעט לא היו פה מעולם • וכל בעיר לימים היודע כבר להבין ולהשכיל בתלמוד, ישב בביתו עם שנים ושלשה חבירים מקשיבים לקולו, וילמדו כלם יחד • והגדול בתלמוד אשר עשה לו שם, יושב ועוסק בתורה ובהוראה וכותב ספרים ותשובות ומדבר עם הבאים אליו לפעמים לשמוע חכמתו—ולכן לא ימצאון אצלנו כמו בארצות אשכנז והגר, בספרים תלמודיי' מחכמי הדור, מוזכרים הרבה רבותיו של הכותב. ובדורנו הגדיל לעשות והרבה תלמידי' לרוב הגאון הצדיק מוהר"ר משה סופר אב"ד דק"ק פרעשבורג ז"ל, בישיבתו הגדולה • אולם נודעו לנו כבר איזה צעירים בני בלי שם ומעלה וגם ריקים מידיעת התלמוד, אשר מעת מות האדם הגדול ההוא, יחלו

אלו בלבד נאמרו בסיני בע"פ אלא אף התרגום ופיסוק טעמים כו' ועוד מגינו רים מגלה שתרגום ניתן בסיני אף שנשתכחוהו וחזר ויסדו. ע"כ. ואם כפי דברי זה הכותב שרק בעבור שהתרגום הוא מהנביאים נקרא מסיני, הרי זה מערכה על הדרוש, שבעל המחזור רוצה להביא ראיה מריש מגלה שלא לבד דברי הנביאים אך גם התרגום נאמר בסיני. אכן גם דברי רש"י ומהרש"א אין לפרש בדרך רחוק כזה שיכוונו להקדמה וכלל של הרמב"ן ז"ל וירצו בסתם דברים מגלה במלא שבסיני ניתן התרגום. אמנם באמת מבואר ומבורר הוא במקומו, שמתחלי' מקשה על מנ"צפך צופים אמרום, שתי קושיות, חדא שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, ועוד מ"ם וס' שבלוחות בנס היו עומדים ע"כ. והרי זה כמו ממ"נ. אם כמאמר השני שהיו בלוחות מה חדשו הצופים, ואם לא היו בלוחות איך יכלו לחדש. ומסיק אלא שכחום וחזרום ויסדום. ואח"ז מקשה על הא דתרגום של תורה אונקלס הגר אמרו והא אמר רב ויקראו בס' תורת אלקים זה מקרא מפורש זה תרגום ושום שכל אלו הפסוקים ויבינו במקרא אלו פיסקי טעמים ואמרי לה אלו המסורת. והנה קיצר כאן בקושיא ונקט רק בבא אחת מן הממ"נ ור"ל שבלי ספק גם בימי עזרא לא נתחדש התרגום דהא אין נביא רשאי לחדש דבר, וגם איך ערבו עזרא וחביריו את לבבם לדבר חדש כזה לקרוא תרגום ביחד עם התורה הקדושה הכתובה בלה"ק, אלא ודאי שהיה כן מאז ומקדם, וא"כ מה חידש אונקלס. ומשני שכחום וחזרום ויסדום. ולשונם מדוקדק בשני כנויי הרבים הפועלים והפעולים, לא לשון יחיד בשניהם וחזר ויסדו, שהיה ראוי כן אילו היה מוסב על אונקלס לבדו ועל התרגום ארמי לבד, אלא על אומרי תרגום ארמי וכן מחלקי הפסוקים ופיסוק טעמים ומסורת שנמצאים מימות עזרא ואילך, והיינו שבאמת היתה התורה מפורסמ' מראש ומקדם גם בלשון ארמית וגם מחולקת בפסוקים ובהכרת הטעמים רק לפעמים נשכחו כל אלה או איזה מהם. והאומרים אותם מחדש לפני העם הם אשר הזכירום וחזרום ויסדום, כן עזרא וחביריו וכן הבאים אחריו כמו אונקלס וחביריו. והרי לשון זה של שכחום וחזרום ויסדום, ממש כמו זה שלמעלה אצל מנ"צפך שהפירוש בהכרח שהיו כן מסיני ונשכחו אחר כך. וזה ברור. ורש"י ז"ל העתיק בקדושין בלשון יחיד על הפועל והפעול אלא שנשתכח וחזר ויסדו הוא מפני שמדבר רק מתרגו' לבד ורק מאונקלס לבד לא מפסוקים ופסקי טעמים ולא מעזרא וחביריו. ועכ"פ על נכון רשמו רש"י ומחזור ויטרי ומהרש"א מהא דריש מגלה שהתרגום ההוא ניתן כבר בסיני. ופירוש זה מגמ' דריש מגלה מוכרח ומבורר ג"כ מגמרא דנדרים (ל"ז ב') פיסוק טעמים דאיירי' דאמר רב ויקראו בס' תורת אלקים כו'. אמר ר' יצחק מקרא סופרים ועיטור סופרים הל"מ. הנה זה ר' יצחק הוא רק שונה ומפרש המאמר הקודם, דאל"ה היה צ"ל ר' יצחק אמר, ור"ל שזה שקרא עזרא בפיסוק טעמים יצי' כל זה

כזו בשתי התולדות · לא כן בפעם השנית, שאיננו רושם כלל שום הערה, ולא בלי כוונה כאשר תראה בהגיענו עמך אל מקומו. ולמען תדע אל איזה מקום ירמוז תצטרך לעבור על פני שני הספרים מתחלתם ועד סופם · ואני אמלא אחריו גם בזה · תולדות הר"נ כוונתו בשני המקומות, לתולדות רבינו נסים, ובמקום השני יכוון אל הערה ט"ז שם · ועוד זאת תדע כי רק בשני המקומות האלה הוא מביא בעל התולדו' הזה בהתגלות והעלמה כדרכו, רק למען השיג עליו כפי מחשבותיו, ולכתוב ונעלם ממנו או טעה וכו', אשר אמנם עוד נראה אם על נכון דבר כן · אכן במקומות אחרים שאין לו מה להשיג אף כפי דעתו, והוא מוכרח להביאהו בכל זאת, הוא מסתיר אותו ואת ספרו בשם הקלר „מבקרים" · ותדע ותשכיל כי בכל מקום אשר כותב סתם „מבקרים" הכוונה לכותב תולדות רבינו נתן ורבינו האיי ושאר גדולים · מנהג כשר וישר! — עוד מביא (דף ה' ע"ד בהגה ד') מה שמשמע מחכם א' כוונה בדברי הרמב"ם בפירושו לפ"א דאבות וקושיא על דברי הרמב"ם בג' מקומות שהגואל האחרון צריך שיהיה מזרע שלמה דוקא. וזה שמשמע ממנו הוא הרב החכם החוקר הנכבד המליץ הנפלא מוהר"ר שמשון בלאך הלוי ני' מחבר ס' היקר ומפואר, שבילי עולם · וכבר הדפים על ענין האחרון מאמר מושכל קראו הערה לס' מטפחת ספרים ונתוס בסופה באתב"ש בש"ל, הוא שב"ה, ר"ת מן שמשון בלאך הלוי · ועוד מה שמביא דף ג' ע"ג בהגה ד' מה שהתעורר על דבריו ידידו הזכם הגדול, הוא הרב החכם הגדול החוקר הפילוסוף המעמיק בדת ובמדעים מוהר"ר נחמן הכהן קראכמאל ני'.

ב"י (דף ג' ע"ב ודף ד' ע"א) איננו כפי המנהג בית יוסף, רק בן יוחאי — ס' כ"ח (דף א' ע"ד) הוא ספר כרם חמד · ועתה נשים עין על איזה מדבריו והשגותיו והסכמותיו · ולא נשאיר הענינים ריקים מכל חידוש ·

(דף א' ע"ג) · „והנה דברי רש"י הללו (קדושין מ"ט) הם תמוהים בעיני, „שבריש מגלה לא נזכר רק שעדיין מימי עזרא היה תרגום ארמי, אבל אין זכר „שמה שהתרגום ארמי הוא מסיני כו' וע' מהרש"א חי' אגדות (נדרים ל"ח „ב') שכתב ג"כ תרגום אונקלס מסיני הוא כמבואר פ"ק דמגלה ואין זכר כאן „לדבר זה". ע"כ · ובעמוד ד' מביא כזה בשם מחזור ויטרי על משנה א' דאבות המובא בס' כ"ח [כרם חמד] הנדפס מחדש, שכתב ועוד מצינו ריש מגלה שתרגום ניתן בסיני אלא ששכחוהו וחזר ויסדו ע"כ · ותירץ שדברי נביאים המה מקובלים מסיני דאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, ומסייע לו מדברי הרמב"ן (ס' המצות שורש ב') שדברי' אשר נלמדו מדברי קבלה והם נביאי', קרי להו הש"ס דברי תורה ע"כ · והנה עכ"פ במחזור ויטרי אין לפרש כן, שהוא כ' שם אין לך דבר הכתוב בנביאים וכתובים שלא נאמרה למשה בסיני כו' ולא

גיסו ני' אשר יכנהו עוד המופלג החריף מוהר"ר, (ע' הנה לדף ג' ע"ב)ומביא
מה שעוררהו על דבר שמצא אח"כ בס' מחצית השקל · ואחרי כי נמצא הדבר,
מה העמיד בשמו? אך גיסו הוא, ואם התעלם מכל אוהב, משברו לא
התעלם. — וע"י כל היגיעות האלה לכסות ולהצפין כל יקר זולתו, לעשות
על כל כבוד חופה, ולגלות בכל זה כל ערוה וחסרון אשר דמה למצוא בהם,
ישב לפעמים מבוכות לא מעט, והקורא בל ידע מקום וענין המושג ממנו,
ואף כי את החיבור אשר שם לו למפגע · נשה נא ידידי אוהב מוסר, ופתח
המחברת הזאת · ידעתי כי כמנהג כמה אוהבי חדשות נבא לעיניהם ספר
חדש, תנהג · תראה מתחלה על במות החיבור, על ראשיתו ואחריתו ·
ותמצא המלות האחרונות בקצהו · „והחכם בעל הס' לא ידע כוונת הרמב"ן
„בזה" ועד מהרה תשאל מי זה החכם? ואיזה ספר חיבר? תבקש במאמרי'
הקודמים ותמצא כמה פעמים מוזכר עוד „החכם בעל הספר" מבלי הודיע
גם כן מי הוא. וכאשר תשוב עוד לאחור, תמצא (דף ד' ע"ב) „ובעל הס'
אשר הזכרתי בראש המאמר" ועתה תמהר ותשים עיניך בראש המאמר,
בצפיתך כי שם תמצא בביאור שם החכם ושם ספרו ובאיזה לשון חיבר · אך
תקותך נשארה מעל, עת תראה דבריו שכתב שם · „וכבר חיבר חכם א' על
„ענינים אלו ס' מיוחד והאריך מאד, המעיין ידרוש משם הדברים בעיקרם
„ושרשם, ולא אשים פה מאותן ענינים אשר כבר קדמני החכם הזה, רק
„כאן אציע לפניך חקירות חדשות אשר חנני האל יתברך באלו הענינים" ע"כ ·
ומה מאד יצר לך אם גם עתה לא תדע אל מי הוליכך · והנה אתה צמא והוא
יודע מקור מים חיים לרות צמאונך, ואומר לך ידעתי כי יש מקור ואליו תלך·
אך לא יודיע לך מקומו ומה שם בעליו · ואבא אנכי אחריו, ומלאתי את
דבריו· בעל הספר הוא החכם הגדול החוקר המפואר חד השכל ורב בקיאות
הנודע בשמו מהור"ר יום טוב ליפמן צונץ או דאקטאר צונץ · ושם ספרו,
„דיא גאטטעסדיענסטליכען פארטרעגע דער יודען, היסטאריש ענטוויקעלט,
„איין בייטראג צור אלטערטהומסקונדע אונד ביבלישען קריטיק, צור ליטעראַ-
„טור אונד רעליגיאָנסגעשיכטע· בערלין A· Asher 1832."· והוא מדבר
בלשון אשכנזית קצרה וכחה מאד על כל ספרי ישראל הנוגעים בדרשו' ואגדות
בחקירות נפלאות· — עוד תמצא מובא שתי פעמים (דף ו' ע"ב ודף ז' ע"ג
בהגה) הרב בעל תולדות ר"נ · הנה הסתיר ממך גם שם המחבר הזה · ותחשוב
כי תדע עכ"פ שם הספר · אך גם בזה תשאר נבוך עוד, כי נדפסו ממחבר
זה תולדות רבינו נתן בעל הערוך, ותולדות רבינו נסים גאון, ותיבות הקברות
תולדות הר"נ עוד לא הגידו לך אל איזה מאתיהן כוון · ואם תרצה להשכיל
על הדבר במקורו, אתה מוכרח לעיין בשתי התולדות, עד הגיעך אל המקום
המובא· והנה רשם בפעם הראשונה „הערה ל"ט" ותדע עכ"פ לחפש בהערה

מכתב יג

שמחתי עת הגיע לידי, מאמר אגרת בקורת ,,כולל ענינים חדשים
,,ומועילים על התרגומים ומדרשים לחקור ולתור על זמניהם מתי נסדרו
,,בסדר הזה אשר המה למראה עינינו, ואנה מובאים בספרים קדמונים,
,,הבינותי אנכי הצעיר צבי הירש חיות חונה פה ק"ק זאלקווא וכל הגליל.
,,נדפוס של הרבני הנגיד המפורסם מוהר"ר שאול דוב מאיר האפער
,,בזאלקווא. בשנת דרך שקר הסר ממני לפ"ק". ח' דפים קווארט או ט"ז
צדדים אשר אחד מהם הוא שער הספר או ל"א עמודים כי כל צד נחלק לשני
עמודים מלבד השער, באותיות מרובעות עם הגהות למטה באותיות רש"י.

ולא אפונה כי כמה קוראים ישמחו כמוני על מחברת זו ואם קטנה היא,
כי נחזה בה אשר החל רוח החקירה והביקור בקדמוניות ישראל ובספריהם
הישנים, להתפשט גם בין רבני פולניא, תחת אשר עד כה שמו כל תפארתם
בהוסיפם עוד ספרי פלפול ללא אמת חדשים לבקרים, והנם בכל המון
הספרים אשר נשארו לנו בדרך זה, בכל המון החיבורים אשר תמו זכרוניהם
מעט שנים אחרי ראו אור. והרב הזה הראה עתה את כחו בפעם הראשונה
לדבר בהשכל על התרגומים ומדרשים וזמניהם ועניניהם. יגע ומצא,
ולפעמים הוציא לאור תעלומות חכמה. ולא מעט תועלת תצמח מזה גם
לצעירים ההוגים בתלמוד, לישר דרכם ולהבין איך ואל מה יביטו בקראם
בספרי קדמונינו נ"ע. כי מלבד אשר ישקיפו לכל הנחוץ בעניני ההוראות,
עוד מישור גדול לפניהם רחב ידים, להעמיק בנבכי הזמנים העוברים,
בתכונתם, ובמצבי אחינו בימים ההם בכל ענין, ואפסי הגדולים במעשיהם
ובספריהם.— לולא מצאתי במחברת זאת עוד כמה דברים בלתי נאותים כפי
מטרתה אשר אליה כונן המחבר את דבריו. הן אמנם חדשה היא לו, ולא
נסה עוד ללכת בדרך הזה. ולכן כפעם בפעם אחרי מעט צעדים נודעו בו
עקבות המנהג משאר מחברי ארצנו. כן בדרכי משפטו על ענינים ואנשים,
כי לא יפלס לרוב מעגליו ובחפזו יוציא דברים, ופעמים ילך גם במעט
תככים והתחסדות אשר שם הוא מתעה ולא תועה. כן בארחות לשונו נגד
מחברים זולתו, אשר באמת שאב תועלת מהם, ויודע ומבין את הטוב אשר
עשו, והוא כמו משליכם אחרי גיוו, ועוד גם שם לא יניח להם, ישלך
עלימו ולא יחמול. יסתירם במקום מחבוא בל ידע איש את מי נלחם, כן
תחשב לו גם המלחמה לכלימה. מהם אשר יירא גם מהזכיר שם ספריהם.
ומהם אשר יכבד יותר מעט לקרוא בשם את הספר (ולא המחבר ח"ו) אך גם
אותו רק ברמז או בראשי תיבות בלתי ברורים. אכן גם אלה אשר יקרא ידידים
לא נחשבו עוד בעיניו לקרוא אותם בשמם. עד כה הגיעה ענוה יתירה של
הרב הזה. לבד אחד יש אשר חלק לו מכבודו הגדול לקרוא אותו בשמו, הוא

לא נמצא כזה בפיוטי'? ולמה הוסיף השואו'? ובמקו' מלת הדום שם בהערה צ"ד צריך להגיה הושיעה כי הוא יותר קדוש. וכל מעיין ישר יסכים עמי. והמלעיג ישתה לעג וירבה להג.

עוד שם בהערה. מנשה המלאה חדשה אולי אע"פ שלא חגג הקליר יו"ט שני מ"מ חיבר הפיוטים לבני חו"ל. והוסיף „ועי"ז נפלה ראיית שי"ר בהערה „א' על דברי הר"אש והתוספות ע"ש והבן" [והעמק וחקור]. וחוץ ממה שמושכל ויקר הדבר מצד עצמו, הנה דברי שי"ר ערוכים רק נגד ראיית תוס' והר"אש שמא"י היה ממה שלא יסד מעולם רק קרובות ליום א' של יו"ט, ולפנינו נמצאים פיוטים לב' ימים טובים של פסח וסוכות.

(צד קמ"ה) אף מה שרוצה להללני בסוף העמוד לקח ממקום אחר ע' מ"ש לצד ע"ו בערך מוניטין.

(שם). „הערה י'" כן אמנם, לא שמתי עין אל סוף דברי הב"ר (פי"ב), והחלון הזה שמן הצד. אולם אחשוב זה לנוסף ממאוחר, שא"א שיהיה המדרש סותר עצמו כ"כ תכ"ד. שבסמוך אמר מה ה' סתום מכל צד ותיכף אח"כ והחלון הזה. וביחוד כפי מה שהראתי מירושלמי שהיה בזמנם אות ה' סתום. אלא ודאי שאיזה מגיה אשר ראה אחר כך ה' פתוח למעלה הוסיף לו זה הדרוש אף על פי שנמצא גם בילקוט ואולי ממנו נכנס לב"ר. ובירושלמי פ"ב דחגיגה משובש בזה ג"כ הגירסא לפני היפ"מ וק"ע ונראה גם כן כסותר עצמו תכ"ד ע"ש מה ה"א פתוח מלמטן כו', מה ה"א פתוח מכל צד ודחק שם ביפ"מ שצ"ל מן הצד ובק"ע כתב פירושו שכל צדה של מטה פתוח. אך מתוקנת הנוסחא בע"י של הירושלמי שכתוב שם לבסוף מה היו"ד פתוח מכל צד וע"ש ההמשך לנכון העו"הז נברא בה"א והעו"הב ביו"ד מה ה' פתוח מלמטן רמז לכל באי העולם שהן יורדין לשאול, מה ה' יש לה נקודה כו' מה יו"ד פתוח מכל צד כך פותח פתח לכל בעלי תשובה ור"ל לעו"הב שנברא ביו"ד. ועכ"פ מירושלמי נראה גם כן שהה"א רק פתוח מלמטה ולא למעלה. ונראה שהמוסיף במדרש ראה כבר דברי הירושלמי בשבוש כמו שהיה לפני היפ"מ, על ה"א שפתוחה מכל צד ולכן עשה לו עוד מעצמו, החלון הזה שמן הצד רמז לבעלי תשובה.

ואבחיר את שלשת הרואים בירח אחד **הוא הירח השני** לפ"ק.

גִּדְרֵי פְּרָצוּ, לִבִּי יְעָצַנִי, בְּנֵה,
כִּי אָמַר הַגָּדוֹל בַּחֲכָמִים, עֲנֵה.
עַתָּה, יְהַלְלוּ יְקַלְלוּ, לֹא־אָשִׁיב, יַעַן־
אָמַר הַגָּדוֹל בַּחֲכָמִים, אַל־תַּעַן.

עכ"וס, ופנה עצמו מלימוד התורה, רק כוונתו גלויה שבימי רב שמואל גאון הרבו המון העם לקרות בספרי העכו"ם לא כאשר הוסיף זה המהתל, „כמו מר שמואל גאון וכיוצא בו"·

(לד קמ"ב) „הערה כ"ג" אחרים לאיש מחרף מהתל ומגרה מדון · והקורא המשכיל אשר יעיין היטב ידע מה להשיב לו··

(לד קמ"ג) · „הערה כ"ט" · המ"כ פירש המדרש לפי הענין · ואני פירשתיו כפי הוראת לשון ערבי המבוררת מרב האיי ורבי משה הדרשן, והפתולים ישבון לו במשבצת לשעשוע נפשו ·

(שם) · תולדות ר"א הקליר הערה א' · הקשה דבר חדש ומושכל שאולי רק הפיוט אז [על] כל חיתו יער חיבר הקליר ליום ב' של פסח ולא מה שהוא בתחלת ברכות התפלה · ולא הועילה לו תשובתי והוכחתי · ישאר באולתו · אם תכתוש וגו' · רק מלא מקום ע"י תשובתי לצעקה חדשה, כי רשמתי לו לעיין הערה ל"ד לקליר, ואחרי עיין שם, מתחיל להתאונן במרירות לב. „מה אומר לך אחי? נשתוממתי ונבהלתי בראותי דרך איש לנסות תמיד „עצמו בראותו איזה דבר שעשו הגדולים לעשות גם הוא כמעשיהם" עכ"ל הנחמד · בכו עמו קוראים כי נהיה כזאת בישראל. ומי הוא המעורר בכיתכם, מי זה אשר נשתומם ונבהל על אשר ינסה איש לעשות כמעשה הגדולים? אדם אשר כל יגיעותיו ולימודיו מעודו, הן במחברות החכמים יש"ר ושד"ל ובמחברותי, וכל מלאכתו להביא מהם אמרים בשקר, בהוספה או בחסרון או בשנות דבריהם, משתמש רק בדברי זה לזעוק על זה, או בדברי כל אחד בעצמו, ויודע רק לאמר ההפך ממה שהם אומרים, מעיין במקומות שמביאים ומחטט אחריהם אולי ימצא דבר מה ויחרף · ועתה ראו בזבי המהתל הזה, במה נסיתי לעשות כמעשה הגדולים? מדלג בתחלה אשר הבאתי בשם הגאון ר"ז מרגליות ז"ל שראה בשם פירוש הראב"ן כ"י על פיוטים שאחר ברכת מחיה מתים לשבת זכור, חתום שם אחי הקליר יהודה, והמהתל כתב זאת בשם הגאון רז"מ לבד, כאילו הוא ידע מעצמו שהיה לקליר אח ששמו יהודה · וכל זה עשה רק למען יוכל להגיד בסוף דבריו, שי"ר העלה חרס בידו והגאון ר' זלמן העלה מרגליות בידו · ובאמת לא העלה שם מאומה רק מעתיק את אשר ראה בשם הראב"ן · ועוד חידש המהתל הזה לספור תנועות בפיוטי אחי הקליר, ומצא החרוזים של חתימת יהודה שוים ג"כ במספר התנועות של שמנה · וזה שקר פשוט כדרכו, יש ויש ז' ח' ט' · ומה הוא מצעק, על מה שמצאתי כן גם בפיוט פ' החדש, גם כן אחר ברכת מחיה מתים — מלת ימעט היא אמנם סוף חרוז הקודש · אך האם לא

(דף קל"ז) · „הערה ל"ג, וזאת ידענו שיש בידי שי"ר ס' המוסף" כלומר עתה יש בידי, אך בעת כתבי תולדות רבינו נתן ראיתי דברי המוסף רק במ"ל. ואם ראיתי אז מוסף בפ"ע מה שלא אזכור עתה, היה זה רק לשעה בלא ספק · ומה שהוסיף זה „כאשר הביאו בקונטרסים הללו" מהתל הוא, הבאתיו תמיד רק מלשון המ"ל · אך אולי פעם ופעמים עיינתי בו ·

(שם) · „בטן" אומר ללבן שחור · שלשה מאמרים יש בערך זה, הראשון (וי"ר פ' מצורע) ענין נפיחה · השני (מ"ר איכה) והיא בטנא תרתין, ענין עיבור בבטן· וכן השלישי מן התרגום שורו עבר ולא יגעיל, תוריה מבטין· ועתה ירא הקורא דבריו וישפוט ·

(שם) · „דויה" בעבור מלת סורו במקומו, אינו יוציא הערך מהוראתו והיא דאגה כמבורר שם ·

(שם) · „דסתוא" ע' היטב ·

(דף קל"ח)· חיורא · ע' למעלה לצד ע"ה ·

(דף קמ"א) · מה שמקשה על הטעם שלי בקריאת שם מרא דארעא דישראל לר' אלעזר, לא קשה למעיין היטב, כי ההוראות של שמות התארים משתנות בפי האנשים · ואחרי נקרא בן מכבר מפני הטעם הנזכר, נשאר לו כנוי זה גם לכבוד ויקר · ומיושב בזה ג"כ אם יקשה איש עוד מהא דיומא (ע' ב') וגיטין (י"ט ב') · אכן אח"כ תקנתי עוד יותר דברי, בדרך זה · שמתחלה היה ר"א המשתדל יותר בהליכה לא"י ובשבחה, והלך ג"כ בעצמו לשם מבבל· ואחר כך היה הוא המשיב על כל השאלות בהוראות מבבל, שרק אליו פנו חכמי בבל בשאלותם · (ע' גיטין ט' ב', ב"ב קל"ה ב' וקנ"ב א') מה ששלח לגולה משום רבינו ורבינו זה אחשוב כי הוא ר' יוחנן לא רב כפי פירוש רשב"ם, ואע"פ שלא משמע כן בב"ב קנ"ב א' · ולא נוכל להאריך פה· ועוד מה ששלח לגולה (ביצה ט"ז ב' חולין פ"ו ב') לא כשאתם שונין בבבל כו' · ועוד (גיטין ז' א') שלח ליה מר עוקבא והשיבו · ושבועות (מ"ח א') שלחו לרבי אלעזר שבועה זו למה, ורב יהודה ראש ישיבת פומבדיתא שאל ממנו ג' דברים והשיבם כלם בכתב (ירושלמי קדושין פ"א סוף ה"ד)· ומפורש אמרו שלחו מתם ר' אלעזר (ספ"ב דסנהדרין בבבלי)· ולכן היה נקרא אח"כ גם כן מטעם זה בבבל מרא דארעא דישראל, כי הוא לבדו המשיב להם ואליו הצטרכו בשאלותם ·

(שם)· „תולדות רבי' האיי הערה ט"ו" — משקר ומרמה · הם מלהזכיר כי יאמר רב האיי על רב שמואל בן חפני הגאון, שהרבה לקרות בספרי

עכו"ם

,,זיטא יחי" עד כאן. המתנת כהונה כתב זיטמא מלשון זיטא שהוא דבר גרוע וכן פי' בערוך על זיטא ורצה לומר בערך זט שמסיים פירוש ארעיתו ותחתיתו וזו גריעות אלל המ"כ. תמו החסרונות של זה האיש אשר באמת לא אחד בהם על נכון. והוא מוסיף עוד, ,,ויש לי הערות כמו אלה ,,רבות מאד". ואם גם יש לו ויהיו כמו אלה הלא לאין יחשבו. אך אל תאמינו להבטחותיו ואל תבטחו בדבריו. הראתי לכם כמה שקרים וטעיות בעלה אחת.

(לד קל"ד). ,,הערה ס"ג ובערך פלס ד' " כו'. מה שתיקן כאן את דברי הערוך אשר נתקשו לי, וכן בערך שכל אשר לא הבאתי, תיקן לנכון. ולוא יהיו עשירית מאמריו כמו אלה השנים. אולם כמו אלה לא יקראו חסרונות בערוך רק הגהות, לא נחסר מראש איזה ערך או איזה מאמר, רק איזה סופרים מאוחרים דלגו על שורה אחת או שתים. לא כן מה שרצה לתקן גם בערך ער [ד'] כי א"כ תיקון,כי מדרך רבינו נאן לקרוא כל הערכים המשתוים בשתי אותיות הראשונות, פרק או חלק. ע' לדוגמא ערך סיינא וכבר פירשתי בריש הפרק והכוונה בערך סיינא כי שם מתחיל סי. וכפי הנכתב לי מהרב החכם הגדול מוה"רר חיים היימאן מהמבורג, ומלא אללו ערוך כ"י אשר נחלק בביאור לפרקים כאלה. והנה ער א' הוא התעוררות מן השינה או ממצב הדומיה בהרגשה או בשכל. וזה ער ד' הוא מענין ערירים יהיו שקובר את בניו, ורבינו מסמיך לו, גם יכרת ה' ער ועונה, שפירש לו ג"כ מלשון ער רי. אך דרשתם ער בחכמים הוא מענין התעוררות הלב והשכל ורש"י ז"ל פירש שם חריף להבין ולהורות ולכן כתב רבינו, זה, ר"ל מאמר האחרון, שייך לחלק ראשון ר"ל לער א'. ועוד ערך פת [נ"ל פכן] ז' מוגה היטב ונמצאת המלה החסרה במערכי לשון ולא במוסף.

(לד קל"ו). ,,הערה פ"א" יחלו השקרים להתחדש. ודע היטב כי ט"ס פשוט אצלי ובמקום בר נ"ל גר [א'] והוא עושה מזה מאמר, בערך בר לא כוה כו' ומתרץ עוד. ואחרי כן מתרץ וז"ל ,,אכן באמת הביא שם בערך אטב"ח" מי מביא? הערוך או המוסף או המ"ל? ,,וגם [איפא?] מביא ג"כ את ב"ש ,,ובערך זה נמצאת" כו'. יאמר נא קורא פשוט אם יבין מה זה מדבר פה. אך למה זה סיבובים והסתרות? גנובי גניב למה לך? אימא מילתא ברירא, במקום אתב"ש נ"ל אטב"ח, כי אתב"ש אינו מבואר שם. ועדיין לא יתיחש זה על נכון לערך גר דק המדבר רק מאת ב"ש.

(שם). ,,הערה פ"ה" עוד סיבוביס והסתרות. ע' היטב ערך ג' פירוש על הא דב"ב קס"ד מנהגה של אומה זו כו' וזה נמלא גם במוסף. ונ"ל אצלי פירוש המאמר בגמרא דב"ב, כי גוף המאמר ישנו.

(לד

,,ערך כזה ולפנינו לא נמצא כלל רק בערך דד א' מביא רבינו את זה''· ע"כ· שקר וטעות, מביא מתחלה כאילו גם זה ראיה לחסרונות בס' הערוך ולבסוף מודה שנמצא כן בערך דד א'· אמנם שיבש דברי התוס', שלפנינו כתוב שם בערך הודאה בא"לף· ואין ספק שבעבור שר' נתן כתב כמה ערכי דד והראשון מדבר מן וידוי והודאה והשני מן ודאי והשלישי מן מדדים וכו' (ע' הערה נ"ו ופ"ט לתולדות רבי' נתן) נרשם כבר לפני בעלי התוס' בערוך, על כל ערך דד מאיזה ענין הוא מדבר· ואולי רשם כן בעל הערוך בעצמו אצל דד הראשון מלת הודאה ואצל השני ודאי וכו' ונכונה רשימת התוספות· ועוד (לד קל"ד): בר"אש פ"א דברכות ט"ם פשוט במקום ז' צ"ל ד'· וכתב שם· ירושלמי תני רבי חלפתא כו' א"ר ירמיה ובלבד שלא יעשה כהדין חזרונא [צ"ל חדרונא] כו' ופי' בערוך ערך חזר [צ"ל חדר] הלב למיניהו ת"י חזרנא [צ"ל חדרונא], ע"כ·וכן הוא בערך חדר והיא הנוסחא הנכונה שם לפי סדר האותיות וכן בתרגום ירושל' לפנינו וכן בירושל' פ"א דברכות· והסופר המעתיק דברי הר"אש ראה למעלה שם איזה פעמי' מלת חיזר ופירושו שם בשם הערוך, חשב כי גם פה הוא חזר וג"כ מערוך, ועכ"פ אינו חסר עוד כלום. ועוד כתב זה המהתל· ,,ויותר מזה תראה בר"נ פ' ג"הנ בת תיהא פי' הרב ,,בעל הערוך ז"ל שהיא נקב שמנקבין כו' וכשתראה בערך בת תיהא כתב כבר ,,פירשתי בערך תיהא ובערך תיהא לא נמצא כלום אך צוה לעיין בערך חלתית ,,וגם שם לא נמצא פירוש על מלה זאת ומכ"ש פירוש זה שהביא ר"נ בשם הערוך'' ע"כ· שקרים וטעיות· הפירוש שהביא הר"נ נמצא בערך תה ד', ובערך תיהא אשר לא נמצא לפנינו לא צוה לעיין בערך חלתית רק בערך תייה כתב התייה והחלתית ע' בערך חלתית, ור"ל ששם מרשים מאמר זה משלשה מקומות במשנה וש"ס, אע"פי שלא פירש מה הוא, רק ממה שמעמידו אצל חלתית ופלפלין נדע עכ"פ שהוא איזה מין מזרעים חריפים. וזה דרכו לרוב· ומ"ש בערך בת תיהא ,,פירשתי בערך תיהא'' היה נראה לכאורה שצ"ל תה ד'· אולם זה מחזק השערתי למעלה שרבינו נתן רשם גם כן ענין הערך כשכתב כמה ערכים באותיות שוות כמו בערכי דד, וכן אצל תה הראשון רשם תימה ואצל השני תרטה ואצל השלישי תהו ואצל הרביעי תיהא ולכן רשם היטב בבת תיהא, ,,פירשתי בערך תיהא''· ולא כמו שהעתיק זה כבר פירשתי וכו' שאין דרך הערוך לכתוב מלת כבר על מה שיפרש בערך מאוחר· ועוד הביא ממ"כ על במדבר רבה (פ"ד) שכתב ,,זיטמא דבר זיוף ,,והוא מלשון זיטא שפירושו דבר גרוע·כן פי' בערוך ע"כ· וערך כזה לא ,,נמצא כלל לר"נ רק להמוסף וגם בערך זיטא לא פי' ר"נ לשון גרוע אך כי'

זיטא

והכוונה לארץ Thracia כמו שרשם הרב החכם רמ"ל ערך טרקי. עי' ראזענמיללער ברך ג' ח"א לד ש"ל ששם נהר דניסתר היה נקרא תירס, ולכן צ"ל תרקי בתי"ו כמו על כל אות Th ברומית ואות ϑ ביונית. ולא לנכון הכניס רבינו נתן זה הערך באות ט'. ועכ"פ כאן לא כוון אל ערך טרקי ושלא פירש שם מאומה. ובמוסף הוסיף כאן מלה זו מעצמו ורבינו נתן רשם באמת על ערך תירס שחסר.

ומעתה מתחיל הוא להראות חסרונות שמצא בכמה מקומות בערוך. נכסה אותם. בערך בגר לא חסר כלום רק להפך בערך נער יש הוספה מסופר מאוחר לדעתי, וממנו המלות בסוף הערך שם ,,בעין זה הפירוש יש בערך בגר מן הגאון" כלומר רשם לו המעתיק שיש כעין זה למעלה בערך בגר והגאון הוא רבינו נתן בעצמו שקוראהו כן. ורבי' נתן לא יכתוב כן על דברי עצמו כעין זה הפירוש יש, רק פירשנו כן או כבר פירשנו וכדומה. וגם אין כאן פירוש רק הלכה שכתב קיימא לן כו' אלא ודאי מדברי סופר מאוחר אשר קרא לזה שלא בדקדוק פירוש ולרבינו נתן גאון. ובטוח אני כי מי שיש אתו ערוך כ"י קדמון ויעיין בו ימצא המלות האלה נשמטות או מסוגרות. וכתב עוד ,,ובערך קרקר [צ"ל קרקס] עיגא דקורקוסא כבר פירשנו בערך ,,סרבן ולא נמצא שם שום פירוש" ע"כ. ולא חסר כלום רק יש ט"ס קטן וצ"ל בערך טרבן, ומשם תתקן גם כן כאן שצ"ל עיזא דקורקוסא. — ועוד בערך כעך לא חסר כלום. ומ"ש רבינו (עד ד') וכן פירוש עדי כפנא בערך כפן [יפה הגיה זה המשיג. כסן] ובערך כעך ר"ל יש מזה בשני ערכים האלה. ובאמת בערך כעך נמצא התחלת המאמר של עדי כפנא שרב הונא אכל י"ג כעכי וכו' שלא היה שבע וזה מפורש יותר בערך כסן. ומ"ש בערך אסף ומפורש עוד בערך סד, כוונתו למה שמצרף שם המאמרים של סדוותא וכי סדיא ר"ל כרים וידענו עי"ז יותר כי אסדן יבא גם בלא א'. וכתב עוד זה המשיג ,,ובערך קבר אייתו ליה תרי קיבורי ע' בערך טרסי ולא נמצא שם ,,דבר ולא חצי דבר" עכ"ל. וזה שקר בפה מלא. כי נמצא באמת בסוף ערך טרסי א', דבר שלם שכתב בפ"ק דע"ז (י"ז א') רבן של טרסיים אני אייתו ליה תרין קיבורי הי דשיתא הי דערבתא עכשיו משמע הטרסי הוא גרדי וקשיא לן אותו דפ' החליל ע"כ כלומר ששם בסוכה מ"ז חושב טרסיים בפ"ע וגרדיים בפ"ע. וכן הקשו התוס' בע"ז שם. אך האמת היא טרסיים הם צורפי נחשת ע' תוספות שם וכן בל' ערבי טרס הוא מתכת. ובע"ז שם נתחלף טרסיים בגרדיים. ועכ"פ יפה כ' הערוך ע' בערך טרסי, ויש שם מה לעיין — עוד כתב זה ,,ובתוס' סוטה (מ' א')בערוך ערך הודעה נראה שהיה לפני התוס'

ערך

ואלך אחריו בכל מקום ואראה האמת, איך מרמה ושקר כל עניניו · ואף אם יהיה אריכות דברים מעט, מה אעשה? אחרי הקילותי לדבר אודותיו לא אוכל להחריש אל כל כזביו ופחזותיו. והנה כתבתי לענין מה שמביא הר"אש פירוש מפהקת והוא הפך מדברי הערוך (פהק) אולם אפשר שחסר שם פי' אחר, שהיה לפני הר"אש · ור"ל ולא נחסר ערך שלם · והמהתל דלג מלות פירוש אחר רק העמיד שנחסר זה הפירוש וכו', ומלעיג ומלחק, ומוסיף „לכן גם מה שהביא הוא שם" כו' ומחשיך דבריו ואינו מסיים מה זה לכן? — ואח"ז כתב „ומ"ש שרימון כנרי לא נמלא, הנה הערוך לא הביא „כלל ערך כזה רק כוונתו לערך רמו [כ"ל רמי]" · ע"כ · הוא לוקח האישון מן העין. איזה שורות מלפנים הוא מעתיק דברי שכתבתי כמו בערך כנר, רימון כנרי פירשנו בערך רימון ולא נמלא ערך כזה ע"כ · ועתה מהתל ומשים בפי כאילו אמרתי שרימון כנרי לא נמלא. ובלתי שקר גלוי לא הספיק לעצמו לאמר כפשיטות נראה שכ"ל רמי · אולם אילו אמר כן היה נראה כאיש מתון והוא באמת נדהם ומהתל · על שטר כים שכתב הערוך ע' ערך כים, כתב זה שלדעתו כוונתו שבערך כם ד' [כ"ל ו'] מביא וכן ג' שהטילו לכים סי' שותפות ור"ל שטר יכים ב"ב ע"ב [כ"ל ע' ב'] שטר שותפות · והוסיף וזה ברור ואמת ע"כ · ולדידי לא ברור ולא אמת. שאין מדרך הערוך לסמוך על מלה אחת שכתב שם לפרש עי"ז שטר כים וע' רשב"ם שם · ואללי פשוט שהביא בערך ההוא (כם) גם המאמר של שטר כים ופירשו היטב וחסר לפנינו · לענין פי' ר"ח בערך פלמטים, הנה כתבתי יעויין תולדת ר"ח ביחוד · ומעתה ע' למעלה (לכד פ"ז) · וכתב עוד „ומ"ש בערך תרק כבר פי' בערך „תירם לא נמלא ערך כזה טעה נחפזו ושכח לתת תודה להרב רמ"ל שכבר „תקן זה במ"ל ומעתיק כבר פירשנו בערך תרקי תירם רבנן אמרי תרקי כו' „וערך זה נמלא ומפורש" ע"כ · השמע לאזניך מה שאתה מוליא מפיך · ערך זה הוא תרקי ואמרת שאחרי נוסיף פה אחר מלת בערך, מלת תרקי יהיה מתוקן, וערך זה נמלא ומפורש, איזה ערך? והרי הוא זה אשר לפנינו ואיך יביא בערך זה ערך אחר שהוא ממש כמוהו ויאמר כבר פירשנו וכו'? אמנם במוסף הערוך ד"א נמלא כבר פירשנו בערך טרקי בטי"ת ועתה נעיין בערך טרקי ונמלא שם בריש גמרא דיומא (י' א') ותירם זו טרקי ע"כ. ותו לא מידי. אשאל הצל זה יאמר הערוך כבר פירשנו בערך טרקי? ומה פירש? ומה שנפלא עוד הוא כי לפנינו בגמרא שם תירם זו בית תרייקי וכן בירושלמי פ א דמגלה תירם רבנן אמרי תרקי וכמו שהעתיק כאן ערך תרק · וכן בב"ר רפל"ז · וכן בילקוט נח וכן בשני הנוסחאות של תרגום ירושלמי ·

והכוונה

שעוסק בה בקונטרסים שבאו לפניו, והוצרך לסמוך על השמועה · ומה מרבה זה המהתל להביא, עשן ופחם ואין גחלת לחמם · רש"י כתב במקום א' לעז שמע ונמצא כעין זה בערוך · אך בהפרש כי ברש"י הוא בהברה צרפתית ובערוך איטלקית, א"כ אין זה רק פירוש דומה לפירוש הערוך · ואין ספק כי אז לא ראה ס' הערוך כמו שכתבתי · וכן כל שאר המקומות שהביא מראים גם כן רק מה שכתבתי בביאור כי אז לא ראה רש"י ס' הערוך· והוא מנסה עוד להראות איך לפעמים פירושי ערוך יותר טובים מפירושי רש"י, ולא נדבר בזה כי לא נסמוך ולא יסמוך איש על משפטו לבדו· — אמנם רוצה עוד לומר בפשיטות מ"ש רש"י בשבת שם ומצאתי בס' הערוך הוא הוספה מידי איזה מעתיק — וזה נקל לכל סופר לומר כן כאשר יעיקהו איזה מאמר והוא לא כמחשבותיו, כרגע יסירהו וישליכהו לזמן מאוחר · וכאשר כבר הראה זה המהתל למעלה בתד"א ובפסיקתא (עיין לצד קכ"ה) וכן לקמן בתוס' תענית · ואנחנו לא נוכל לעשות כן בלי ראיה מוכרחת · ויש עוד הפרש בין הוספה שהראתי למעלה בפסיקתא והוספה זו · שם לא רצה המוסיף לזייף ולתלות דבריו בקדמון המסדר והוא רשם לעצמו רק זמן המאוחר ועתה הרי אלף קנ"א ולא היה לו לחוש פן יחשבו הקוראים כי מידי המסדר הראשון הוא, שהרי כתוב מקודם בביאור זמן אחר מוקדם · ולא כן פה, שנצטרך לומר שהמוסיף לא חשש כלל להכנים דבריו בדברי רש"י, וגם אם על הגליון כתב כן כל זמן שלא הזכיר שמו, הרי הוא כתולה עצמו באילן גדול רש"י ז"ל · ועוד אם אחר כתב כן, מה מציאה מצא ומה חידש לנו והלא ס' הערוך לפנינו · אך בדברי רש"י ז"ל עולה החיבור יפה · שמדבר מקודם דטומאת גויה ע"י אובלין לאו דאוריתא, והוסיף ומצאתי בס' הערוך משנה טומאה זו מטומאה דאוריתא · וגם לשון ומצאתי מראה בעליל שהוא מדברי הכותב הראשון ואם היה המוסיף איש אחר היה צריך לכתוב עכ"פ מצאתי · אמנם זה אין ספק אצלי עתה שרש"י ז"ל בעצמו הוסיף מאמר זה בזמן שנגמר כבר פירושו על ש"ס · ולעת זקנתו השיג ס' הערוך, והוסיף כאן את המתיחס לענינו, וזהו ל' ומצאתי, כלומר עתה אחרי כתבי כל מה שלמעלה · וכן במס' תענית בתוס' לא נוסף מה שמובא מבעל הטורים רק התוס' על מסכת זו נסדרה בזמן מאוחר ·

(לד קל"ב) „הערה ס"ב". הנה הרבה בדף זה שקרים וטעיות הרבה מאד, כן בהשגות על חסרוני הערוך אשר רשמתי, כן בהרבה חסרונות אשר הוא רוצה למלאת ולא אחד בהם על נכון, ואין שם שום חסרון אשר חשב, זולת מאשר כתב בעצמו על ערבי סכל ופלם „כאשר תראה להלן" ואלך

שם נאמת רק „ת"י", נ"ל שנערך גד א' — ומוסיף עוד בלשון לעגו, „כי נאמת מה הוא הטעות הגדול אשר יצמח להקורא אם יחשוב שהשם „תרגום יונתן נזכר בערוך, אם כוונת הערוך נאמת על התרגום הזה? „וכי שמא גרים?" הראית עוד הפעם כי חקירות כאלה הן כאין בעיניך וללא הועיל · והדרא קושיא דילי לדוכתה · למה לך כל הצער הזה? ולמה היגע בכל אלה? ועל מה תלעג? ואת מי תכזב? (ע' דברינו על זה למעלה לנד ק"ה) · ואע"פי שכל זה אלנו דבר קל, הוא מתיגע בכל זה ומביא מקום בערוך עם המוסף (ברן ב') על והשיבך ה' מצרים באניות (דברים כ"ח) תרגום יונתן ברניא ואילפיא ע"כ · והנה כן הוא גם בערוך לבד, דפוס באסיליאה · אולם הט"ש שם מבורר מערך אלפא שכתב 'והשיבך ה' מצרים באניות תרגום ירושלמי באילפיא ע"כ · ולא נוכל לאמר שהיה לפניו במקום הזה שני תרגומים בספרים שונים כמו שיש עוד לפנינו, שהרי לפנינו במקום הזה ממש להפך · בנוסחת יונתן כתוב באילפיא ובנוסחת ירושלמי בורניא, אין זאת רק שבערך אלפא מביא רק הנוסחא הראשונה והנחשבה לעקרית ובערך ברן ב' מוכרח להביא מן הנוסחא השניה מפני צורך המלה. אך שתי הנוסחאות בספר א' שקרא תמיד תרגום ירושלמי · ומ"ש בורניא ואילפיא אין כוונתו שכתיב כן בנוסחא אחת, רק מביא שתי הנוסחאות בספר אחד על מלה אחת, שנמצא רק במקרא מלה אחת באניות · ותרגום יונתן הוא שביש וצ"ל כמו בכל מקום ת"י · ולא יהיה ערך זה לבד יוצא מן הכלל של כמה וכמה ערכים שמובא בהם רק תרגום ירושלמי ולא יונתן בא' מהם · וזה מביא עוד מהגהת הגאון רי"ב על ברכות י"ט א', שמביא בשם הערוך תרגום יונתן · הגם רי"ב בקדמונים? ולפנינו בערוך (חט א) הילדים רבים ת"י אוים עליא מחטיין · וכבר קרה טעות כזה בתוס' (סוף חגיגה) שמביאים מערוך (ע' סלמנדר) האלד והעכבר תרגם יהונתן כרכושתא וסלמנדרא ע"כ, ולפנינו בערוך שם מפורש תרגום ירושלמי כו' · אמנם גם כאן נוסחאות שונות שלפנינו בת"י כרכושתא ועכברא · והנפלא שכן מביא בערוך עצמו בשם תרגום ירושלמי ערך כרכשתא.

(לד קכ"ט) · „הערה ס'" תמלתו נשקר · אני הבאתי שם מקומות שרש"י כתב לשון שמעתי, ומה ששמע, נהכרח רק מספר הערוך כי הלעזין הם איטלקיים לא צרפתים, וגם נמצאים לפנינו בערוך. ועל איסתומכו כתב רש"י שאינו יודע מהו והוספתי, כאילו לא ראה או ס' הערוך או שראה תמיד רק קונטרסים ממנו ע"כ · ובזה הראיתי בביאור, כי מה שמביא רש"י (שבת י"ג ב) בפירוש את ס' הערוך, היה בזמן מאוחר מאד שלא סמך עוד על השמועה לבד · או שתמיד ראה רק קונטרסים · ולכן כעם לא מצא המלה

והוא מברר שממה דנקטה הבריתא ברכת המילה מקודם ע"י המוהל ואח"כ להכניסו על ידי האב, והיה נראה מזה שמברך האב אחר המילה כי כשהמוהל מברך בלי ספק הוא מל תיכף ואם כן באה ברכת האב אחר המילה, וע"ז משיב ר' אברהם שלא לענין קדימה ואיחור הברכות נשנה הבריתא, רק בעוד שהמוהל מברך יוכל גם האב לברך והכל לפני המילה · אך כל זה יוכל להיות כששתי הברכות בפי שני אנשים שונים משא"כ כששתיהן בפי איש אחד והוא מוכרח להקדים אחת לחברתה, יתכן דגם הרמב"ם מודה דברכת המילה קדמה מפני מעלתה וכדברי הט"ז ומנהגו · והברכה על עיקר המצוה קודמת תמיד לשאר ברכות כמו אכל חנוכה ומגלה · וגם לא יתכן ברכת להכניסו כל זמן שא"א עוד ההכנסה והיינו שלא בירך עוד ברכת המילה — ועל כל אלה, פירושי המוכרח במלת להכניסו, מבריא אופן המנהג הקדום בשלשה דברים· א) שהאב היה המוהל· ב) שנוסח ברכתו היה לימול את הבן· ג) שאחריה היה מברך להכניסו, ומוסב על הבן שאמר קודם·

(לד קכ"ה)· הערה מ"ג תנא דבי אליהו כו', באו וראו עלילת זדון של זה המהתל· כתבתי כי המחבר בעצמו לא רצה להעלים זמן חיבורו וגלהו תיכף בפ"א שכתב ונכנס שעבוד של ב"א מימות המשיח יותר משבע מאות שנה ודברי המפרש שם בלתי נכונים כו' ואינו הוספה מסופר כמו שרצה לדחוק שם· ע"כ· וזה המהתל מקצץ סוף דברי כדי לתפשני ולאמר „מה בצע לו „אם יקח דברי אחרים לצייר בהם ספרו? הלא מי יקרא ס' תד"א ולא יראה „לדברי המפרש שכבר העיר הוא על זה?" ולא אומר לו שוטה רק מהתל ומרמה, שפיל לסיפא דמילתא, ואתה רק מעלה גרה· תמשש בדברי להשיג על דברי· והאמת היא כי אין שם הוספה בתד"א רק מן המחבר הם הדברים וכן בריש הפסיקתא דרב כהנא המסדר כתב הרי תשע"ז ר"ל מעת החרבן· והיינו בשנת ד"א תר"ה ליצירה קרוב לשנה שנכתב בה סדר תנאים ואמוראים והסיום בסדר עולם רבה, אך מ"ש שם בפסיקתא ועתה הרי כבר אלף וקנ"א היא בלי ספק הוספה מאוחרת מסופר מאוחר· וכ"כ החכם הגדול רי"ט ליפמן צונץ בחיבורו הגדול (לד רמ"ד·) לא כמו שהביא זה המהתל בשמו שגם הרי תשע"ז הוא הוספה· ועוד הביא בשקר בשם הרב מאור עינים פי"ט מה שלא נמצא שם כלל, והוא מדבר רק מפסיקתא דרבי טוביה לא מפסיקתא דרב כהנא· והסופר המאוחר בפסיקתא כתב גם זמנו והוא בימי בעלי התוס' ז"ל — על שאר דברי המהתל פה אין להשיב·

(לד קכ"ח). „הערה מ"ד" ט"ס קטן פתח את שפתיו, ופיו מלא··· מה שכתבתי שבערך גיא נוסף בל' הערוך מלות „תרגום יונתן" מה שאיננו

שם

(לד קנ"ה בהערה) · שקרים והתולים וגידופי חנם · כתב שלדעתו [העמוקה עד שאול תחתית] נעלמו ממנו כמה דברי גדולי הפוסקים דפסקו דאם האב בעצמו הוא המוהל מברך בתחלה ברכת להכניסו ואח"כ לימול את הבן · ע"כ · וזה כזב מבורר, ונראה לו בתחלה דברי הט"ז (יו"ד ר"ס רס"ה) שכתב וז"ל דאב המל את בנו יעשה כדעת רשב"ם שיברך תחלה ב' ברכות והיינו על המילה ולהכניסו ואח"כ יחתוך כו' · וכן נהגתי בעצמי בעת שמלתי בני יצו ע"כ · ואם כן גם מן הט"ז נעלמו כמה דברי גדולי הפוסקים לפי דעת זה הבקי רק בהתולים · ובמנהג הט"ז אנו נוהגים עוד היום · ומ"ש הט"ז כדע' רשב"ם ר"ל דאילו כשהאב אינו המוהל רק אחר, צריך המוהל לברך על המילה קודם המילה והאב להכניסו בין מילה לפריעה, משא"כ כשהאב הוא המוהל מברך שתי הברכות קודם המילה · אך עכ"פ בין כך ובין כך ברכת על המילה קודם · ועתה נראה רוב הפוסקים שלו · מתחלה מביא תשו' מהר"ם אלשקר סי' י"ח, והוא כתב שם בשם רבינו החסיד ז"ל אבי הבן צריך לקחת בנו הוא בעצמו וכו' ובעוד שהוא בין זרועותיו מברך להכניסו וכו' קודם שימולו אותו כו' ע"כ. אולם שם מיירי אע"פי שהמוהל הוא אחר לא האב, דלא חילק כלל, ומבואר עוד בלשונו מברך להכניסו קודם שימולו אותו ר"ל אחרים לא הוא. ודיעה זו בטלה מפני דין הש"ע שמבואר להפך, ולשון הבריתא מבואר ג"כ להפך שברכת המילה קודמת ופירוש מהר"ם אלשקר דחוק הוא · ועוד מביא דברי הש"ג ומשמיט ממנו דברים שאינם נכוחים להתוליו · ע"ש שכתב ומיהו לפי תירוץ אחד שעושה הר"אש והר"ן אליבא דר"ת נראה דל"ש אם האב הוא המל או אחר, דלעולם להכניסו אחר ברכת המילה יע"כ · והנה אנו פוסקים כר"ת · הרי לפניך רוב הפוסקים של זה המהתל · וכתב עוד ,,ועתה כמה גדול הטעות שטעה ,,המחבר שלפנינו שכ' לשיטת הרמב"ם וז"ל כי מקדם היה כל אב בעצמו ,,המוהל והיה מברך לימול את הבן כדברי הרמב"ם ואח"כ להכניסו מוסב ,,לנכון על הבן כו' · ולפי האמת דעת הרמב"ם ז"ל דברכת להכניסו היא ,,קודם המילה'' ע"כ · שני שקרים יש פה · האחד, וכי אמרתי שבכל דבר היו נוהגין מקדם על דעת הרמב"ם, והרי רק מנוסח הברכה דברתי שכפי השערתי היתה בנוסח הרמב"ם לימול את הבן · אכן בקדימה ואיחור יותר נראה שהיו מקדימים לימול את הבן · והשני, אינו מבואר בדעת הרמב"ם דברכת להכניסו קודם ברכת המילה רק קודם המילה · ור' אברהם בנו מדבר גם כן רק מזה ור"ל נגד האומרים שברכת להכניסו רק אחר המילה ·

והוא

מנין השטרות מן ג"א ת"כ. ולמען דעת מנין היצירה ממנין השטרות צריך אם כן להוסיף תמיד על מנין השטרות ג"א תמ"ט של יצירה עד התחלת השטרות, לא שלשת אלפים ת"כ, שהשנה שמתחיל בה מנין השטרות לא נחשבה עוד לשנות יצירה שעברו, ואין מאחר עוד יותר מנין השטרות רק מקדים. וידע זאת היטב זה המשקר באמונתו ובאמונת זולתו. ומה נשאר עוד מכל צעקתו? וגם מה לו להסב המספר לשנות היצירה, למען יהיה תועה ומתעה? רק אני חשבתי ליצירה כדי שידעו גם קוראים פשוטים. ובאגרת רש"ג נרשמות פה רק שנות השטרות וכן בס' העיטור, וזה החשבון צריך שיהיה שוה בעצמו — אולם ראה זה דבר נפלא. כמעט נהיה מוכרחים להגיה להפך בס' העיטור, והט"ס שנעשה בהערתי לערוך במקרה, תהי עוד לתיקון. שכפי מצאתי את"כ ביוחסין ד' קוסטנטינא, חסר שם בדפוס קראקא דף קי"ט א' בין גאוני מתא מחסיא, גאון אחד עם זמנו והוא מר רב יעקב הכהן בן מר רב מרדכי י"ד שנים, והוא הבא אחרי מר רב הלאי בר רב מרי ט' שנים. ואחרי רב יעקב יבא מר רב איבומאי וכו'. ועל ידי זה נתאחר זמן כל גאון שם במספר י"ד שנים, ויהיה עי"ז מספר אלף קס"ט לשטרות אצל רב עמרם כמו י"ד שנים לפני מלכו. ובהכרח נצטרך לומר שכ"ל בעיטור קפ"ט ממש כטעות הדפוס שעלה אצלנו במקרה. והמהתל יצעק מחדש ויחשוד ויבזה — וידע הקורא עי"ז עוד כי גם אצל רב נחשון (הערה ל') צריך להוסיף י"ד שנה ובמקום שנת ד"א תרל"ו צ"ל תר"נ — כתב עוד זה המהתל. „אך בלא זה נראה הרב הזה לחשוד בעיני [רק בעיניך הפוסל במומו] שלא לדקדק היטב בחשבונותיו כו'. ולדוגמא אראך בהערה „מ"ו" כו'. נפלא הוא כי מכמה חשבונות מוטעים שראה אצלי כפי דבריו, מצא לו דוגמא אחת, ואותה לקח מתשובתי לשלשת הרואים (ע' למעלה לצד י"ז) אשר כתבתי להם כי רק על מבוכת זה החשבון עוררוני אחרים ולא הם. ועתה הנה זה המהתל משתמש באשר הודעתיו, ומרמה עוד וכותב כי זה רק דוגמא.

(לד קכ"ד). רב נחשון כו'. תואנה חדשה בדרכו. סגרתי בדברי רב נחשון שכתב על נפל ואי מהלין ליה כי היכי דנהיגין [ר"ל נגד הדין] מחתך בבשר הוא. וכוונתי נגד הדין כפי דעת רב נחשון, שכתב מקודם שם הכי חזינן דלא צריך למימהליה וכו'. והמהתל השמיט כל לשון התשובה שהבאתי בהוספות, רק העמיד המלות האחרונות עם מה שסגרתי [ר"ל נגד הדין] והוכיח מזה כי דעתי שנכון לבטל מנהג זה שהוא נגד הדין. ואני לא דברתי באמת רק מדעת רב נחשון ודבריו בתשובה. וגם רב האיי בתשובתו כתב רק הכי נהיגין גבן כו'.

לד)

הזה וכן של ריעיו תמיד בשיבושים ויעלימו ויחשיכו דבריהם, למען לא ימלא האדם אחריהם מאומה · וגם שם שמואל יקר היה לפני שמואל הקטן (ע' מאמרי על אודות מלכת ר"י סנגרי סי' ל"ג) ·

(שם)· בדבר ר' אברהם קבסי. אמת הדבר כי מהרתי בעיון דברי הש"ק, בעבור כי אחשוב תמיד אשר רוב דבריו נכתבו בלי עיון הראוי · ובדורו מוסב על רב האיי גאון לא על רב נתן בעל הערוך, והפעם ילדק המהתל בהשגתו — אך על הרב החכם יש"ר יבקש תואנה · הוא רוצה לתרץ רק קושיתי השניה אשר נשארה קיימת שמר אברהם קבסי אינו רב אברהם גאון, ועדיין יש הפרש גדול בזמן, ואומר שאולי צ"ל בערוך ש"מ במקום ק"מ · ותו לא מידי. והמהתל יהתל באנס ·

(לד קכ"ב) · ,,הערה כ"ח" רץ המהתל על שתי מלות שהעתיק בעצמו, ומקשה ורגז ושחק ואין נחת · כתבתי את אשר הוכחתי שמאמר שמואל על טעות גוי הוא רק מכללא ולא היא ע"ב · והעיקר שהוכחתי הוא ב' מלות האחרונות, וזה מפני מאמר האחר של שמואל, באיסור גניבת דעת מע"כום ומפני כל דרכי מחשבותיו אשר הראינו, ע"ד שמלינו לרוב בש"ס מכללא ולא היא.

(שם)· הערה כ"ט · בדבר רב עמרם גאון — פה הראה המהתל כל תכונת רוחו איך יגרשו מימיו תמיד רפש וטיט, ואין מתום בדרכי מוסרו · הראתי ראיה נגד הראב"ד בחשבוניו ממה שמלאתי בבעל העטור כ"י רב עמרם בר ששנא בשנת [אלף] קס"ט לשטרות והוא ממש בשנה שמלך לפי חשבון רש"ג ר"ל, ד"א תרי"ח · ונדפס בטעות דברי בעל העיטור במקום קס"ט קפ"ט ונשתבש עי"ז החשבון · ותקנתי בהוספות שצ"ל קס"ט · ומי פתי יאמין כי הבאתי בתחלה ראיה לסתור דברי, ואילו הייתי מוצא בעיטור כ"י קפ"ט הייתי עומד על הבלבול הזה · אך זה המהתל עושה מתחלה כמתעלם מהגהתי בהוספה, ומקשה באריכות על החשבון, עד אשר אורו עיניו וכתב: ,,אח"ז ראיתי בתקוניו שהרגיש בטעות זה, [טעותי, או טעות הדפוס דמוכח?] ,,ותיקן שצ"ל קס"ט" ואח"ז עושה עצמו כאילו אינו מאמין לתיקוני · ועוד הוסיף לגדף וכתב בלשונו הנעימה · ,,והכתב יד הנה בידו, ויוכל לכתוב ,,ולהגיה ככל אות נפשו" עד כה יחרף ויגאץ · והכ"י אינו בידי ולא היה בידי רק מעט ימים · וכבר אמרתי לו אם לא תאמינו כי לא תאמנו, והראתי לו פעם אחת מופת חותך על אמונת דברי (ע' למעלה לכד ק"ט בהערה) · אכן באמת אחשוב כי בלבו מאמין לי רק רוצה להתל ולהראות דרך זד יהיר עושה בעברת זדון לץ שמו · ועוד לא נח כעסו וצועק על טעות שנה אחת בשקר ובמרמה · רב שרירא גאון, (או המוסיף מנין היצירה באגרתו) מתחיל

מנין

וגם מש"הג הבאתי רק זה שכתב שהיה הכ"י שלו מתוקן יותר מהנדפס שנפלו בו שבושים · והמהתל עושה גזירה שוה כזו · בעל ברכי יוסף עשה גם שם הגדולים, ואני הבאתי ג"כ ש"הג, (אף על פי שיש כדבריו הוספה על דבריו בברכי יוסף והיא מתיחסת היטב לדברינו) וגם נתתי עלה לעיין בכ"י של רד"א, א"כ הרי זו העלה לעיין בכ"י המובא בברכי יוסף אשר לא ידענו עוד מה היה לו · אמנם מהתל הוא · בוז לו, לעג לו ·

(לד קי"ח)·כתב על ראיותי שפי' הראב"ע על ספר שמות נכתב מתלמיד, שהן כנומות דקות ושדופות קדים · אך לו יש ראיות [חזקות כראי מוצק?] ומה הן? שיש שני מקומות שהראב"ע מביא בשם רש"י או מפרש אחר, מה שנמצא בגמרא · והוסיף בשקר מה שלא ידע להראות עוד, „כי יש עוד כאלה רבות שנעלם ממנו דברי חז"ל, ואין זה מדרך הראב"ע" —

(לד קי"ט)·עושה דקדוק יפה ומחודד · מדלא כתב הערוך בגמרא דברכות ובתוספתא דשבת, רק וזה בתוספתא דשבת, מזה מבורר, כי הוא בעצמו מעיר על הסתירה שיש בין גמרא דברכות לתוספתא דשבת · טוב מאד! ומה שלא כתב הערוך סתירה זו בפירוש, בלי ספק ידע המהתל טעם לזה · אולם בכ"ז אם היה אומר זולתו כזאת אם רק לא משני ידידיו הרואים, היה מצחק. מנואר מלא, והיה קורא בקול גדול לכל הלצים לאמר בואו ושמעו והתלוצצו· ומה שרוצה לתרץ כי תניא נמי הכי היא סיוע לדברי ב"ה או ע"פ דברי הלא"מ או ע"פ סברתו היפה שר"ג מחמיר רק לעצמו, ועושה עוד הפעם דקדוק יפה ומחודד, מדנקט של בית ר"ג לא היו אומרים מכלל דלאחרי'התירו, וזה דלא כב"ש וכו' · כזה יפרש זה המהתל לשון תניא נמי הכי · עיין היטב ושפוט ·

(לד ק"כ גם קכ"א בהערה).מקשה עלי קושיא נפלאה,כעין קושית הראב"י"ה החדש במקום אחר, למה לא תקנתי בהוספות דבר אשר לא העירוני עוד עליה · ההוספות נדפסו בכב"הע לשנת תקכ"א ונגמרו איזה חדשים קודם· ואני שלחתי אותן עוד כמו חצי שנה ויותר לפני תקכ"א · וכמושנה אחר כך בהיותי פה פרנקפורט אחר פסח להתגורר איזה ימים, עוררוני על דברי הכ"י לטוא"ח סי' רס"ה· והחירופים הוסיף עתה זה המהתל אחרי שלא דבריו אלי ואחרי השיבותי אליו, ואחרי השיב לי באהבה ובכבוד רב!

(לד קכ"א)·שם משה לא נמצא בתלמוד ובין הגאונים · ואשר נמצא משה בר עזרי לא יבטל הכלל הזה · וההערה כי גם השמות שלמה דוד אברהם לא נמצאים, ממני הוא ועוד יותר, אלה ארבעה השמות לא נמצאו ג"כ בכל ספרי בן מתתיהו הסופר·ולא אוכל למצוא כעת המקום במכתב עתי של הרב החכם הגדול מוהר"א גייגער אשר שם ידבר מזה · ורשימות המהתל

הזה

ד"א תש"ן נולד רבינו חננאל? הנשמעו דברים נדוים כאלה? עושה הקדמות שקר ומוליד תולדות שוא · הראב"ד כתב ודבר זה [היינו מעשה של ד' חכמים שנשבו ונמכרו ונפדו] היה קרוב לשנת ד"א תש"ן הן פחות מעט או יותר מעט· ולמעלה כתב אחר מכירת ר' חושיאל בחוף הים של אפריקא, ומשם עלה אל מדינת אלקירואן וכו' ושם היה לראש ושם הוליד את ר' חננאל בנו ע"כ. כלומר שם הולידו ולא בעיר מולדתו באֿרי · אך הנוכל להוכיח מכאן שתיכף אחר המכירה עלה ר' חושיאל מחוף הים לקירואן ותיכף היה לראש ותיכף הוליד את ר' חננאל? ועל זה כתבתי בתשובתי אליו, כמה שנים נולד ר"ח אח"כ, מי יודיענו? ומה השיב עתה זה המהתל והנדהם?

(לד קי"ד)·מדלג לאחור כריעו, מן תולדות רבינו נסים אל תולדות רבינו נתן · לאות כי האנשים האלה ללמות ולא סדרים בכל עניניהם ודבריהם — ושם „הערה ד'" אין להשיב על הגידופים · אני העירותי על שינוי מלה קלה לפנינו בשאלתות תמורות מלה אמורה שמובא בערוך בשמו, להראות כי כבר תלו בו ידים· ועוד מה שמובא בשמו בדברי בעל המאור (אע"פי שעוררוני אח"כ כי נמצא זה בשאלתות) ומדברי הגהמיי' ומס' המכריע, וכל זה לא נמצא בהקדמת שאילת שלום, רק מה שהבאתי מערך בניתא ותום' קדושין מ"ה· ועוד העיר זה המשיג שמה שהבאתי בשם הגהמיי' מביא בעל ש"ג בשם התום' סוטה ל"ט א' · וגם אע"פ שמביא ערך ביניתא לא העיר כמוני כי שם מובאים שאלתות גדולות, ונראה מזה שכבר היו שאלתות בקיצור ובאורך, ונשאר בידינו רק הקיצור, ולכן כתבתי וכבר העיר על קצת מזה בהקדמת שאילת שלום · ואח"ז הראתי גם ממקום א' שמביא ג"כ בהקדמת ש"ש יש סתירות נפלאות · והמהתל הזה רוצה לדחוק עצמו על זה וכל דבריו אין בהם ממש — וכתבתי עוד בסוף ההערה וז"ל· עיין עוד שם הגדולים (ריש ח"ב) שראה שאלתות כ"י והיה מתוקן יותר מהנדפס, שנפלו בו שבושים· ובאוצר הספרים של רד"א הנדפס בהמבורג תקפ"ו. (ספרי פֿאליא נומר **680**) נרשם שאלתות דר"א כ"י ומי שיוכל לעיין בו אולי ימלא החסרונות שרשמתי ועוד יותר מהמה ע"כ · וזה המהתל מדלג בדברי, מן ובאוצר הספרים עד מלת כ"י, ועי"ז ממשיך לו המלות ומי שיוכל כו' על כ"י של בעל ש"הג, וצועק שגם העצה הזאת לקחתי מהקדמת בעל ש"ש שמביא בשם ברכי יוסף שהיה ת"י שאלתות כ"י ישן · וכתב שם אולי אשכחן שם בהעתקת המכתב כו' · ואני לא יכולתי ליעץ לאיש שיוכל לעיין בו, כי מי יודע היום ביד מי בא הכ"י ההוא · לא כן אוצר הספרים אשל רד"א שהיה עוד בהמבורג בעת כתבי התולדות · וכמה חכמים שם היו יודעים את מקומו ויכלו לעיין ·

וגם

שעשו אותם כנגד למסורת שבידם שבהם מעברין, לא כמו שאמרו שעיקר עיבור השנה, בעיבור האביב, ותנן אין מעברין מפני גדיים וכו', אלא עושין אותו סעד לשנה · הנה נתבאר שמעברין לאלול בלבד מפני המסורת שבידם · ע"כ לשונו · והנה ביאר היטב שעיברוה לחדש אלול כדי שיחולו המועדים אח"כ כראוי לפי חשבוננו היום, אע"פי שלפי חשבוננו תמיד אלול חסר, אין ספק א"כ שלא השגיחו על החדשים בימים ההם רק על המועדים · ומאד יאירו לנו עי"ז דברי הר"ח בתוס' עירובין שם · שעל סיפור ר' יהודה שחל ת"ב בע"ש, היה קשה לו אם כן חל גם פסח שלפניו כן, וזה יסתור דעת עצמו שהיו קובעים רק ע"פי חשבון, ומתרץ, ותמוז דהאי שתא מלייה מלאוה לפיכך חל ת"ב בערב שבת, כלומר היה אז הפרש בין יום הפסח ויום ת"ב, ולא חלו ביום אחד, מפני שעשו חדש תמוז מלא נגד החשבון הנהוג, ונוסף יום אחד, והיה פסח ביום ה' כחשבונו ודינו, רק ת"ב ביום ו' · אולם עדיין יקשה לפי"ז כי יבא ר"ה על יום א' לשבוע ולא אד"ו ראש, ולכן כתב עוד וחסרו אב, ובא ר"ה בשבת ונמלאו המועדים על מכונם כפי הדין והחשבון, רק החדשים נשתנו · ולא היה יכול לומר על ניסן שמלאוהו כי ניסן מלא בלא"ז וכן לא על אייר בשביל חג השבועות, ולכן הוכרח לומר כן על תמוז, ולא אמר ג"כ שחסרו לאלול כי אלול חסר בל"ז, ולא נשאר איפא רק לומר כי מלאו לתמוז וחסרו לאב וזה דבר יקר ואמת נכוונת הר"ח בתוס' שם ·

ומבואר מהם ג"כ דעתו שרק על החדשים הרשו לעצמם ללכת לפעמים נגד החשבון ולא בקביעות השנים והמועדים · אך לא כן דעת רבינו סעדיה שהוא כתב בביאור שלא קדשו בי"ד ג"כ ראשי חדשים ולא היו קובעים אותם רק ע"פי החשבון, ע' יסוד עולם (מ"ד פ"ו), ולדידיה קשה הבריתא מאד ואין פותר. ועל שניהם תמוה עוד בריתא דסוכה (מ"ג ב') פעם אחת חל יום ז' של ערבה להיות בשבת · אכן המעיין שם כי אתא בר הדיא אמר לא איקלע (הו"ר בשבת) וכתוס' שם בשם ירושלמי, ימצא דעת רבי' סעדי' מיוסדת על רוב הזמנים, ורק בזמן בודד בפעם א' מהרבה יצאו מדרכי הקביעות הנהוגים כפי החשבון הראוי · ואין להאריך פה יותר · ואולי נדבר מזה עוד במקום אחר אי"ה.

(לד קי"ג וקי"ד בהערה) · כל רוחו יוציא ואינו יודע מה הוא שח · כתב „הנה עכ"פ זאת נדע שלא נולד [הר"ח] אחר עשר שנה [משנת ד"א תש"ג] „דא"כ היה כותב [הראב"ד] אחר ד"א תש"ס, ולא גם תשנ"ח דאם כן היה „כותב לפני תש"ס, והלשון אחר תש"ן משמע" כו' כאילו כתב הראב"ד ואחר ד"א

רבינו חננאל ז"ל, ואיהו דלטעמיה אזיל בענין החשבון שהיה כבר בימי התנאים, רצה בעצמו לתרץ קושיתנו שאיך חל ת"ב בע"ש. אולם כבר הראינו בלקוטי הר"ח גם שהוא בעצמו נטה מעט מדעת רבינו סעדיה שהגאון ז"ל סובר דרק ע"פי החשבון לבד קבעו החדשים והמועדים, ולא סרו ממנו בשום פעם. ומלשון הר"ח ז"ל שמסיים ודברי הכל דת חק העיבור הל"מ שהרשות ביד בי"ד הגדול ובקי בחדרי תורה וקביעת העתים לקבוע ולעבר כפי מה שיראה לו מחוקי סוד העיבור, הוכחתי שבעתים מועטים היו הבי"ד קובעים נגד החשבון. אכן לא פירשתי גם איך ועל איזה דרך היה זה. ואשר הבינותי אח"כ מדעת הר"ח, הוא זה. בקביעת השנים והמועדים לא היו יכולים לסור מהחשבון והדינים הנהוגים כמו לא בד"ו פסח ולא אד"ו ראש וכו'. והיו נמשכים קביעות המועדים תמיד כמו על פי חשבוננו היום. רק ראשי חדשים באמצע השנה נעתקו ממקומם לפעמים על פי בי"ד. ועיברו או חסרו אחד מהם שלא לפי חשבון רק כאשר הוצרכו לשעה. אכן בכל זה כשעשו כן והבינו כי עי"ז יקולקלו גם חשבוני המועדים, שוב הוצרכו לחסר או לעבר אח"כ ג"כ איזה חדש נגד החשבון, ורק למען ישוב החשבון אל קדמותו כשהיה ויחולו המועדי' בזמנם כפי הדין והחשבון. וזהו שכתב הר"ח ז"ל בפירושו לפ' בא. כשהגדול בבי"ד בקי בקביעת השנים [ויודע החשבון והדינים היטב מתי משפטם לחול תמיד] הרשות בידו לקבוע ולעבר [את החדשים] כפי מה שיראה לו מחוקי סוד העיבור. והם היו רק על החדשים ולא על השנים והמועדים. ומצאתי עוד דברי הר"ח בענין זה מבוררים בפירושו למס' סוכה (נ"ד א') ומובאים במפרש להל' קידוש החדש (ז' ז') וז"ל. ואומר הרב הגדול רבי' חננאל בבר' חושיאל ז"ל בפי' האי מימרא. ופריק כי מקלע ר"ה בע"ש אתי יוה"כ בא' בשבת ודחינן ליה ה"נ כי מיקלע ברביעי אתי יו"הכ בערב שבת, ומתניתין דהתם אחרים היא דלית ליה דחויתא, וקי"ל דלא הוה ר"מ בקי בסוד העיבור, ולעולם כדרבנן כל אימת דמתרמי הכי דחינן ליה כי היכי דמסירי להו בסוד העיבור הלמ"מ, והאי הלכה לא אמסירה ליה לר"מ. ועוד קאמרינן בפ"ק דר"ה כי אתא עולא אמר עיברוה לאלול, כלומר אצטרך לפי המסורת שהוא ביד ב"ד שעיברוה לאלול. ומפני מה נקרא סוד העיבור מפני שב"ד לא היו מגלים אותו אלא למזומנים לעיין בדבר זה. וכיון שראה עולא כי עיברוה לאלול נדמה לו שב"ד מעברין לצורך השעה כגון ביבוד מתים ושמח' י"ט ותענוג ירקות וכיוצא בהן, וחליל' לעבר אלא ממסור' שבידם ממרע"ה, אבל מי שלא נתגלו לו העקרים מדמה כי על צורך מעברין, ועל זה אמר עולא משום ירקיא ור' אחא משום מיתייא. ודברים הללו שאמר עולא ור' אחא ראו

לבסוף בפירוש הפסוקים חידש אחרי ראה דברי, ויחזיק החידוש הנפלא ההוא לעצמו!

(לד קי"ב)· שם בליקוטי הר"ח לד מ"הי ,,והראיות היותר [גדולות] אשר ,,לא נגעו בהן אלה הקדמונים לענין עיבור השנים ע"י החשבון" כו'· הנה מלא ראייתי הראשונה במאור עינים· אך השניה מהא דעירובין (מ"א א') א"ר יהודה פעם אחת היינו יושבים לפני ר' עקיבא ות"ב שחל להיות בע"ש היה· יעו"ש תוס' שנן כו' ולפי החשבון לא יבא ת"ב בנד"ו כמו א' דפסח, לא היה יכול למלוא, וניסה לדחותה על אופן יקר וקרוב· ר"ע היה מסוכן, ולא היה עוד זולתו מי שיעבר שנים ע"פי חשבון· והכנים עוד כוונה זרה זו בתוס', אע"פ שכתבו בפירוש ור' יהודה לא דקדק ולא ידע העיקר על מה עשה כך, כלומר בעבור שמסוכן היה הרשה לו לאכול באחרית היום, ולא הספיק לעצמו כי הובילהו שכלו הזך והמחודד אל סכלות כזו, כי יש דברים מרבים הבל יותר עוד, אך גם השתמש פה באמרי רוח אלה לאמר ,,וכל זה לא הבין שי"ר בדברי התוספות"· כן אמנם לא הבינותי, ולא יבין דברים כאלה כל מעיין ישר בדברי התוס'· ולפי דעתו נתקלקלו החשבונות תמיד כשחלה גדול הדור או מת· היש הבל גדול מזה לאמר, כי באיש אחד לבד היה תלוי חשבון כל המועדים? ור"ע בעצמו היה כמה שנים בבבל ובארצות אחרות· ומה עשו אז בא"י? וגם רק הנשיא לבד היה המעבר שנים וקובע מועדים בא"י, ובית הנשיא לא כלה אז· ורק כשישב ר"ע בבית האסורים התיעצו עמו על הדבר הזה, מה לעשות במשך שלש שנים. אך הנשיא קבע את"ב בכל שנה בזמנה· ובלא זה הך ברייתא גופה דעיבר ר"ע ג' שנים בבית האסורים קשיא לדברי המקדימים את חשבון הקביעות, ולא נוכל להביא ראיה ממנה לתרץ דעתם· ואין ספק שבבית הנשיא היה החשבון יותר נודע מאלל שאר החכמים, כי רק משם יצאה קביעת המועדים לכל ישראל, עד שתיקן ר' הלל החשבונות לכל בי"ד ובי"ד· וכל זה כפי דיעות הסוברים שהחשבון היה מאז — ועכ"פ דברי זה המהתל בטלים ומבוטלים· ויבורר זה יותר אחרי אליג פה את פירושי על דברי התוס' שם הנראים קשים, וזה רק למען לא יהיו דברינו רקים מכל חידוש· והלעתיו לפני הגאון הלדיק מהורמ"ש ז"ל אב"ד דק"ק פרעשבורג, אחרי הובילה אותנו חליפות מכתבינו גם לענין זה· אך לא זכיתי עוד להשיג ממנו תשובה על זה המכתב האחרון כי בימים ההם עלתה נשמתו לראות אור בהיר — ולכאורה תמוהים דברי התוס' שם במה שכתבו וחסרו אב ובא ר"ה בשבת ולאיזה ענין כתבו זה כאן· אמנם מה שראינו ברור בכוונתם הוא זה· הפי' בתוס' שאנן שם כתבו בשם

רבינו

(צד ק"י)· תפשני תפישה גדולה כי העמדתי סימן השאלה אחר מלת או, וראוי להיות אחר אבל, הקודם לו· ואילו היה שואל זולתו שאלה כזאת היה מלעיג ומהתל וממלא כל פיו לחוק·

(שם)· הערה ל'. סברתי נשארה קיימת שהר"ח חיבר פירושיו והלכותיו רק על ג' סדרים וברכות וחולין ונדה· והבאתי משם הגדולים (ח"ב ריש אות ח') בשם כ"י נושן שר"ח פירש תלתא סדרי בגירסא ישרה· ומה שהבאתי שם בשם ועד לחכמים שראה בספר אחד שפי' ר"ח כל הש"ס, הנה היה אז לפני ס' ועד לחכמים בפני עצמו· ועתה יש בידי ספר זה ביחד עם שם הגדולים ח"מ, ולא נמצא לפני מאמר זה· וזה המהתל עשה כמתעלם, באשר דלג על דברי שכתבתי תיכף בתחלת ההערה, שבזה היו להלכות הר"ח יתרון על הלכות הרי"ף, במה שחבר ג"כ ביאורים יקרים על גוף הגמרא רק בסוף כל סוגיא או מאמר העמיד גם הדין היוצא מכל המ"ומ של הלכה· ומעתה לק"מ ממה שנמצאו ממנו פירושים על מס' נזיר וסוטה, כי מסדר נשים הן, והוא חיבר פירושים על כל סדר נשים ולא רצה להשאיר שתי המסכתות האלה לבדן בלי פירוש· וכן בשאר המסכתות לא כמו הרי"ף ז"ל השאיר אותן הסוגיות בלי פירוש אשר אין בהן נ"מ לדינא — ואין ספק שכל דברי ר"ח המובאים בתוספות לסדר קדשים, הם רק ממה שפי' במקומות אחרים ובסוגיות אשר נמצא מהן גם בסדר קדשים· יעויין כל המקומות שהבאתי זה. וברור כי (זבחים מ"ה ב') כוונת תוס' לפי' רבינו חיים לא כמו שכתב זה שהוא רחוק מאד, רק קרוב מאד עד לאין ספק, וכמו שהוכיח בעצמו מדרך לשון התוס' — ובסוף השגה זו יש דילוג מלה אחת בדברי, רק למען יוכל להתחסד יותר נגדי· אמר עלי כי גם בגדולת הרי"ף צרה עיני, באשר אמרתי כי לא היה ראשון בדבר להוציא ממ"ומ של הסוגיא את ההלכה הנהוגה· ואולי אם ידעו זאת קצת אשכנזים, לא היו מפליאים כ"כ במהללם את חיבורי הרי"ף [בחשבם אותו ראשון בדבר הזה] אשר באמת רב ערכם מאד· מלה זו האחרונה השליך והעלים, למען יאמינו לו יותר על העלילה הבדויה כי בגדולת הרי"ף צרה עיני·

(צד קי"א)· בליקוטי הר"ח על התורה (צד ל"ה) ועוד שני דברים טובים וכו'· אין לי רק להעיר כי לקח דברי מתשובתי אליו על הדבר הזה ועירב אותם עם דבריו אשר רק עתה יש להם תאר· ומעט דבריו אלי היו בלתי מובנים ולא ידעתי מה הוא שח, כי לא ידע גם הוא — ותדע אתה הקורא כי מ"ש (צד קי"ב) ובזה פליגי ר"מ ור"י עד הרי זו בגדנה הכל ממני הוא· ומכתבו בידי לעד קיים· וכן מכתבי בידו אם ירצה להראותו ורק מה שהוסיף

לבסוף

וקשה עלי להאמין כי החקירות בדברי הפוסקים אשר למראה עין יגביה מאד על החקירות בקדמוניות, אף אם לא הראה עוד בהם תקפו וגבורתו, נחשבו כן באמת בלבבו · ככי הנראה אי נקי מלעגו הנלעג · וגם עצמו ועורו לא יתמלטו מהתוליו, ועל"ד פלא כמעט נתאחדו אצל בן אדם הלזה שלשה הנושאים כאחד · הוא המהתל והוא המהותל והוא ההיתול —

עוד שם התולים על שער הספר של תולדות רבי' נתן, כי נרשמו גם רבי משה כלפו ור' מצליח ור' משה הנפוסי, ומהם לא כתבתי שום תולדה כי לא נודע לי מהם יותר, ולא חברו שום ספר· וכל קורא יבין כי תולדות איזה ראשי ישיבות ושאר חכמים עם קורות ספריהם, מוסב רק על אותם שנשארו מהם ספרים וידענו מאומה מזמנם ותולדותם. ואותם השלשה הם רק מאותם המובאים בס' הערוך לבד כפי הנרשם ג"כ למעלה, ועל ר"מ הנפוסי הודעתי עכ"פ שם עירו נעפוס אשר באיטליא ולשונו אשר ידבר בו יוני · ועוד הוא מוסיף מאמרים מרב שר שלום המובאים ממנו בערוך ואשר לא רשמתים · ומעתה מתחילות השגותיו ·

(כ׳ ק"ח וק"ט בהערה) דילג מתשובתי אליו כי יש קודם כמו אחרי, סמוך ומופלג, וגם שלא יתכן לומר „וקודם לכן" מוסב על סמיכת רב האיי שאין זה זמן מצויין ומבורר כ"כ לסופרים לתלות בו · מעשה גדול (עפאָכע) רק כן היתה חתימת הגאונים ע"י מות רב האיי · וגם „וקודם לכן" יש להסב לפי דרך הסופרים רק על סיום מאמר שלמעלה לא על אמצעו שלא יהיה מבורר כלל · ע"כ מה שהשמיט · ועתה הנה האדם הזה עושה עצמו כמו בלתי מאמין באשר כתבתי לו כי מלות „לפני מות רב האיי" היו מוסגרות אצלי בכתב, ומה אשיב על זה? אם לא תאמינו כי לא תאמנו · ועוד הוא כמוכיח שלא היתה כוונתי במות רב האיי על חתימת הגאונים, כי מדוע לא כתבתי כן בפירוש · ועתה מצאתי ת"ל תשובה נצחת על שני קירופי׳, היינו חסרון אמונת דברי בעיניו, והוכחת שוא מדברי · ע' הוספה על הצ׳ה י"ז לקליר קרוב לתחלתה „וקודם לכן (ר"ל לפני הפסקת ישיבות של גאוני בבל) היתה סנה" כו' א"כ מבואר כל מה שכתבתי מן ההסגר והכוונה ·

(כד ק"ט)· כתבתי כי רש"י לא ידע מפירושי ר"ח · והנה ראה ס' הערוך ושם מובאים פירושי ר"ח? התשובה · ראיותי שרש"י לא ראה ספרי הר"ח, חזקות. ומן המובאים בספר אחר עוד לא נחשבו בעיניו כ"כ עד שיביא מהם ביחוד בפני עצמם · וחוץ מזה, המקום האחד שמביא רש"י את ס' הערוך, אין ספק אצלי שנוסף מרש"י בסוף ימיו, שרק אז השיג ס' הערוך, ושניהם היו בדור אחד רק בני ארצות רחוקות, כאשר נראה עוד לקמן ·

(שם). הערה י"ט. כתבתי על מ"ש הגאון בעל שם הגדולים ז"ל צריך חיפוש, כי אחרי ראותי אין צריך עוד חיפוש. ועל זה כתב הלץ הזה „לא תמיהא קא „חזינא ולא תיובתא" כו', ואיך יחזה את אשר לא נמצא? כאילו כתבתי שום תמיהא או תיובתא.

(דף ק"ו). הגאון ר' העשל ז"ל קורא לר"נ מפרש הרי"ף בשם ר' נסים גאון, ובזה לא קרא אותו עוד איש מימיו ועד הנה. ואם רבו המפזרים בימים המאוחרים בכינוי הזה, הנה כתבו הגאון ר' פלוני, אך לא כינוי גאון אחר השם. ואם נמצא שם אדם בכינוי גאון אחריו, נדע תיכף כי הוא אחד מגאוני בבל הקדמונים, ורק את רבינו נסים בר' יעקב כבדו קצת לקרותו ג"כ רב נסים גאון, וסופר א' בלתי נודע רושם דרך דוגמא שם גאון אחר שם ר"נ בעל הערוך ואחר ר' יעקב ריש מתיבתא הקודש לו ברומי, ולא זולתם עוד. ונפלו כל משלי המהתל. —

(שם). כתבתי בהערה ח' לתולדות רב האיי, כי דבר נפלא הוא אצלי שבעל העטור קורא לרב שמואל בן חפני חכם פאס. ואמרתי וצע"ג. וכן אומרה עוד. לא גזמתי ולא הגדלתי לאמר תמיה רבה ונשגבה וכו' וכו' רק שהדבר צריך עיון גדול, ומי שירצה יעיין. והמהתל אשר הוא טרוד בדברי הפוסקים מאד לא ישים אף עיון קטן בדבר, וחלילה לי להעמים עליו מאומה.

(דף ק"ז). מרבה להג כי השגתי על הגאון ר"י ברלין שמביא בשם המוסף מה שנמצא בערוך (פרהז) והמהתל מצא בגליון מוסף הערוך ד"א תבנית יד בזה המקום (ע"י טעות הדפוס) אשר הוא לאות תמיד כי מדברי המוסף הוא, ומזה טעה רי"ב. טוב לך כי עמדת על סבת הטעות של רי"ב. אך למה צחקת? ואני לא היה בידי אז רק ס' מערכי לשון, וגם לא נמצא במקום הזה שום הבדל בין ערך זה והקודם לו — והוא מסיים בלב נשבר ונדכה, ונאנח על רוע הזמן. „אלה הדרכים הם סולמות לעלות עליהם אל.. „הכבוד" וכו' וכו', ויותר עוד ירבה בזיון עלי לקמן (דף קי"ד בהערה) וכתב „ומה היה לנו לדעת אם הוא בעצמו יודה כי בשגרת לשון כ"כ? הלא „על זה אנו דנין ג"כ ואמרין שכל דבריו כתב בשגרת לשון" — אולם אל יחשוב הקורא כי בתום לבו דבר כל אלה הדברים. לא! הכל כאשר לכל אצל זה האיש דברי התולים. בעבר השני מזה (דף ק"ח) יהללני מאד, ומתראה כמו רק מהכרח פוגע בכבודי וכן סוף דף קמ"ה. ועכ"פ הוא מודה בעצמו שם כי יש לי סולמות לכבודי ולא כל דברי בשגרת לשון. וגם זה הבל וצחוק, מעשי תעתועים, כי יחליף בזיונות ומהללים כפעם בפעם והכל לשעשוע נפשו. והוא איפא נושק ונושך ומחבק ודוקר, כאיש נדהם וכגבר עברו יין.

וקשה

לאמר „ולא כפירש"י" רק הבאתי בתחלה דברי הש"ס בסנהדרין עם פירש"י על הוראת השם הזה, שהוא כפי ענין ההלכה שם רק אצל הדיינים. והוספתי, אולם החכמים הבאים אחריהם הניחו מלות אלו על כל ענין שהשכל הפשוט של כל אדם יגזור עליו שהוא כן. אם כן לא אמרתי שחלקו החכמים על פירש"י. ובשקר הזה רצה לחנוף את ריעו הראשון, אשר מתחשב ומתפאר בזה לעיני הרואים, כי הוא הלוחם בעד רש"י ז"ל, והוא מגינו קרן ישעו ומשגבו, נגדי אשר באמת ידעתי לכבדהו כפי רב ערכו יותר הרבה ממני. ואין ספק שגם זה הדבר של שיקול הדעת הביג. בין חמישים המקומות אשר מנה וספר ומלא במחברותי כי מתנגד אנכי בהם לרש"י ז"ל (ע' סוף תשובתו לראשון מהרואים). ועוד פורש זה הלץ מצודתו גם על הרב החכם החוקר מוהר"א גייגר נ"י, על אשר שינה הערה זאת [בפירוש] תיבות שיקול הדעת. וזה ג"כ שקר כי הוא שינה רק הערותי בדבר זה על דברי הקדמונים איך השתמשו בתיבות האלה, ועל הענינים הנובעים מהם.

והנהו מוסיף עוד על הערה זו כדרכו דרך היתול, „וכמעט כל חידושי „הגאונים בשטה זאת, כמו הגאון בעל הש"ך וקונטרס הגאון ר' חיים יונה „לא ישוו לה!" אחת אשאלך. אם קטן בעיניך ערך כל הדברים בענינים כאלה, וכאשר הראית עד כה למדי ועוד להלאה, למה פורת זמנך וכחך לבקר דברי, או גם לדבר בנושאים קטנים כאלה? מה לי ולך כי באת אלי במקל חובלים? אף על זה פקחת עיניך? מי אנכי עם כל דרישותי? ומה הכבוד אשר תנחל מזה? וכפעם בפעם תרצה להראות כי לגדולות נוצרת, רק לפלפולים וחדודים בסוגיות והלכות. מה לך איפא אצל חקרי קדמוניות? בלך אצל נגעים ואהלות! ובלי ספק תצליח עוד את ישרון בחיבור ארוך וגדול על שאלות רחוקות וזרות בעומק רב עד בלי מה, ובחידוד קודם ללבנון, ותחרוז כמה פילים על נקבי מחטים, ואם עוד רפה כחך לכל זה, כי עוד לא הבשילו אשכלות מרורותיך, ועדן תקצר מצע שכלך מהשתרע על משכבים כוננו ידיך, נטה לך על ימינך או על שמאלך ואחוז לך א' מהמפלפלים יקח לך את חליצתו. ואין ספק כי תמצא ביניהם כהנה וכהנה אשר תעו או התעו, או גם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם. עליהם ערוך כלי משחתך, הרק חנית הצחוק עד כי כל השומע יצחק לך, חגור חרב פיפיות, ירה בחצי לשונך החמודה, והפשט בגדי כבודם! אך למה זה עמלת להזיל יקר ערכך, לכתוב חיבור „יקר הערך" על חסרונות של ספר הערוך כפי דעתך העמוקה (צד קל"ה)? ובמה נחשב לך כל זה? ומה תצעק אלי? למה תרד מטה לבקר מחברות אשר אין בהן מאומה מדברי הש"ך ז"ל ומקונטרס רבי חיים יונה ז"ל?

אשאלהו פה, יאמר נא, איך ועל איזה דרך בא לידו המחברת הזאת אשר נאבדה ממני ותפשתיה בחפש מחופש? ודבר זה אינו נוגע באמת לכלל ישראל, רק אלי ואליו — ידבר סיפורי מעשיות ד' אמשטרדם, הנה באמת שמחתי עליה מאד, עת נשלחה לי למנה מאמשטרדם מאת הרב החכם המופלג הנגיד מוהר"ר יעקב מאיר לעהרען, אחרי השיג מחברתי לא בלתי יגיעה ובכסף מלא, כפי דבריו במכתבו הנחמד אלי· והנני נותן לו פה תודתי עוד הפעם, כי לא ידעתי אם הגיע לידו מכתבי אשר שלחתי אליו ע"י הבי דואר· ובדפוס ההוא מצאתי לא לבד כמה תיקונים, רק גם בפנים הספר שני דפים שלמים עודפים על הדפוסים המאוחרים· ולא חדלתי מהודיע זאת, וגם מתת עונג ללץ הזה כי ימצא מקום לצחק עוד·

ומצאתי פה מקום להעיר על מה ששמעתי אומרים ושמחים כי החיבור הזה סיפורי מעשיות הוא מאיזה ר' נסים מאוחר, וזה בעבור שנמצא בועד לחכמים (אות י' סימן י') וז"ל ילקוט כ"י ישן נושן בא לידי על סדר פסיקתא רבתי על עניני מועדים וז' דנחמתא כו' והועתק בשנת רל"ד בעיר קאואלייר והמעתיק נסים ן' ראש ע"כ· ותשובתי על זה היא, כי לדעתי כבר הראתי בבירור ע"י כמה השואות, כי זה ר' נסים בעל סיפורי מעשיות הוא בעל הוידוי הנמצא במחזורים (ע' הערה ל') וכן הוא בעל מגלת סתרים (עי' הערה ל"ד) והמעיין בכל ההערות שם על הספר הזה לא יסתפק עוד שהוא ר' נסים גאון· אכן זה כותב הפסיקתא או שהוא זה בן ר' יעקב ואיננו המעתיק בשנת רל"ד, כי בכתיבות הסופרים בסופי הספרים, יקרו הטעיות לרוב, שמחליפים הקוראים זמן וגם שם מעתיק הספר בזמן ושם מחבר או כותב הראשון, או שהוא אחר אשר חתום ג"כ נסים ן' ראש· ויש עוד השערה קרובה, שהמספר הזה הוא לשטרות, והשמיט האלף כאשר אנחנו משמיטים גם היום האלפים ליצירה בפרטי השנים, וכן השמיט בעל העטור מספר האלף גם אצל מספר השטרות, וכתב קס"ט במקום אלף קס"ט ע' לקמן לבד קכ"ב אצל רב עמרם גאון· והרמב"ם השמיט גם המאות וכתב בסוף פירושו למשניות ואני בן שלשים [ושלש] שנה ט' וע' לשטרות ר"ל אלף תע"ט· ויעלה אלף רל"ד לשטרות כמו ד"א תשפ"ג, והוא הזמן המסכים מאד לזמן רבינו נסים שלנו, ונראה ג"כ מזה עת ידועה בחייו·

(שם)· מהתל ומשקר ברגע אחד· הביא בשמי כי אמרתי שהחכמים הבאים אחרי התלמוד פירשו תיבות שיקול הדעת (גראָדער זין) ולא כפירש"י בסנהדרין ל"ד· הנה בדא לו מלבו מלות והוסיפן בין דברי, למען ישיג ויצחק אחרי כן· אני לא אמרתי שפירשו מלות אלו, ולכן לא יכולתי גם כן

לאמר

(לד ק"ג)· הערה ל"ו לתולדות הר"ח — מהתל ומשקר ומעליל ושוגה· אני שיערתי תכונות כל ספרי חפץ ומקצועות רק משמותם, מה שראוי להיות נכלל בכל אחד ע"פי השתמשות הרגילה בשמו, אכן מאשר כבר הראתי למעלה שם כי מובאים אצל חכמי אשכנז משני הספרים עניינים דומים, הוספתי כאן, והאשכנזים ערבו שמות החלקים כפעם בפעם רק כפי שער הספר שבא לידם במקרה, והניחו שם החלק על הכלל או להפך, או שהחליפו חלק בחלק· וזה המהתל הוא כמתעלם מכל מה שכתבתי פה, וכמשחק הוא שמח וכותב: „שכח דברי עצמו" כו'· עוד חפשני מה שהבאתי מפי' הראב"ד סוף תמיד דברי הר"ח לענין איסור נ"כ בבית שיש בו נדה, ושכתב המדפיס שם בשם פר"ח (או"ח סי' קכ"ח) שאין לפרסם דברים אלו, מובא כבר בבאר היטב שם ס"ק מ"ט — מציאה גדולה מצא — עוד הראה לנו סברא חדשה שאין ראוי לומר השערות על חיבורי ספרים כ"י ומה תכונתם ועל מה הם מדברים· ולכן כל השערותי לא ישרו בעיניו בענין זה· ובשלמא בעניני חכמה ומדע נכון לחקור ולשער, וכן בדברי איסור והיתר· „אמנם בדברים כאלה, „הה! (!!) מה לנו לאבד הזמן היקר מכל חפץ ולהרבות בשאלות וספיקות? „אולי ברבות הימים יודפס ס' המקצועות ושאר ספרים, ויודע כי לא „היתה יגיעתנו"· סברא נכונה ומתוקה! בעבור שאולי יודע ברבות הימים לא נחקור עתה כלל· וגם עת יבאו לידינו קובצים חסרי שערים, או כתובים על השער בטעות, כאשר יקרה לרוב לכ"י של הקדמונים, ואם לא נדע תכונת הספר לא נדע לשפוט על שם המחבר וכן להפך· כל זה איבוד הזמן בעיני האדם הזה. והוסיף עוד „כמו שראינו המחבר הזה מתאונן בתולדות „רבינו נתן (הערה כ') שהפסקתא דרשב"י [צ"ל דבשלח] נאבדה מאתנו· „וכמה אנשים נאנחו אחריו על אבדן ס' יקר כזה· ואח"כ הודיע ה' ריגיו „כי הפסיקתא הזאת נמצאת תחת יד אחד מידידיו"· ע"כ· כן אמנם· אני העירותי על הפסיקתא ההיא ורק ע"י הערתי הללו באיטליא לפקוח עין עליה ולהעתיקה, והרב החכם הגדול יש"ר כבדני גם אני בהעתקה אחת ואני שמח מאד על זה·

(לד ק"ה) מהתל וכמו מתענג על כי רשמתי כל הדפוסים של סיפורי מעשיות לרבינו נסים· ואמר כי בא לידו קונטרס התולדות הזה בהגהות ממני, ומצא לעונג נפשו למען יוכל לשחק, כי הוספתי עוד הגה בגליון, „ובאמשטרדם שנת תק"ו אצל קאשמאן· ובלבוב שנת תקס"ט". ועל זה מתלוצץ כי הוא רשם עוד הגה ובלבוב שנת תקל"ז, „כי נחוצה היא ונוגעת לכלל ישראל!" על התולים כאלה אדבר עמו עד מהרה להלאה· אך זאת אשאלהו

להגדיל הענין, ויעשה אחריהן סימני הקריאה, ויביא את הקורא לצחק, כפי דעתו, והוא יצחק עמו. כמו (לד ק"ב) „הערה ב' לתולדות הר"א. „ספק עצום! אודות ארץ ספטאן" וכו', כאילו אני כתבתי המלות ההן אשר לא נמצאו אצלי כלל. אך גם אחרי הצחוק של זה הלץ, אודה ולא אבוש לאמר, שהענין היה גדול אצלי, מאין ולאין הלכו ארבעה החכמים הנודעים אשר על ידם נתפרסם לימוד התלמוד באספמיא ובאפריקא. וביררתי זאת היטב בנוספות להערה י"ז על זמן הקליר. ועוד הוא כמעיר כאן כמו קצת סתירה מדברי שם לדברי פה, ואני בעצמי הבאתי פה בביאורו, את הערה י"ז לקליר ואמרתי כי אחר העיון ראיתי כי עוד הדבר בספק וכו'. וכן כמהתל (שם) מוסיף עוד בדברי המלות „ספק גדול ועצום" על דברי רבי שמואל ספורטא. וכן (לד ק"ג), המלות „דבר נחוץ" על טעות בשם ר"א בר שמואל בשם הגדולים. וכן (לד ק"ה) „חידוש וקושיא על בעל שפתי ישנים". הכל המצאה חדשה וגדולה, מזה המתחכם בשקרים והבלים — ולא יספיק עוד בעיניו (לד ק"ב) את אשר הראיתי שדעת הרמב"ם ז"ל בכשפים לא חדשה היא רק כבר תפש בה הר"א ז"ל, ואמר „ומה יענה לשאר הראיות שהביא „הגאון מווילנא ז"ל ז'" זו היא ממני קושיא גדולה. ועליה לא יצחק, כי נאוה היא. ולוקח לו מקום להתל שם הרבה, עד שמשים שאין כאן ישוב נכון לקושיות הגאון ואין לנו להכניס ראשנו בין ההרים הגדולים האלה לענין פעולת כשפים וסגולות. הלא תבוש כי תעזוב פתאום מלאכתך מלאכת לץ ומצחק, אשר ממנהגו כי ישחק לכל פחד ולא יחת מפני כל. ואתה כנער המתפאר תמיד כי הוא חפשי מכל דיעות קדומות, אך באמור לו איש, אם נשמע קול שד ושם ירקד שעיר, חיל ורעדה יאחזהו, והדיבר הלך מנהו. ככה ארחך אתה הלץ תפחד מלצים ומכשפים, אתה המהתל תחיל מהאולים המרקדים על הקברים אף אם נהמרותם תלן עינך. תירא מיצר לבבך, כי חימה פן יפיתך בספק, לכפור את הראוי להאמין או להאמין את הראוי לכפור. ואתה נע, כבר דפקתך הבהלה. כל קרביך יתחלחלו פתאום לקול עלה נדף. לך שוב אל מנהגך הראשון. לא לך להיות מהתל ולץ, וכאות נפשך לא יבונו לזה.

עוד הבטיח (לד ק"ב) ששמע מגדול אחד כי ר"א רומי איננו ר"א סתם, ועי"ז נפלו כל ראיותי. ובזה נראה כמצטדק, אם הוא שמע מגדול אחד כן, מה יועילו לו עוד כל הראיות שהבאתי? ורק ע"י שמיעתו לבד נפלו נכלו כל ההוכחות, ואין מקים אותן. אחשוב כי ידעתי מי הוא הגדול ההוא? אך אפונה מאד, אם אמר לו כזאת אשר יתפאר זה המהתל כי שמע ממנו.

ואח"ז ימהר לפרש דברי רבי' נסים המועתקים בס' חסידים, וישפיל לעפר כבוד מי שלא הבין כמהו, כדרכו · ועתה יעיין הקורא איך פירש ואם דבריו אינם קשים יותר להבין מאשר היו דברי רבי' נסים · מגמגם ומלפלף ואומר, עתה בינו, כי הבינותי לכם היטב — טוב לי כי עזבתי זה השני ·

מכתב יב

אך עוד יאללני ההכרח, לדבר אל או אודות השלישי מהרואים והוא המהתל והמתחכם · הוא אשר ייטב מאד בעיניו, ושמח מאד על מליצותיו והשכלותיו החדשות והנכלורות · וכל עונג נפשו הוא כי יחשוב, לקול הלחוק אשר יתן, ילחקו כל השומעים, וכמעט הוא יושב כבר במחזה בסוד משחקים ויעלוז עמהם · ואולי הסיחוך כן ריעיך והמה אומרים לך רב כחך בזה היתול · ואני אומר כי בדד תעמוד עת תלחק · וכל הקוראים רק יתמהו על איש מושח לחייו בשמר ומשחית הוד פניו ע"י תנועות משונות ובלתי נחמדות לעין, ולועק אני לן, אני מהתל, וכל דבריו רקים וחדלי דעת, וכל רוח אין בהם · ככה שחת חילך ללא הועיל ועלביך ללא חמדה · ואתה לבדך הרעות לנפשך · וידעתי כי תנחם באחרונה על כי פיזרת את תבונותיך, והשלכת אותן במעמקי ארץ, מקום לא ידע אנוש מקומן ·

ראשית דבריו (לד ק' ק"א) מנסה לתפשני בדרך חדש, כי התפארתי בבקיאות שוא · כתבתי „מדברי הערוך (הדר ג') תוכל לתקן דברי הרשב"ם „ב"ב קנ"ז ב'." והגמרא מובאה שם בערוך, א"כ משם ידעתי לעיין בדברי הרשב"ם שם · ואני עשיתי עצמי כאילו לא ידעתי שהערוך מביא דברי הגמרא דב"ב! השמעתם קוראים העלמה גדולה כזאת · וככה הבאתי תשובת רב שר שלום לענין גזל גוי דאסור ואמרתי יעויין קצת מזה בתוס' ב"ק קי"ג ב' · ובאמת הגמרא זו דב"ק מובאה שם בתשובת רב שר שלום, וממנה ידעתי לעיין בתוספות שם! ועי"ז נפלתי בשגיאות גדולות בענינן, המעידות כי מלאכתי ברמיה הוא? כי הבאתי ב' פעמים דברים ממלחמות להרמב"ן פ"ה דכתובות והם באמת פ"ד שם, אך בעבור שנמשכות בגליון הרי"ף מפ"ד לפ"ה · כה תפשני המהתל הזה, וחשב כי פשט בזה לבד כל בגדי כבודי, והליגני ערום מכל יקר · בוז לך! לעג לך!

אחרי כן מנסה תחבולה חדשה, כותב מלות תמוהות וזרות אשר בדא אותן מלבו, ומליב אותן באופן אשר יחשוב הקורא כי אני כתבתי כזאת להגדיל

אותיות הן כתובות. בלי ספק למד כל אלה בלילה אחד, כפי המסופר כן על כמה מפורסמים במדעים. ובכל זה מענוה יתירה הביא ראייתו ממלה המפורסמת שאח אשר נקרא בו הצחוק הידוע, ולא ממדרשי מלים של הלשונות ההן. ובעבור בקיאתו זאת וענותו זאת הניעו לבו ג"כ לצעוק, גם ביזה בקול גדול כדרכו — ואחרי בקשת המחילה מבקיאתו וענותו וכעסו, אומרה לו שכפי הנראה שכח כבר שתי הלשונות פרסית וערבית, בין לילה היו ובין לילה אבדו, כי עיקר המלה בפרסית היא באמת שאה באות ה' בסופה. אך אצל מי שלא ידעו לבטות הברת ה' בסוף המלה נעשה בחיכם כמו הברת חי"ת. ובערבית איננה מלה כלל. וכתב עוד (צד כ') „ולצחוק „השאח נ"ל שכוונת חז"ל בשם איסקונדרא, כידוע דרך הלשונות לשו' לפעמים „ח' לכ' וק' " ע"כ. יהי כן שיש כאן ח' אע"פי שאינה רק ה', והש' של שאח נעשה לס'. א"כ יש במלת איסקונדרא סק והוא שאח!! ומה יעשה זה הבקי והחוקר, בשאר האותיות נדרא? אולם שיער ואינו יודע מה שיער. קראתי באיזה עלה מן המבשרים ליהודים (יודענצייטונג) שי"א כי היה נקרא שאח־שפיל גם אלכסנדר־שפיל על שם המלך הגדול היוני המפורסם בפרס. ונודע כי בני קדם מהפכין שמו סכנדר והצחוק איסכנדרי או איסקנדרי.

(צד כ') „הערה י"א" דבהא מילתא ובכל דדמי ליה אמרי רבנן אין סומכין על דברי אגדה. פירשתי זה. והוא לא ישר בעיניו פירושי, ומפרש בלהג הרבה עם מעט כעס. ואמרתי עוד כי רבנן שקורא כאן כוונתו בלי ספק לר' שמואל בן חפני וסיעתו ואולי גם לדברי מחותנו הנגיד. ועל זה צועק מרה וזורק בליסטראות. וכל כעסו בעבור שכבר רז"ל אמרו וכי המדרשות אמנה הן. אמנם ל' אין סומכי' עליהם נמצא רק במבוא התלמוד לר"ש הנגיד. וכן אצל ר"ש בן חפני „לא יקובלו הדברים במקום שיש להם מכחישים „מן השכל".

(צד כ"א) „הערה כ"ב: ובפירוש הראב"ע פ' תשא". ועל מלה זו לבד המשיג הזה רוכב כבר על סוס גאותו ומרקד פנים ואחור ורגז ושחק ואין נחת. וכל חטאי כי כבר אמרתי אשר תלמיד הראב"ע כתב פי' מורו על שמות. כן אמנם התלמיד כתב והוסיף הרבה. ובכל זאת לא נרחק מן הדרך אם נקראהו לפעמים פירוש הראב"ע.

(שם) „הערה כ"ז". הוא קורא לדברי אשר הראתי כי תחלת דברי רבינו נסים במג"ס היו בלשון ערבי וכן אשר יעצתי איך ללקט דברי הר"ח ולהדפיסם, דברי הבאי. ודבריו חשב כפי הנראה למושכלים מאד. כן האיש הזה!

ואח"ו

„אדבר ? [היה לו להוסיף „ומה אצטדק ? האלקים מצא את עוני"]
„הן מחשבתו ניכרת כי רק לנקר עיני אנשים בא ! כי מי אשר יש לו עינים
„לראות בערוך, יראה כאלה לרבבות ? ? אשר יביא מלות זרות והמאמרים
„הנוגעים להם מבלי הגד פירושם" עכ"ל · הורגל בקרוב בדברי הבאי וגוזמא
ומוסיף והולך (ע' למעלה בסמוך) · שם הכה באלפיו ופה ברבבותיו · וכמה
ערכים כאלה הביא זה המשיג · שגה שהם חמשה · ואני אומר נגד כל הרבבות
ולא לנקר עיני האנשים ח"ו, שאין מדרך הערוך להביא מלה זרה בלי פירוש,
רק כשהביא איזה מאמרים ממנה ומתוך מלכה במקומות שונים יובן הוראתה,
כמו פריבטאות, או כשתיבה אחת בלדה מורה על קצת מהוראתה כמו
ברוש אלטין, שנדע עכ"פ שהוא מין אילן, או שמביא עמה מלה אחרת
שכבר פירש אותה ואת חברתה, כמו פרוטגמיא, מאן דאכיל פרוטגמיא
אכיל משתותא — ע' ערך משתיתא · ושם מפרש ג"כ מהו פרוטגמיא · וקרוב
שחסרות בסוף ערך פרוטגמיא שתי המלות „בערך משתיתא" או שהוא כך גם
בלעז איטלקי שלו, כמו איסקולסטיקא · ואיטא לא נמצא בערוך רק במוסף
ומפורש שם · נשאר רק פלמנטר · אמנם תיכף תראה שגם זה גם פלמטים
מפורש ממנו, רק שעי"ז תפול עתה הראיה שהבאתי על שחסר פי' הר"ח
בערך פלמטים · ועתה ע"ש בערכי פלמטים, פלמנטר ואחריהם פלמרכוס,
שמסיים בזה הלשון, שלשה אלו ענין אחד הן, שלטונין ושרי החיילים ע"כ ·
ויש עוד מעט הדומים להם ·

(לד פ"ח) · „לא כמו שאמר הוא כי רק המחודדים למדו סדר קדשים, כי
מה הוא הפלפול הרב בסדר קדשים יותר מבשאר סדרים" ? ע"כ. ולא רצה
להבין שלא בעבור שיש פלפול יותר בסדר קדשים, למדו אותו רק המחודדים,
רק בעבור שאינו נוהג כלל והיו משתמשים בו רק לפלפול ולא לדינא כלל ·

(שם) · בקינת הר"ח על מות רב האיי ע' למעלה לגד כ' ·

(לד פ"ט) · הראתי כי אור במקרא לפעמים חמה, והיינו כשהוא מקביל
ללבנה או לכבב נגה · וזה המשיג מעליל כבר להקשות, „א"כ מה יעשה עם
וארח צדיקים כאור נגה" ? כאילו כבר שללתי הוראה הפשוטה של אור ונגה.

(שם) · הערה ב' לתולדות רבינו נסים · „ידוע כי שאה בלשון פרסי מלך
„ובחילוף ה' בחי"ת שאין בלשון המדרש · עכ"ל · הפך את הסדר ושם את
„הטפל לעקר ועיקר לטפל, להפך הוא · שאח הוא בל' פרסי מלך וכן בל'
„ערבי הוא מלך או שר או גדול ולכן נקרא לחוק השאח בשם זה" ע"כ · בקיאות
נפלאה באמת מאיש הזה שיודע כרגע הוראת מלה בערבית ופרסית ובאיזה
אותיות

האלה „לא נמצא ממנו דבר בכל ספרי רב סעדיה" והן בלתי מחוברות כלל עם הקודם והמתאחר להן · ולא ידענו ענינן · אבל אני אגיד מה היה להן · הערה ז' לקליר מסיימת אבלי במלות האלה · וכפי הנראה הוא רצה להשיג עליהן ולשכנן בהמון חירופים וגידופים, ובא מלאך וסטרו על פיו · ונשארו הדברים בלועו, וחבל על דאבדין!

(לד פ"ד)· פירוש חדש ממנו על המאמר הקשה שהבאתי מכלנו בחתימת שם יצחק בחרוז בפי ישרים, עיין עליו ותראה יושר דרך של המשיג הזה ·

(שם)· הערה י' לתולדות הר"ח. לתחלת דבריו אין להשיב, רק עיין היטב·

(לד פ"ה)· על ראייתי שחדשי הכלה לא היו ניסן ותשרי מהא דרבא אמר לתלמידיו לא תיתו קמאי בניסן ותשרי, ממלא כל פיו עפר · וזה רק בעבור שהרגיש חלושת תשובתו · ועתה שמעו אותה · בשכבר הימים היו חדשי כלה ניסן ותשרי, רק רבא ביטל זמנים ההם · אמנם רב אשי היה עשיר ומטובו השפיע לבאים אליו לכן היו חדשי הכלה שלו עוד ניסן ותשרי · מי יכריחנו לומר זה? רק המשיג הזה בכח קללותיו ובזיוניו · ורבה דהיה קודם רבא, לא כמו שאומר זה שהיה בדורו של רבא, היה עושה כבר כמו רבא חדשי הכלה באדר ואלול · א"כ פעלה הזהרת רבא לתלמידיו רק לאחור ולא לפנים, נגד הכלל הגדול בחכמת המשפט, כי כל פקודה לא תפעל לאחור!

(לד פ"ו)· הערה י"ד· שקול ישקלו נאצותיו וטענותיו, אם לא הראשונות כחול ימים יכבדון, והאחרונות קלות מסובין ·

(שם)· הערה י"ט „כי מצינו כזה לאלפים (?) בספרי קדמונים" (שיביא התלמיד את רבו בשמו העצמי ובלי הוספת מלת מורי)· לדוגמא היה לו להביא עכ"פ עשרה או חמשה · ואין ספק כי יחשוב בעצמו דבריו אלה לדברי הבאי · ובמה הוא מחזק דבריו? שרב האיי מביא חותנו ר' שמואל בן חפני בלי הוספת מלת חותני, וזה הוא המסופק עכ"פ, שאפשר בשעה שכתב כן לא לקח עוד את בתו · ועוד ר' נתן שמביא איזה פעמים ר' דניאל אחיו בלי הוספת אחי, וזה רק בעבור שמביאו הרבה בספר אחד והספיקו לו רשימת אחי איזה פעמים, והם מלמדים על השאר. ועוד הראב"ע מזכיר את חתנו (?) ר' יהודה הלוי בלי הוספה, ובאמת הראב"ע לא היה חותן ולא חתן לר"י הלוי כלל ·

(לד פ"ז)· „הערה כ"ג · פלמטים". על מה שכתבתי שאין מדרך הערוך להביא מאמר עם מלה זרה בלי שום פירוש, הוא צועק מרה, וכמעט בוכה מרוב כעס, ותולש שערותיו ומקלל · זה לשונו הזהב · „מה אומר ומה

אדבר

כשמהלך הפיוט ביקש כן. אך שתהיה מקרה מתמדת להמעיט תמיד י' ע"י הדחק, מביא לידי גיחוך.

(שם) בתיקונים. על הראיות שר"א הקליר אינו ר"א בן יעקב, כתב איש אמת הלזה כי הן כלן שדופות קדים וכל רוח אין בקרבן, ועל הראייה בתוספו', כי ראב"י אמר (זבחי' ס"ב א') נביא א' מג' נביאים העיד לעולי הגולה על התורה שתכתב אשורית, ופירש"י שמתחלה ניתנה בכתב עברית, ואילו הקליר אמר בפיוט לשבועות אז בכתב אשורית, אמר זה המשיג התמים כי היא הסותרת את כל בניני, ואדרבא ממנה ראיה חזקה שראב"י הוא הקליר, והכתב ר"ל כן היתה וכן תכתב עוד. ומסיים „ולכל הפחות היה לו לומר „בהפך למתיישר אחר כל הראיות שהבאנו נביא לו עוד ראיה אחרת ואולי „יתעקש ממנה". מליצה נחמדה ומחוכמה! וסותר דברי עצמו תכ"ד שהרי גם יתר הראיות הן בלי רוח כפי דבריו, באמת תקלר מעט נפש המתוכח עם מתנגד כזה, המשים אור לחשך מתוק למר. אתה הקורא עי' היטב הערה א' וי"ג ותמלא יתר הראיות מה הן, ועתה שפוט גם על ראיה זו, ועל סתירתו, שלפי דעתו תכתב אשורית ר"ל שכבר נכתבה כן ותכתב עוד, ועל זה היה צריך נביא שיהיה מעיד. והוא אומר שבכחו בגולה את התורה. אכן עכ"פ עברית לא כתבו באשור ומתי נכתבה עברית אחרי שניתנה באשורית, עד שילטרך נביא לאמר לעולי גולה שתכתב אשורית? וכתב עוד אין אנו משועבדים לרש"י ז"ל, כלומר אע"פי ששיקול הדעת מכריח לפירושו. וחבירו הראשון אשר בלפרניו יקרע כל מנסה לפעמים לסור מפירש"י, הנהו פה עוד הפעם נושא לפשע אוהבו (ע' למעלה לכד ע"ד) ואהבה מקלקלת אללו את השורה — ועוד לפי פירושו היושר לכל ישרים כמוהו, ראה קורא ראייתו החזקה שר"א הקליר הוא ראב"י בעבור שראב"י אמר התורה ניתנה אשורית? וכן הקליר. כאילו אין עוד תנאים שיאמרו כן, וכאילו לא נתקבל הדבר הזה להלכה בפי האמוראים ואלל הקדמונים. ויחזיק עוד באולתו זאת לאמר שהקליר הוא ראב"י (לקמן לד פ"ג). ומה שראיתי הוא כי יותר אשר יחלשו טענות זה האיש גם בעיניו, עוד ירבה חרפות ונאצות, והיה כי ירעב לראיות ואין לו והתקצף וקלל, כאילו רוצה להשלים בהן את הנחסר לו בתכונת הטענות וכחן לפעל על הקורא. וזה אמנם דרך כל ההמוניים.

(לד פ"ב פ"ג) לא ייטרו בעיניו ביאורי על החרוזים טורח מלכיות, ובני בלי שם נמכרם עמוסים, ולא אעמיסם עליו, רק בל ילעק ויקלל בלשה רעה הומיה וסוררת. ושם בסוף מאמרו להערה ו' נמלאות המלות האלה

(חולין מ"ח א') משנה מנוסחת רבינו נתן (? ?) נא קוראים העמיסו עליכם הטורח הקטן זאת הפעם, ופתחו הגמרא וראו אם יש שם שינוי קל בנוסחא ? למען תדעו מה ומי הם האנשים האלה ?

(שם)· מדלג עוד לאחור מן הערות אל פנים הספר ודבריו אינם שוים התשובה באמת·

(ל"ד פ"א)· מ"ש המשיג על ערך בהתא אחרי השר כמה שקרים הנמצאים בדבריו נוכל רק להסתפק שאפשר בעל אקדמות יכוין לזה במלת בהתא שהוא חשך וכן פירש הרב רו"ה אופל וכן תרגם שם· וזה המשיג כתש באשר אמר כי פירושו מלשון בהו רק שהוסיף לתת טעם על הוראת אופל שהוא מל' בהו· אמנם אמתת ההוראה אינה כן· ולא שכח רבינו נתן המלה הזאת· והמשיג העלים מה שהגיה רי"ב שם (כריתות ה' ב'), בגליון, וז"ל ע' הוריות· אבל בערוך ע' הבר איתא דהברא פי' חשך ע"כ· ובהוריות (י"ג א') לפנינו בחברא ופירש"י ביתא דחברא בית חשוך· ואין ספק שצ"ל הברא· וכן בע"י וברש"י· ועל בהתא בכריתות פירש"י אפל במקלת· אך לא נמצא על הוראה זו בשום תרגום ארמי (ע' מתורגמן) ולא בלשון סורי ולא בשום מדרש וירושלמי, רק תמיד מורה בושה *) וכונת בעל אקדמות מסופקת עוד, שעל שתי הוראות חשך ובושה יתכן לשון חפוי וכסוי, כי הנה החשך יכסה ארץ, תכסך בושה.

(שם) הערה א' לתולדות ר"א הקליר· ויש ראיה שהמפרש רש"י ז"ל ידע עוד זמנו המאוחר שכן יקראהו בפי' ליחזקאל (מ"ח א') רבינו אלעזר ואין דרך לקרות כן לתנא· ע"כ דברי· ועל זה כתב המשיג, ,,ואין זה אמת כי ,,רש"י ז"ל כתב שם וזהו שיסד ר' אלעזר בפיוט כו' ובסוף הפסוק שם ומנין ,,למד ר' אליעזר ביו"ד" כו'· אחרי מה שראה הקורא עד כה מאיש זה ידע איך יאמינהו אם כתב, אין זה אמת· ואפשר ראה איזה דפוס אחרון משובש, אשר המדפים היה כילי באותיות, ולפני במקראות גדולות רבינו אלעזר. ומה שראה בסוף הפסוק ומנין למד ר' אליעזר הוא רק בקצת דפוסים· ובכל מקום אשר ראיתי מאמר זה מצאתי ר' אלעזר בלא יו"ד ומי יסתפק ולא יודה שבשיבוש נפל היו"ד באיזה דפוס. וחתימת הקליר בכל מקום מכרחת להודות· ומ"ש זה המשקר, כי החרוז דחקו, את מי יורה דעתו ? החרוז דחקו תמיד להפקית יו"ד· וראינו להפך במלת קליר הוסיף לפעמים יו"ד אחר הקו"ף כשמהלך

---

*) ומדרך הלשון להחליף אות וי"ו האמצעית בעברית, לאות ה' בארמית כמו מן מול, מהל, רוץ, רהט· וכן בוש, בהת·

וגם כתבתי כי ראיתי אח"כ אשר הרב החכם רמ"ל יצדק בזה. ובכ"ז המשיג הזה לא עיין ככל הצורך עם כל כעסו וחמתו. ולמה זו שתי הוראות. והוראה של רמ"ל נגזרת מהוראת הרחבה שהדבר הנרחב נפתח באמצעו.

(שם) שרה.י יונה פותה, תרגם על נכון בלשון ארמי כיונתא פריחתא ר"ל המגרדת פניה ומושכת אותם הנה והנה, ומרחיבה אותם ע"י הפצעים, וזהו פותה (ע' בסמוך פה) ולדעתי כונתי היטב אל מחשבת המתרגם. אך בעבור שהמקונן מגרד פניו נהפוך הוראת המלה אל אבל ובכי, לא יתכן.

(צד ע"ט). כרדו. הן אמנם רציתי רק להראות תרגום הנכון של כרדו. ומה חטא היה אם נמצא גם במחקרי ארץ? ולא שם לבד יש מזה אך יותר ויותר בספרי החוקרים מעמים. אולם ישמע הקורא למשיג ויעיין במחקרי ארץ מלת אררט אם ימצא שם מלת כרדו או קורדען. והמשיג הזה פוער פיו ומדבר מאבק גזל. ואני בעצמי סיימתי כי אין להאריך כאן. ויש לי על זה דברים נכונים. ע' מהם במכתבי על מצבת ר' יצחק סנגרי (כרם חמד מחברת ה' מכתב י"ז סי' כ' כ"א). ואתקן פה מה שנשמט ממני שם, כי תרגום ארמי על והשלכתנה ההרמונה (עמוס ז') ויגלון יתהון להלאה מן טורי ארמיני, כן נוסחת רש"י ורד"ק בתרגום. ורש"י כתב על זה הם הרי חשך, לשון ארם ותרבה. ולדעתי אין ספק שצ"ל הרמיני בתרגום וכוונתו על הרי ארץ ארמיניה וכפירושנו. וכן תַרגום מני הורמיני. וכן גירסת המתורגמן (ערך הרמן) בתרגום עמוס. ואין להתפלא על ה"א הראשונה של ההרמונה שמוסבת על הר אשר עליו נקראה הארץ הרמינה, וכבר הראה על נכון החכם בעל מחקרי ארץ, (בהערה לשם גלבע) כי אצל שמות מקומות אשר הם שמות כלליים בראשית הנחתם כמו מצפה וכרמל ורמה, יבאו גם המקומות בה"א הידיעה, המצפה הכרמל הרמה, וכן בלשונות העמים, פֿאַג האַג וכו' וכ"כ אצל שם עי, שנקרא ג"כ העי ועוד שם „עיא (נחמי' י"א) ויתכן כי זאת היא העיר עי" ע"כ. והוספתי שם שהוא על נכון כי כל שם אשר בעברית ה"א הידיעה בראשו יבא בארמי' עם א' בסופו כמו הרחמן בארמי' רחמנא, הנדר נדרא, הנדרים נדרנא, (ע' מ"ש הרב רו"ה לנוסח כל נדרי). ולכן בימי עזרא ונחמיה כאשר נפרץ לשון ארמית, קראו אל העי עיא. וכן פה בעברית ההרמונ' וה"א האחרונה יתכן כי היא מן השם בעצמו והי' נקרא הרמונה.

(צד פ') ימדלג לאחור מן רשימת שמות להערה כ"א. ועל דבריו עיין היטב. ובפרט על השקר הגלוי לכל, אשר יהין איש לדבר רק בסמכו כי לא יעיין שום אדם אחריו והוא אשר יסיים פה לפי תומו שהנוסח אשר לפנינו בש"ס (חולין

החכמים ר"י בר' יוסי ורבי, באו עליו כל היסורים האלה על גופו וע"י בניו וכלותיו הראוים להקרא באמת חליים ומכאובים. ויש לחבר עוד אגדה זו עם התלמיד הותיק של הירושלמי, שדרש במעשה מרכבה, ולעשותם איש אחד. ואין חידוש על שינויי הסבות של עונש הצרעת שהן נאמרות כפי שינוי המחשבות של האומרים, זה תולה העונש בלמוד מעשה מרכבה נגד הסכמת רבי, וזה בהטחת דברים נגד ר"י בר' יוסי, ע"ד שינויי הטעמים של עונש רב אדא בר אהבה כפי אמוראים שונים. (ע' ב"ב כ"ב א') — ועכ"פ הבוחר יבחר א' משלשת או שנים האנשים האלה לפרש היטב המאמר של חיורא דבי רבי, ואני פתחתי המסגר ת"ל. אך הרואים לא ראו אור פה מאומה. — ועוד לי מקום להביא מה ששמעתי מגיסי הגאון מוהר"ר דוב בערים הכהן העללער נ"י אבד"קק וואדיסלאוו, הפירוש בפיוט קליר לפורים (ברכת רופא חולים) וחור, רב חתלי רופא חולי, אשר נשגב מהבין עד כה. אך הכוונה דרך מליצה על דרוש שלנו, וחור הוא חיורא דבי רבי, רב חתלי וכו' כי הוא הגואל.

(לד ע"ו). מוניטין; כל מה שכתב והשיג פה ראה במכתב עתי להרב החכם הגדול ר"א גייגער כרך א' לד שפ"ג ונאמנים היו אז פצעיו רק הבזיונות לבד חידש זה השונא. וככה כל מה שרוצה ריעו השליטי (לד קס"ה בסוף העמוד) להללני עם מה שחשב מפעולת הרב רו"ה והרב רמ"ל בענין הקליר את הכל לקח ג"כ מדברי הרב ר"א גייגר שם לד שפ"א, וגם זה הרואה חידש רק לקיים מה שנאמר נעתרות נשיקות שונא.

(לד ע"ז). פרא. הן אמנם הוראת מלה זו נשארת קיימת כמו שכתבתי, והיא פחת; וכן בילקוט בראשית שם בגליון והקבלת פרא נגד יתיר מכרחת לזה, ועוד יתר המקומות אשר באה בהם מלה זו. ע' לדוגמא ירוש' פ"ב דר"ה לית כאן שיעורא (של ל' יום ללבנה) אלא אפי' פרא מיכן. אך הענין אראה עתה בהפך ממה שפירשתי מתחלה, ע"פי הפסוקים המובאים שם (ב"ר ספ"ב) וזה המשיג יצעק ולא יענה. ונראה פרא גם יתיר הוא לווי כמו אכול. כמעט רציתי לכתוב פירושו ואראה והנה השליטי פירשו כבר כעין זה (לד ק"מ) אף אם לא בכל הצורך, ולא אאריך. אך הוא מתעקש שם באופן אחר. כתב מתחלה ומלבד שאין תפיסה מזה, וסותר עצמו תכ"ד ומפרש המדרש שתשאר התפיסה קיימת. ומצאתי אח"כ הפירוש על נכון במיוחס לרש"י על ב"ר, וגם שם פרא המעט.

(לד ע"ח). פה. כבר בארתי מלה זו באגרת מיוחדת להרב החכ' הגדול שד"ל

ושם

והלע"ג שמעיר שם על התוספות (שבועות ל' א') מגמרא עצמה · „הלא „בע"כ (?) אמרו בגמרא בפירוש שעדים כגמר דין דמי" אינו כ"ע כלל, דהגמרא לא קאמר רק קבלת עדים בעצמה הוי כגמר דין לענין עמידת העדים, וסברא נכונה היא דהא גופא גמר דין של העדים הוא, שהם כנידונים, וגמר דינם כשמקבלים אמירתם אחר החקירות. אך לא לענין עמידת בעלי דינים שאצלם בקבלת העדות לא נגמר עוד הדין· אכן התוספות בעצמם סותרים זא"ז כדברי הגאון רי"ב שם.

(כד ע"ה). „חיורא דבי רבי" זה ג"כ מן המאמרים אשר חטפו ממני ויחלקו ביניהם ולא יסתפק שום קורא משכיל, כי פירושי הנפלא הוא הקרוב, עם כל הבזיונות וההשגות שעשו אלה הרואים . וזה המשיג בדה לו פה את השקר הגלוי, שחשבתי כי הכוונה בירושלמי יומא · ר' יודן נשיא הוא רבינו הקדוש מחבר המשנה · ואני אמרתי בפירוש ההפך, דבי רבי ר"ל של ר' יודן נשיא [ר"ל נכד רבינו הקדוש והוא הנקרא כן תמיד בירושלמי] הנקרא גם כן רבי בסתם. וכן הראתי במאמרי על אנטונינוס ורבי · וריעו השלישי משיג עלי (כד קל"ח) שאם חיורא פירושו מצורע מאין נדע שהוא גרמני עבדיה דרבי יודן נשיא? כאילו לא יספיק מה שנרשם פה בכנוי דבי רבי, וביותר שנשכו כלב שוטה ונצטרע מנשיכה זו · — ויעיין הקורא היטב פירושים הנחמדים והמחוכמים של אלה המשיגים , ויצחק וימלא נחת — וביחוד השלישי פירש חיורא הוא חולה (?) ועוד חיורא מלשון ובחבורתו נרפא לנו · וחיורא דבי רבי הוא רבי בעצמו (?) נפלא מאד ביושר שכל ובינת לב!! — וכעת שמעתי מידידי הרב החכם הגדול הדרשן המפואר מוהר"ר יחיאל מיכל זאכס דאקטאר ני', כי יש לו עוד הערה אחרת בזה ע"פי מה שמצא בירושלמי (רפ"ב דחגיגה). תלמיד ותיק היה לו לרבי ודרש פרק אחד במעשה המרכבה ולא הסכימה דעתו של רבי ולקה בשחין · ע"כ· ויוכל להיות כי הוא חיורא דבי רבי, ויתכן עליו יותר שמו של משיח, בעבור שידע ללמוד במעשה מרכבה · וזאת מציאה יקרה · אך קצת כובד ימצא עוד המקרא שמביא בסנהדרין שם שנאמר אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם · והוא יתכן יותר לפי פירושנו · אולם אני מצאתי עוד תלמיד א' לרבינו הקדוש שנצטרע והוא אבדן או אבא יודן ע' יבמות (ק"ה ב') ושם פירש"י אבדן תלמידו של ר' הי' · ע"כ· וכן אמר לו ר"י בר' יוסי שם וכי רבך אלקי' הוא · וע"פי מעשה שהכלים את ר"י בר' יוסי, נצטרע וטבעו שני בניו ומאנו שתי כלותיו·והיה חכם וחסיד ומתורגמן של רבי עי' יוחסין וס"הד· ויתכן לאמר עליו הדרש שנקרא גם הוא ע"ד מליצה, משיח, ויש לפרש המקרא אכן חליינו הוא נשא ומכאובנו סבלם, בעבור שע"פי

החכמים

(לד ס"ט)· ,,הערה מ"ד" הרעים וביזה רק בעבור טעות קטנה שנפל שם בדפוס ובמקום גיא צ"ל גד א' · אך שקר יש ג"כ שכתב ואף בכל אות ג' לא נזכר כלל תרגום ירושלמי. וגם עוד ,,הערה ע"ג קפא "ג" צ"ל י"ד ואין כאן עלילה ·

(לד ע"א)· ,,הערה ע"ד" הגיה בשקר שצ"ל במקום נשענתי אל בינתו, על בינתו, ואדרבא בכוונה כתב כן הרב החכם רמ"ל כלשון המקרא ואל בינתך אל תשען (משלי ג') ·

(לד ע"ב)· אחרי הבזיון ידע כי המלות היוניות שנמצאות בבבלי נמצאות לרוב בירושלמי ומדרשים, אך מלה נכרכת כמו באג אם היתה יונית ובפי פירושו לא היתה נשמטת בירושל' ומדרשים.

(לד ע"ג)· גמלא· מן ט"ם פשוט שנחלף אות e באות i וצ"ל gemella והוא ממש העתקה של זוג וצמד, עשה השגה גדולה וכל דבריו פה להג ולעג·

(לד ע"ד)· הויות· כתב פירוש חדש על ההיא דפסחים (פ"ו ב') מ"ט קרית לך רב הונא· ואמר כי האמת הוא כן, כי ריש גלותא הוי רב הונא בר נתן· וזה שקר מבורר, והיה רק ראש ישיבה אחרי מות רב אשי, ולא היה אם כן בידו לסמוך, ונפל פירושו בבירא, שהיה אדון על הסמיכה, ולכן קרא גם לעצמו בשם רב· ועוד שם (לד ע"ה) ,,ושני רב הונא האלו ר"ל רב ,,הונא סתם ורב הונא בר נתן, היו בזמן אחד כנודע מהרבה ראיות" · שקר עם הרבה ראיותיו; רק זאת אודיע פה שעל התימה הגדולה שתמה כבר בעל ס"הד היאך אמר רב נחמן אמר לי הונא בר נתן (כתובות ז' א') והונא בר נתן היה אחר רב אשי, ורב אשי אחר רבא ורבא אחר רב נחמן, התירוץ הוא פשוט ע"פי גירסא נכונה ברי"ף ור"אש שם ובשאלתות (סי' ז') ובה"ג (ריש הל' כתובות) אמר לי הונא בלא מלות בר נתן ובלא מלת רב, ונקל לומר עפי"ז שחסר מלת רב, והוא רב הונא סתם הקדמון בזמן הרבה לרב הונא בר נתן· או שקרא כן לבן דורו כמו רב ענן שקורא לו כן · אך מתוקן יותר עוד בילקוט רות (רמז תר"ו) אמר לי רב הונא, וג"כ בלא בר נתן· והנה זה המשיג עוזב כאן פירש"י · ופלא גדול איך לא גער בו ריעו הראשון על זה, כי הוא הרוצה להתראות כאילו אדונינו רש"י ז"ל ישמח מאד על אשר הוא לו ללוחם תמיד ולא יניח לסור מאומה מפירושו· — ואוסיף פה עוד הערה קטנה, שאפשר לחבר פירש"י בשאלת רב נחמן עם פירושי בתשובת רב הונא עד"ז, שהשאלה היתה רק על מה שקורא לעצמו בתאר רב, והשיגו בעל השם אני ר"ל לא אדון לאחרים רק אדון לרועי הנכלל בשם הונא·

והל"ע"ג

בערוך ומוסף מכמה מקומות במדרש וירושלמי שהוא בלשון יוני מבשל או גם בית התבשיל, ואולי גם כוונת התוס' למשתה החתונה וחיברו מגרוש עם ריחיים של גרוסות (מנחות פ' ר' ישמעאל מ"ד) רק בשביל הדרש על המקרא קול ריחיים ואור נר, ור"ל שהכינו פולין גרוסין לחתונה ע' ערך גרם. אולם בירושלמי לא נזכר המקרא ההוא ולא ריחיים כלל רק הפייטן עירב מעצמו דברי הבבלי סנהד' וירושלמי כתובות — ועוד תראה מירושלמי שם שעיקר הגזירה היה ביהודה ולכן התקינו שם שיהא בעלה בא עליה ועודה בבית אביה. וגם אחר שבטלה הגזירה לא בטל המנהג. ותבין בזה דברי הברייתא בבבלי (כתובות י"ג א') ביהודה בראשונה היו מיחדים את החתן ואת הכלה שעה אחת קודם כניסתן לחופה. וכבר העיר על זה הר' יהונתן (ע' ש"מ) אע"פי שאיננו מביא את הירושלמי — —

ואחר שכתבתי כל זה מצאתי בכלבו (סי' מ"ד) וז"ל וי"מ שעל ידי אשה אירע להם הנס הגדול ההוא ושמה יהודית, כמו שמפורש בהגדה בת היתה ליוחנן כ"ג והיתה יפת תאר מאד ויאמר המלך יון שתשכב עמו והאכילתו תבשיל של גבינה כדי שיצמא וישתה לרוב וישתכר וישכב וירדם. ויהי לה כן, וישכב וירדם. ותקח חרבו ותכה ראשו והביאתו לירושלים וכראות החיל כי מת גבורם וינוסו ע"כ. והנה זו היא ההגדה ששאב ממנה גם הר"ן על הרי"ף הנזכר למעלה, וכבר נתאחדו בה שני מעשים שונים. אך השם יהודית הוספה מכלבו, ובפיוט בת יוחנן חנה שמה כנזכר. ושניהם היינו הר"ן והכלבו מובאים ברמ"א (ריש הל' חנוכה).

(ושם) עושה המשיג הערה גדולה, ומשלשל מענין לענין עד שמגיע ממגלת חשמונאים למגלת אסתר. ואחרי כי בעזרת הכור השיג את אשר שאל, לבא אל מגלה זו, כתב „ומדי דברי עמך במגלה, אעירך על דבר א' תמוה „לי במסכת זו [מגלה] (ד' א') אריב"ל פורים שחל בשבת דורשים בענינו „של יום. מאי אריא פורים אפי' יום טוב נמי? פורים איצטריכא ליה מהו „דתימא נגזור משום דרבה דגזר על קריאה שמא יעבירנו ד"א" [אף כאן גזור דרבה אטו קרייה. זה העלים מדברי רש"י למען לא תתראה קושיתו הגדולה לפה למעלה לעיני כל] „אולם זה נפלא בעיני מאד, דכלל מונח „הוא בידינו דגזירה לגזירה לא גזרינן". ע"כ. וכל מה שכתב בנתיים הכל רק להאריך הדברים ולהגדיל העניין על בלי מה ובלשון בעלי פלפול הדרא קושיא לדוכתא כו'. וכל השלשול הזה בשביל הקושיא הנפלאה הזו? הכלל המונח הוא שקר. ע' תוס' (רפ"ח דחולין) דיש מקומות דגזרינן גזירה לגזירה. ועכ"פ ריב"ל איצטרך לאשמועינן דכאן לא גזרינן.

(כד

לר' יוסף בר"ש (אות י') מהגזירה אשר היונים על כל אשה בעת הנשואין שתבעל לטפסר תחלה ומהמלחמה שנעשה ע"י זה אשר גברו בה החשמונאים, נמצא גם ביוצר לשבת ב' של חנוכה לר' מנחם ברבי מכיר (ג"כ אות י'), ושניהם לקחו זה ממקור אחד והיינו ממג"ת (פ"ו) ועוד ממדרש ידוע להם, אשר משם ושם יתכן ששאב גם רש"י ז"ל (שבת כ"ג רע"א)· והר"ן על הרי"ף שם שכתב וז"ל אמרינן במדרש בתו של יוחנן האכילה לראש האויבים גבינה לשכר אותו ומחכה את ראשו וברחו כלם, ולזה נהגו לאכול תבשיל גבינה בחנוכה ע"כ· ובמ"ע (פנ"א) כתב עליו וז"ל לא זכר מקום המדרש, ויש בזה עירוב פרשיות, שהרי במג"ת פ"ו על הנסים שנעשו בחדש אלול איתא וז"ל ובת אחת היתה למתתי' בן יוחנן כ"ג וכשהגיע זמנה להנשא בא הקסטרין לטמאה ולא הניחו אותו מתתי' ובניו כו'· ובפ"ט בחדש כסלו זכר נס הנרות ותו לא· ע"כ· ולפי מה שאנו רואים מהפיוטים ההם, נראה שהר"ן ז"ל עירב שני המעשים שנתאחדו כבר במדרש או בפיוט כנזכר, וכפי המסופר שם היו בזא"ז, והיינו בתו של מתתי' או יוחנן היתה הכלה שרצה הקסטרון לטמאה ועל ידה נעשה מלחמה וגבר יהודה אחיה על היונים. וכפי הפיוט לשבת ב' של חנוכה היה שמה חנה· אך אח"כ בא הוליפירנוס שר צבא היונים וילכר עוד על ציון [לא בתול] ואז אשה אחרת ששמה יהודית הסירה את ראשו כאהלו· ורש"י ז"ל שכתב וע"י אשה נעשה הנס יתכן שכוון לסוף המעשה ע"י יהודית, או קרוב לומר שכוונתו רק לסיפור של מג"ת בלבד, וע"י אשה ר"ל ע"י בת מתתיה שבכתה ולא רצתה ללבוש בגדי כלה יעו"ש בפיוט, ונסבתה התלה המלחמה עם היונים עד שנלחמו החשמונאים וחנכו את המקדש— ומה שהכניס ר"י בר' שלמה בפיוטו (אות ט') לענין הסתרת כל חתונה מפני הגזירה, אור ריחיים ואור נר, נובע מירושלמי (פ"א דכתובות ה"ה) היו הולכין ומשעבדין ואונסין את בנותיהן וגזרו שיהא איסטרטיום בועל תחלה כו'. כהנות מה היו עושות מטמינות היו כו' מה סימן היה להם קול מגרוס בעיר משתה שם משתה שם, אור הנר בברור חיל שבוע הבן שבוע הבן ע"כ· וסוף המאמר נמצא גם בבבלי (סנהדרין ל"ב ב') אך הנוסחא משונה והפוכה· קול ריחיים בבורני שבוע הבן שבוע הבן, אור הנר בברור חיל משתה שם משתה שם· ובתוס' שם מובא הירושלמי דכתובות מבלי העיר על זה· ומה שתמוה עוד קצת שפירשו מלת מגרוס מלשון ריחיים של גרוסות ובפירש"י שם ריחיים סי' לשחיקת הסמנים למכת התינוק· והרי הכוונה מבוארת בירושלמי משתה שם ר"ל משתה של חתונה שהיו יראים מפני הטפסר ונתנו גם על זה סימנים נסתרים כמו על מילת התינוק· ובאמת מלת מגרוס מבוארת היטב

בערוך

מביא תרגומים של גבעות גלימתא· ותמה על זה במתורגמן שיהיה בשורש א' דבר והפכו. ולי נראה שמניחי הלשון עשו ההבדל בין זכר לנקיבה· גלימא זכר הוא עמק, וגלימתא נקבה היא תמיד הר· ומצאתי כי כן בעברית· גי עמק· גוה כמו גונה.

(שם)· ,,הערה מ"ג" בלי שקר ובלי גידופי חנם לא יוכל לדבר· והכל בלי יסוד· כתבתי כי מ"ש רבינו גרשם על אנטיובס כי נפל ונשבר ומת בתחלואים רעים, נמצא רק ביוסיפון העברי ולא ביוני עד"ז· ומה מלעק זה הרואה? קלקלתי בכוונה כי מקור המעשה של אנטיובס נמצא בס' חשמונאים (א' ו')· כן אמנם נמצא שם מקור המעשה ומי לא ידע זה? אך לא שנפל ונשבר ומת, כי אם חלה את חליו אשר ימות בו, ולא יותר· וחסר א"כ העיקר אשר אנו מבקשים, והמשיג הזה לא יבוש להראות מקור במקום תהו· אולם בספר ב' של חשמונאים (ט) נמצא כל זה· אך כבר נתברר כי ספר הזה כתוב מתחלה בלשון יונית ולא בעברית· ואם היה אצל הקדמונים איזה מגלת חשמונאים, בהכרח היה ספר הראשון אשר יש ראיות כי נתחבר מתחלה בעברית· אך בעל יוסיפון העברי השתמש בספר ב' של חשמונאים, וממנו רבינו גרשם — ומגלת יהודית כפי שהיא בספרי אפוקריפא אין ספק כי לא היתה לפני רבינו נסים, ואילו ידע ממנה היה מביאה במקום שמביא מגלת חשמונאים· אך מעשה יהודית היה נודע באיזה סיפורים ומהם אחד מבולבל בזמן ובמקום, והיינו שעשו מן נבוכדנצר של מגלת יהודית, אנטיובס ונתנו לו הוליפרנוס לשר צבא· ובאחרת כמה שינויים וענינים חדשים, שלא נמצאו כלל ביהודית של אפוקריפא, שאמרה לו מבנות נביאים אני ואני צריך לטבול מנדתי וכו' ובשובה עם ראש הולופורנוס לא רצו השומרים לפתוח השער ולא האמינו לה רק היה תלוי שם שר אחד אשר תלהו הולופורנים בחייו, והוא הכיר לעיני כל העם את ראש הוליפרנוס בידה, תחת אשר ביהודית של אפוקריפא, תלו את ראש הוליפרנוס על ראש החומה למען יחרד מחנה אשור· וכל זה נמצא ביוצר לשבת ראשון של חנוכה· והפלא כי חלק השני של הסיפור הזה נמצא בעינו בסיפורי מעשיות של רבינו נסים· ונראה כי שניהם שאבו מאיזה מעין אחד· אך ר"נ לא העמיד החלק הראשון מהסיפור הנמצא רק ביוצר שם· ואולי חיבר הפייטן ר' יוסף ברבי שלמה שם או המדרש אשר לקח ממנו שני סיפורים שונים ועשה אותם לאחד· או שדילג רבינו נסים כל החלק הראשון מפני טעם נודע לו. ועפ"ז מסופק אני עתה אם לא למעין של הסיפור הזה בעצמו קרא רבינו נסים מגלת חשמונאים, מפני שתחלתו מדבר מחשמונאים — ודע עוד שמה שנמצא שם באמצע הפיוט

לר'

(שם). „הערה י"ח וכו'" על שפת כנען הראתי על נכון דברי הראב"ע והרד"ק סוף עובדיה כי בני ארץ אלמאניה הם כנענים שבימי יהושע, אמנם נתברר לי עתה כי החכמים האשכנזים יכוונו בשפת כנען ללשון סלאפי, וביחוד זו שמדברים בה יושבי ארץ בעהמען. ע' סוף מסעות ר' בנימין. ומשם והלאה ארץ בהם, והיא הנקראת פראגה, היא תחלת ארץ אשקלבוניא (Sklawonia) וקוראים אותה היהודים הדרים שם ארץ כנען, בשביל אנשי הארץ ההיא מוכרים בניהם ובנותיהם לכל האומות. ע"כ. ואין ספק ששמע כן ר"ב בארץ ההיא. ולכן כוונת הערוך בערך פרגין מקום בלשון כנען, לשפת אנשי באהמיא ופולין Mak הוא מאָהן. וכבר שערתי גם בהערה י"ח שם שרק לחלק המזרחי מן גערמאניא קראו ארץ כנען.

(לד ס"ח). „הערה כ' הוי מסיק ליה טורין ומחית ליה גלמין" משל הדיוט אומר תינוק ושוטה אומרים דבר שבלבם על פיהם, כן נדברים עוד יודע חסרון דעתם. אחת דבר למעלה (לד נ"ח) אשר רוח בינה רחפה עליה. רחפה אך לא נגעה בו, והיה נאות לפניו לשים יד על פה מן הוא והלאה. וראו מה עלתה לו. מראה פה כי לא ידע מלה פשוטה ומפורסמת, ומחרף עוד בדרכו, אכן סוף דבריו אמת, כי נשבע וכתב „חי נפשי כי כוונתו „נעלמת ממני" ואאמין לו זה בלי שבועה. אך לא כוונתי לבד, כי אם גם כוונת הערוך והמדרש וגוף המלה. הוי מסיק ליה טורין ר"ל היה מעלהו להרים, ומחית ליה גלמין, מורידו לעמקים. והוא מלשון נחית שהוראתו ירד בתרגומים. ובש"ס הרבה, נחית לבבל, ומחית הוא בהפעיל תרגום מוריד שאול מחית לשאול (ש"א ב'), ולפי פי' הערוך ר"ל מעלהו להרים ומורידו מגבעות. וזה האיש לא ידע מה לעשות במלת מחית ופירש לו עושה לו גבעות!! גבעות נעשים בידי אדם? לא שמענו עד כה. והוא מעשה השם (משלי ח'). ומלוה לעיין בערך מחה אשר לא נמצא בערוך כלל, ולא הוראה זו ממנו בשום מקום. ועד מהרה עָמדתי על כוונתו הנפלאה, כי בערך מח ג' מביא הערוך המחהו אצל חנווני. ועוד דבי סלקן ונהרא מחית ליה ברישייהו והמגיה מרשים (שבת נ"ז) ור"נ כ' שם שהוא ל' שימה ונתינה (לא עשייה). והמשיג הזה למד מחית מחית לגזירה שוה, והיה צריך לפרש כאן משים או נותן לו גבעות, אמנם לפנינו לא נמצא שם בשבת כל המאמר רק (נ"ח א') מחית ליה אכתפיה, והוא מלשון שימה ויש לפרשו גם כן מלשון הורדה — ובכל דברי בורות ושקר שלו, יהין עוד לאמר, „לדעת שי"ר „טעם הענין כריר חלמות" וטעמו כלפיחית בדבש? והגה שרשמתי שם היא זו. המוסיף הראה שם וכן המתורגמן כי גלימא הוא תרגום עמקי. ובערוך

מביא

ממנו ראיה, והייתי מביא עוד ראיה מפי' על מקרא וכנסבו אשר לא עמדתי עליו בעצמי, ונמצא ג"כ שם, כאשר מביא זה המשיג ·

ועל מה שכתבתי שהרשב"ם מתפאר בפירושו על כבד פה וכבד לשון אנכי, קודם זה האיש עד שאול תחתית ומרבה בזיונות, ורוצה לפתות (צד ס"ה) כי חשבתי מ"ש הרשב"ם ואין דבר זה בדברי התנאים והאמוראים פירושו שלא קדמוהו התנאים והאמוראים בביאור זה והיא תפארתו · כה ישחבני השונא הזה עד נחל מימיו הנרפשים · אקוה כי לא יאמין זאת כל קורא דף אחד ממחברותי במעט עיון · והאמת אחרי ראיתי איך מתחזק שם הרשב"ם בפירושו נגד ההרגל, וכותב וכי אפשר נביא אשר ידעו השם פנים אל פנים וקיבל תורה מידו לידו היה מגמגם בלשונו? כלומר מזה מבורר ההפך נגד ביאור המורגל שהיה כבד פה ממש, והוא מוסיף עוד ואין זה בדברי התנאים ואמוראים, כלומר לא נמצא זה בתלמודים ומדרשים, כי מדרש רבה שמות (פ"א) לא היה לפניו (הערה מ"ד לתולדות ר' נתן), ואין לחוש לספרים החיצונים והם ס' הישר וד"ה של משה, לא כמו שהאריך האיש הזה בשקר שכוונתו למדרשים אשר לא ראה · ועכ"פ אחרי השתדל הרשב"ם כ"כ לחזק דבריו נגד המורגל עד ימיו, שפטתי כי היה יקר בעיניו פירושו, ולכן כתבתי כי התפאר בו. —

(צד ס"ו) ועל דבר לשון גרמטיקו הנמצא בערוך מביא זה האיש דברי המוסף בערך קרטין, ונכון להביאם הנה· אך גם דברי הרב בעל מאור עינים ראוים לזה, וגם מה שהעירותי עליו · ואם מלא עוד דברי ר"ב מה קול הרעש? חכו לו עוד מעט ותראו חסרון דעת של זה המדבר גבוהות ·

(צד ס"ז) הרעיש, כי רבי נתן ידע היטב לשון רומי ומ"ש ערך ירמיה, שדה בל' רומי כ"ל שמם, והוא Eremus ולזה מוסיף בזיונות · „מזה ראה „איך חפץ שי"ר שיולדו לו כל הדברים בלי עמל ויגיעה ולכן שגה גם כאן כי „אילו חקר אחר שפוני טמוני(?) לשון רומי מלא בודאי" וכו' · מה אשיב למשפיל כזה? חי האמת כי ימעטו מאד הנושאים והעניינים בלימודי קדמוניו' ישראל ולשונותם אשר לא אפלם ואחקור אותם מכל צד · וזה האיש נגלו לו לפתע פתאום שפוני טמוני לשון רומי, ועלי יאמר כי לא חקרתי אחריהם · ובכל זאת עיקר דבריו כאן שקר וכזב · אילו היה הערוך מפרש אירימון בהוראת שמם, היה מביא לראיה המקרא ציון מדבר היתה ירושלים שממה (ישעי' ס"ד), אמנם כתב פירוש שדה בלשון רומי קורין אירימון וכתיב ציון שדה תחרש ע"כ · ונראה בעליל שמחפש מלת שדה על ציון לבאר דברי המדרש שבימיו נעשה בי"המק אירימון פירוש שדה ·

אחרי רעש הצבוע המוכיח החנף · לא הכחדתי ולא אכחד, ולא העלתי מים בקדשים, כי חולין הוא לי — אשר אמרתי על ר"מ די ליאון לא לפנתי ולא אלפין, לא מראש בסתר דברתי בסוף הערה כ' כי כל הראיות של הרב ר"מ קונין על קדימת ס' הזהר אין בהן ממש · ובפה מלא אומרה כי אלה היודעים זייף הנעשה בספ' הזה, ומתאמצים בכל זאת לתמוך את המרמה ולהחזיקה עוד בעיני העם, הם שונאי הדת והאומה ולא יחושו לחשבת זהרה והורדת כבודה, כאשר שמענו וראינו מצמיחת הכתות בעלי ש"צ והבאים אחריהם וממלאים מקומם, רק ממנו פשתה ורבה וכמו שהראה היטב הגאון מוהר"ר יעבץ ז"ל · ואתה כאחד מאלה המתאמצים בשקר · ידעת בזה מאשר שמעת והוכרחת לעיין בענינים האלה למען השג והעליל, ואתה מתעה את הבריות להעשות פתאום למתחסד ומישר. ובכל זה תראה כחך להדפים ג"כ איזה השגות מלדך נגד ספר בן יוחאי, אשר אני נחמתי אחרי כן על הזמן הנאבד ממני בכתיבת השגות על ספר הזה, אשר המחבר ידע בנפשו כי בלא עיון הוציאו לאור · ינוח עפרו בשלום ·

עוד הוכיחני כי דרכי להקטין מעלת הראשונים כאשר עשיתי את הרי"ף ז"ל שלא ראשון במלאכתו היקרה (הערה ל' לתולדות הר"ח) ואני אמרתי שם על ספרי הרי"ף כי באמת רב ערכם מאד אך לא ראשון היה בדרכו · ועוד ותוכחתו הנפלאה (לד ס"ב) כי חטאתי (בבכ"הע תקפ"ד) נגד נהר סמבטיון ח"ו · ואילו היה גם אמת דברי זה האיש, הגם נהר סמבטיון מן החשובים הקדמונים? ואם גם מובא באגדות ומדרשות, ההציגו אותו בין עקרי אמונות? אולם גם שקר דבר בי זה האיש בדרכו, באשר אמר כי החלטתי שאין אמת בסיפור ממנו, ואני רק הראתי מדברי השאלתות כי כבר נאבד מקומו בימי התנא ר' עקיבא ולא יותר · ואדרבא סיימתי עוד שם כי גם עד היום לא נחקרה עוד תכונת נהר זה (בראש הר לבנון) מהנוסעים החדשים ואולי יקויימו דברי הקדמונים · ומשך עוד המשיג הזה הנה את אייזענמענגער הצורר ליהודים, כאילו נמצא שם מאומה מהערתי אע"פ שלא ראיתיו מימי, אך אין ספק אצלי שלא ראה דברי השאלתות · וגם שונא מתמול שלשום לא יצטרך לראיה ושפתיו לא יוכלו דבר עוד נכוחות, ובאשר נראה מזה האיש בהשגותיו ·

ועל מה שהבאתי עוד ראיה על טעיות התלמיד של הראב"ע בפי' ס' שמות, ממה שהעמיד הפי' לפ' פנחס בפ' שמות, יצעק זה המשיג בקול גדול (לד ס"ד) כי כבר נמצא זה הדבר שמוסב הפירוש לפ' פנחס, בביאור נתיבות השלום · ובאמת נשמט ממני זה · ואילו ראיתי זה שם הייתי מספיק לעצמי להביא

ממנו

לפי דברי זה הא״ש כל מלה ערבית ברש״י נובעת מערוך?) וכן מה שנאמר לו בשם רשב״ם חשב התלמיד אח״כ שהוא מרש״י. יעויין במפרשים האלה לשמות ט״ז ט״ו. והחילוק שעשה רש״י בתרגום בין ישפטו הראשון לישפיטו השני (שמות י״ח כ״ו) נראה לתלמיד הראב״ע אח״כ שעשה רש״י בין ישפוטו עם מלאפוס לישפוטו בחולם. עוד תפשני על שהגהתי בערוך, שלפנינו כתוב שפירשנו בערך קם [וצ״ל קסיה] והוכרחתי להגה זו שלא יאמר אדם דברי הראב״ע נמצאים בערך קם. וזה המשיג כתב שכן הוא כבר במ״ל. ואילו היה כן מה חטאתי. אך במ״ל כתוב קשוה, וזה המשיג מחשיך ועושה קסיה וקסוה לאחת — ומה שהוסיף שם להתעקש שהראב״ע בעצמו היה יכול לכתוב „ויש „שבוש בד״ה״ לא אחוש להשיבו.

ות״ל אחרי נדפס פירוש הקצר על ספר שמות מהראב״ע נתקיימו כל השערותי שכתבתי במאמר ההוא הבא במכתב העתי, כי זה הקצר הוא המהדורא האחרונה והנקיה אשר יצאה כלה רק מידי הראב״ע ז״ל. וכל אשר שיערתי ורשמתי מתחלה נמצא עתה בקצר אין נגרע. אך עוד ראיתי עתה שגם בפירושי הראב״ע לשאר חומשי תורה חלו במעט מקומות ידי איזה מפרש ונכנסו דבריו בדברי הראב״ע ז״ל. ואחד מהם הוא המקום הקשה אשר נלאו המפרשים עד כה לבארו, וז״ל (במדב׳ ט׳ י״ג) ובדרך לא היה, או בדרך וכן ומכה אביו ואמו. ע״כ. ולדעתי הוסיף כאן איזה מפרש, על דברי הראב״ע הסמוכים מקודם (פסוק י׳) לכם לטמא נפש או לדורותיכם בטמא נפש ודרך רחוקה ע״כ ולשון זה נראה בלתי מדוקדק כי גם לדורותיכם יספיק עכ״פ באחד או בטמא לנפש או בדרך רחוקה. ולכן פירש מלת ודרך רחוקה ברא״ע או בדרך וכן ומכה אביו ואמו. וג׳ מלות הקודמות ובדרך לא היה נוספות אח״כ מאיזה הדיוט אשר לא ידע כוונת המפרש וחשב שהם דברי הראב״ע ז״ל בעצמו, והעמיד אותם על מקרא י״ג בפני עצמו. ובאמת צריך להתחיל מקרא זה אצל הראב״ע מן חטאו ישא. כתבתי כל זה למען לא יהיו דברינו ריקים מכל חידוש..

(צד ס״א) יהין לעלות על בימת המוכיחים, ואותי יביא במשפט לפני כס תוכחתו, שכתבתי על הפסיקתא של בשלח מי יודע כמה לקח ממנה בעל הזהר והשתמש בה כאפלו. וכתב על זה המשיג. „היש הטלת מום בקדשים יותר מזה ?״ הן אמנם גם אילו הייתי חושב כל ס׳ הזהר מרשב״י ותלמידיו לא היה כאן הטלת מום כלל, כי אפילו המיחסים אותו להם מודים שנמצאים בזהר מאמרים ממדרשים מאוחרים, ובפרט הפסיקתא שמדברת מרשב״י ובנו, היה נקל לומר כי התלמידים הכניסו בו דברים גם ממנה. אמנם דע

אתה

זה שקרי ביוחסין לא נמצא ב' פעמים מלות המעון הזה גם לא מלת בן אחר מלת נשבע, רק ז"ל: ור"ל גאון פי' בעבור שראה החרבן נשבע המעון הזה מלשון מעון אתה ע"כ · ואני לא השמטתי כלום רק אחרי העמדתי מלות המעון הזה בתחלת הערך לא יכולתי להכפילם עוד באמצע והוספתי מלת בן· והמשיג הזה לקח ממני התחלת הערך המעון הזה וגם מלת בן,והוסיפם כלם בדברי ר"ל · ועתה יראה הקורא לשון הגאון כמו שהוא לפנינו אם יוכל לסבול פירוש זה המשיג, אשר על כן גם הרב בעל היוחסין היה נבוך בו כמוני· ובאמת היא שהיה כבר חסרון לפניו בדברי רב צמח · וכן כ"ל בעבור שראה החרבן [נשבע משעה שנכנסו גוים לירושלים]· המעון הזה מלשון מעון אתה כו'· והמשיג הוא רק מחשיך דבריו. ורא‍יה שגם בעל היוחסין היה נבוך עוד היא מקושיתו עליו כי בבא בן בוטא ור"ג נשבעו כן כלומר נשבעו המעון הזה אע"פי שהיו קודם החרבן · ומבואר שחשב בדברי הגאון שבועת המעון הזה יתכן רק בפי רואה החרבן · ובאמת לשון שבועה זו יתכן בפי כל איש · והמשיג הזה סיים כמתעלם ועפי"ז סרה גם קושית בעל היוחסין והבן· ע"כ · מבלי להגיד כי בעל היוחסין היה נבוך בהם כמוני, וזה מפני החסרון בנוסח דברי הגאון אשר לא ראה גם המשיג · אך עכ"פ לא רצה לגלות מבוכת בעל היוחסין, כי אז היו כל בזיוניו ונאצותיו נשפכים גם על הרב הגדול הזה ·

(לד נ"ט)· ,,הערה י"ג כו' ובלי ספק המאמר הזה מערוך, כי נמצא ברש"י ,,ובלי ערבי כל דבר חלול קרוי קשוא ונודע (?) שכשרש"י יביא מלשון אחרת ,,זרה לעמו כמו ערבית וכדומה, שאב דבריו מס' הערוך וכמ"ש שי"ר בעצמו ,,בתולדות זה" ע"כ · זה שקר · לא נודע ולא יודע ולא כתבתי כן רק על מלות איטלקיות שמביא רש"י (ע' הערה ס') ומלות ערביות אשר הביא לא נמצאת אף אחת מהן בערוך · ונראה יותר מקורן ביסודו של ר' משה הדרשן (ע' הערה מ"ז) או בדברי דונש בן לברט · (ע' רש"י שמות כ"ח נ"ח, עמוס ז' ז', תהלים ס' ד', ע"ד ו', ועוד ש"א י"ט כ"ה, ישעי' י' א', יחזקאל ל"ט י"ח, לפניה א' י"ז) וכבר הראתי במאמרי על ספרי הראב"ע, (מכתב עתי להרב החכם החוקר ר"א גייגר כרך ד' לד רס"ג) גם ממקום הזה בעצמו שהתלמיד של הראב"ע שמע ושכח כי מה שנאמר לראב"ע בשם רש"י חשב אחר כך שהוא בערוך (ואילו היה בערוך כמו לפנינו ברש"י הנה הוסיף בעצמו שכל דבר חלול. נקרא בערבי קלבא ויש בהוספה זו כבר גם מה שהקשה הראב"ע ולא חידש כלל, ואם לא היה הוספה זו בערוך, מאין לקח זה רש"י והלא לפי

דניאל בר' יחיאל ז"ל, והוא הפך כל ערך הפך, „וחפש ימים ושנים"; בזה הערך והערכים הדומים אשר יכלו להשתבש בדפוס ולא מצא. הנה דבריו חזקים כראי מוצק. ובכל זה לולא שנאתו הרבה אשר עורה את עיניו בכל יתר השגותיו, היה מוצא שבוש הקטן הזה בדפוס וצ"ל ערך חשך.

(שם). מראה בראיה ברורה שלא חפצתי ליגע א"ע ולחקור אחרי כל דבר מאין בא לו לרבינו נתן, שהרי חשבתי בהערה וא"ו, מלות פרסיות שהביא. והוא מוסיף לי ממ"ש ערך עמר ג' על גמרא דסנהדרין (פ"ה ב') והתעמר פי' ענין שימוש. ע"כ בערוך, והוא מלשון פרסי כמו שהביא רש"י פ' תצא על הכתוב לא תתעמר בה [בשם ר"מ הדרשן] בלשון פרסי קורין לעבדות ושימוש עמראה. ואע"פי שאני בעצמי הבאתי דברי רש"י בהערה זו [צ"ל מ"ז] ע"כ. עלילה קטנה מחופשת! והנה באמת קשה לחקור אחרי מלות שאינן נרשמות בערוך מאיזה לשון הן, רק שמקורן נמצא באיזה ספר אחר. ואולי עמר כן עוד באיזה לשון אחר. ומלשון הערוך נראה שלא חשב מלת עמר לפרסית, רק פירש כפי המבואר ממשנה דסנהדרין שם הגונב נפש מישראל אינו חייב עד שישתמש בו שנאמר והתעמר בו. וכן ברש"י שם עימור שימוש, בלי שום מקור. אמנם קרוב מאד שט"ס נפל בדברי רש"י ורמב"ן פ' תצא, וצ"ל בלשון סורסי במקום פרסי. וראיה גדולה לזה מדברי הרמב"ן בעצמו שם שהעתיק דברי רש"י כמו שהוא לפנינו. וכתב עליו וזה אמת שכן ראיתי בירושלמי תמן כוחין לפעלא טבא עמירה. כו' ומורגל הוא אף בלשון ארמי כמו שכתוב במגלת שושן, על כלהון אמירה [צ"ל עמירה] דנינוה, ועל כל דעמרין כו'. וכוונתו לס' יהודית בלשון סורסי שכן מביא מס' חכמת שלמה בהקדמתו ג"כ בל' סורסי ע' סוף מכתבי על מחברת אגרת בקורת, וגם לשון הירושלמי רובו סורסי (ע' רש"י סוף סוטה). וגם לא יתכן שהמשנה תדבר בל' פרסי רק בלשון סורסי הנהוג אז בא"י. (ע"ש). אחשוב כי די בזה להסיר תואנה.

(שם). „הערה י"א הביא דברי היוחסין בשם רב צמח גאון" כו'. פירוש זה האיש נכון בדברי ר"צ גאון, אשר כתבתי עליו שאינו מובן. ותודה לו על זה. אף אם לא ידע היטב בעצמו את מה מצא. ואולי זה הדבר האחד הנמצא נכון בכל דבריו. אבן שקרים וכזבים ימצאון בכל זה גם בזה המאמר הקטן ועל נאצותיו פה לנגדי לא אשגיח. פיו מלא אשפה, וטבעו יכריחהו להק אותו כפעם בפעם. וכתב „ז"ל היוחסין המעון הזה פי' בעבו' שראה זכרי' בן הקלב „את החרבן נשבע כן, המעון הזה מלשון מעון אתה וכיוצ"ל. והוא [בעל „התולדות] השמיט השתי מלות המעון הזה באמ'" עכ"ל המשיג. ובכל

זה

אפטרה וברכות לעבור עליו וארצהו מתבוסס בשגיאותיו וזדוניו · ומה נתוכח עם איש אשר יאמר כי שתי גזרות היו בזמנים קרובים בזא"ז בימי התנאים, ושני שלפי הגזירות · וקלת תנאים שהיו בשלפי הראשונה הי' גם בשלפי האחרונה, ומהם אמרו באחרונה את הברכות והמאמרים בעצמם שאמרו בראשונה, ומהם אמרו אותן הברכות אשר אמרו אחרים בראשונה · ולכן סיפור המדרש שה"ש (פ' חולת אהבה אני) וסיפור הברייתא (בסוף מסכת ברכות) הם משתי מעשיות · ואחרי כתבתי בקלרה שהסיפורים הם בשינויים, ובכל זה מענין אחד הם, הוא כמתעלם מזה ומדקדק בכל שינוי ושינוי כדי לברר שהם סיפורים שונים. וכל זה יכשר וייושר אצלו · אשרי לאחז הדעת כזה!

ופה תמו השגות הראשון מהרואים עלי · ומתחלת אצלו המלחמה על רב החכם הגדול ר' שמואל דוד לוצאטו ני' · וכבר אמרתי כי לא יכלו לפגוע בכבודו מאומה, רק בדבר אדוננו הרמב"ם ז"ל, אשר גם בזה יצאו לקראתו בחרב ובחנית ובכידון, ולא בשם האמת · ואני לא אוכל להגן בעדו בדבר הזה, מפני יקרת האדם הגדול אשר כלנו חייבים בכבודו · אמנם בשאר ענינים כל דבריהם נגדו בטלים ומבוטלים, ונשאר להם רק קול ענות דברי בזיון וקלף כמנהגם · כה ירבה המשיג הראשון (כד ל"ג — ל"ה) ראיות שהמשנה והתלמוד היו כתובים כבר בימי רבי והאמוראים נגד דעת מהור"ר שד"ל, וכל אשר יביא מראה רק שהיו המשניות סדורות, והיו לומדים להבין דברי המשנה וזה היה נקרא אצלם תלמוד, אך מן כתיבת המשנה והתלמוד, אין זכר באמת בכל ספרי המשניות ושני התלמודים · וכדומה הרבה ·

מכתב יא

נבא לרואה השני, והוא השונא הגדול בין שלשתם ·

(כד נ"ז) · מדוע לא העירותי על אשר רשם איזה חכם אצל שאלת רש"י לר"נ בעל הערוך, הכינוי גאון לר' נתן ולאביו? ואוסיף עוד כי כן שם ר' יעקב און ראש ישיבה לפני ר' נתן · ועוד על מה שכתבתי בהערה מ' [צ"ל ם'] בלשון שאל מר שלמה היצחקי מן מרנא ורבנא רב נתן גאון, נראה שרש"י היה יד בעל הערוך כמו צעיר שואל לזקן ממנו, איך נראה זה? ואתה הקורא אמר לו כי נראה בן ממה שקורא החכם המרשים את רש"י רק מר ואת רב נתן מרא ורבנא וגם גאון · ועוד רש"י לעת זקנתו היה כבר נשאל לא שואל.

(כד נ"ח) · השגה רב על שכתבתי כי בערך הפך קורא ר"נ את אחיו רביני

שיתעברו? ולאיזה ענין הסמיך התלמוד דרשות של רב ושמואל במקרא זה, אם לא למען דעת אל מה כוונו תלמידי רב חסדא· ויפה מליצתם לפי הזמן והענין שאלופינו הם רבותיהם מלשון אלופי ומיודעי, והם מסובלים בתורה· וזה הראב"יה החדש, ביקש לו עוד פירוש אחר על אלופינו מסובלים· ומצא בילקוט במקומו מובא ע"ש מדרש, והוא ראב"יה מביאו בשם ירושלמי (ר"ה פ"ב) ר' יוחנן ור"ל בשעה שהגדולים סובלים את הקטנים כו'· וזו אללו אמת יותר נכון שכוונו תלמידי רב חסדא למה שאמרו ר"י ור"ל בא"י ולא נמצא בבבלי כלל, מאשר נאמר שכוונו למה שמסמיך התלמוד בכוונה תיכף במקומו, בשם רב ושמואל שהיו שניהם בבבל ונודע מאמרם לתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם ובהם תלמידי רב חסדא. וכל זה רק למען יוכל לשלוח בזיונות נגדי·

ועל פירושי הנפלא במאמר לא ברכו בתורה תחלה יאמר זה המשיג שהוא דברי הבל וריק, ומתמה איך יטעם לחיך איש משכיל, והראבי"ה החדש מולא את דברי מבואָרים כבר בשלשה ספרים· כה ילחמו ביניהם אלה הרודפים, על שללם ממני· ושניהם לא נשאר בידם מאומה — ועל אשר אמרתי במאמר ההוא שלא ברכו בתורה תחלה „יעויין דוחק פירש"י" לעק זה המשיג חמס, ואמר כי אהבתי לחלוק על רש"י ז"ל (השם יצילני מזה) חסבב לי הרעה שלא לעיין בדבריו· וספר עוד ומנה בכל חבורי ואגרותי אשר כפי דבריו האמתיים והבודקים, לא יעלו צמותם לעשרה בייגין!! ומלא בהם כמו חמשים פעמים ועוד, דברים חדודים ושנונים נגד רש"י ז"ל (הם מלהזכיר! שקר, שוא, כזב)· והשקר על מספר הבייגון של מחברותי ואגרותי הוא ג"כ נפלא באמת. הן ידעתי כי לא לפי רוב דברים יהולל החיבור או המחבר וטוב מעט בכוונה· אך בכל זה יביא זה המכזב להשתומם, איך יהין איש לנקר עיני כל הרואים ולגזם כ"כ במילתא דעבידא לגלויי תיכף ומיד. ועוד אמר כה יתן לו אלקים וכה יוסיף, כי אף פעם אחת מן החמשים פעמים שהיה מונה, לא ירדתי לעומק כוונת רש"י ז"ל ע"כ לשונו הנעים והרך משמן כפי הבטחתו מראש· ואם נשבע שבועה חמורה כזו, אנן מה נענה אבתריה? כה יתן לו אלקים וכה יוסיף!

זולת זה כל דבריו בענין הזה להג הרבה, ואינם שוים התשובה עוד· רק מדי דברי בראב"יה זה החדש אומרה, כי הקונטרס אשר הזכרתי ממנו למעלה הוא רק על אגרת ג' בכ"ח ג'· וכבר רשמתי תעודתו, והוא כתב שטנה ביחוד, אך כל דבריו שם מבוהלים ומשובשים. וכבר הראתי את דרכו· ולא אשחית פה עוד דברים עליו, רק במקומות הראוים אי"ה, היינו בערכי

אפטרה

כו' ויאמר לפניהם כ"ד ברכות, ולא אמר עמדו בברכות. יותר מזה. מצינו במקומות תפלה מחולקת מברכות. ע' (ברכות ט"ז ב') כן אברכך בחיי זו ק"ש בשמך אשא כפי זו תפלה, ומבואר דלא דריש מלת אברכך על תפלה. ועוד (שם כ"ד א') אנשי כנה"ג תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות. היש לך ביאור גדול מזה כי שתם ברכות לחוד ושתם תפלות לחוד? וברכות אלו פירש הרמב"ם (פ"א מהל' ק"ש ה"ז) שהן שלפני ואחר ק"ש עם שאר כל הברכות הערוכות בפי כל ישראל. היוכלו עוד האנשים האלה להתעות ולומר כי שתמא דברייתא בשבת שם הברכות וכו' כותבי ברכות וכו' פירושה תפלת י"ח? ורש"י ז"ל בעצמו נשמר מזה והוסיף ושאר ברכות. וזה היה יכול להתיישב, רק לא מ"ש בתחלה ברכות שטבעו חכמים, כי בהן אין אגדות ולא על כתיבתן כעסו רז"ל כ"כ רק על ברכות ונחמות שהכניסו בהן כל תלמיד לפי חפצו אגדות, שלא היה מרוצה כתיבתן לגדולי החכמים, וזהו סמיכתן לקמיעות בברייתא ולכותבי אגדות בירושלמי שם — וטומים, לא טימוס, של ברכות ר"ל ספר לא דף אחד. וכתבנו אותך ראש טומוס (ירוש' הוריות פרק שלישי) ר"ל בראש הספר אשר שם כתובים כל המתנדבים בעם. וכן טומוסין של שבטים ספרי המשפחות של כל שבט. וזה המשיג תפש אותי עוד בטעות גדולה, כי לא ראיתי שכותבי ברכות ר"ל למוכרן לאחרים, ואם כן היה לו ספר או תכריך גדול של ברכות למכור מהם דפים לאחדים. ואלה דברי צחוק וגם שקר מבורר, שאחרי שהקפידו גדולי החכמים כ"כ כמו שתמא דברייתא ור' ישמעאל, על כתיבת הברכות, לא היה אפשר שיהיו מצויים פורצי גדר כ"כ לעשות ממגלות אסורות כאלה, סחורה כדי למכרם להמון לאחדים. אך האמת שהיה זה סדר ברכות של אגדות והיה כותב זה לעצמו לדעת אותן לעת הצורך כאשר הראתי. ובכל זה הקפיד ר' ישמעאל מאד. ועוד לא היה נפרץ כתיבתן וכן כתיבת האגדות בכלל, עד זמן מאוחר הרבה שמצינו כבר בתלמוד ספרי אגדה וכן ספרי ברכות. ע' (חולין ט' א') על ברכות חתנים וקשר של תפילין וציצית הני שכיחן, וכפי פירוש התוס' שם נראה לומר דאף לקנות אצל הסופר שכיחי. עוד התפארו שניהם לתפשני על מה שכתבתי דכי הוו מיפטרי רבנן מבי רב חסדא אמרי אלופנו בתורה (ברכות י"ז א') וזהו פתיחת הברכה בתורה, שגם לא נמצא רק שאמרו אלו אלופינו מסבלים. אך הגמרא היא דמסמכא התם פלוגתת רב ושמואל חד יאמר אלופינו בתורה וכו'. אמנם יאמר נא כל משכיל מה היה כוונתם בברכתם לרבם לפני פטירתם ממנו, באמרם אלופינו מסובלים? ואם לפשוטו של מקרא כוונו, הנה ברכו את הבבאות

שיתעברו

ולמשיג הזה (סי' י"ז) אין הפיוט שם דברי אגדה כלל · ומוכיח שם מזה כי חשבתי דברי אביי רבים שתו לימא עם סיום הגמרא שם, נאמרו גם כן אגב האגב· כך אני בעיניו! הן אמנם כל קוראי מחברותי במעט עיון יעידוני כי לא יכולתי לדמות כזאת · אך אראה לו כי גם כזה מצינו בנוסח קידוש הלבנה שאנו אומרים היום, אמר אביי הילכך צריך למימר מעומד, אף על פי שגם זה נוסף אחר כך רק לענין הדין לא שיאמרו כן הציבור— וע"ד זה של הברייתא דתענית הבאתי שם ברייתא דסוף מועד קטן, כשנכנסו ד' זקנים לנחם לר' ישמעאל אמר להם ר' טרפון דעו שחכם גדול הוא ובקי באגדות, כלומר ידעו לשפוט על דברי תנחומותיכם · ואוסיף פה על מה שכתבתי שם שהיו ת"ח נוהגים ללמוד ברכות כאלה ביחוד, שמצינו אמר רב יהודה אמר רב ת"ח צריך שילמוד גם ברכות חתנים (חולין ע' א') ובמדרש (ב"ר ספ"ח) דרושים מר' אבהו על ברכות חתנים ואבלים ועליהם בנה תרגום ירושלמי (בראשית ל"ה א') כעין פיוט על שתי מיני ברכות האלה ·

ועוד הרעימו זה המשיג (לד כ"ו) וכן הראבי"ה החדש בקונטרס מיוחד אשר רצה להדפיס (ושם עיקר תמיהתו המתקיימת והשגתו היותר גדולה בסופו על אשר נהייתי רב על גלילי·) נגד איזה מלות אשר כתבתי על דברי רש"י בשבת שם שפירש ברכות שטבעו חכמים כגון י"ח ושאר ברכות, שי"ח ברכות נקראו בכל הש"ס תפלה ובשום מקום לא מצינו שיקרא תפלת י"ח ברכות ואמאי שני בלשניה ולא קאמר התפלות והקמיעות כותבי תפלות וכו' · ועל זה התפארו אלה האנשים בבקיאות נפלאה להראות כמה וכמה מקומות שנקרא התפלה ברכות, ובאמת לא אחד מהם על נכון · שמי יכחיש כי יש בתפלת י"ח, ברכות, ומי לא ידע זה? ובהכרח כשמדבר בגמרא מפרטי תפלת י"ח צריך לדבר מברכות, כמו (ר"ה פ"ד מ"ב) סדר ברכות אומר אבות וגבורות וכו' שמדבר מסדר הברכות של תפלה בזאת"ז · וכן (מגלה י"ז ב') תפלה מנלן (שצריכה להיות כסדר ולא למפרע) דתניא שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות על הסדר, ויליף הסדר התם מקראי · וכן (רפ"ב דתענית) ואומר לפניהם כ"ד ברכות י"ח שבכל יום וכו' שצריך לדבר מהוספת הברכות · וכן חותמי הברכות שהיו במקדש (ברכות נ"ד א') שמדבר מסיומי הברכות ולא של תפלת י"ח לחוד כי אם של כל הברכות כמו בתורה והפטרה וכדומה · אמנם לקרות את תפלת י"ח סתם בשם ברכו', זה לא מצינו בשום מקום·וכאשר כתבתי כן הוא·וממקומות שהביאו הוא מוכרח,שאם במגל' תנא בברייתא לענין שלמפרע לא יצא וכן בהלל וכן בק"ש ובתפלה ולא אמר בק"ש וברכות· והגמרא מקשי בתר הכי בתפלה מנלן · וכן בתענית שם לשון המשנה וכן הברייתא עמדו בתפלה כו'

שומו שמים! הוא מחרף על שמי, ומוסיף ארבע מלות האחרונות, ומעיר עוד על עצמו (חלילה!) ואני אומר גם כן חלילה וחלילה לאמר כזאת, ועוד יותר להתל בנאצות ולדבר אותן בשם זולתו· חפשו נא בדברי אם תמצאו המלות האלה· וכן מוסיף הבל זה בדברי עוד לקמן (צד כ"ה)· רק הוא רודף כל היום הבל הבלים, הכל הבל —.

(צד כ"ב) סי' י"ב· „בב"ח ח"ג אגרת ג' האריך להוכיח דבר חדש שדברי אגדה היו נקראים ברכות ונחמות" וכו'· הנה זה גם כן מן המאמרים אשר מלקטים מתחת שלחני, והם זה המשיג ורא"ה החדש, ושטפוהו ויגרמו עצמותיו ויריבו גם ביניהם על הנתח הטוב· ואשר יצר לי מעט הוא כי דברים אשר החזקתי אותם לברורים ומבוררים ממנו בראיות מוכרחות, ומקובלים ללב כל מעיין ישר, יושלכו מאת התועים ומתעים האלה מתדש ניס המבוכות והספיקות· ואיזה קוראים בלתי מעיינים היטב, יובלו להמשך מהם ומראיותיהם הבטלות· כה חשבתי את ראיותי למבריאות להודות כי ברכות במדרש(שה"ש פ' חולת אהבה אני) ובבריתא דשבת (רפט"ז) הם חלק מיוחד מאגדות· ועתה צועקים אלה המתלמדים לא כן. ומרבים דברים, וכל רוח וכל אמת אין בהם. זה המשיג חושב להשגה היותר גדולה אשר בה טופח על פני כפי דבריו פה· (ועם איש טופח על פנים המלחמה מסוכנת באמת! רק רצה לקיים אשר הבטיח מראש כי יהיו דבריו רבים משמן). מברייתא דתענית (ט"ז א') ת"ר עמדו בתפלה אף על פי שיש שם זקן וחכם אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל וכו' ובקי לקרות בתנ"ך ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כלן ועל זה כתב (סי' ע"ו) ואני אביא לו ראיה אחת שתהפוך לו כל דבריו בפעם אחת ולא אשנה לו, והיא ראיה ברורה שברכות אינן דברי אגדה מגמ' תענית כו' שמחשב בראשונה אגדות ואח"כ ברכות וזה ראיה שאין עליה תשובה ע"כ· זו היא איפא כל כלי משחתו· ולא לבד שאין משם ראייה של כלום נגד דעתי, כי אין בקי באגדות מוכרח להיות בקי בכל עניני אגדות ואפילו אילו שהיו נהוגות בברכות ונחמות· אך גם כעין ראיה משם לדעתי, שאם הכוונה לברכות פשוטות כפי מה שהן קבועות כבר בתפלת י"ח ועל שאר דברים, לא נוכל להבין לאיזה ענין אנו צריכים שיהיה זה המתפלל בקי במדרש ואגדות, ולא יספיק לנו גם אם יהיה נודע לזקן וחכם, ולמה לו עוד הבקיאות באגדות אל אמירת הברכות, אלא ודאי שהוא הוא שמדבר פה מברכות שאינן קבועות עוד, וכל אחד ואחד הבקי בדרכי אגדה עושה לו נוסח מיוחד קודם סיום הברכה כמו ברכות ונחמות אבלים (כתובות ח' ב') שיש בהם דברי אגדה·

ולמשיג

(לד כ"א)· הסדר הוא נפלא פה · מקפץ פתאום לאחור · מליקוטי הר"ח פ' ויחי אל רשימת מלים מס' הערוך (מלת הויה) והם גם במחברות שונות · וחידוש פה עוד שאיננו רושם כלל המקום אשר משיג עליו · אולם אניוכל דברי בכל המקומות אם גם רחוקים זה מזה נחשבים לו לנקודה אחת ואליה יכונן את חציו · והנה תמה עלי מאד מדוע עזבתי פירש"י על ההיא דפסחים (פ"ו ב') שדבריו ברורים מאד, לא כן חושב ריעו השני שהוא אומר (לד ע"ד) שלא הבינותי ביאור דברי הש"ס רק לא ע"ד פירש"י כי אם ע"ד פירושו היקר שם · ועכ"פ מוכרח כל אדם תמיד להיות בלתי מבין מאומה אם יאמר בדברי זה ולא כדברי זה ומכ"ש אם לא יאמר כדברי שניהם, וגמרא זו דפסחים היא מן המאמרים אשר הבינותי לפניהם, והם חטפוה ממני וירינו עליה ביניהם איך לבלוע אותה· והמשיג פה משמיט עוד בדברי מלות עקריות למען יתראו יותר כתמוהים, שכתבתי מלת הונא מורה שכל ותבונה בלשון ארמי ובלשון סורי שכל ורוח ושואל רב נחמן לרב הונא מאיזה טעם קורים לך שם שמורה שכל ורוח [לא כמו שהעתיק זה ותבונה] והשיבו בעל השם אני ומושל ברוחי' וקושיותיו אפס ואין · מ"ש כל שמות התנאים והאמוראים הם עצמיים, הנה מלבד כי זה אינו מבורר כלל, ואביי לעד, יעויין שמו, וכן רבי זירא שהוא ר' זעירא בירושלמי, נקרא גם כן ר' קטינא, ושני שמות האלה הוראה אחת להם, ובלי ספק רק כינוי, על תארו דאיניש גולא הוה, (ע' ב"מ פ"ה א' וברש"י ובחד"אג למהרש"א) ועוד בעירובין (י"ג ב') לא ר' מאישה (או ר' מאיר) אלא ר' נהוראי שמו ולמה נקרא שמו ר"מ שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה ולא ר' נהוראי אלא ר' נחמיה ואמרי לה ר"א בן ערך שמו ולמה נקרא נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה, ועוד יש כזה אבל רבי מנחם וורדימוס ובדומה, הנה יתכן גם כן שדברו רק דרך מליצה שאלו איך נזדמן לך שם כזה המורה שכל ורוח, והשיבו אני בעל השם הזה כלומר ראוי לי ולא דרך גאוה ח"ו רק דרך צחות · וגם מושל ברוחי אינו עוד התפארות כ"כ וע' מ"ש לקמן לכד ע"ד ·

שם (סי' י"א) אין להשיב רק להעיר כי הוסיף גם פה בזדון ארבע מלות מנאצות להרשיעני. ובזה לבד ידע לבטות כמדקרות חרב·ואני אין לי רק לבקש ולחנן מהקוראים על העתיד אשר לא אענהו, כי לא יאמינו לו עוד בכל אשר יעתיק מדברי יען מכזב ומשנה הוא בהם, ומשים בפי גידופיו נגד רז"ל · והולך לשיטתו ושב אל קיאו כמו שהוסיף למעלה לד י"ט מלות „דברי הבל" בדברי, כן גם פה (לד כ"ב) יהין לומר עלי כזה „ולא כדברי זה שמפרש „חידוד ופלפול שאין בהם נ"מ לדינא אלא דברים של הבל (חלילה!)" ע"כ ·

שומו

כותב (לד פ"ח) חירופים על אשר רציתי לחשוב שהקינה היא על רב האיי, אף על פי שגם חבירו זה חושב כן · ובכל זה לא יקפיד גם לקחת לעצמו מה שכתבתי במעלת אב"ד נגד החכם, ומחדש עוד ביאור על זה החרוז והוא גם כן פשוט אצלו. תשבץ הוא אצטלא דרבנן · ור' יוסי בן קסמא הכירוהו שהוא רבי רק בלבושיו · ומה הוא אצטלא דרבנן? „כלי גולה עם אמתחת קטנה „תלויה להם מאחוריהם או מלפניהם להניח בהם דברים שונים „הנצרכים לעוברי דרכים, כי הלכו ממקומם לרבותיהם · ויעבץ היה „גדול והיו לו תלמידים רבים" וזה יפה מאד · יעבץ היו לו תלמידים לכן היה לובש כלי גולה הנצרכים לתלמידים עוברי דרכים לרבותיהם? וכן ר' יוסי בן קסמא שהיה רבי, היה ניכר רק במלבושי גולה של התלמידים? והנה הציג לפנינו רבותינו ז"ל הקדמונים מלובשים בבגדי חופש להלל! אל תצחקו קוראים · רואה יקרא, והוא רואה דור דור ומנהיגיו עם מלבושיהם היפים בעיניו מאד · ואם בעבורם אמרו רז"ל על ת"ח שבבבל שהם מצויינים בלבושיהם (שבת קמ"ה ב'), ע"י אמתחת קטנה התלויה לאחוריהם?— ובכה יחטפו איזה מאמר אשר העמדתיו לנס, ואמרתי כי צריך ביאור ונסיתיו לבאר, וידחפוני ממנו הלאה, ויגרמו עצמותיו ויריבו גם ביניהם, וכל אחד מהם יחשוב כי בגורלו עלה הנתח היותר טוב ·

ואוסיף פה דבר קטן נגד פירושי ויהיה גם הוא טרף לשניהם · המשורר ר"ש בן גבירול שהיה חי בימי הר"ח או איזה שנים אחריו, עשה ממש חרוז כזה ונמצא אצלנו האשכנזים בגאולה לשבת שלישי אחר פסח, השב עבודת לבושי תשבץ, תרעתים שמעתים משפחות יעבץ · ומזה נראה שהיה אצלם איזה מאמר רז"ל נודע ומפורסם על ענין זה, שעל ידו היה מובן החרוז בנקל · ואחשוב שהוא סוף המאמר בספרי פ' בהעלתך אשר הבאתי תחלתו במקום הזה בנדפס · והוא על המקרא בדה"א (ב' נ"ה) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים שוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב · ומנין שבניו של יונדב בן רכב הן הן בניו של יתרו, שנאמר המה הקינים הבאים מחמת · מה שכר נטלו על כך, ולבית הרכבים אמר ירמיה כה אמר ה' צבאות וגו' לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל הימים. ר' יהושע אומר גרים נכנסו להיכל? והלא כל ישראל לא נכנסו להיכל? אלא כו' · וי"א מבנותיהם נשואות לכהנים והיו מבני בנותיהם מקריבים על גבי המזבח ע"כ · אם כן היו לבושי תשבץ הכהנים ממש מבית יעבץ · והם קבלו תלמידים · וכן מביא הרד"ק בירמיה (ל"ה) מדרש זה והעיר על יונתן שתרגם עומד לפני משמש קדמי ·

יש לו דרך אחר (לד פ"ה)· חזר הוא הדר והוא מלשון מהדורא קמא וכו' יעו"ש דברים מתוקים — ובכבוד רש"י ז"ל לא הורדתי ח"ו בשום מקום, רק הפעם הזאת נמלטה מעטי מלת מהמורה, ואם קלון הוא זה, הנני מבקש עוד הפעם סליחה מנפשו הטהורה·

(לד י"ט) „הערה למ"ד וז"ל" וכו' פה הרבה המשיג עלילות שוא ושקר, רק להתעות לקוראים למען יחשבו עלי רע לחנם· העתיק לשוני בשינוי והוספת דברים מרים שכתב הוא מעצמו, והוא מוציא דבה על האמוראים ומשים כן בפי, גם משנה כוונתי מהפך להפך· אני כתבתי שם כי בימי אמוראים קדמונים לא למדו רק בארבעה סדרים (ב"מ קי"ד ב') ורק בימי אביי ורבא התחילו ללמוד אפילו מסכת עוקצין כדי להרבות פלפולים והויות (סנהדרין ק"ו ב')· ועל לימוד שיטת קדשים אמרו דרוש וקבל שכר· אכן בימי רב אשי חזרו כבר רובם כפי הנראה לדרכי אמוראים קדמונים ר"ל ללמוד רק סדרים הנהוגים וכו' וכן הגאונים אחרי רב אשי חזרו עוד יותר לדרכי אמוראים קדמונים· ע"כ· ר"ל שעסקו רק בהלכות הנהוגות ורק אותן כתבו· ומבואר מזה כי בימי רב אשי התלו למעט בפלפול כדרך האמוראים הקדמונים, ות"ל מצאתי אח"כ כי כוונתי לדברי הרמב"ן ז"ל אשר הם בענין זה ממש כדברי, ע' לשונו שהעתקתי למעלה (לדף י"א אות ג'), מדברי הריטב"א בשמו לפ"ק דחגיגה המועתקים בכותב לע"י שם, וזה לוקח אבני קלע ומשים אותם בילקוטי ואומר המלאתיך כי לירות יצאת· והוא מעתיק לשוני שכתבתי בימי רב אשי חזרו כבר רובם לדרכי אמוראים הקדמונים (לפלפל בדברי הבל וחידוד!!) כל המוסגר פה הוסיף מדיליה וצועק על זה „כוונתו גלויה כו' והמחודדים למדו בפלפול של הבל, כמו אביי ורבא" הנראה או הנשמע כזאת? והרע לעשות בזה מריעו השונא הגדול, שהוא העתיק את דברי אלה על נכון ע' לקמן לד פ"ז שם· והוספה כזו עושה זה הרואה הראשון עוד לקמן לד כ"א ולד כ"ה, יעו"ש ומה שהעירותי עליו· ועל יתר דבריו פה אין להשיב יעיין הקורא היטב.

(לד כ') „בליקוטי ר"ח פ' ויחי קינת ר"ח על רב האיי כו'· לא היטב בעיניו פירושי, והוא אומר כי אין בחרוז הזה שום דבר זר· וכותב פירושו היקר· ופשוט אצלו כי בית יעבץ נקרא בי"המק ולשכת הגזית· ולובש חשן הוא הכהן הגדול ראש הסנהדרין, ובלי ראיה רק כן רצונו. והר"ח שכתב זאת בפתוס אין ספק שסמך על זה המשיג· ועכ"פ נראה כמסכים אתי בזה, שהחרוזים הקשים של ר"ח המה על מות רב האיי גאון, שכן מתחיל השגתו בפתוס קינת ר"ח על רב האיי ואינו מדבר עוד מזה· לא כן רעהו השני הוא

כותב

מתעלם מכל דברי, רק רושם בקילור בהערה, שכתבתי כי עכ"פ עיקר החשבון צודק! אך חידש עתה שכבר קדמני המפרש לס' אמונות ודיעות מאמר ז' פ"ב בכל הדברים · ואבקש לקורא שיעיין שם ויראה אם ימצא חשבון ברור על חיי רב סעדיה, ואם ידע המפרש להגיה ביוחסין ולבאר מאמר כלל שני דרב סעדיה אשר טעה בו גם הגאון בעל ס"הד · ושם במפרש כתוב והיה ראש ישיבה במורה ב' שנים וכ"ל והיה ר"י בסורא י"ב שנים · ע"כ · והנך רואה איך טעה עוד באותם שקדמו לו לחשוב שני הגאונות של רב סעדיה י"ב שנים, אף על פי שכתב בעצמו מקודם שנתקבל לנשיא בשנת תרפ"ז ומת בשנת תש"ב · ועוד על מה שחילקתי בין בת לדור ואמרתי שלחנם דחק המפרש כתב זה המשיג ,,תמיה נשגבה לי כי באמת כל דבריו שם בעניין בת ודור הן ,,הן דברי המפר' בעצמם" יעיין נא הקור' שם אם לא נשאר נבוך בענין זה של בת ודור ולא חילק ביניהם, ומה חטאתי במלות שכתבתי ,,כי לחנם דחק", שבאמת יש חילוק·והמשיג הזה מנקר את העינים להראות מה שאינו, ועשה את שאינו ישנו · — הארכתי בכל זה יותר מדאי רק למען יכיר הקורא יותר ויותר דרך שלשת האנשים האלה בעלילותם ובפחזותם להוריד כבוד כל איש, ולהשפיל יקר המחקר והכתב, כי הכל יעשה בפיהם לאשפה ולעפר, וכל זה לחנם ועל לא דבר.

ועוד משיג עלי בהערה, כי נמצא עוד כל חשבוני בס' שבילי עולם ח"ב דף מ"ד א', ומוסיף חירופים, ולא אשיב עליהם רק על גוף הדבר · בכורי העתים אשר בו תולדת רב סעדיה יצא לאור כמו חצי שנה קודם ס' שבילי עולם, אף על פי שכתוב בשניהם בשער מספר העמים **1828**, מ"מ בכ"הע לשנת תקפ"ט יצא איזה חדשים לפני ר"ה שנת תקפ"ט כמנהג וס' שבילי עולם אחר זמנו כמה חדשים אחר ר"ה של שנת תקפ"ט · ומלבד זה יעיין הקורא בשבילי עולם וימצא שם רק מבוכה בענין הזה ולא בירור· עוד משיג בסימן זה על מ"ש בהערה ל' לתולדות רב סעדיה שפירוש על ס' יצירה אשר לפנינו אינו ממנו, שכבר נמצא כן בס' מצרף לחכמה. הנה באמת לא נמצא ס' זה באוצרי רק לעתים היה שאול אתי על איזה ימים. ואם ראיתי בו כן פעם, אולי שכחתי · ולא הרבתי בזה תפארתי באשר לקחתי לי הערה כזאת·

(כד י"ח)· ,,תולדות הר"ח הערה י' וה"ל" כו' על הנאצות לא אשיב · רק אעיר לקורא שיראה היטב כל ראיותי על חדשי כלה שהיו אדר ואלול לא ניסן ותשרי, והגה קטנה של זה המשיג שהיא לדעתו נכונה ונעימה וברה כחמה, שבמקרה קרה שבוש דומה ברש"י (ב"מ פ"ו א')ובר שב"ם (ב"ב קנ"ז ב'), ובמקום בניסן ותשרי צ"ל לניסן ותשרי, ואז יהיה הכל על נכון · אמנם ריעו השני

„נכחד תחת לשוני ואני אחשוב זה לנמנע-אך ימחול לדקדק ולשאול ואודה תיכף
„על מה ששגיתי · אולם אם יש בהן ע"ד השגה זו בתחלת תולדות רבינו
„סעדיה לא אדאג. והנהו מוסיף והולך תכ"ד בדברי אונאה, „„„כמה
קלושה ראיה זו""" „„כמה יש בה מן השערה אשר אינה ראויה להביאה
על ספר"" „„וכהנדוף עשן תנדוף ואיננה""" והנה אני לא יריתי רק הוא·
„ועתה נראה אם לא העלה עשן ואבק לחנם · מלות בימי הגאון אבינו
„יפורשו בלי ספק רק על ימי הגאונות של אביו, כי לפי מספר השנים של
„הגאונות חשבו הזמנים· וכן הכוונה במ"ש רש"ג (יוחסין קי"ח רע"א) ותקנו
„בימיו ר"ל בימי הגאונות של מר רבא · ועוד שם ובימיו היה בסורא כו' ·
„ועוד שם וביומיה סליק רב אחא לא"י דמר רב נטרוי שמעיה הוה ובד
„אדברינהו נשיאה עליהו סליק להתם. ואם יאמר אדם בימי האיש הזה
„נעשה כך וכך עוד לא בירר דבריו היטב, אם היה זה מאריך ימים, רק
„בימיו ר"ל בימים שנודע בתבל ע"י משמרתו · וכן כל בימיו שבמקרא · וכל
„ימיו הנכתב אצל מלך · לדוגמא כל ימיו (של יאשיהו) לא סרו מאחרי ה',
„והנה לפני מלכו חטאו עוד · עוד אשמעהו מתלונן שראיות האלה אינן
„מכריעות · יחכה נא מעט וימלא הכרס · כפי אחשוב מספיקים אחר
„הראיות לברר עכ"פ היטב זמן מות רב סעדיה בשנת תש"ב, ואז היה כבר
„רב שרירא גדול בשנים, שהרי בשנת תשנ"ח הסיר כבר עצמו מגאונות מרוב
„זקנתו, ואם כן נפטר רב סעדיה יותר בימיו של רב שרירא מבימיו של רב
„חנינא אביו · ואם נאמר שרצה לברר הזמן היטב הלא בלבל אותו עוד
„יותר, שבעת אשר כתב רב שרירא אגרתו (תשמ"ז) היה הספק רק בחצי
„שנים של רב שרירא ואילו בימי אביו הספק הוא על כל ימיו של אביו · יותר
„מזה ולטעמיך, שראייתי איננה ראיה והנוסחא רי"ג קיימת ולא רנ"ג,
„יקשה עוד יותר שאז היה חי עוד אבי אביו של רב שרירא, והיה זה ד' שנים
„לפני היותו לגאון, ולפי"ז דעדיפא מיניה הו"ל למימר בימי הגאון אבי
„אבינו · מה תאמר לזה? אלא ודאי שהכוונה בימי הגאון אבינו בימי הגאונות
„שלו ונוסחת רנ"ג היא העקרית. אכן התאוה להשיג גדלה אצלכם כ"כ,
„ עד שאם רק נראה לאחד מכם מרחוק כברק קטן של השגה, כהרף עין תהי
„לו לאש להבה, ומכה בתוף ותקע בשופר ויתמרמר נקול, והרעש הולך
„וגדל, והגוזמות תרבנה מרגע לרגע · אשאל למה זה ועל מה זה? למה
„תריבו עלי כלכם ומה עונג מצאת' בהשגות עלי? אני אינני בבואה דבבואה
„של הרמב"ם ז"ל, ולא אחד בכם כראב"ד ז"ל · ובכל זאת חזקו עלי
„דבריכם" ע"כ · ומה יענה עתה זה המשיג בדפוס על תשובתי? הוא
מתעלם

מה שטעה וחשב כי מצורע טעון הזיות ג' וז' וכותב לו לפי תומו כאילו ידע זאת מעצמו שמצורע מוחלט או מוסגר צריך ז' והזיה. וגם מעלים עיקר תירוצי שכתבתי ויותר נכון עוד לומר כי לא הראה עוד כו', מפני שלא היה לו על זה מה להשיב. אולם גם על תירוצי הראשון שכתבתי בלשון אפשר השגתו בדויה ובטלה ולא נעלם ממני מקרא הכתוב בענין, שהרי רפואת הדבלת היתה לפני שאלת האות. ומ"ש זה המשיג והיה זה אות שבעולם אליו צוה לקחת דבלת, המקרא יוכיח כזבו על פניו, שהאות היה נטית הצל. ולפני שאלת זה האות וקיומו כתוב ויאמר ישעיהו קחו דבלת תאנים (מ"ב כ' ז' ח'), וכתב שם הרד"ק ז"ל שאל אות וכו' ואף על פי שראה שנתרפא השחין לא חשב שנתרפא עד שיתחזק ויוכל לעלות בית ה' כי אפשר לשוב השחין עדיין או שלא סר החולי ממנו ע"כ. ואף על פי שבישעי' (ל"ח) נראה הדבר כמסופק, הנה כתב שם גם כן הרד"ק, ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים זה הפסוק אינו מהמכתב [של חזקיה] ולא מצאתי להם טעם למה נכתבו הנה אחר המכתב כי משפטם למעלה אחר וגנותי על העיר הזאת [לפני שאלת האות] וכן הם בס' מלכים ע"כ. ואע"פ שלא משמע כן מדברי רש"י ז"ל. ואולי יש לכוון בדבריו כן.

(לד י"ז סי' א') כל מאמר זה נשתבש בדפוס של הרואים, שכיתוב שלש פעמים רנ"ג במקום רי"ג וגם חסרים דברים בהעתקת דברי, ואעתיק דבריו אלי, רק אותם המתוקנים שם ויתרם יעיין הקורא פה בדפוס. וז"ל. „בתולדות רבי' סעדיה הערה א' כתב וז"ל. וגם בלא זה ע"כ שאתי „החשבונות רי"ג גם רנ"ד משובשים הם כו' אם כן בשנת רי"ג לא היה עוד „אביו לגאון ובשנת רנ"ד מת כבר כו' ועולה יפה מ"ש דשכיב ר"ם בימי הגאון „אבינו כו'. כמה קלושה ראיה זו כו' ויוכל הטוען לומר אולי מת ר"ם שנת „רי"ג ובכל זאת בן יכבד אב וקורא את אביו בשם הנכבד גאון אחרי אשר „הוקם אחרי זאת לגאון. וכהנדוף עשן תנדוף ראיה זאת ואיננה" ע"כ. ואני השיבותי לו כזה. „לענין החשבונות. הנה אני דקדקתי תמיד היטב. האמנם „אדם אנכי. ובעלי החשבון בבתי המסחר ידקדקו גם כן מאד מאד, ובכל זה „לא יצאו נקיים מטעות. ומי יודע כמה נוספו עוד אצל חשבונות שלי בדפוס. „ובכל זה עד כה לא הראוני רק מבוכה אחת במדומה שהיא בהערה מ"ו „לתולדות רבינו נתן, שכתבתי והיה רבינו נתן בעת פטירתו יותר ממאה „שנים, והחשבון יעלה רק ליותר משמונים שנים. ואם ידע יותר מבוכות „יוכל לשלוח, וחסרון פנאי אין הצטדקות לפניו, כי דקדוק החשבונות „הוא היותר עקרי בחקירת קדמוניות. וכתב כי לפעמים יותר משש שנה

דקל — והוא כותב פירוש אחר וזה אין דבר · ואף מה שהוא מגאן ומגדף כמנהגו, גם כן אין דבר · אך על שאלתו אחת אעיר, „למה דריש תקוה „דוקא פשתן ולא שני האמור בקרא״ ? כאילו היה השני מחזק מאומה הוראת תקוה המחוברת רק לחוט ובאמת הוא רק מלשון קו ונמצא גם בלי שני · ימי קלו מני ארג ויכלו באפס תקוה (איוב ז׳) ויסע כעץ תקותי (שם י״ט), וכלי פשתן היו מצויים אצלם, ולכן אחז הדרש עליהם ; והם ארוגים מקוים ·

(צד ט״ז) „בהקדמתו לספרו שארית יהודה ז״ל, ובעת צרעתו לא היה „יכול (חזקיה) לבא לבית ה׳, מפני שמצורע אסור לבא לבי״המק והנביא „אמר לו ביום השלישי תעלה בית ה׳ · עכ״ד · טעה ונעלם ממנו שמצורע „מוחלט או מוסגר צריך שבעה והזיה בדם צפור וכו׳ אמנם באמת לא היה „יכול לילך מפני חליו״ וכו׳ · ובהערה לצד י״ז „ומה שהשיב לי זה הרב „דילמא כבר עברו ד׳ ימים בטהרה וכו׳, נעלם ממנו המקרא קחו דבלת „וכו׳ והיה זה אות שבעולם חליו כוה לקחת דבלת״ כו׳ · ע״כ · כמה הכחשות והעלמות ורמיות · הוא כתב לי וז״ל בהקדמתו לשארית יהודה כתב ובעת צרעתו לא היה יכול לבא לבי״המק גם מפני חליו, גם מפני שמצורע אסור לבא לבי״המק לדעתי טעה בדבר ונעלם ממנו שמצורע טעון הזיה שלישי ושביעי ואיך אמר לו הנביא ביום השלישי תעלה בית ה׳ ? אלא נראה לי שטעם הראשון עיקר כי לא היה יכול לילך רק מפני חליו אולם מפני צרעתו היה מותר כו׳ (כמו שהדפים עתה)· ואני השיבותי לו כזה · לא כן רק טמא מת צריך הזיה ג׳ וז׳ ומצורע צריך שתי טבילות הא׳ בטהרה ראשונה והב׳ אחר ז׳ ימים, וגם המוסגר צריך לו כן · ומלבד שהיה אפשר כי דבר עמו הנביא ג׳ ימים לפני הטבילה השניה, והיה האות כי ביום השלישי אשר יהיה יום מלאת לו ז׳ ימים יקום גם מחליו, למען יוכל לעלות בית ה׳, והיה מוסגר ולא מוחלט, הרי יותר נכון עוד לומר כי לא הראה עוד הנגע לכהן, וממתינים לחתן ז׳ ימים וכן ברגל לכל אדם (יעויין מו״ק ז׳ ב׳) ולרבא אליבי׳ דרבי ממתינים אפילו לדבר הרשות, ומכ״ש מלך אשר כמה דברי מלות של העם עליו, ומכ״ש כשהוא חולה בלא זה· אך עכ״פ אסור לבא בית ה׳ בטרם הראה את נגעו· והנביא הבטיח לו כי ירפא ביום השלישי מחליו ומנגעו ויעלה בית ה׳ ע״כ ·

ויראה נא הקורא איך דילג עתה בהשגתו קצת מדברי הנדפסים ואשר העתיקם עוד נכתבו אלי, למען יקחם עתה לעצמו, כי זה הטעם שכתב בעת שלא היה יכול לילך מפני חליו חשבתי גם אני לעיקר והוא הראשון אצלי, רק הוספתי כלאחר יד גם מפני שמצורע כו׳· ועוד מעלים עתה

מה

שם כי אם למד׳ חוץ מהמפרש אשר יש בין מקום שמפורש על אמורא תניי תמן ר״ל הוא שנה שם, ובין תניי תמן סתם. ועוד נראה שגם רב ששת תנא רק ברייתא הקודמת לו. ואם כן גם תניי תמן זה כמו הרבה מחביריו, שפירושו תניא התם ר״ל בענין אחר. ומלבד כל זה לענין גוף הדבר ששנו בריתות בבבל, אין פה ראיה מאומה שכבר אמרנו והראינו איך האמוראים שנו בלי ספק בריתות בבבל וגם אספו שם בריתות מימות לוי ורב ושמואל — אמנם ראוי לעורר כאן על דבר חידוש כי יש תמן אמרין בירושלמי והכוונה למה שפלפלו בבבל, ונמצא הפלפול לבנינו בבבלי במקומו. והוא (פ״ד דגיטין ה״ה ומתוקנת הנוסחא פ״י דשביעית) הלל תיקן פרוזבול והלל מתקין על דבר תורה כו׳ תמן אמרין אפילו כמ״ד מעשרות ד״ת מודה בשמיטה שהיא מדבריהם דתני וזה דבר השמיטה שמוט רבי אומר שני שמיטין הללו שמיטה ויובל בשעה שהיובל נוהג שמיטה נוהגת דבר תורה, פסקו יובלות שמיטה נוהגת מדבריהן ע״כ. והכוונה של תמן אמרין בבבל והאומר שם הוא אביי. ע׳ בבבלי שם (גיטין ל״ו סע״א). ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית והתקין הלל דלא משמטא. אמר אביי בשביעית בז״הז ורבי היא דתניא רבי אומר וזה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים בזמן שאתה משמט קרקע וכו׳. ע׳ רש״י שפירש שמיטת קרקע לחרישה ולזריעה ומביא בשם תלמידי רבינו יצחק הלוי את הירושלמי הזה לראיה דאינו נוהג שמיטת קרקע לחרישה אלא בזמן שהיובל נוהג. ורבינו תם בתוס׳ מקשה על פירש״י דהיה לו להביא בריתא דירושלמי ומפרש הוא שמיטת קרקע היינו יובל שהשדות חוזרות ושמיטת כספים היינו שביעית והכי קאמר בזמן שאתה משמט יובל אתה משמט שביעית כי ההיא דירושלמי ע״כ. וכלם במחילה מכבודם לא השגיחו על מלות תמן אמרין בירושלמי, והרי זה ממש להפך שהירושלמי מביא מה דאמר אביי בבבלי, רק בלשון יותר מבואר שבמקום שמיטת קרקע נמצא שם יובל. אך קושית הש״ס מי איכא מידי והתירוץ, הוא הוא. וזה דבר נפלא כי שמעו בא״י מה שנאמר בישיבת פומבדיתא אשר שם אביי — אך עכ״פ יראה הרב מה נשאר לו משתי בריתות בבליות אשר מנא, ויהיו בעיניו כמוצא שלל רב. נשוב להשגות הראשון מהרואים.

(לד ט״ו). לא הוטב בעיניו פירושי על דרשת רב לתת לכם אחרית ותקוה אילו דקלים ובלי פשתן שהכוונה תקות חוט השני, ואחרית על דקלים שמועילים לתחתוניות, והוספתי ואין זה זר בדרך דרש. והעלים מה שהוספתי שם עוד בסמיך שיתכן גם כן אחרית מלשון חרותא והיא חריות של דקל

אמרו (אז) כל מה שירצה יעשה · אמר רבי שמעון הנשיא על ידי היה מעשה כו'· יהיה איך שיהיה הבריתא הזאת מאוחרת היא ומזמן שהיה לימוד התלמוד מצוי בבבל ומורגל, והיו שם כבר מחברי בריתות ·

נבא לבריתא השניה · הנה מתחלה לא השגיח הרב הזה על דבר פשוט, כי תניי תמן בירושלמי לא יורה על מקום אחר בארץ לבד, רק ביותר על ענין אחר וסוגיא אחרת, כמו תנן התם הבא לרוב מאד בתלמוד בבלי, שפירושו על משנה הנשנית במקום אחר לא בבבל, או בא"י, רק לא במקום הזה וסוגיא הזו שהוא עוסק בה, ולפעמים אפילו אם נשנית באותו הפרק רק לא באותה משנה כמו (מכות ט"ז א') תנן התם הנוטל אם על הבנים, והיא לקמן (שם י"ז א')· ובירושלמי בא גם כן לרוב מאד במקום תנן התם שבבבלי, תמן תנינן, ולדוגמא תיכף (פ"א דברכות) כיי דתנינן תמן השדרה והגלגולת, והוא (אהלות ב' ו') · ושם בסמוך כיי דתנינן תמן ר"ש אומר כל הספיחין מותרין והיא (שביעית ט' א'). ועוד בירושל' רפ"ג דיבמות תמן תנינן שומרת יבם שקידש כו' והיא (שם פ"ד ה"ח) · וכן אצל מתניתא פליגא על רב, מתרץ תמן ר"ל במתניתא, הוחזקה א"א הכא לא (ספ"ב) · ואף אצל מאמר אמורא נמצא כן · רבי אבא מרי בעי, תמן א"ר חזקיה רבי אבוה בשם ר' אלעזר וכו' (שם רפ"ו דסוטה)· וכל אלה האמוראים היו בא"י · וגם על מקרא כתוב, נמצא, תמן כתיב ולו תהיה לאשה (שם רפ"ה דיבמות) ובלי ספק לא יאמר הרב הזה ח"ו על המקרא הזה כי מבבל הוא. ולכן הנקל היה לו לפרש תניי תמן (בריש ב"מ) כמו התם תניא ר"ל בבריתא אחרת לא במסכתא זו או בפרק זה, אף על פי שמלת תמן מורה גם על בבל. והרי זה ממש ע"ד שהביא ידידו הרואה הראשון בהשגותיו גם כן עלי בענין זה (כד י"א) דרבא למד משניות של ירושלמי (?) ממה שקורא (גיטין ס"ה ב') לתנא דמתניתין תנא דידן · ובאילו חלקו הגורל ביניהם · זה לקח לו תנא של משנה אשר נדבר ממנה בסוגיא שעליה ונקרא תנא דידן, והוא קראהו בעבור כן תנא ממשניות של ירושלמי, וזה לקח לו תנא מבריתא של סוגי' אחרת ונקרא תנא דתמן והוא קראהו תנא מבריתות של בבל · ואולי הוטעה זה הרב מאיזה מקומות שפירשם כן הרב בעל קרבן עדה · כמו (יבמות פרק י' סוף הלכה א') אמר רב יודן אתייא כרבנן דתמן דא"ר הילא ותניי תמן כו' ברם כרבנן דהכא. ופי' בק"ע רבנן דתמן דבבל, אמנם גם שם קרוב מאוד שהפירוש רק רבנן של סוגיא אחרת, כי מההפרש אשר יש בין מקום שמבואר רבנן דתמן ובין תניי תמן סתם, הוא כמו תמן תנינן או התם תניא · ועוד (שם פ"ב ה"ב) ר' זעירא בשם ב שבת תניי תמן דברי ר"ש שתיהן אסורות · ואף על פי שרב שבת בבלי הי ר' זעירא לימד בא"י ולא יביאו בירושלמי בשמו מה ששנה בעודו בבבל גם לא לימד

הוא. ב) כי לא היה נקרא ראש גולה בשום זמן בשם רבי, רק פעם בלי שם כינוי ופעם בכנוי מר, לבד מהכלל הנודע (סדר תנאים ואמוראים וערוך ע' אביי) כל רב מבבל וכל רבי מא"י. ג) שם הנשיא לא ניתן לראש גולה בתלמוד, בעת נמצא עוד נשיא בא"י, רק בזמן מאוחר בימי הגאונים, ואחר כך מצאנו לפעמים דרך מליצה הכנוי נשיאה, בעת שלא היה עוד נשיא בא"י. ומה שמצינו (מו"ק כ"ב סע"ב) נשיאה שכיב כו', הנה עוד בספק אם אין הכוונה על נשיא שבא"י וגם יש חילוק בין נשיאה לסתם נשיא. ואם כן כל שלש המלות, רבי, שמעון, הנשיא, לא יאותו לראש גולה מבבל, וכלם ישיבו אותנו בהכרח עם התנא הזה לארצנו הקדושה. ונאמר כי הוא באמת רבי שמעון ברבי, ולכן בא על נכון בסדר אחר אביו. והשאלה הרי היה רק חכם ולא נשיא, נראה שכבר נתקשה בה הש"ס התם ולהכי איבעיא ליה אם משמיה דנשיא קאמר, ואי לאו הכי היכי סלקא אדעתיה לדחוקיה נפשיה בפירוש כנוי זה. אולם הקרוב בעינינו מאד למשפט בעיא זו, דכינוי הנשיא מוסב על ר"ש בעצמו, ואף על פי שלא היה רק אחי הנשיא, מכל מקום מפני שהיה גם הוא חכם ומורה ותופש ישיבה וגם בן ואחי הנשיא ומשלשלת גדולה של נשיאים, קרי ליה גם כן בשם הכבוד נשיא. וזכר לזה באגרת ר' אברהם בן הרמב"ם (סוף אגרות הרמב"ם) וז"ל אבל אלו זרע אדונינו דוד ע"ה אין אנו קוראים אותם נשיאים מפני שכלם ראשי גליות אלא הואיל והם מזרע המלוכה והמלך נשיא, נקראו נשיאים, כמו שיאמרו היום בלשון הישמעאלים, למי שהוא בן שר או ממשפחת השררה, שר, ואע"פי שלא נתמנה מימיו על שום מנוי, קוראין לו ריי"ס כלומר בשם אביו ע"כ. ואחר אשר בררנו כפי דעתנו כי ר"ש זה הוא בן רבי ומא"י, ואם כן כל החכמים המוזכרים בבריתא זו הם מאחרוני התנאים ומא"י, ומ"ש הרב הזה כי ר' נתן היה מבבל, אין ענינו לכאן כלל כי במקום שנזכר סמוך לרבי אין ספק כי היה אז בא"י. מעתה ניגשה לנו פירש"י על וכאן אמרו, בבבל, מסופק מאד, שצ"ל לפי"ז שהשונה בריתא זו היה בבבל ואחרי ר"ש ברבי, ולמה הכנים אפוא חכמי בבל בין רבי ובין ר"ש בנו שהיו שניהם בא"י. ולע"ד אחרי בקשת הסליחה מרש"י ז"ל, יתכן יותר לאמר שתנא דברייתא זו היה מא"י, רק בישיבה אחרת שלא במקום ר' יהודה הנשיא אשר היה סוף ימיו בצפורי, והתנא היה דר בטבריה וכדומה, ושם היה מקום רבי יהודה נשיאה בן ר' גמליאל ברבי, וקרוב שגם מקום רבי שמעון ברבי שם. וזהו, רבי יהודה הנשיא אומר מצוה לקיים דברי המת, וחכמים שהיו במקום ר' יהודה הנשיא אומרים יחלוקו. וכאן (בטבריה)

אמרו

וכל זה עדיין נגד דברי בתולדות ר' נתן הערה ל"ב אף על פי שהרב הזה איננו מביאם, וגם נעתקים ג"כ דברי רב שרירא עם התיקון במקום מלת דבבא [צ"ל דבבל] וגם הראיתי שבבל מגמת רש"ג ליחס לישיבות בבל קדימה רבה בשנים מדורות עולמים, היה קשה לו למצוא ראיה נכונה על זה· וההפך נראה לעין בתלמוד, שלפני אבוה דשמואל ולוי לא נמצא חכם מצויין בארץ בבל, ועיקר לימוד תורה שבע"פ נתפשט שם רק ע"י רב שירד מא"י לבבל, ·ותלמידיו עם תלמידי שמואל הם הרבו והגדילו לימוד זה וכו'· והרב הכותב הזה הביא עזר לדברי רש"ג ע"י שתי בריתות בבליות שמלא· ויש כאן טעיות והטעאות· אך מתחלה נאמר שגם אילו נשנו בבבל הבריתות ההן, הלא גם כפי דברי, התחלת לימוד התלמוד מזמן אבוה דשמואל ורב ולוי, ולוי נודע לשונה בריתות (קדושין ע"ו ב',ב"מ מ"ח סע"א, בכורות י"ד סע"ב, וירושלמי סוף פרק ה' דבבא קמא) וכן רב (שם פ"ב דכתובות ריש ה"ד) וכן שמואל (ברכות כ' א' רש"י ד"ה בתליסר, כגון משנת רבי ורבי חייא ומשנת בר קפרא ולוי ותנא דבי שמואל ע"כ· וזה האחרון נמצא בילה כ"ט סע"א ע"ש ברש"י)· והנה הבריתא הראשונה שהביא זה הרב בהכרח כי נשנית אחר רבי, אשר שמו נזכר בה אף על פי שהעלימו הרב הזה· וכן היינו אומרים על הבריתא השניה אילו היה מבורר מקורה בבבל· אך על זה נחקור עוד· ונשים עין על הראשונה· ואיננה פלוגתת רבי נתן ורבי יעקב לבד כאשר מיהר זה הרב, והם לא נחלקו רק עליהם בזה המחלוקת, והכי איתא התם (ספ"ק דגיטין) תניא הולך מנה לפלוני והלך וביקשו ולא מצאו יחזרו למשלח, מת המשלח, ר' נתן ורבי יעקב אמרו יחזרו ליורשי משלח. וי"א ליורשי מי שנשתלחו לו· ר' יהודה הנשיא אמר משום ר' יעקב שאמר משום ר"מ מצוה לקיים דברי המת וחכמים אומרים יחלוקו· וכאן אמרו כל מה שירצה שליח יעשה, אמר רבי שמעון הנשיא על ידי היה מעשה ואמרו יחזרו ליורשי משלח ע"כ· הנה רוב החולקים פה נודעים לחכמי א"י מאחרוני התנאים· ר' נתן בימי רבי ובימי אביו, ואחריו ר' יהודה הנשיא והוא רבי, משום רבי יעקב משום רבי מאיר, ותלמיד ר"מ הוא גם כן בימי רבי· ואחריו רבי שמעון הנשיא, והוא עכ"פ מאוחר מרבי יהודה הנשיא, אם כן הוא מזמן לוי ורב ושמואל ואז נשנה הבריתא, ואז העיר השונה וכאן אמרו וכו'. אולם נולד לנו עתה עוד ספק כי זה הרב רוצה לעשות לר' שמעון זה בבלי, מטעם כי ר"ש ברבי היה רק חכם ולא נשיא· אמנם: א) הרי גם בבבל נודעים שמות כל ראשי גליות על הסדר בסדר עולם זוטא, ולא תמצא בכולם מראש ועד סוף אחד ששמו שמעון· אך מה שירחיק עוד יותר סברתו

הוא

היא מזכרת עון · והקטיר הכהן את אזכרתה וכפר עליך וטהרת — ואם בן אדם הוא, ויתנחם, פתך ותפת · אוי לך כי נלכדת! — עתה טוב שכב דומם · סגור פתחי פיך · אל ינועו שפתיך · הס! השבעתי אתכם אם תעירו ואם תעוררו אותו עד שיחפץ אהבת כלולות, ואז ייטב לבו ולא יוסיף לדאבה עוד · · —

· · · · ·

רגע זו בא לנגד עיני דברי הרב השנון המשכיל בעל אגרת בקורת בענין זה של לימוד התורה בבבל לפני זמן ביאת רב לשם, והוא גם כן מתנגד לדעתי אף על פי שאיננו מזכיר את דברי רק ברומז אליהם · וז"ל (דף ד' ע"ד) ,,אכן צריך שתדע כי גם אצל הבבליים היו נמצאות בריתות קדומות,
,,אף על פי שלא מצינו אצלם תורה רק מכי אתא רב לבבל. וע' תשובת רש"ג
,,נדפסת ביוחסין וז"ל ורבנן דבבא [צ"ל דבבל] דהוו קמי רבנן הוו להו
,,מתניתא דהא הות בהו תורה מרובה כו' עד משנת ר' נתן בא"י עכ"ל · ואני
,,אביא בכאן ב' בריתות בבליות נזכרות בש"ס בבלי וירושלמי, ומזה ראיה
,,עצומה לדברי הגאון רש"ג, (גיטין י"ד ב') הולך מנה לפלוני כו' הוא
,,פלוגתת ר' נתן ור' יעקב, ונאמר שמה בברייתא, וכאן אמרו, פירש"י
,,בבבל · ראינו בש"ם בריתא בבלית זר"נ נזכר שמה מאשר היה מבבל, ונקרא
,,ר"נ הבבלי שעלה מבבל לא"י · ובעוד שהיה בבבל חיבר בריתות שמה ·
,,ועכ"כ צ"ל דבריתא זאת בבלית היא שהרי חקרו שמה בש"ם גיטין ספ"ק,
,,ר"ש נשיא הוא או מששמיה דנשיא קאמר · ובע"כ נשיא דבבל קאמר, דלא
,,נמצא בדורו של ר"נ הבבלי נשיא בא"י ששמו ר"ש, רק ר"ש אביו של רבינו
,,הקדוש אשר ידוע ענינו עם ר"מ ור"נ סוף הוריות, הנה אין מכונה בשום
,,פעם בשם ר"ש הנשיא רק רשב"ג, ורבי שמעון בנו של רבינו הקדוש לא
,,היה רק חכם ולא נשיא כמו דאמרינן פ' הנושא בלואות רבי כו' אלא ודאי
,,כוונת הש"ם ספ"ק דגיטין על נשיא מבבל, כי נמצאו שמה מאז ראשי
,,גליות · עוד אמרו בירושלמי ריש ב"מ תניא תמן, אשה שהיתה רכובה על
,,גבי בהמה, ותמן דירושלמי היינו בבל · ע' ירושלמי פ"ק דר"ה תמן חשון
,,ועבדין צומא רבא תרין יומין, וע' ירושלמי פרק קמא דמכות רבנן דתמן ·
,,ולהפך הבבלי קורא לא"י תמן ע' בילה ד' ב' שלחו מתם וכן סוף הוריות
,,ובמקומות הרבה, הרי שמביא הירושלמי תניא תמן והיינו בריתא בבלית,
,,ונמצא גם בבבלי (קדושין ס"ה ב') מתיב ר"א שניס שבאו ממד"הי זה אומר
,,את אשתי כו', כל ענין הבריתא הנזכרת ירוש' ריש ב"מ בשם בריתא דתמן
,,רק בשינוי לשון קצת" ע"כ.

וכל

והעתקתי מה שכתבתי על זה בביאור עוד לפני תשע שנים בתולדות רבינו נסים (הערה ט"ז)· אכן אין ספק אצלי כי הערה זו הוסיף זה המלפלף, אחרי התימו דבתו הרעה, ולקח לו דברים מאגרת כתבתי לאדם גדול על דבר פתק — אויל הלזה אשר לא הדפים עוד אז, והבאתי שם גם דברי המהרש"א ז"ל· וגנב זה גם איזה מלות ממכתבי, הנראות למוזרות בילקוט עניו. ואראה עוד לבור ריק הלזה, כי מה שפירשתי הויות דאביי ורבא דבר קטן, ר"ל פלפולים שאין בהם נ"מ לדינא והוא רק כנגד משנה תלמוד והלכות שאמר למעלה, נמלא בדברי הריטב"א (לסוכה כ"ח א') וז"ל פירוש דבר קטן הוא לגבי מעשה מרכבה, ולגבי הא נמי לא קרי דבר קטן לתלמוד, שהרי קדמו לכלם שלא הניח מקרא משנה ותלמוד והלכות והגדות, והם יתד שהכל תלוי בו, אלא הויות דאביי ורבא הם קושיות ותירוצין וספיקות שלהם, שלא נתבררו להם מפני שלא ירדו לעומקו של תלמוד בחכמים הראשונים. ולפי שהיה זה מחסרון ידיעה קרי ליה דבר קטן בחכמת המשנה, אבל גדול הוא מכל שאר חכמת העמים· וזה הפי' אמת ונכון לכל המאמין· ולא כמו שפירשו אחרים האלקים יכפר ע"כ· והכ"מ (רפ"ה מיסודי התורה) העתיק ממנו רק סוף הדברים· ועוד מוסיף בע"י בשם הריטב"א (על ב"ב קל"ד א') קרי ליה דבר קטן לפי שהם פלפולים וחדודים שהיו אומרים, לפי שלא ירדו לסוף דעתם של תנאים; ור"י בן זכאי מרוב חכמתו היה אומר כל מה שיכול שום אדם לפלפל ולדקדק על דברי התנאים עכ"ל· והרי זה ממש כמו שכתבתי בע"ה מבלי ראות עוד אלה הדברים — ואשר יזכה מעט זה הבחור הנמהר, הוא חום הבחרות הבוער עוד בקרבו, וחשב כי בעבור מגלה זו אשר כתב, יבקשו לו נערות רבות, ואשר תיטב בעיניו תהיה לו למנה· בחור הוא גדול הוא, הגיע לפרקו, יבנה ביתו בקרוב, אולי ינוחו רשפי חמדתו, ולא יבעיר עוד שדה או כרם· ונכון ומושכל מה שהוסיף הרב החכם הנכבד רמ"ל במערכי לשון, על מלת שדך שאלל זווג· וז"ל. לפי שאחר הקישור נחה שקטה תאות נפש וחוזק התשוקה נקרא כן מערך הראשון עכ"ל· ור"ל שבערך שדך הראשון הביא הערוך עד שוב אף אחיך תרגום ירושלמי עד זמן דתשדך ע"כ· כ"ל עד אשר תשוב חמת אחיך ת"י עד די תשדוך ריתחא דאחיך· נוחילה נא גם בנער משולא הלזה, עת תשקוט תאות נפשו ותקם לדממה סערת תשוקתו, ישיב חמתו מהשחית· בעידנא די ישדך ליה עולמתא דחזיא ליה, תשדוך ריתחיה, ויתיב רוגזיה מלחבלא — ועתה אם לבך לב רגז השיתך בי, ירח מנחת בכורים· אביב חלדך קלוי באש ילדותך, וסר כחך וחלית והיית כאחד האדם· מנחת קנאות

היא

ונאלמה, נושם ואין קולו נשמע. אמרתי לא אזכרנו ולא אדבר בשמו. ונשאתי עליו המשל הזה, אשר ספרו הערביאים. פעם בא איש שפל ונבזה אל המשורר הומירוס ויאמר לו: הנה מהלל לא יאות לי, אך לעג עלי בשיריך ובזה יזכר שמי בין החיים. וימאן המשורר. ויאמר האיש אליו אלכה אל גדולי היונים ואספרה להם כי רפה כח אתה לעשות כן בשיר. ומבלי השיב דבר ענהו המשורר ברגע. שמעתי כי באי קיפרוס רצה כלב ללחום עם אריה. ויתאפק האריה מהעיר עליו חמתו. ויאמר הכלב אלכה אל החיות ואודיעם כי רפה כח אתה. טוב לי, ענה האריה כי יבזוני החיות על לא חפצתי ללחום עמך, מאשר אגאל כפי בדמך המגואל (אבו אלפראג בסיפוריו ממשפחות המושלים, יעו"ש אצל יותם השופט.) הן אמנם רחקה נפשי מהגיע עד קצה מעלת הומירוס בשיר, אף לא אריה אנכי. אך גם זה השפלות לא יגיע עד מעלת הכלב המכיר את קונו (הוריות י"ג סע"א), כי ניאץ רשע אלקים באמרו „לא אחשוך מהגיד דברי אמת, בעזרת קוני וצורי" כה יעזרהו קונו אם יש בכל דבריו ניצוץ מאמת. תחלת דברי פיהו סכלות ואחרית פיהו הוללות רעה. אף לא בין שועלים מחבלי כרם יחשב, כי אם במחילות עפר ומערות צורים מעון עכברים חפרפרות ועטלפים, מעונו. מהנהו עכברי רשיעי שמורן רע דאפילו גלימי גייזי (שם) ולאו עכברא דדברא אלא עכברא דמתא, דמאיס ופוגם בטעמו ובדילי אינשי מיניה ואפ"ה אסרי' רחמנא (ע"ז ס"ח ב'). אכן גם מנהג הקופים למד לעשות כמעשה אנוש ותחבולותיו, והוא מרקד כנגד הרואה, אך שגה ברואה והוסיף זדונות. ולכן לא אתגאל בו. אך על זה לבד אעיר למען דעת תכונתו. אחרי פער פיו לבלי חוק, ומשך לשונו החולה להלאה והראה את שיניו החורקות, נח פתאום מזעפו, כאילו השלך טרף אל לועו. ויאמר (בהערה י"ח) „מובן „מעצמו דהא דקאמר בש"ס זו תלמודא (?) על הדרך (?) הלימוד שהיה אז „בבבל קאי שלא היה נותן זה בזה (?) בהלכה וכמ"ש המהרש"א ועל זה נאמר במחשכים הושיבני ולא על תלמוד בבלי בכללה, שזה קיבוץ רבינא ור"א והם „בררו האוכל מן הפסולת כנ"ל. ועד"ז שלם ר"ז דלישתכח תלמודא דבבלי, „היינו ג"כ הסיגנון". ע"כ לשונו הזהב. הוי ערל שפתים וערל לב! הוי המכביד עבטיט עד כה לחנם! ולמה לא ראית זאת מתחלה, והיית הווה יושב במנוחה נכונה ולא רגזת מקברך? היעלה על רוח איש אשר לא נתקו עוד מורשי לבבו, לחשוב פירוש תלמוד בגמרא על חיבור התלמוד? הישתגע לאמר כי מחבר ספר יגנה ספרו? וא"כ נהמתך וצעקתך עלי ללא דבר. כי ממה דברתי גם אני? הלא רק מדרך הלימוד. וכבר כתבתי מזה למעלה

והעתקתי

בריתות שמאמרי ר' יהודה ור' יוסי מהופכים וע"ש בתוס' שעמדו על זה, וביומא פירש"י משפחת ר' יוסי היתה מבבל, ובמנחות משפחת ר' יהודה היתה מבבל. אולם גם בבליים היו בישיבות א"י. ועליהם אמר רשב"ג מה נעשה להם לבבליים שתוקעין וכו' (שבת ל"ה ב') ואולי מוסב גם על ר' נתן שבבלי היה. ובצפורי היה ג"כ בי"הכנ של בבליים (ירושלמי פ"ה דברכות ה"ה) ר' יוחנן הוי יתיב קרי קומי כנישתא דבבליא בציפורין. וגם (פ"ו דשבת ה"ב) מכנישתא דבבלאי עד דרתין דר' ממא בר חנינא. ועוד היה שם כנישתא דגופנין (שם פ"ק דברכות). וגם אנשי קפודקיא היו יושבים שם. ע' ירוש' פ"ט דשביעית קפודקאי דציפורין שאלון לר' אימי בגין דלית לאילין עמא רחים. ולא שאל שלם איך צורכה מיעבד (לענין שביעית לבער מן הבית על ידי הפקר לפני ג' אוהבי' שיחזרו ויזכו בעבורו). והפלא שהר"ש שם מ"ח פי' קפודקאי קפדנים וזה בעבור שאמרו אין לנו אוהבים והכוונה באמת בעבור שהיו מוזרים בציפורין. והאורחים רבו שם מפני שוק הגדול שהיה שם (ע' ירושלמי פ"ג וספ"ד דברכות) ושעת קרונות של צפורי (ספ"א דכתובות בבבלי) צריך לנקד לפי דעתי קְרוּנוֹת, ר"ל בעת שבאים השיירות (קאראוואנען) ולא זה המקום להאריך.

ומ"ש עוד „וכן אוליף לרב בר אחתיה כללי דאורייתא ואילון אינון הלכתא „דבבלאי" זה כעין גזרה מוחלטת ממנו, מבלי לשאול אותו מנין לו זה. וסוף דבריו. „ועוד נ"ל שלכן נקרא ר' חייא רבה בבלאה, ב"ר כו' ודוק". דבר קדש ונפלא, לא שר' חייא נקרא כן מפני שעלה באמת מבבל כמבואר (סוכה כ' סע"א) עלו ר' חייא ובניו ויסדוה. והיה ממקום כפרי בבבל, (פסחים ד' רע"א סנהד' ה' סע"א) והוצרך להביא מב"ר שר' חייא נקרא בבלאה מה שנמצא בש"ס דילן בכמה מקומות ונרשמים בס"הד. וגם שמו נראה בבלי ולא נמצא בא"י. האריכתי בזה מעט לפי הענין הגדול, ולפי מה שהמשיג מראה כמחליט בכל אמרותיו. ועל אשר שלא דברים לחרף, אחרים, כי מצות המלך היא לאמר לא תענהו. —

. . . . .

ומדי התימותי דברי בענין זה, תמונה אחרת ראיתי עולה מעמקי תהום רבה. יעמוד ולא אכיר מראהו. וגם הוא בקושרים, ומכתב כ"ג הנזכר בכרם חמד, עשה גם אותו לחובר חבר. אך כזוב ישפל מארץ קולו ומעפר אמרתו יצפצף, רוצה לצעוק ברב כח, אך נחר גרונו ולשונו נלעגת ונאלמה

של ר' אסי לפי שאינן בני תורה ע"כ. הנה רשב"א ור' אסי הם תלמידי רבי יוחנן ושניהם בבליים והם אמרו על ת"ח שבארצם שאינן בני תורה, ע"פי מה ששמעו כן הרבה מרבם ר' יוחנן כמו שהראינו. וכמו רבי ירמיה שבא מבבל ואמר עליהם כן. אולם לר' יוחנן לא היה מספיק זה הטעם שבשביל שאינן בני תורה הם מצויינים בלבושיהם, ולכן אמר על נכון, לפי שת"ח שם אינם במקומם, ועיקר מקום תורה הוא בא"י, ולכן מצויינים בלבושיהם ככל ארח בארץ נכריה, וכדאמר שם בלא מתא תותבאי. ומזה תראה כי לא על גוף המאמר חלק ר"י רק על הטעם. אכן סוף סוף טעמו של ר' אסי וטעמו של ר"י הולכים אל מקום אחד, וא"כ תחת הסתירה יש ראייה משם לדרך ר' יוחנן ותלמידיו נגד חכמי בבל. ומה שמסמיך שם מאמר רב יוסף, הבאים ישרש יעקב. יציץ ופרח ישראל אלו ת"ח שבבבל שעושין ציצין ופרחים לתורה, אפרש ג"כ שמיפין את התורה במה שמציינים עצמם בלבושים נאים וכן יש לכוין בדברי רש"י שם.

ועוד לא נוכל להניח לו כל השיבושי' שכתב בענין זה בתחלת אות ב' וז"ל רק על אחת אעירך (גיטין ס"ה ב') אמר רבא וכו' עד ודוק. השמעת קורא יקר דברים חדשים ונפלאים! רבא קורא לתנא דמתניתין תנא דידן ר"ל שאנחנו עוסקים בה עתה. וכזה בכמה מקומות בש"ס ע' לדוגמא (ב"מ י"ב א') שמואל טעמא דתנא דידן קאמר. וזה המשיג חושב כי תנא דידן ר"ל של רבא או של הבבליים בכלל? ועוד זה, שאף שהיה בבבל, למד משניות של ירושלמי? מה זה? וכוונתו משניות של א"י. וזה גם כן חדשות ונצורות, שהאמוראים בבבל למדו משניות של א"י, כאילו היו להם משניות אחרות. והפלא היותר גדול הוא, כי בא"י היו לומדים גמרא בבלית והיא היתה עיקר הלימוד!! והישיבה היתה נקראת כנישתא דבבלאי!! ומה אשיבהו על אמרים כאלה? רק ידע הקורא כי היו במקומות בא"י בתי כנסיות ליהודים מארצות אחרות. בירושלים היה בי"הכנ של אלכסנדריים (ע' מגלה כ"ו א') מעשה בבי"הכנ של טרסיים שהיה בירושלים, ובתוספתא שם פ"ב של אלכסנדריים והוא הוא כי באלכסנדריא היו בעלי מלאכות (יומא ל"ח א') וגם טרסיים (סוכה נ"א ב'). [ובפעלי שלוחיהם (ו' ט') נמצאים בירושלים, בי"הכנ של ליברטינים, קירינים, אלכסנדריים, קיליקים] וביומא (ס"ו) במשנה מפני הבבליים שהיו מתלשים בשערו, ובגמרא אמר רבב"ח לא בבליים אלא אלכסנדריים היו ומתוך ששונאים את הבבליים היו קורין אותם על שמם. ע' רש"י שם. וכן במנחות (ק' א') והבבליים אוכלים אותו כשהוא חי. אמר רבב"ח אמר רבי יוחנן לא בבליים היו כו'. ונעזוב אתה הסתירה הנמצאת שם בין שתי

ברייתות

ומה השיב המשיג עתה על כל זה? משתמש באיזה מקומות שהבאתי להביאם לראיות נגדי, וכתב הרי ג' עדים נאמנים שנעלמו מהרב הזה, ואני הבאתים כלם בתשובתי אליו והוא לא הביאם בהשגותיו אשר שלח אלי, ועוד מאריך בהערה לבד י"ד שהיתה תורה בבבל מזמן רב לפני רב, והראיות הנפלאות יראה הקורא וישמח · ומחדש כי גם בא"י לא היו ישיבות רק בירושלים לבד, אף בזמן רבינו הקדוש · ישיבות אושא יבנה וטבריה ולפורי ולוד ובני ברק ופקיעין לא נחשבו אצל המשיג הזה לישיבות כלל, רק ירושלים אשר מימי אדריינוס ואילך, לא היו יושבים בה ישראל כלל · וכ"כ מחזיק בהתעותו עד שואל היכן מצינו ישיבות יותר · ועוד מביא (ב"ר פי"א) ר"י בר יוסף שאל לרבי בני בבל בזכות מה הם חיים א"ל בזכות התורה ע"כ · כפי אחשוב לא היה כאן טועה רק מטעה, שידע היטב כי מדרש זה נודע מגמרא בבלית (שבת קי"ט א') בעא מיניה רבי מר' ישמעאל בר' יוסי עשירים שבא"י במה הן זוכין א"ל בשביל שמעשרין שנאמר עשר תעשר, בשביל שתתעשר שבבבל במה הן זוכין בשביל שמכבדים את התורה ע"כ. השאלה היתה איפא על העשירים שאין תורתן אומנתן, ועל זה השיב על נכון · ונוסחא זו היא העקרית ויעו"ש המשך כל המאמר · ולפי נוסחת הב"ר יקשה מאד שבא"י לא יהיה ח"ו זכות התורה בימים ההם, רק מעשרות ורק בבבל תורה · אתמהא· אך הכיבוד של ת"ח מן העשירים היה בבבל יותר · ועוד מביא ראיה וחיזוק לדבריו על קדמות התורה בבבל, מספר שלשלת הקבלה — וכתב עוד וז"ל „ומה שהשיב לי כי בילקוט יש נוסחא אחרת שבבל זכתה ללמוד ולא ללמד, „מעולם לא שמעתי לדחות גמרא דילן מפני מה שנמצא בילקוט גירסא אחרת" ע"כ· כל הדברים האלה בטעות ובתואנות · אני לא כתבתי בשם הילקוט נוסחא שלא נמצאה בו ולא תוכל להמצא, רק שגורם לעילם נחית בריש', והוא אינו דוחה גמרא דילן כלל, וכבר פירשתי הסוגיא על פי גירסתו · והילקוט איננו חולק בשום מקום על הש"ס, רק תמיד מביאים ראיה מגירסתו, כי קדמון היה יותר מרש"י, לא כמו שחשבו רבים ובתוכם הרב בעל מאור עינים, שהוא מאוחר הרבה מרש"י, ואין כאן המקום לברר זה ·

עוד מביא ראיה שר' יוחנן שיבח לימודי בבל מהא דשבת (קמ"ה ב') דיתני ר"ח בר אבא ור' אסי קמיה דר' יוחנן ושאל רחב"א לר' אסי איזה שאלות על בני בבל, ובתוכן מפני מה ת"ח שבבבל מצויינין (פירש"י מציינין עצמם בלבושים נאים) א"ל ר' אסי לפי שאינן בני תורה (כ"כ לכבדם כבני א"י מחמת תורתם, מכבדין אותם מחמת לבושיהן שנראים חשובים)· איתער בהו ר' יוחנן א"ל דרדקי, לפי שאינן בני מקומן · נראה מזה שלא רצה בטעמו

של

לה בית ונשארת שם בקיום כמו בית. וכפי זה מפרש שנער רק על בבל הפרטית. ותו מקשי. והאמר מר סימן לגסות הרוח עניות ועניות בבבל הוא דאיכא, כלומר עניות היה שם מראש וכדאמר י' קבין עניות ירדו לעולם, ט' נטלה בבל, ומשני מאי עניות של גסות הרוח עניות דתורה, והיא היתה עיקרה בעילם וכדאמר ר' יוחנן אחות לנו קטנה וקאי עיקר הדרש על עילם, אלא דאשתרבב מהתם בתר הכי לבבל, ולפי מסקנא זו יתכן לומר שגם ר' יוחנן בעצמו אמר עילם בעבור הדרש אחות וכוון לבבל בכלל, שבימיו כבר אשתרבוב לה עניות דתורה וזכתה ללמוד ולא ללמד כאשר אמרנו. אכן גם לפי גירסתנו יש לפרש הסוגיא עד"ז. לבבל נחית בריתא ואשתרבוב לעילם, כלומר בעילם עתה יותר גסות הרוח והבריתא מדברת מזמנה, מיהו גם בבבל נשאר, וזהו לקיים מאמר ר' יוחנן זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל בסתם, ור"ל לבבל בכלל הכולל כל ארצות פרס, וגם עילם בתוכה. דיקא נמי דכתיב לבנות לה בית, כלומר לא מראש היתה בארץ שנער הכוללת גם עילם, רק באה מחדש לבנות לה בית ונתפשטה אחר זמן עד עילם. ותו מקשי והא סימן לגסות עניות ועניות בבבל הוא דאיכא, אם כן הבריתא גופה סותרת עצמה שכיון שבבבל הפרטית יש ט' חלקי עניות בהכרח שיש בה גם ט' חלקי גסות. ומשני מאי עניות של גסות עניות דתורה, והיא עתה עיקרה בעילם, אחרי שנתפשטה שם מבבל, וכדדריש ר' יוחנן אחות לנו קטנה על עילם שגם עיקר עניות דתורה יותר מבבל הפרטית שמדברת בה הבריתא, ובכל זה על בבל בכלל נאמר ג"כ זכתה ללמוד ולא ללמד כמו שנאמר על חלק ממנה, וכדאמר ר"י ג"כ על זמנו חנופה וגסות ירדו לבבל, וגם אין שונין לבבליים שהם גסי רוח וממעוטי תורה, והאחרון תלוי בראשון, שסימן לגסות עניות דתורה, וכדברי הבריתא בעצמה ט' חלקי חכמה נטלה א"י. הוצרכתי להאריך בכל זה. אולי יאמין כי לא טעיתי להעלים עין מן הנאמר במקום אשר ציינתי, יקבל הפירוש האחרון או לא יקבל, עכ"פ לנוסחת הילקוט הכל ניחא. ואני לנפשי ידעתי ברור כי כוון ר' יוחנן בעילם למלכות פרס, והיא בבל בכלל, וכמו שיורו יתר מאמריו, ופירושך אשר תהלתו בפיך מאי בבל כמו בבל מאי, מה אעשה כי אין לי חיך לטעום זה. והתשובה מורה שרצה לדרוש הוראת והרכבת התיבה כמו מאי פרוסבול פרוס בולי וביטי (גיטין ל"ו סע"א) מאי הינומא (כתובות י"ז רע"ב) [ואוסיף עתה רק זאת. אילו היה פירושי גם באופן אחר ממה שנתפרש בש"ס מאמר ר"י על עילם, הרשות בידינו על זה, וגם משנה יכולים אנו לפרש באופן חדש כמו מקרא, אם רק אין נ"מ להלכה, כאשר התירו זה הרמב"ם והתוי"ט ז"ל (נזיר פ"ה מ"ה)].

ומה

תורה, ולא היה עוד אלא בי"ד אחד בנהרדעא (שם סוף העמוד)· ועוד אמר שאע"פי שהיו מרבילים תורה שם, אך רישי מתיבתא לא הוו בהון, (שם)· וא"כ לא זכו ללמד· אמנם כבר הראיתי כי רש"ג הוא ממפליגים ומקיימים תורה בבבל להרי' כבוד הארץ וחכמיה, כי בימיו מהם לבדם יצאה תור' לכל ישר' (ע' הערה ל"ב לתולדות רבי' נתן) ומכל זה תראה עכ"פ שהפירוש הנכון בסוכה (מ"ד סע"א) כדברי התוס' שם [ר"ל במאמר דילכון אמר· ע' מ"ש למעלה לאות ב' ולצד י"ב שהשתמש המשיג בדברי אלה להשיג מכיר"ש שם]· ועוד נתבונן כפי דברי רש"י בקדושין שם מה דאמרי אשתרבובי אשתרבב לעילם פירושו כל הגסות הלכה לעילם ולא נשאר בבבל כלום וכפי שמפרש א"כ מאי עניות דתורה ג"כ רק בעילם, ולא בבבל, א"כ איך אמר רבי יוחנן בעצמו לרבי שמלאי אין שונין לבבליים שהם גסי רוח ומעוטי תורה אלמא דתרוייהו אשתארו עוד בבבל· ועוד לאיזה ענין מביא המאמר של ר' יוחנן זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל· וביחוד בסנהדרין (כ"ד א') שכל המאמרים מסודרים נגד בבל, כיון שלא נשארה שם גסות הרוח שהלכה כלה לעילם? ועוד קשה מאד הראיה ממקרא לבנות לה בית שדחקו כל המפרשים בהבנתה. [ומה שציין הגאון רי"פ בסנהדרין על הגליון בשם הרמב"ן סוף מטות, נמצא בתוס' רי"ד קדושין בשם ר' משה הדרשן ז"ל] ועוד דחק רש"י לפרש למעלה, ע' חלקי חכמה נטלה א"י, חכמה ודרך ארץ, וזה כדי שלא יקשה הרי גם בבבל יש חכמה. והנה בילקוט זכריה הנוסחא לעילם נחית בריש· ונפרש על פיה מתחלה סוגיא זו הנראית קשה בתחלת ההשקפה, ונאמר, בבל יקראו לפעמים כל הארצות המזרחיות והצפוניות לא"י, בעבור שרוב היהודים גרו במחוז בבל, ולפעמים רק עיר שמה כן (נגד דברי התוס' ספ"ב דשבת) ולפעמים שם המחוז· והראיות רבו וארכו על זה· ובבל המוגבלת בקדושין (ע"א ב' וגה"ה) היא המחוז וכן כאן בסוגיא· ושני המחוזות בבל ועילם סמיכי אהדדי, והם חלקים שונים ממלכות פרס, ונטלו עניות וגסות הרוח יותר מכל העולם, רק בבל עניות יותר והיא העיקר ועילם טפל לה בזה, ועילם גסות יותר והיא העיקר ובבל טפל לה בזה· ומיהו תרויהו אית בהו· ומקשי וגסות לבבל לא נחית והאמר רבי יוחנן (אבל האיפה של זכריה) זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל· ונהי דכוון רבי יוחנן לבבל בכלל, מ"מ גם בבל הפרטית כלולה בה. ומשני לעילם נחית בריש, (כלומר הא דקאמר בבריתא עילם נטלה יותר גסות היינו מריש בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם, וכדמשמע לשון ירדו לעולם) ואשתרבב לבבל (בתר הכי בימי זכריה) דיקא נמי דקתני (או דכתיב) לבנות לה בית בארץ שנער, כלומר שמלפנים לא היה לה בית בבבל, רק שירדה שמה אח"כ לבנות

לה

המאמר עילם זכתה וכו' מחובר לקודמים · והראתי עוד בתשובתי למשיג
הזה, כי לרוב כשמדברים בתלמוד מבבל סתם ומעניניו נגד א"י, הכוונה
על כל מלכות פרס החדשה, מנהר פרת ואילך למזרחו, ועילם וגם מדי
הדרומית בכלל · ומה דנקט ר' יוחנן כאן עילם בפרט הוא בעבור הדרש על
אחות לנו קטנה שיתכן יותר על עילם כי מבני שם היא כמונו. רק לפעמים
כשמדברים מארץ פרס בעצמה לא נגד א"י, מבדילים בין בבל ושאר ארצות
פרסיות כמו עילם ומדי · אולם באמת בכל ארץ בבל לא היו ישיבות עד ימי
רב בן דורו של ר' יוחנן, וישיבתו לא היתה מפורסמת כ"כ עוד בימי ר' יוחנן
עד ששאל לו ריש לקיש מנו רב ומנו רב ולא ידענא ליה, רק ר' יוחנן הזכירו
שמימש את רבי רבה ורבי חייא (חולין נ"ד א') · ועוד שלא באו עכ"פ לבבל
תלמידים מארצות אחרות ללמוד גם בימי רב ואחריו, כמו שבאו בבליים
לא"י תמיד עד ימי רב דימי · ומה שאמר ר"י אין שונים לבבליים, נ"ל שהכוונה
רק לאותם שרצו לחזור לבבל וללמד שם, כמו ר' שמלאי אשר אליו אמר כן,
לא לר' אלעזר ור"ח בר אבא והדומים להם שהיו בבליים ונשארו בא"י · ומה
שמצינו בתלמוד בבלי (פסחים פ"ה) אין שונין לנהרדעיים במקום בבליים
שבירושלמי שם, הוא הוא, שלא היה מקום מפורסם ללימוד התלמוד אז
בארץ בבל, רק נהרדעא, ושם היה דר אבוה דשמואל וגם הוא לא היה ראש
ישיבה (עי' לקמן) וישיבת סורא התחלה לצמוח רק מימי רב ואילך. ולכן כלל
כל חכמי בבל בשם נהרדעיים. וכתבתי לו עוד · אמנם רש"י ז"ל כתב (קדושין
מ"ט ב') לחלק בין עילם לבבל שזכתה ללמד כדכתיב בעזרא (ז') כי הכין לבבו
להבין בתורת ה' וללמד לישראל חק ומשפט ע"כ · ואזיל לטעמיה שכתב
במקומות אחרים (סוכה כ' סע"א, מ"ד סע"א) שהחרש והמסגר שגלו עם
יכניה היו גבורים במלחמתה של תורה, ועל ידיהם לא נשתכחה תורה בבבל.
וכל זה מעין דברי רש"ג באגרתו (יוחסין ק"ג ב'). ואשאל עזרא שלימד תורה,
היכן לימד? הלא בא"י, יעו"ש במקרא· והוא היה מאנשי כנ"הג ומהם נמסרה
התור' איש מפי איש עד סוף התנאים, כמפורש בפ"א דאבות ואין א' מהם בבלי·
וגם הלל הבבלי למד תורתו רק בא"י משמעיה ואבטליון, כדברי התוס' (סוכה
כ' סע"א) נגד דברי רש"י שם ושניהם לטעמייהו אזלי (שם מ"ד סע"א), ע"ש
ושם· ולא נודע שום חכם בבלי עד אבוה דשמואל, וגם רש"ג שחשב כל התנאים
בא"י לא חשב אחד מבבל כי לא מצא· ומה שאמרו שם בסוכה שבבליים יסדו
התורה בא"י, הכוונה רק שהיו מבבל, וכן ר' חייא ובניו למדו בא"י· וכמו
שהודה רב שירא בעצמו שכשירד רב לבבל אפילו איסור והיתר לא הוו ידעי
בשורא (יוחסין קט"ו ב') רק שהוסיף שם סירא איתרחק טפי ולא הוי ביה
תורה

קוראים, איך מטעה זה הכותב פה כמעט בכל מלה ומלה. אני לא הבאתי ראיה מן הגמרא סתם, רק אמרתי שר' ירמיה לטעמיה שקראם בבלאי טפשאי (כתובות ע"ה א') אמר ג"כ במחשכים הושיבני וכו'. ולמעלה הבאתי הא דכתובות שם חד מינן כי סליק להתם כו' וזה האיש עושה עצמו כמחדש שרב ירמיה לבדו אמר במחשכים וכו', והוסיף לו טעם חדש שאמר כן מפני שלא הבין דברי הבבליים, ומביא ראיה מגמרא דכתובות שהבאתי דכי הוי רבי ירמיה הכא בבבל לא הוי ידע כו', ובאמת רק משם ביטול דבריו מבורר, אלא שצריך לסיים דברי הגמרא שם אשר קיצר, שכן אמרו דכי סליק להתם קרי לן בבלאי טפשאי, א"כ גינה אותם רק אחרי שעלה לא"י והיה עדיף כבר כארבעה בבלאי, ואז הבין דבריהם בלי ספק. וכבר הבאתי למעלה בשם הרמב"ן ומהרש"א ז"ל איך פירשו מאמר זה של רב ירמיה במחשכים הושיבני לגנאי, וגם רק אחר שבא לא"י כפי המבואר מהמהרש"א ז"ל, וכן בפירש"י ז"ל במחשכים הושיבני שאין נוחים זה עם זה ותלמודם ספק בידם ע"כ. אע"פ שנראה סותר קצת למה שפירש (חגיגה י' א') זה הפורש מתלמוד ירושלמי לבבלי שהוא עמוק כדאמרינן בסנהדרין במחשכים הושיבני זו תלמודה של בבל ע"כ ויש להשוות הדברים. ועוד יראה הקורא מה שמרשה לעצמו זה הכותב לומר שמסדר התלמוד יביא מאמר בסתם מאמורא, אשר אמר אותו בזימנא דלא ידע מאי קאמרי רבנן, א"כ אמר אז דברים בטלים, וכן זה המאמר רק מאשר לא הבין דברי הבבליים, וכי ילקוט של שמועות בטלות עשה ח"ו? ואילו כתב כן זולתו, היה מכסה עצמו תיכף ואת כל גופו מלבד הצפרנים, במעטה היראה, והיה מנקרהו ותולש שערותיו ושולל ממנו כל אדרתו.

(צד י"ג אות ג') ,,עוד שם וז"ל ומצאנו עוד אדם גדול מא"י ששנא מאד ,,לימוד הבבליים וגסות רוחם על פלפולם והוא ר' יוחנן שאמר עילם היא ,,בבל זכתה ללמוד ולא ללמד (סנהד' כ"ד א'). ובבל בלולה וכו' עכ"ל ראפפ'. ,,ראשית דבר טעה בעילם שהיא בבל ובאמת עילם היא בין מדי ופרס, ונעלם ,,ממנו דברי הגמרא בבל בריאה כו' עילם גוססת. אולם גם דברי הגמרא ,,במקומו מיושב וטעה בהם, שלמעלה א"ר יוחנן משום רשב"י חנופה וגסות ,,הרוח ירדו לבבל. וגסות רוח לבבל נחית, והאמר מר ט' קבין גסות נטלה ,,עילם ואחת כל העולם. ולפי דברי הרב הנ"ל מאי מקשי הגמרא הא עילם ,,היינו בבל. א"ו עילם לחוד ובבל לחוד" ע"כ. הנה לפי דעתי אחרי ראה הקורא את כל המאמרים אשר הבאתי שם מר' יוחנן, ועוד פה למעלה בהתנגדות שלו לבבליים ולימודיהם ובנטותו לא"י ולחכמיו, יבין מעצמו

שגם

דאית ליה תרי רישי], וכן בעי רמי בר חמא פיל שבלע כפיפה מצרית והקיא ,,דרך בית הרעי כו'.'' כבר השבותי לו כי כל אלה קרו באמת ועל חיטין שירדו, מקשה מי איכא כה"ג ומשני אין. ועל פיל שבלע לא מקשה התם שחשב נקל שיקרה. וגם יחידות הן בעיות כאלה מחכמים שונים. אך שום חכם מחכמי התלמוד לא שאל בעיות רבות כ"כ ורובן ככלן זרות, כמו רב ירמיה, עד שהוציאוהו מבי"המד על דבר רגל אחת של יונה בתוך נ' אמה וכו', אע"פי שגם זה יקרה בדרך רחוקה, מ"מ היה נראה להם יותר זו הבעיא כהיתול. אמנם לדברי ר"ת שם בתוס' היא מהנמנעות. וכתבתי לו עוד כי בעיר פאריז היה ילד כזה בשני ראשים וחשב המשיג כי מת היה, ובאמת חי היה ונראה לרבים, כפי קראתי אז בעצמי בעלים מגידי חדשות. ועוד ביום 27 דעצעמבער 1829 למספרם, נולד בעיר הארלעם ילד עם ג' ראשים וניתן לו ג' שמות. וכבר זכר הירונימוס שבימיו נולד בעיר לוד שבא"י תינוק עם ב' ראשים, ארבעה ידים וגוף אחד ושני רגלים. וכל זה תמצא בעלים העתיים (וויענער טהעאַטערצייטונג 28 יאַנר 1830). אמנם בצמח דוד כתוב בחלק א' אצל הקיסר אנטונינוס, שבימיו נולד נער עם ב' ראשים. ויתכן כי הוא זה הנזכר בגמרא אצל רבי ופלימו. ואע"פ שכתוב שם בצ"ד, אנטונינוס פיאוס ואני בררתי כי אנטונינוס של רבי הוא השני הפילוסוף, הנה כתב שם עוד בצ"ה, והיה רעב ודבר כבד ורעשים גדולים ושריפות רבות ושטף מים רבים, ומרשים דיאו קאסיוס סי' י"ד. וצ"ל סי' ד'. ושם אצל דיאו העיר המעתיק האשכנזי כי רעשים ושריפות הנזכרים שם בימי אנטונינוס פיאוס רשימותם מוקדמות בזמן, והיו באמת אח"כ בימי אנטונינוס הפילוסוף. ונראה כי כל הנזכר שם מדבר ורעש, הקדים קאסיוס וכאשר ידענו באמת שהיו כאלה בימי אנטונינוס הפילוסוף. אמנם לא נזכר שם בקאסיוס מן לידת נער בשני ראשים, והל"ד נראה כי לקח כל אלה המקרים ביחד מסופר אחד, אשר היה לו למקור הסיפור של קאסיוס וכמו שכל שאר המקרים צריכים להיות נעתקים אל זמן מאוחר בימי אנטונינוס הפילוסוף, כן לידת הנער עם ב' ראשים הנזכרת עמם — ועכ"פ די בכל זה למען תדע לבחון דברי המשיג הזה. ע' עוד שער השמים המיוחס לאבי רלב"ג, (מאמר ח') בשם אבן ציני מעשה נפלא משתי בנות תאומות וגופן נבדל בראש וידים ורגלים אך היו מחוברות במתניהן מן הצד, ואחת היתה רוצה להנשא — עוד כתב ,,ומה שמביא ראיה מדברי הגמרא במחשכים הושיבני זה לימודה של ,,בבל, רבי ירמיה לבדו אמר כן אשר באמת לא הבין דבריהם, וכן אמרו ,,(כתובות ע"ה) דהא ר' ירמיה כי הוה הכא לא הוי ידע מאי קאמרי רבנן, ,,ועל זה אמרו חד מינן כי סליק להתם עדיף כתרי מינייהו'' ע"כ, ראו

קוראים

מלאכי זה עזרא ועליו מפורש במקרא שעלה מבבל • ונאמר עוד שאולי כוון ר"י בירושלמי במה שאמר בבלייא. ב' או ג' מילין סלקין מן גביכון ר"ל ע"י הנביאים חז"ומ • אך באמת אין אנו צריכים לכל זה, כי דילהון הוא בדרך פשיטות, של הבבליים, ולא של נביאים • וקצת ראייה על זה דהתם בזבחים מפרש ר' יוחנן מה העיד כל אחד ולא קא חשיב חד מהנך תלת מילין דירושלמי סוכה • ויש לדחות דתנא ושייר עוד כמה עדיות של חגי הנביא הנמצאים באיזה מקומות•

עוד כתב „ומה שהביא ראיה מהוריות (י"ב א') שרב משרשיא צוה „לבנו שטוב לדור באשפה דמתא מחסיא ולא בהיכלי דפומדיתא • כמה „טעיות טעה, חדא הלא גם מתא מחסיא היא אחת מערי בבל? ועוד דרש"י „ז"ל פי' במקומו וז"ל במתא מחסיא היו ת"ח ראוים להוראה ותרבות יפה „להם, אבל בפומבדיתא לא הוי תרבות מעליא ע"ש • נראה מזה כי רק „משום תרבות וד"א צוה לבנו כן" ע"כ • ראו נא איש מתאונה וצועק מבלי דעת מה • כמה טעותים טעיתי לפי דבריו, ולא מצא על זה רק ב' עלילות בדויות. כי השגה שניה היא לי לראיה, רש"י ז"ל כתב בעצמו שתרבות של ת"ח בפומבדיתא לא היתה כמו של מתא מחסיא • ומה רציתי לאמר שם יותר, רק שחשבו הבבליים בעצמם פומבדיתא למטה במדרגה משאר ישיבות בבל, ולא על בבל בכלל דברתי עוד, יעו"ש שכתבתי, וביחוד בישיבת פומבדיתא וכו' ורב ששת אמר לרב עמרם דילמא מפומבדיתא את דמעיילי פילא בקופא דמחטא • והנה שני אלה רב עמרם ורב ששת היו בבליים, א"כ גם השגה ראשונה אפס ואין — ירא הקורא וישפוט • עוד פי' שם לולא דברי רש"י, כותחא דרמי כיפי היינו דפומבדיתא • כי היא עיר גדולה, ומנין לו זה? ממה שמתא מחסיא היא עיר קטנה • ומנין לו זה? מדאמר רב אשי אנא עבדי למתא מחסיא דלא לחרבי' (שבת י"א)! והנה יש ראיות כי מתא מחסיא היתה עיר קטנה קודם ביאת רב, אך לא בימי רב משרשיא • והפירוש הוא בטל, ואין רצוני פה לסתור רק להסיר צורי מכשול ולגדור • עוד כתב • „ומ"ש שרב ירמיה שאל בעיות רחוקות כדי להונות החכמים ולהושיבם במבוכ', „וחלק על דברי רש"י ז"ל שמפרש ע"ד דרוש וקבל שכר" ע"כ • זה שקר • אני הבאתי דברי רש"י ולא חלקתי עליו כלל, רק בכל זה אע"פ ששאל ע"ד דרוש וקבל שכר, הונה לחכמים בזה, והם הוציאוהו מבי"המ בעבור בעיא אחת רחוקה כמבואר שם במכתבי • עוד כתב „ומה יענה לבעיות ר' זירא בעצמו חטין „שירדו בעבים (מנחות ס"ט ב') וכן פלימו מרבי מי שיש לו ב' ראשין (שם ל"ז „א')" • [והנה משם ראיה שהיה רע בעיני החכמים שואל כזה כי רבי השיב לו קום גלי או קבל עליך שמתא עד דאתי ההוא גברא ואמ' אתיליד לי ינוקא

דאית

נע"י לחגיגה פ"ק דברי הריט"בא בשם הרמב"ן בתשובת שאלה, דרב ירמיה דאמר לחכמי בבל אמטול דיירי בארעא דחשוכא אמריתו שמעתתא דחשיכן, לטעמיה דאמר במחשכים הושיבני כמתי עולם זו גמרא בבלי, וטעמו משום דלא נהירא להו טעמיה דמתניתין בהלכה כמה דנהר לרבנן דא"י. ור"ז נמי דלשתכח ליה טעמא דבבלאי משום דלא נהירן ליה בתר דשמע טעמא דמערבאי, דמנהגא דעלמא דמדבר אינש טפי מאי דגמר בישא · מיהו לאו בכל הדורות היה [כן] אלא בימי רבה ורב יוסף ואביי ורבא, דהוו להו גזירות כדאיתא בהשוכר את הפועלים, ואמרינן בפ' אלו טרפות ערקו רבה ורב יוסף, ור' זירא אמר ערוקאי שהיו בורחים מחמת הגזירות, וכ"ש לגזירות של סכנות נפשות, וזהו טעמן של ר"ז ור' ירמיה · אבל אחרי כן נתגברה התורה בבבל, כ"ש בימי רב אשי דאמרינן מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד ע"כ ·

עוד שם · „ומעתה אשוב אל האגרת ; מביא שם ראיה לדבריו שר' יוחנן „קלל אחריפי דפומבדיתא (קדושין ל"ט א') ובאמת אין מזה ראיה כלל שר"י לא „קלל רק יען שפסקו אין ערלה בח"ל וכו' עד לייט אביי" · כאילו אמרתי שר"י קלל רק בעבור שהיו חריפי דפומבדיתאי אך הבאתי זה בכלל המאמרים שנראה מהם נטות לב ר' יוחנן מן הבבליים, ואילו לא היה נוטה מהם כ"כ יתכן שלא היה אומר על חריפים מצויינים קללה חמורה כזו, לא יהיה לו ניך ונכד משליך חבל בגורל בקהל ה' · וכתבתי לו עוד ראיות על תכונה זו של רבי יוחנן ; שעל מה שהבאתי מאמרו אמור בולסיף כי שם בלל ה' כו' מסכים לדברי רב יוסף (סנהד' ק"ט א') בבל ובורסיף סימן רע לתורה, מצאתי אח"כ בערוך (ברסיף) דגרים גם שם בסנהדרין ר' יוחנן, ולו יאות המאמר ע"פי המדרש · ועוד אמר ונתן לך ה' שם לב רגז בבבל כתיב (נדרים כ"ב א') ובמדרש (שה"ר פ' אם חומה) אמר על פסוק זה בעצמו כיון שעלו רוגז ניתן ועלה עמהם · ושם כד הוי חמי להון לבבליא בא"י הוי מקנתר להון אמר מה נביא מקנתר להון שנאמר ימאסם אלקי כי לא שמעו לו [נראה שצ"ל וגו' וכוונתו על ויהיו נודדים בגוים כלומר כל הנודדים בין הגוים והם הגולים בארצות אחרות הם נמאסים. או ר"ל ההולכים מבבל לא"י הם נודדים הנה והנה] אנא לית אנא מקנתר להון ? ע"כ ; ונזה תבין איך דרך כעס קרא כמה פעמים לר"ח בר אבא תלמידו, בבלאה (ע' ס"הד) · ובשמע לפעמים דברי טעם מחכם בבלי אמר כמתמיה ידעין חברין בבלאי לפרושי כי האי טעמא (חולין מ"ה א' וש"נ) · וגם לפי פירש"י דלשבח קאמר (ולטעמיה אזיל רש"י ע' לקמן

לפטורא ע"כ · ור"ל אחז הלימוד ממקרא לפטור· וכן (ב"מ י"א א') ונסיב לה גמרא בשדה ושכחת כו' · והמשבשים העמידו שם בגמרא דמ"ק וגם ברש"י ג"כ ב' פעמים במקום התלמוד, הש"ס · אך קלת חידוש שעל הא דלייט ר' זירא ק' תעניות דליתשכח תלמודא בבלאה מיניה פירש"י גמרא שלנו · אכן חלילה ג"כ לחשוב כוונתו על חיבור תלמוד בבלי שלנו, רק ר"ל דרך הלימוד של הבבלים מעין זה של גמרא שלנו · ועדיין הלשון אינו מתוקן, כי מסדרי התלמוד בחרו בלי ספק הדברים הברורים · ועוד בטרם ידעתי כי ישיג זה וזולתו עלי בהשתמשם במרמה לי' ,,תלמוד" להתעות את הקוראי', ועוד בטרם נדפס מכתבי בכרם חמד בתבתי לפי תומי בהערה ט"ז לתולדות רבינו חננאל וז"ל ,,ודבר שא"ל הוא למבין שמה שאמרו בחגיגה (י' א') הפורש ,,מתלמוד לתלמוד ובפרש"י מתלמוד בבלי לירושלמי[צ"ל מירושלמי לבבלי]הכוונ' ,,רק על דרך הלימוד שם ושם, לא על הספרים הכתובים בשתי הארצות, שאני ,,התלמודים לא היו עוד בעולם בימי האמוראים כמו שהוכחתי ברור במ"א, ,,וכן פירוש תלמודא בכל מקום, ר"ל דרך הלימוד ועליו לם ר' זירא דליתשכח ,,מיניה" ע"כ· ודי בזה להצדיקני על כוונתי במכתב הנזכר אשר באמת לא עשיתי שם רק אשר הבאתי מאמרי רז"ל על לימו' הבבלי ולא כוונתי בהם רק את אשר כוונו ואשר בארתי עוד מכבר והיינו על דרך הלימוד בבבל שגינוהו קצתם· והמשיג אשר כתב לי בענין זה השגותיו לא ערב את לבו לכתוב לי תחלת דבריו אלה, כי ידע היטב אשר אכירהו בזה מה הוא וכי לא לאמונה רק לגביעות מגמתו . וכבר הבאתי שם שגם החסיד מהרש"א ז"ל לסנהדרין שם פירש בלולה במקרא וכו' לגנאי, יעו"ש שכתב דמשמע הכא דקא חשיב חסרון ופחיתות תלמוד בבלי כו'· ומסיים וקאמר רב ירמיה על זה במחשכים הושיבני, ירמיה הנביא אמר האי קרא על גלות בבל, ואמרו ר' ירמיה ג"כ לסימן גנל עצמו שהיה מבבל ולמד שם תלמודן מבולבל ומעורב· וכתב עוד על הא דב"מ מש"כ בני בבל דאפשר שהיו מפלפלים דוגמת חילוקים שבדור הזה אשר כל מי שיודע לכוין על צד היותר בפלפול של הבל הרי זה משובח, וכל אחד מכוין לדחות דברי חבירו , כדקרי להו מחבלים שאין נוחין זה לזה בהלכה, וע"י כך לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא, כדקרי להו נמי התם במחשכים הושיבני, והוא שאמר דלא נטרדיה כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת ואין מגיעו לתכלית המבוקש עכ"ל, וא"כ לא עשיתי בזה מאומה רק שניתי דברי אשר לפני· אכן מסדרי תלמוד בבלי אין ספק כי אחרי שידעו בעצמם חסרון פלפולים חובלים כאלה הנזכרים, בררו רק הסלת המנופה· ומצאתי

בע"י

אמר עוד על שמעו נא המורים כהדין לישנא יונית לוותין לשטיא מורים (ע' ערך מר ז' בשם הפסקתא והוא גם בילקוט פ' חקת) וע' במ"ל שם אותיות יוניות · ועוד בפתיחתא דאיכה הוי מורא ונגאלה א"ר ראובן ל' יוני לוותין לשטותא מורא· והוא הוא ·

(דף י"א אות ב') „במכתב כ"ג שם הרבה לספר ולהראות גנות תלמוד „בבלי! מליוני הש"ם אשר מלא כל אגרתו · אולם ראשית כל דע ידידי, כי „הש"ם אשר בידינו עכשיו איננה לימודה של בבל לבד, רק הוא כבר מקובץ „מכל תלמוד ירושלמי וספרא" וכו' · מה אומר להאשמה כזאת מקוטרת בשביעות ומרמה? היאמין לו הקורא, כי הבאתי ראיות מספר תלמוד בבלי על גנות ספר תלמוד בבלי ח"ו? והנה היה זה גם שגעון מבהיל ממני לאמר, כי מחבר ספר קדמון גינה בעצמו את ספרו כמה פעמים. חוץ מהשבוש העצום לאמר שהאמוראים כוונו על תלמוד בבלי אשר בידינו, והוא לא נסדר עכ"פ עד תלמידי רב אשי ונחתם בזמן מאוחר עוד. והרואה כל האגרת ההיא יראה כי הבאתי רק מה שגם קצת חכמי בבל בעצמם גינו דרך הלימוד של איזה בבליים בימיהם, לא חיבור התלמוד שלפנינו חלילה· אך הכותב הזה זכר מה שהבאתי שמה מאמר ר' ירמיה במחשכים הושיבני זה תלמודה של בבל (סנהד' כ"ד א') ור' זירא דלש ק' תעניות דלישתכח גמרא בבלאה מיניה (ב"מ פ"ה א') וכדומה, החליף תלמוד בתלמוד, ר"ל דרך הלימוד החליף בחיבור התלמוד שלנו · וכבר עשו כזאת המדפיסים שבמאמר רבי יוחנן וליוצא ולבא אין שלום זה הפורש מתלמוד לתלמוד (חגיגה י' ע"א) העמידו מש"ס לש"ס · וכן ברש"י שם מש"ס ירושלמי לש"ס בבלי שהוא עמוק כדאמרינן בסנהדרין (כ"ד א') במחשכים הושיבני זו הש"ס של בבל· ע"כ · ובתוס' שם וכן אמר במחשכים הושיבני זו הש"ס בבלי · וכן ר' זירא הוי ליים דלישתכח מיניה ש"ס בבלי ע"כ, וכל זה מראה כאילו היה כבר ש"ס סדור וכתוב לפני האמוראים ההם? ובאמת איזה מדפיס או סוכר רצה רק למעט באותיות ואחרי שחשב כמו זה המשיג כי תלמוד ר"ל חיבור התלמוד, התחכם לקצר ולהעמיד בגמרא ומפרשים, ש"ס· ואולי נוסחא זו המשובשת עזרה לטעות זה המשיג והעמים עלי את אשר זמם בלבו וטעה כי נמצא כן בגמרא ורש"י ותוס' · ובע"י נמצא בזה המקום בגמרא ורש"י ותוס' מלת גמרא· אך בילקוט (על זכריה ח') נמצא על נכון מתלמוד לתלמוד · וכן עשו המדפיסים עוד במקום אחר (מו"ק ג' רע"ב) כי אתא רב דימי (מא"י לבבל) אמר שמעת דאמרי (בא"י) יכול ילקה על התוספת ונסיב לה התלמוד לפטורא ולא ידענא מאי תלמודא ומאי תוספת כו' ר"א אמר כו' ונסיב ליה התלמוד

יהלשונות עברית וארמית כבר היו מחולקות היטב כמו גלעד ויגר שהדותא · אך התורה העמידה דבריהן ושמותם בלשון עברית, כאשר העמידה דברי לבן ופרעה ושרי מצרים, וכן פה דברי רחל בעת הולדת בנימין · והמדרש מעיר רק על ההבדל בין בנימין לשאר שבטים, כי בנימין לבדו הוא שם מקורי מיעקב, ובן אוני נעתק מארמית · ולכן רק פה ההבדל בין שני השמות שזה מחובר וזה נפרד · ועתה יראה הקורא פירושי במדרש התמוה ההוא, ופירוש זה הכותב ·

ועוד חידש בהערה לדף י' פירוש במדרש, אפס כי לא תהיה תפארתך. א"ר ראובן לשון יוני הוא זה, אפס אמרה לו, מה את סבור שתפארתה של שירה נמסרה לך לבדך, אתמהה · ע"כ · שר"ל צפור נקרא בלשון רומי אפס (Avis?) ,,וידוע? שהמדרש יכנה ל' רומי בל' יוני ולהפך, דוק ותשכח? ,,ולכן פירוש אפס אמרה לו, צפור, אמרה לו! דבורה לברק · מה אתה ,,סבור שתפארתה של שירה נמסרה לך לבדך", וזה בעבור כי יש צפור מזמר! וזה הפירוש מצא חן בעיניו מאד. וישלך אחרי גיוו פירוש הרב הגדול מוה"רר יעקבקא לנדא ז"ל על המדרש הזה ע"פי דברי המוסף, כי אפס בל' יוני עזוב וחדל כח · ולא שם לבו ג"כ למה שנמצא עוד במדרש איכה (פ' בכה תבכה) ג"כ מאמר ר' ראובן על האפס לגלא חסדו, ל' יוני הוא. אולי שם ג"כ הצפור לגלא חסדו? ויחזק דבריו, אם חסדו כצפור מעופף ואיננו · ומ"ש שם במדרש כד"א ואמר אפס אחשוב להוספה על הגליון שלא במקומו, שאין מביאין ראיה על ל' יוני מן המקרא · וביפ"ת שם כתב ל' יוני הוא פי' ל' עזיבה והנחה וכן בילקוט ל' יוני הוא אפס הניח · ע"כ · ופירוש זה הוא מעין פירוש הגאון ר"י לנדא ז"ל, אך לא מצאתי זה בילקוט וגם לא כל המאמר במקום הראוי, היינו על תהלים ע"ז, שנמצאו שם כל יתר המאמרים הנמצאי' במדרש איכה על המזמור ההוא· אך לא המאמר ל' יוני הוא, כמו שנשמט ג"כ בילקוט פ' לך לך המאמר של ר' ראובן מל' יוני על אפס כי לא תהיה תפארתך, אע"פי שכל יתר המאמרים הקודמים והמתאחרים שם נשנו בילקוט· ורחוק לומר שיכוון היפ"ת לילקוט של ל' יוני היינו מדרש מלים · ודע כי ר' ראובן אהב לדרוש מלות עבריות מל' יוני לא מל' רומי כלל · כן אמר

אל משתהו, נתן פתגם אשר כל הנשים יתנו מהיוכי והלאה יקר לבעליהן, והשתמש בפקודה זו לתקן עוד מעות אחד הנולד ממשלת הנשים, והוא רבוי ושינוי הלשונות בכל בית, ואמר להיות כל איש שרר בביתו ומדבר כלשון עמו ר"ל לא כלשון עם ועם של הנשים, ובזה תוסר ג"כ ממשלתן בכל בית, ועי"ז שפה אחת לכל האחים עכ"פ, כי לנשים רבות תמיד רק איש אחד, ולא להפך·

מלה אחת. אולי על כי היה לו בן זקונים כמו לקץ הימין. או מה שקרוב אצלי יותר, לרוב אהבתו אליו, והוא כל ישעו וכל חפצו, כמו יד ימנית. ע"ד מליצת אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, כי אם יהיה כניהו חותם על יד ימיני (ירמיה כ"ב) — ובן ימיני או בני ימיני, נשתנה רק בהוראת היחס מפני אורך המלה, אך שם העצם העומד לבדו לא נפרד מעולם. ונמצא הבדל כזה גם אצל אביעזר שלא נפרד גם הוא בכל מקום אשר הוא שם העצם. אך אצל סימן היחס עם יו"ד בסופו נפרד ג"כ, ונוסף ה' אצל עזר, אבי העזרי (שופטים ו' י"א וח' כ"א). ולא הודיע לנו המקרא דברי רחל בלשונה בעת הולדת בנה, כי אך לחנם היה ולא נשאר בעינו, רק יגר שהדותא נכתב בעבור שכן נשאר שם המקום בעינו בפי הארמיים גם אחרי כן. ויפה למדו מזה במדרש שלא יהא לשון סורסי קל בעינינו שהרי העמיד הכתוב שם ארמי, אע"פי שהוא משונה בפי העבריים. לא כן בנימין שנולד בא"י ואיש לא קרא עוד אותו בלשון ארמי. ויותר מזה מצאנו שם שנשאר בעינו גם בלשון אחרת ולא נשתנה לעברית, נשאר כן בתורה כמו פוטיפר שם מצרי. לא כן שם משה העתקה מלשון מצרית, כי בת פרעה קראתו בלי ספק בלשונה. אך הוא היה עברי, משה עמו — וקרוב מאד כי גם כל הטעמים לשמות בני יעקב אשר נקראו כלם מאמותיהם, ואולי גם השמות בעצמם, בלשון ארמי היו מתחלה, ונשארו מהם רק ההעתקות לפנינו בלשון עברי, ולכן לא נפרדו עוד, כי רחוק לומר אשר יעקב הבא מארץ כנען לגור בארם, לימד שמה את בני ביתו לשון ארצו, והן דברו רק בו ולא בלשון בית אביהם *), והלשונות

*) ומצאתי פה מקו' נכון לבאר המקרא הקש' במגל' אסתר (א' כ"ב) להיו' כל איש שרר בביתו ומדבר כלשון עמו, שהכוונה למה שנמצא בנחמיה (י"ג כ"ג וכ"ד) גם בימים ההם ראיתי את היהודים השיבו נשים אשדודיות עמוניות מואביות: ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם ע"כ. ומבואר שהבנים שכחו לשון יהודית רק בעבור שבימי ינקותם גודלו על ברכי אמותם הנכריות, ובעבור כן אפרש הסיום וכלשון עם ועם מוסב על חצי מדבר אשדודית ור"ל שהיו מדברים אשדודית או כלשון עם ועם שהיתה אמם ממנו. וזה בא רק מממשלת הנשים בבית בעליהן, אשר גידלו את בניהן לא על לשון אביהם כי אם על לשון העם אשר יצאו משם הן בעצמן. ונקל לשער מה גדלה המבוכה אז בכלל לאנשי כל מלכות פרס. איש כי היו לו נשים רבות ממדינות שונות אשר תחת המלכות הגדולה ההיא הוליד בנים אשר לא היו מבינים איש את שפת אחיו. ונחמיה ראה עוד הנזק הפרטי הצומח מזה לשפת יהודית ודת ישראל. ומובן עתה אחרי ראה אחשורוש המולך ג"כ בזמן ההוא של נחמיה או קרוב לזמנו, איך הגדילו הנשים את ממשלתן בארצותיו עד כי גם שגלתו המלכה העזה פניה ותמאן לבא בדברו אל

„לדבר זה, כי יש לי ראיות ברורות לברר הספק זה וע' במ"ע וב"ע" ע"כ. אין לי השערות רק דבר ברור הוא היום לכל חוקר, וזה מן כמה כתובות אשר נמצאו על אבנים קדמוניות במקומות המסחר של הפיניקיים, והמכתב כנעני (פיניקי) והלשון עברי ע' געזעניוס (קורות לשון עברית סימן ז' והקדמה לספרו הקצר על שרשים עבריים צד ל') ובחיבור מיוחד מהחכם ויהל על איזה כתובות ישנות פיניקיות (דפוס מינכען 831). אמנם גם חכמי עמינו הישרים הודו בזה. ומ"ש זה המשיג בקיצור נמרץ „וע' במ"ע" לא אחדל מלפרש דבריו שכוונתו למ"ש במאור עינים פנ"ז בשם הראב"ע על ישעיה (י"ט י"ח) והרמב"ן ז"ל על פרש' ויגש (פסוק כי פי המדבר אליכם) שדעתם כדעתנו. וא"כ יצוה זה הכותב לעיין במקום אשר משם נראה ביטול השגתו — הן אמנם במשך הזמן נתרחקו אך מעט שתי הלשונות ונקרא אז ללשוננו עברית, ולכנענית פיניקית. אך בכוונה אמרתי שפת כנען אשר למדה רחל אחרי בואה מארם לארץ כנען. ולא יזיק כל זה לקדמות לשוננו וקדושתה. ארץ ישראל מולדתה, ולא יחשב לה לחסרון כי דברו בה גם עמים קדמונים היושבים בה, וכמו נקראה לנו ארץ הקדושה, כן גם לשונה לשון הקודש, (ובארמית לשן בית קודשא). בתוכה משכן עם קדוש, ובה דברה תורתנו הקדושה, וגוי איתן המחזיקים דברותיה עד בלתי שמים: ואשר יש לכותב הזה ראיות ברורות לברר [קצוני לקצן] הספק זה, יביאן לעיני השמש ונראה ונחקור אותן.

(צד ט') על דברי שם במדרש ותקרא שמו בן אוני בר צערי בלשון ארמי ואביו קרא לו בנימין בלה"ק, ונשאר השם בעינו. כתב זה. „מי יגנא „כוונתו במה שמסיים ואביו וכו'. ? ועוד מהו השם בנימין לשם בן אוני? „ואם אביו קרא לו שם אחר בודאי היא מלה אחת ולא שתי מלות, ככל „שמות פרטים? ואדרבא מצינו שנפרד בן מימין כמו איש ימיני בן ימיני „ארץ הימיני? ועוד מדוע לא העמידה התורה לשונה ממש, כמ"ש רחל „בלשון ארמי, שמצינו מאמר ר"ש בר נחמן (ב"ר סי' ע"ד) לא יהא לשון „סורסי קל בעיניך" ע"כ. הנה העמיד שאלות ודקדוקים על פירושי הישר והמושכל שם בדברי המדרש, הדקדוקים ירבון כאות נפשו, והפירוש ישאר קיים לכל אוהב מישרים. אחלי ידידי הקורא! ראה שם דברי עוד הפעם, כי כל השאלות כעב תעופנה אחרי שים עין עליהן. לא מראש בסתר דברתי, אשר נצטרך לדרוש אל נביא ורואה בזה. וכוונתי גלויה כי בנימין איננו כלל העתקה משם בן אוני, רק היא קראתו בלשון ארמי בר צערי על רוב צערה, ונעתק לעברית בן אוני ולכן שתי מלות, והוא קראהו בנימין בלה"ק, על כן

מלה

,,תהי בעוכרי" והשני מוסיף ,,אולם השבעה נא לי !! יקירי, לבל תוציא ,,הדברים לעיני רואי השמש, כי הלא שלומי אתה דורש, ולמה זה ירבו שוטני? ,,עשה נא שלום שלום עשה לי"· והשלישי מוסיף עוד ,,לולא המסת לבבי בלהבי ,,אמרותיך, כי עתה לא פניתי אליך אשר המרד והמעל אשר מעלת בי ,,להוציא המכתב אשר שלחתי לך על ספרי ה' ישר בלי ידיעתי (?) כי לא כאשר ,,ידבר איש לפני רעהו ידבר לפני קהל ועדה וכו' וכו'· ראה מה עשית (לי) ,,אם אנכי כתבתי לך אגרת בקורת על ספרי החכם הזה, מה חטא נגדך כי ,,הוצאת אותה לאור לחלל כבודו? (?) אך מה תצעק אלי עוד לשלוח לך עוד ,,עניני בקורת? אשר אם אשמע לקולך, הנני גוזל ממני וממך יקרת העת·· ,,ומה בצע לנו בביקור דברים כאלה? אמנם מה אעשה עם אוהב יקר כמוך? ,,לכן אליך ידיד יקר, אך לך לבדך אשים דברתי" וכו'· וכן כשם הראשון בהערה גדולה לבד כ"ט על מקבל אגרתו על אשר הדפיס מכתבו הראשון נגד הרב החכם יש"ר בלי ידיעתו, ובהמשך הדברים הוא מבזהו מחדש ומוסיף עליו גידופים· וכל זה עשו שני אלה, היינו הראשון והשלישי אחרי כתבו כבר להחכם ההוא ובקשו מאתו סליחה על חטאם נגדו, וזאת היתה שימה מהם על פי עצתי אליהם אשר קבלו אז· ועתה הם שבים לחטאם ועוד מוסיפים. אכן הנשמע במחברים דברי היתול כאלה? מתראים כאילו נשמרים מאד מגלות דבריהם על פני חוץ, ורק איזה זר בא עתה ומוציא לאור דבריהם לדאבון נפשם, ומוסיפים עוד כי כן נעשה להם ברואה הראשון נגד החכם יש"ר· מי לא יראה החפץ פה מכלם להתל ברחוקים אשר לא ידעו את המעשה, כי בעמלם ובזיעת אפם ובמחיר כסף נתנו את מחברת ראשונה ושניה אל המעיק, להעיק את הישרים שנואי נפשם? לבד מן השקרים הרבים בהעתקות דברי המושג מהם, ועלילות שוא הרבה, ובהוסיפם בפיו דברים אשר לא דבר ולא עלו על לבו, כאשר יבורר אי"ה· ניסו אחרי כן לרכות אותי ע"י אנשים שונים וגם במכתב אחד מהם· ואני באמת הייתי נוח לזה מאד, לולא הכזבים והתואנות אשר העמיסו עלי בכמה ענינים והאשימוני על לא דבר, ויראתי פן יתעו בהם הקוראים ויספרום מפה לפה, ומן רב גם אחרי ישכח שמם מבין החיים, אם לא אוכיח אותם עתה על פניהם· עד כזבים יאבד, ואיש שומע לנצח ידבר· וזו ג"כ אחת מהסבות אשר הכריחוני לענות ולהעריך הדברים על אמתתם· אבא אל הפרטים· ואחל במכתב הראשון·

(צד א') על דברי בכרם חמד (ח"א מכתב א') כי רחל למדה שפת כנען רק אצל יעקב, כתב, ,,כוונתו לל"הק, ומי יתן ואדע אם יש לו איזה השערות

לדבר

וטרם אבא אל תכונת מחברתם, אדבר עוד מעט על תכונת שלשת המחברים · כפי סדר מעמדם בה כן הם בערכי מדותיהם · הראשון טוב מהשני והשני מהשלישי · ואני חשבתי מלפנים את הראשון למקלל ומזיק היותר גדול בהם, והוא תמה על זה במכתבו אלי ויבטיח כי הוא הממעט נגדם, בדברי גבוהות · ועתה אראה כי לא שקר מליו בזה · ואודה פה כי שגיתי במשפטי על ערך האנשים זה לזה, אף אם גם הוא ימעט משלו בפרוץ דרך המוסר, בשגם כתב באגרתו הראשונה אלי, „ואשר דמה כי גם נגד „אדוני אבא בזרוע נטויה, חלילה וחלילה · דברי רכו משמן כאשר יאות „לתלמיד הדן לפני רבו" · והקוראים יראו אם אמת הגו שפתיו · אך בכל זאת מרעיו אשר ריעה לו עלו עליו הרבה בחילול כבוד איש ואיש. הוא גם הוא ישיג הרבה לחנם ויכנים נאצות בדברי המושג ממנו וירבה בזיונות · אך נראה בו גם מעט דמיון במקומות שחושב כי האמת אתו · אף יבין יותר מהם מה הוא מדבר · גם לא יעמול להראות שנאתו בכל דף ודף, אם גם איננו חפשי ממנה לשנה קטנה ודלה · לא כן השני, לא יטמין איבתו · מבין שורותיו בכל דף יזהיר איש צר ואויב, ובמשטמה רבה ירדוף לשוא, ועל חנם · ידעתי את סבת דרכו זה · אך אני לא הסיבותי את שנאתו, במרומים עדי. ואולי עת ידע, כי גם אם סבה צפונה לו בקרבו, אולת היא לו להראותה, ואין גולה אותה מבלעדו, ישוב וארצה לו · וגם עתה תכונת נפשו נגדי תקטין מעט אשמתו, כי השנאה מקלקלת את השורה, ועל כל מישרים תכסה איבה · לא כן השלישי. מהתל ומלעיג הוא זה בנפשו ובזולתו עשרת מונים · הוא הנכנע והמצטדק יותר מכלם במכתביו אלי לפני הוציאו לאור את השגותיו נגדי, ולא עזב דבר אשר חשב כי בו ירצני ויטה את לבי אליו · ועתה הנהו לץ עושה בעברת זדון · מוסיף מלים במאמרי פעמים רבות, ומשים בפי דברים אשר לא דברתי, רק למען אחר דברי ילעיג · כפי הנראה נפתו האנשים האלה וביחוד זה השלישי משטי כזב, אנשי לצון, אשר אמרו לרואים לא תראו נכוחות דברו לנו חלקות חזו מהתלות · המשך תשובותי יראה לך ידידי את כל, ונכחת.

ואעיר בראשונה כי החסרון היותר גדול אשר מצאתי לשלשתם, הוא כי למדו לשונם דבר שקר · בכל לבי רציתי להתאפק מ־דבר עליהם גם את הדבר הזה · אך ההכרח לא יתנני החרש כזאת, כי אחשוב דוברי כזבים לא יצלחו עוד לחקרי תושיה · כן פתח דבריהם לא אמת וכן כמה מאמרותם בהמשך טענותם · תחלת דברי הראשון במכתבו לידידו · „אך יהיו (דברי) לך לבדך „ואין לזרים אתך · אל תציבני עוד כמטרה לחץ פן ימשו עלי רבים ואתה

תהי

כל מעיין, וידע ממנהגם הראשון כי כל כחם בזעם לשונ'ו לענם, ורק ערומי' הם ולא יתבוששו · ואשמרה לפי מחסום ולא אשיב להם כפעלם, ולא אשלח להם כמדקרות פיהם, מלבד אשר ידעתי ברור כי גם הרב החכם החוקר הגדול מהור"ר משה לנדא נ"י לא יתן להוציא מבית דפוסו דברים חובלים נגד שום אדם, ולכן רק תשובות השגותיהם תהיה מטרתי, למען ברר עוד את האמת מן הענינים אשר פרשו עליה, ועתה לא ראו אור, בהיר הוא בשחקים, ורוח עברה ותטהרם· ואתאמץ כפי היכולת כי יהיו דברי מעטים · לא אעתיר אמרים לחנם · פעם יספוק לי רק לבאר היטב את דבריהם, וידע הקורא מה בתוכם, ופעם אשיב במעט מלים · אך על המעט אהיה מוכרח להרחיב הדברים מעט, כפי יובילני הענין · וביניהם יבאו גם איזה דברים חדשים למען לא יהיה מכתבי זה ריק מכל תועלת · וחלילה לי מהכחיד תחת לשוני את אשר אמצא בהם דבר נכון, ואם מעט הוא · ובמקומות אשר מלבד השגותיהם השיגו עלי עוד אחרים, אחריש לזה ואענה לזה, לאיש איש כערכי

אכן הגדתי היום בתום לבבי עוד הפעם, כי יכאב לנפשי מאד, עת אראה צעירים כאלה בלתי רקים מדעת ומוכשרים עוד ללמוד וללמד, מבלים ימיהם רק במריבות חנם ובעלילות בדויות, ובכוננם חצים לירות לדורשי תושיה · מלכם תדכאו בלעדיכם, תחת אשר לכם לאמץ נפשותיכם בדעת? מלכם להשחית כל חלקה טובה, תחת אשר לכם לנטוע פרי טוב למאכל? מלכם לירו' מרחוק תחת אשר לכם לקרב? למה תפזרו כחכם לריק? כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעלו אלה הגברים, וכלם יענו ויאמרו, חכמים המה להרע ולהטיב לא ידעו · חדלו ריב ומדנים, חדלו! הראו כחכם באשר תמצאו אתם, לא באשר תרבו להאביד מזולתכם · באמת שמחתי בתחלה כי שמעתי אשר יחלו הצעירים המבינים בתלמוד לדרוך על מסילת החקירה בקדמוניות ישראל · הן אמנם ראוי וישר לאשר נכון לו לשקוד על דלתי התלמוד והפוסקים, לדעת לעות את יעף דבר ולהשיב לכל שואל בדבר הלכה · ויש גם מוצא חפץ להשתעשע פעמים בדרושים מחודדים לעת מועד ושבת בזמנים מיוחדי' בשנה· אולם שדה הדרישה במקרא ותלמוד להבין דבריה' היטב ע"פי בחינות הזמנים והאנשים והענינים, גם הוא רחב ידים הוא, ויתן עוד מאה שערים לכל עובד ועושה מלאכת ה' באמונה, ושמחתו תרבה כפלים בי יגדיל תורה ויאדיר, וימצא חדשות ונצורות · ואקרי כי לכם לב לדעת את הדרך היקר הזה, למה תסורו ממנו ותזרעו אל קוצים? שמעו בקולי וחזקתם והייתם לאנשים, ותוכלו עוד לעלות מעלה, להפיק טוב ולעשות חיל·

וטרם

אך גם הרבו עליו חרפות וגידופים אין קץ. ידעתי ברור כי ניצוצי חימה כאלה לא חרכו גם שערה אחת מגדלו ומכבודו. ומלבד זה כל חציהם ערוכים רק אל מטרה אחת, והוא לאשר המליץ עטו איזה דברים נגד כבוד אדונינו מעוז חיינו הרמב"ם ז"ל. לא יכלו ולא היה מהצורך להם להתעות את הקוראים, להמעיט או להוסיף בדברי המושג מהם או המובא לעזר להם, לעשות בירורים ללא אמת, והדומה לכל זה. ולכן אם הרבו פחם לא השחירו ולא העפילו ולא הפילו אור פניו. ואשר דבר במשה עבד אלוה, יש תקוה כי עוד ישוב ונחם על דבריו אלה, ואז יזרח שבעתים, ולא יוכלו לגעת עוד גם בקצה כנפיו. לא כן נהגו עמדי. המעיטו אך מעט קט בדברי שמצה ובזיון מאשר דברו נגדו, אם גם השאירו עוד די והותר, והרבה מאשר יאות להעלות על ספר. אכן יותר הרבו עוד אמרי רוח וטענות מתעות. וכפי אשר ראיתי עתה, אותן ההשגות אשר שלחו לי היו היותר מיוסדות עכ"פ בעיניהם, והנכתבות מעט ביותר נימוס, ומעט הם השקרים והעלילות הנמצאים בתוכן. לא כן יתר ההמון אשר הדפיסו. כי מלבד אשר הרבו חירופים ושקרים ותואנות, השתמשו עוד בדברי תשובתי אליהם, להראות חדשות כאילו מלבם הן ולהשיג עלי בשקר; הייתי נבוך עד כה אם לענות או לא. וכבר הראה בו משל הקדמוני פנים לזה ולזה. חשבתי מתחלה כי ישפוק לי לקצר מאד תשובתי ולעשותה כלה בשתי מלות והן עיין היטב. ואשר הניעתני מזה, היא חמלתי על מעט עמלי ויגיעתי לברר כמה דברים וזמנים. ויראתי פן ישובו איזה בירורים לספיקות, ורק מאשר לא ימלאו רוב המשכילי' את שאלתי לעיין היטב. כי אמנם אך זה חלי רע מתפשט, כי שוקדים על הספרים רובם יאהבו אך שלחן ערוך עם מאכלים נוגעים אל פיהם, אשר בלי יגיעה יוכלו לבלוע ולשבוע. ולא יועיל הכותב גם כי יחנן למו להתעורר מעט מתרדמת מחשבותם. ולקחתם שמחה לנוח על ערש עצלותם, ולהביט ממכונם איך יתחרו החורתים עלי לוח אלה באלה, איך יחבלו שועלים את נטעי השקידה, ואין קולה מהם על האמת כי תסוג אחור ונכוחה לא תוכל לבא. ורעיון זה כמעט אלצני להציע עוד הפעם דברי היטב ולקרבם לעיני הקורא במקומות אשר הם מתראים כטוענים מאומה, וכאילו מענה בפיהם, למען יוכל לשפוט רק אחר שמעו את דברי הטוענים והנטען. ואקוה כי ישפוק לי לעשות כזאת רק הפעם, נקיתי מהם ואחר אחדל. ואם ישנו מלחמתם נגדי, אולי יחדשו ויוסיפו מרורות ונאצות — ומי יסתום פי מחרפים או יעצור בעד מעפרים בעפר חוצות — אך לא עוד טענות אשר תהיינה גם רק מתראות כצודקות. וגם כי יחננו קולם לא יאמין בהם עוד

כל

ואחרי אשר דברנו אודות מ"ט מדות דר' נתן, נוסיף איזה דברים קטנים. שלדעתינו התחלה הברייתא במספר מ"ט, שהי' תלמיד אחד לר"מ שהיה יודע מ"ט טעמים לטומאה ולטהרה (כנ"ל בערובין י"ג ב', לא מ"ח עי' ילקוט תהלים י"ב רמז תרנ"ח). ור' נתן הי' חבר לר"מ ושאל גם את סומכוס שהוא תלמיד ר"מ (עי' ס"הד) · עוד יש דרש על מ"ט שערי בינה עי' ספ"א דר"ה ונדרים ל"ח א', אך הוא מרב ושמואל ומי יודע אם לא קבלוהו מזמן מוקדם. ואחרי כי כן, אפשר כי לא הגבילה הברייתא הדרושים עד מספר מ"ט, ואולי היה בה יותר מספרים רק על שם התחלתה היתה נקראת כן, ועוד זאת מצאתי בה"ג סוף הל' סופרים ג"כ מאמרים ע"פי מספרים ומתחיל ו' תקנות תיקן עזרא, י' דברים נבראו ערב שבת בין השמשות, ח' כמנודים לשמים, ז' דברים מכוסים מבני אדם, ג' עלו במחשבה, ושוב מתחיל י' קדושות ואח"ז איזה דברים מן ואודות מגלת תענית · ואח"ז חשבון פרי החג ואח"ז כ"ד משמרות ושמותם, אך שמות הערים לא נמצאו · וכבר שמענו מרש"י (תענית רפ"ד) שברייתא של מ"ט מדות מדברת מכ"ד משמרות · ועוד שם בסמוך בסוף הספר כמה וכמה מאמרים במספרים · קרוב אצלי איפא מאד שבה"ג לקח כל אלה מברייתא זו, ודילג הרבה באמצע, וכן שמות הערים של המשמרות · ועתה ידידי כל שאלתי ממך רק לעיין היטב בכל מקום אשר תראה איש רודף רעהו בשדה החקירה להשיגהו ולשימהו למפגע לו · —

ואתה שלום

מכתב י

הפצת לדעת ידידי, איך נהגו האנשים הנודעים בשם רואים, אחרי השיגו את תשובתי אשר שלחתי לך את העתקתה · (ע' במכתב שלפני מכתב הקודם) ואם כתבו לי עוד מאומה · דע איפא כי כתבו לי עוד ביחד וגם איש איש מהם · לא אעמים עליך את אשר הרבו לדבר אתי טובות · ובמעט כתוני להאמין כי רוח נכון חודש בקרבם, וכי בתם לבבם נתנו אומר, כי דברי אליהם חשר באמת ממקור טהור יצאו, באו עד חדרי לבם ויעשו פרי · אולם עד מהרה שבו שלשה מהם אל ארחותם, וינסו את כחם עוד הפעם בנתוץ ולא בבנות מאומה · אך הרביעי לבדו השכיל על דרכו ויכרד מהם · הדפיסו השגות על דברי ועל דברי הרב החכם החוקר הגדול מהור"ר שמואל דוד לוצאטו ני' · האמנם לא לבד כי לא שמצו לעלתי אודות החכם הזה,

אך

מסאחה בערבית שהוראתו ענין המשוה את הבנין · ועכ"פ קשה מאד שתהיה מלה מלאכותית אצל בעלי המשניות על ההוראה של גג · וגם בהשקפה מועטת יודה כל מעיין שאין זה מ"ט מדות דר"נ המובא בעניני מדידה ובבנין בית שלמה ועניינים שונים של אגדות כמו אצל כ"ד משמורות, ברש"י (תענית רפ"ד), ואצל הדרש על המקרא במחוקק במשענותם ברש"י (תהלים ע"ח י"ז) · ועל דבר השגות הראב"י"ה החדש והתוליו בענין זה כבר השיבונו עליו בקצרה באגרת הקודמת · ועתה אשאל לחכמים כותבי החדשות אם לא רק בחפזם יאמרו, כל אדם כוזב ? יש ויש מתעים למרבה, אך יש גם שוקלים דבריהם היטב בטרם יחרתום עלי לוח, וראוי ונכון לכל משכיל בעת הזאת, אשר רוח החקיר'נפרץ,לעיין היטב בטרם יחרוץ משפטו על משיגי' ומושגי' *)·

ואחרי

---

*) ההשגה הזאת מהרב כרמולי נעתקה בחפזון בשני עלים שונים ממבשרי חדשות לישראל, ושניהם מיהרו להתראות כאילו ברור אצלם כי האמת אתו · מה נפלאה מרוצת מוליאי העלים האלה · וזה רק בעבור כי ערגה נפשם מאד לדחוף עד מהרה החולה את מבשרם זה איש עתי, בעל כנפים המגיד דבר, יוכר הרי אשמה ובורא רוח סערה ומגיד לאדם מה שחו, אף שיחה קלה · · · והוא להם כאיש עתי ביו"הכ מלפנים, הנושא עליו גם הוא עונות בית ישראל, והאלכסנדריים היו ג"כ מתלשים בשערו ואומרים לו טול וצא, טול וצא! מה שהי לפירא דין ואובי דרא סגיאין (יומא ס"ו א' וב'),ולא אשפוט עתה על מרוצתם זאת בכמה מקומות · עת לכל חפץ וענין. אך להקים לדממה סער מתחולל על בלי מה, באתי הפעם. חכם אחד ממוליאי העלים ההם, לובש רוגז ומתראה כבועס וכמוכיח את הכותב (כ"ח א"ה מכתב ט"ו) בעבור הוריד כבוד אחד ממרילי אגרותיו, כפי דבריו · והנה הכותב איננו ממואסי תוכחת אם רק יודע על מה · ועתה ישלח הקורא ויטרח לעיין עוד הפעם במכתב ההוא, ויראה אם לא נשמר שם הכותב מאוד מפגוע ביקר איש ואיש · על מוליאי מחברות העתיות לישראל אמר אז כי מרבים התועלת בכמה מאמרים · ונגד השולח דברים בלתי נאותים על אדם גדול אשר גוע מקרוב, אמר וז"ל: בא לכלל כעס ולכלל טעות בשאר עניינים עוד, אשר גם למען כבודו לא יתכן להעתיקם, ואולי יברכני בעבור זה ע"כ. ובזה לא הוריד עוד מאומה כבוד הכותב הצעיר בשנים וגבר בתבונה, ולא הסיע תקות התקוה (כאשר יתאמר מוליא העלים) אשר לנו מבינתו וחכמתו לעת ישקל דבריו יותר בפלס · ואולי יחשב או נחשב כי באשר נכתב שם להלאה · „כי ישנא איש את אחיו · · · ויודע״ לאחרות" כו', היתה הכוונה גם כן אליו, הנני מבטיח פה על דברתי, כי לא כן הוא. שם הכוונה על הכלל ולא על הפרט, לאמר, רבו היום אנשים המתפרצים אשר כל מלאכתם זו זעם לשונם · אך לא זה הצעיר יתחשב ביניהם · בקהלם לא יחולל כבודו, כי נעלה מהם באמת, אף אם המית לבו הטתו פעם מן הדרך הנכון · ודי בזה בעת לבאר דברי הכותב שם באמת ובתמים והיתר שמור למועד.

עמד לנגד עיני החידוש שמספר השנים של כל דור ודור מסיים אצלו בשבע, תרמ"ז או תרכ"ז וכו' וכו'. ועיינתי ומצאתי כי הכלל השנים בין דור לדור הוא אצלו תמיד בשלשים שנה. והנה גם זה הדרך לקח מהערה י"ט שם לקליר כד קי"ג שכתבתי, ור' משה זה האחרון הי' חי כארבעה דורות אחרי הראשון העולה לערך ק"ל או ק"כ שנים בחשבון מות בן אחר אביו כשלשים או ארבעים שנים ע"כ. וכתבתי זאת רק דרך הערה בעלמא, והוא קבע בה מסמרות והציג המספרים כאילו נרשמו באיזה ספר קדמון, ודי בזה להראות את דרכו. —

ואחרי כל אלה נגשה את השגתו בענין ברייתא של מ"ט מדות דרבי נתן, אני הבאתי כמה וכמה מאמרים מרש"י שהיו שם גם אגדות בעניינים שונים, ועוד ממדרש מפורש על מגלת אסתר, והכל מבואר בחיבור היקר של החכם הגדול צונץ כד כ"א, כ"ב. וזה הרב אמר שר' מרדכי כומטינו ראה איזה מחברת שקרא מ"ט מדות דר' נתן, וכלה מדברת רק בחכמת השיעור ויש בה ה' פרקים ומ"ט דבורים. ואילו היתה מחברת כזו כתובה לפנינו באמת מימים קדמונים ורשום עליה שהיא ברייתא דמ"ט מדות, היינו מוכרחים להכחיש את הרשימה המוטעית מכח כל מה שהבאנו ממדרש ורש"י בכמה מקומות, שהם היו קדמונים יותר מהמרשים, והם ראו היטב ומביאים מה שראו. וכמה רשימות כאלה בטעות, וכן מעשה תורה של רבינו הקדוש [בכלבו סי' קי"ח] ואותיות דר"ע ותנא דבי אליהו שלפנינו ויוסיפון העברי והדומה להם. ומכ"ש שאין לפנינו עתה רק עד אחד מפי עד אחד, מפי הכתב, היינו הרב כרמולי, מפי הרב כומטינו, שראה הרשימה, ומה נקל עוד שאיזה עלים קרועים נזדמנו להרב כומטינו ועיקר הספר היה חסר. וזה ימצא המעיין בחסרון החיבור בין הדברים המעטים שהביא. מה זה „כיצד לכל אות . . . המרובעת לשלש פנים", נראה שחסר הביאור של כיצד, או אולי קורא לכל מין מהצורות שחשב, אות, ושואל כיצד לכל אות, ומפרש והולך המרובעת לשלש פנים. עוד „איזה צלע זה המחזיק דפנותיו „של גג רבוע יהיה המזבח והחוט" וכו'. מה ענינם של שלשה המלות האלה פה? אין ספק שבא לפרש וחסר הפירוש. ואולי בא כאן מה שהביא רש"י (שמות כ"ז ה') בשם מ"ט מדות דר' נתן על כרכוב המזבח. ועוד מה שאמר „הגג בעצמו הוא המשיחה" הוא נחשד מאד, במשנה ובגמרא משיחה היא כמו חוט ויתר. ע' ערך משח ג'. וביחוד יעיין כלים ס"פ כ"א הנוגע בחוט ובמשיחה ובפי' הרמב"ם ור"ש שם, ולא נמצא הוראת משיחה על הגג או על המכסה את המרובע. ונראה מלה מלאכותית מאיזה מעתיק ערבי בעין

מסאחה

כמו קי"ד שנה, שר"ע נהרג בחרבן ביתר שהיה נ"ב שנה אחר חרבן הבית כמו שמבואר בסע"ז שם, או מעט זמן אח"כ· וחזקי' נולד קס"ו שנה אחר החרבן· וכל אלה החשבונות לא יסכימו בשום אופן גם אם יאמר הרב שראה איזה נוסחא בסע"ז בלי מלת מאה רק שלשים ושש לחרבן הבית, ועדיין יהיו כל מספרי השנים נבוכים אצלו, ועוד הוא מאחר תמיד גם זמני השטרות איזה שנים·

והנה ראה הקורא כי עיין זה הרב היטב בתולדות הגדולים ובהערות אשר חברתי, ועתה מה נאמר למאמר גדול שנדפס ממנו במחברת העתית (אייגנע, עויטישע חנכאונען לשנת 839 למספרם נומר· 30· 28·) על משפחת הזקנים· והם מתחילים אצלו מר' יהודה הזקן ויושב בהם ר' משה הזקן שהובא מאיטלי' ור' משלם בירבי קלונימוס וכו' וכו' וחוקר הרבה מתחלה בשלשלת המשפחה, ומבלי העיר או הזכר מאומה מה שכתבתי על זה וחקרתי באורך בתולדות רבי' נתן הערה ל"ו ול"ז וזמן הקליר הערה י"ט והוספה ותיקונים לזה, ואיך הלגתי תשובת רש"ל סי' כ"ט לעומת ס' מצרף לחכמה (דף י"ד ב') בשם רוקח. וחברתי משני אלה הספרים שתי המשפחות לאחת יעו"ש היטב, הרב הזה מספר תחלה שמצא במחזור ישן משנת רל"ו, משפחת ר' יהודה הזקן אבי רבי קלונימוס כו' ככל דברי רש"ל בתשובה, רק במקום תתמ"ט לחרבן כתוב שם תשי"ט, לפי דבריו, והוא הישר בעיניו, ואמר שהכוונה לקארל הגדול שהוא היה אז באיטליא, וכבר השיגו שם החכם הגדול יאסט שהשנים אינם מסכימים, ובאמת עשה קארל הגדול בשנת תשי"ט לחרבן שהיא תשפ"ט למספרם אסיפה גדולה של כמרים בעיר אַכֵען אשר באשכנז, ולא היה בעת ההיא באיטליא כלל· ובתשובת רש"ל כתוב והביאו המלך קרלו עמו, ועשה עצמו הרב כאילו לא ידע מה הגהתי בזה בתשובת רש"ל במקום תתמ"ט שצ"ל תת"ט והכוונ' לקארל קרח, והחשבון עול' יפה מאוד· ועוד כאילו לא ראה איך הרכבתי שתי החשבונות של הרוקח ורש"ל, והוא מרכיבן ג"כ אך להפך היינו שמציג תחל' משפח' הרוקח ואח"כ משפחת הרש"ל, ומהפך עוד כל דברי הרש"ל ממט' למעל' היינו שהבנים ובני בנים נעשו אבות ואבות אבות, וכן דברי הרוקח, ובלי שום מקור וראיה רק מה שמביא מתחלה מן מחזור הישן איזה נוסחא משובשת אשר הלם סופר אחד · ועלי' בנה כל סדר המשפחה כחפץ לבו רק על הדרך אשר ראה ממני בהרכבת שתי המשפחות, אך אצלי הכל בראיות מוכרחות ובחשבונות מסכימים ומתאימים· [ואם אמרתי אציג הנה כל המבוכות והספיקות אשר יולדו ע"י חשבונותיו תהי' המגלה עפה וארכה עשרים באמה· אולם מה שראיתי עוד, הוא כי הוא מעמיד אצל כל דור מספר השנים כאילו הכל ברור אצלו ועל זה השתוממתי מתחלה מאין לו כל זה? אך אח"ז

(עי' אצלי הערה כ"ט) ויש שם טעות בזמן י"ד שנים יען מצאתי אח"כ ביוחסין ד' קושטנטינא אחר מר רב הילאי בר רב מארי ט' שנים, ואחריו מר רב יעקב הכהן בר מר רב מרדכי י"ד שנים, ע"כ · ועי"ז נעתקו כל העיתים אח"כ של גאוני סורא והיינו של ר' יצחק הוא ר' צדוק בר אשי, ורב צמח בר חיים ורב עמרם ורב נחשון בזמן היא של י"ד שנים · והמחבר הזה כתב כל אלה הזמנים כפי אשר רשמתי אותם לפני ראוי יוחסין ד' קושטנטינא. ועוד רפ"ז שם · „בתר הכי קם בסורא רב נחשון כו' הוא דכתוב על ינוקא" כו' מאמר ארוך, עד„ והוה עביד ספרא דרומה [צ"ל ראומה] בדינא דשחיטה „ובדיקה" הכל כאשר לכל מהערה ל' יעו"ש — ושם י"ז א' „מיהו רב יוסף „קם בדוכתיה כלל שני דרב סעדיה, תרתי עשרי שנין כו' ביומא דרב חנינא „:אין שכיב רב סעדיה בשנת רנ"ג" ע"כ · הנה דקדק היטב לעשות הנקודה אחר כלל שני דרב סעדיה לא כאשר עשו הסופרים אחר בדוכתיה · וכן מות רב סעדיה שהיה בו מבוכה גדולה עד הנה, ע' כל זה היטב תולדות רב סעדיה הערה א' (בכ"הע תקפ"ט) · ואין ראוי להחריש גם כן מטעיות גדולות ונכבדות של זה הסופר באגרת זו בסדר הזמנים, רק בעבור שממהר להשיב כפי אשר רואה איזה רשימה מיטעית מזולתו · ומתחלה נדע כי כל רשימותיו הן למספר השטרות, אע"פי שלא הודיע זה בשום מקום · וזה דבר נפלא לחדש היום מספר הבלתי נהוג אצלנו כלל, רק בעבור כי רב שרירא גאון רשם כן באגרתו, וזה הסופר ערך אגרתו על דרך אגרת רש"ג · ועתה נראה מ"ש (פ"ב דף ט' ע"א) „וכד מית שבמה קם בתרא [צ"ל בתריה] חזקי' בריה „ובעידנא ההוא שנת תכ"ז אתו רומאי על פרתאי ע"כ" · ולקח זה מדברי סדר עולם זוטא אך הפך דבריו ושינה חשבון השנים מקצה לקצה, ששם כתיב ובשנת חמישים ושתים שנה לחרבן הבית חרבה ביתר · בשנת מאה וששים ושש לחורבן הבית אתו פרסאי על רומאי ושכב שבמה ועמד אחריו חזקיה בנו · והחשבון הזה של סע"ז מסכים מאד לדברי סופרי העמים, כי ארדשיר אבי שבור היה הראשון אשר בקש בחזרה מהרומיים ארצות סוריא ואשיא הקטנה, ישלח נגדם ק"כ אלף רוכבים ומחנה גדול של רגליים, עם ת"ש פילים · והיכו מהם בכל אחד אך בכל אחר הכו אותם (עי' היטב ויבטער על משכחות מלכי ארזאצעס ושאסאן, כד קס"ד) וארדשיר מלך משנת קנ"ו עד ק"ע לחרבן — ועולה קס"ו לחרבן תקמ"ז לשטרות, וזה הסופר רשם תכ"ז לשטרות · ויש הפרש בזמן ק"כ שנה, ומחליף עוד פרסאי לרומאי וכן להפך · יותר מזה, הוא מעמיד אחר כך הריגת רבי עקיבא תמ"ז · והוא ס"ח לחרבן · ולפי"ז היא מאוחר לחזקיה בר שבמה כ' שנה, ובאמת הוא מוקדם ממנו, כמו

נושא אלומות מבלי חקור מי טמן בארץ מלפנים האוצר היקר הזה· — אך כאשר אמר לו לבו והראו לו עיניו פעם אחת קוץ בין הערוגות, לא יבוש עוד להזכיר את שם הנוטעים הנותנים מכשול להולכי דרך — והנה לא בא לנגד עיני ממעשה הרב הזה רק המחברת הזאת וכמה מאמרים בעלים העתיים, ויש מהם בהשכל, כי חננהו ה' בכתבי יד יקרים ונפלאים· ואילו הוציאם לאור כולם בלשונם לא מעט היתה התועלת והטובה אשר הצמיח עי"ז לבני ישראל; וגם הוא חכם ויחקור בהם לפעמים בתבונה, רק בדבר אשר חטא נגד אדונינו הרמב"ם ז"ל, כי חיזק את הדבה הרעה והעלילה אשר הוציאו עליו שונאיו בעמים אחרי מותו, וממקום שהביא היינו ממאמר קידוש השם אשר העתיק מבורר ההפך וכי אך תואנה בקשו המחרפים· לא אשנה עתה דברי שקר אם גם רק למען הערות את מקורם, ועיד אזון למועד· אך בכל הונו ועשרו בספרים קדמונים וברעיוני לבו יפקח עין גם לילדי המזרחיים אשר מולידיהם יושבים הרחק מספרים קדמונים, וגם אחרונים וחדשים בלשונות העמים יחסרון לפעמים מהם, ויוציא מהם כל נתח טוב מבלי תת להם ברכה אף פעם אחת, ורק על הרע בעיניו יעמידם למשפט, ויאמר כי מלא עוד ענינים אחרים שיש להשיב עליהם רק אין זה מקומו, ולמה אין זה מקומו אם הי' לו מקום להשיג בדבר מ"ט מדות דר' נתן שלא יתייחסו גם הם כלל אל אלדד הדני ואל התשובה לקהלא דבגדד? ולמה יעצור במלים מלהשיג מדי לא יחדל מדבר ומכתוב כל אשר הוטב בעיניו מזולתו אף אם לא יזכיר שמו? כה ראיתיו באגרתא הדא לבגדד, משתמש בכל מקום בהערותי לתולדות רבינו נתן, לענין זמני הגאונים ותכונתם וגם במקומות שלא הגעתי אז אל החשבון המדוקדק מפני ספרים ישנים ונוסחאות קדמוניות שנחסרו ממני, הוא הולך אחרי בדרך ישר ובדרך מותעה, ע"ש (פ"ה דף י"ג א') „וביומי דרב יוסף הוה בארעא דמצרים רב שמעון קיירו מתא די שמיה בבל „זעירא" והקורא לא ידע לאיזה ענין כתב זה, אך יעיין הערה כ"ד לתולדות ר"נ בשם החכם בעל שבילי עולם· עוד (שם ע"ב) „וקם בתריה רב יהודאי „בר נחמן תלת עשרי שנין ופלגא"· כן תקנתי באגרת רש"ג עפ"י חקירה מושכלת שם בהערה· ובפ"ו (י"ד סע"ג) „קם מר אברהם בר שרירא כו' הוא „מר אברהם גאון דהוה מכיר עתידות בנענועי אילנות" (ע' הערה כ"ו לתולדות הר"נ)· ועוד שם (ט"ו רע"א) „רב משרשיא כהנא בריה דרב יעקב „די שמיה ר' משה גאון", (הערה כ"ה) — ושם (ט"ז רע"א) „רב צמח ברי' „דרב פלטוי גאון טובינא דחכימא דעביד אבא ביתא", (הערה י"א)· ושם „וביומא דרב צמח גאון בשנת תתרקפ"ח שנים בסורא רב עמרם גאון,

עי'

,,ולא נמצא בפיהם מענה, דע אהובנו הנכבד שכבר דברנו על הספר
,,הקדמון הזה בחבורנו ס' מולעות [נ"ל מועלות] ודעת, וזכרנו שם דברי
,,החוקר הנאמן כומטיני (ה)הקושטנטיני, אשר בידו הי' המחברת של מ"ט
,,מדות דר' נתן וכתב עליה הדברים האלה, ברייתא היא מתחלת כך,
,,בארבעה דברים המדה נקבלת, ואלו הם מרובעת משולשת עגולה קשותה.
,,זה הכלל השני חצי הראשונה והרביעית חצי השלישית ושאר כל הצורות
,,משולשת זו מזו. כיצד לכל אות המרובעות [נ"ל המרובעת] לשלש פנים,
,,בצלע ובחוט ובגב איזהו צלע כל המחזיק דפנותיו של גג רבוע יהי' המזבח
,,והחוט זה המחזיק לזוית מן הקצה אל הקצה והוא בארכו של גג, והגג
,,בעצמו הוא המשיחה עד כאן התחלת הברייתא ההיא. והיא ה' פרקים
,,ומ"ט דבורים נקראו מדות, כלם מדברים בחכמת השיעור. הנך רואה
,,מהערה הזאת היפך דברי החכמים המשכילים ראפופורט וצונץ ני', וכבר
,,מצאתי בדבריהם ענינים אחרים שיש להשיב עליהם, אך אין זה מקומו,
,,וה' יצילנו משגיאות וישים כל מעשינו לרצונו ולשמו הגדול והנורא. אליקים
,,כרמולי". וכותבי עלים העתיים לישראל העמידו כבר השגה זאת ליקרה
ונאמנה מבלי להרהר אחריה. הוא הדבר אשר דברתי פעמים רבות, כי
ישמחו היום הסופרים והקוראים רק למצוא עון אשר חטא באיזה איש כפי
דברי פלוני אלמוני, ולא יקחו מועד לעיין עוד בדבר, וביחוד המוציאים
לאור העלים העתיים, אשר מלחמת נצח להם עם העת, כי כל חפצם וכל
ישעם לרוץ ולדלג עליה ולהקדים אותה. והיא תנקום בהם כי לא תשאיר
להם רוחה עוד לפלס כל דבר היטב בחקירה הנאותה, והיה ראוי לפניהם
לבלי יחרצו גם המה משפטם, רק יעתיקו דברי זולתם ויחכו לשמוע מה בפי
הצד השני. אך לא כן דרכם, את הנראה להם בהשקפה ראשונה לנכון,
ימהרו ויחליטו כי כן היא, וצדיק הראשון בריבו מבלי הוחל עד יבא
רעהו וחקרו. —

והנה רב הזה כרמולי הנהו יושב הרחק מארצות אשכנז ופולניא, ולא
נבזה בעיניו להוציא תועלת מספרי המחברים החדשים והחוקרים בעמינו
אשר בארצות ההן, יקח מהם כל אשר ימצא לטוב לפניו ויעש מהם מטעמים
לאחב"י הקרובים לו בצרפת בעלגיא והאלאנד, אשר לא ידעו ואשר לא ראו
מרביתם את כל הספרים החדשים בלשון עברי, בארצות מזרח וצפון, ועמהם
יכבד ויעש שם מבלי הזכר שמם, ואנחנו נסלח לו על הדבר הזה. תצמח אמת
מארץ וארץ אם גם לא יודע שם הזורע אשר יגע ועמל בזעת אפו. בא יבא ברנה
נושא

היום יאמר אחכה עד בא תשובה, ומחר ירוץ כגבור יכה כל סביביו, ולא יהדר פני איש, ועוד ישוב וידבר רכות, ומי יודע מה הוא עתה? ובכל זה לא אומרה נואש. הלא טוב לי, כי תוחלתי תנחמני, האלקים יודע כי עשיתי את אשר עלי לעשות והסירותי מעלי כל המין טרדותי, וכתבתי לכם את הדברים האלה, אם תשמעו ואם תחדלו.—והנה יעטרני הראשון פעם בשם גאון ופעם בשם גדול, ופעם בשם תושב העיר, ובאמת לא גאון ולא גדול ולא תושב אנכי, גר אנכי בארץ הזאת, גר ותושב אנכי עמכם, ועם הראב"ע ז"ל אומרה: „אשרי איש נחשב, לגר תושב, אין בלבו רעיון ולא מחשב, רק „לאחרית נפשו ומשכורתו". — ואשוב אל ההשגות. ואשוב באמת ובלי אהבה לדעת עצמו או לנצוח *).

מכתב ט

עוד השגה אחרת מצאתי עתה בענין הבריתא של מ"ט מדות דר' נתן מרב אב"ד בקהל בריסל, ששמו ג"כ ר' אליקים כשמו של זה המליזאגי, והוא הנקרא ג"כ דאקטאר כרמולי, והדפיס בעיר פאריז [שנת תקפ"ח כן כתוב בשער העברי וצ"ל תקצ"ח כמו שהוא על נכון בשער שהדפיס בל' צרפתי 1838] מחברת אלדד הדני עם העתקה צרפתית. ועוד אגרתא לקהלא קדישא דבגדד על סדר ראשי גולה וגאוני בבל, ואחר האגרתא הנפלאה חלק כבוד אל החכ' הגדול דאקטאר צונץ ואלי לכתוב אודותינו אגרת מיוחדת, הנרשמת בראשה. „זאת האגרת שלח רבינו אל א' מתלמידיו" וז"ל „לכבוד „תורני מופלג בתלמוד ובדינים הר"ר וידאל בן אשטרוג יצו, הגיע אלינו „אגרתך משמיני לחדש העבר. ושמחנו על גודל השתדלותך בת"ת ובספרי „החכמות, חזק ואמץ לבלתי סור מן הדרך הטוב הזה, כי אז תשכיל ואז „תצליח בכל עסקיך, ומה ששאלת ממני לדעת ענין מ"ט מדות דר' נתן „בעבור שראיתי בס' חדש נשאלה [צ"ל שנשאלו] על הדבר הזה שני חכמי הזמן.

ולא

*) רוב ההשגות נדפסו מהרואים, אחרי שכבר השיב להם הרב בעל התולדו', ותשובתו עליהן נדפסת להלאה בין שאר התשובות על יתר ההשגות אשר לא שלחו אליו.

המוציא לאור

ולשונות, מעמיק במהלך לשון עבר, ומשורר נפלא מאד, וגם הוא תם וישר וירא אלקים, אך איטלקי הוא, וחוס בני ארצו בוער בו, ובכל אשר יגיד לו מושגו הראשון יחזיק ולא ירפה· כמה אגרות הרביתי לו על אודות הראב"ע ז"ל, אשר דבר בו ג"כ, ואחרי כמה מכתבים ממנו, הודה פעם ועד מהרה שב אל מחשבותיו· ועתה לבו הסיתו לשלוח לשונו בשבי תפארתינו· לא אוכל להגיד לכם איך הכאיבו דבריו את נפשי בראותי אותם בפעם הראשונה, ולוא באו לנגד עיני בטרם יצאו על פני חוץ, אין ספק כי לא נגה עליהם אור השמש, הייתי מפציר בו ובכורם, ולא שקטתי ולא נחתי עד השיבותי חרבו אל תערה. אך מה נעשה עתה, ההשיב נשיב לו כגמולו? נעלה עליו בקרדומות כחוטבי עצים? הנועיל בזה מאומה להציל עינינו ומאורנו? לא! לא· יותר אשר ירבה הריב, יותר ירבה בזיון האומה· והקול נשמע עוד בגוים, כי שולהבה בערה בישרון על דבר גדוליהם· אל תשכחי כי יש עתה קוראים ומבשרים ביניהם, תחת אשר מלפנים נשקעה האש בחיק עדתנו· ומה יאמרו עוד אויבי תושי' בקרבנו? ישמחו לראות כי סוכסכו משכילים במשכילים, ואם איזה מהם חנוף יחנוף אתכם כעת, עוד מעט וישליך אתכם הלאה, כספם וכבודם אך רגע, אל ירהיבו אתכם ואל תלכדו בחלקת לשונם, כי לא כמחשבותיכם מחשבותם ולא דרכיהם דרכיכם ולא תתאחדו לעולם. ואיך תתראו עוד בעיני קוראים פשוטים, כמושכרים להרוג ולנקום נקם אשר כמוהם ימצאו באיטאליא, כן תהיו בעיניהם· אל תשמעו איפא אל דברי הקוסמים והמעוננים ולו גם חכמים יהיו; צר לי אם אמרה, גם נבונים נמצאו בעמי אשר נכשלו בזה, ואשר ראו דברי שד"ל ויש"ר בטרם נגלו על פני תבל, ה' יסלח להם, כי לא כהו בם· אך אשם המאסף מעט מזעיר הוא, אם יפקדו עליו גדולי הכורמים לא יוכל למרות, כי יהי' חוטא להם כל הימים· שמעו דברי יועץ נאמן המדבר מלב תמים· כתבו לכבוד אדונינו הרמב"ם ז"ל כטוב בעיניכם, הגינו עליו מכל צר, ורפאו כל מכה אשר היכה עתה שמו, וגם מכתי אעשה בעדו אם יתן ד' לי מנוחה· אך בלי קנאה וחימה, בלי נאצה וקללה, הרפו מלחם בשער, כיתו חרבותיכם לאתים, וחניתותיכם למזמרות, זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד, אז יבקע כשחר אורכם, ותמצאו חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, וברייכם הטוב ישמחו אלקים ואנשים· כן אמנם אמנה היום ההוא למאושר בימי חיי עת אראה זאת ואדע כי עזרתי למפעל מועיל כזה· והאמת אגיד, תקותי חזקה הרבה בשלשת הרואים האחרונים, מאשר היא בראשון, כי אראה עוד דרכו הפכפך ושונה בכל עת, אל אשר יהי' רוחו המשתנה ללכת·

היום

לשלתי אז חברוני א"ה בכל לבבם. התבוננו כי אף אם ה' לי לירא פן תשנו דברי אלה, תוסיפו או תמעיטו או תקצרו בהם כאות נפשכם, למען יהיו לרע בתוך קהל ועדה, לא עצרני הפחד הזה מִדַּבֵּר אתכם דברי שלום ואמת, דברי טעם ושכל כאשר עם לבבי, ואמלא עתה את אשר אמרתי לכם בפי, כי רק אם תוציאו לאור אמרים רבים וחדשים בענין וענין אז יודע שמכם לטוב, ולא ברדוף והשג זולתכם כל הימים. ואתם סרתם מן הדרך עד כה. תאמרו את אשר תאמרו, אתם החילותם בריב, החכם הגדול יש"ר כתב לכם לבדכם, ואתם בזיתם אותו לעיני כל במחברת מגן החכמה. פוטר מים ראשית מדון, ונילון קטן יעש תבערה, הוא ענה אחת ואתם על אחת כפלי כפליים ברועה הראשון. בקשתם שליחתו ויעתרלכם. ועתה תשלו ותלחמו על ריעו החכם הגדול שד"ל. וכמה פעמים שמעתי את הראשון בכם אומר במכתב, כי רצונו להלוך עמו כאשר הלך מהר"ש אלשקר ז"ל עם שם טוב (כה יקראהו תמיד) על דבר אשר כמו זה האחרון בזה הוא את הרמב"ם ז"ל. אמנם המוכרחים אנחנו לעשות הכל כמעשה הקדמוני', אף אם לא יתכן דרכם לפנינו. הן אמנם זה ר' שם טוב ז"ל חטא דברים אשר לא כן על אדונינו מדריכנו בן מיימון ז"ל. אולם מחשבתו לא רעה היתה ובלבו דמה כי נאולים דבריו מאוד להזהיר את העם והוא איש חכם, תם וישר, וירא אלהים, אך רוחו החם התעהו מני דרך ויתן בפיו דברי כעס וקימה. אכן חלילה לשלול ממנו בעבור כן תאר ר', חכם הוא ורבי יתקרי, וה' ישלם לו. וכמה גדולים וטובים ממנו מפורסמים עד היום, ובהם רבינו יונה ורבו רבינו שלמה מן ההר ז"ל (כאשר הראיתי בראיות ברורות) וגם רבינו מאיר הלוי ז"ל צעקו חמס על הנשר הגדול ההוא, ואין שומע להם, ושנים הראשונים נלכדו עוד במצודות כמה קהלות. העל כן נרשה לנו עתה ח"ו לבזות אותם היום, כאשר עשה המדפיס הראשון של אגרות — הרמב"ם בקושטנטינא ואחריו כל המדפיסים נמשכו מבלי דעת את מי חרפו וגדפו ועל מי הרימו קול, והם לנו עמודי ההוראה ומפיהם אנו חיים. ולכן גם מהר"ש אלשקר ז"ל בכל כוונתו הטובה הפריז על המדה, באשר הרבה כדי בזיון וקצף על רש"ט ז"ל. אך כפי הנראה תחשבו מלחמה רבה כזו תאוה לעינים, ותרצו לחדש אותה עתה לעיני הרואים, ובאמת לא לכבוד היא לנו בכל עת. ולוא לא רבתה המכה גם בקודמים, ולא נשאר זכר מכל ריבותיהם. ותחת אשר חשבנו כי מאז ועד עתה עלינו מעלה מעלה בכל מדע ותושי' ומוסר השכל, נשוב עתה לאחוז באשר אחזו, ולקלל איש את רעהו מאין הפוגות? זה האיש שד"ל גדול הוא באמת בכמה ענינים חכם בתורה ובכמה מדעים

ולשונות

שמעמיד האותיות כחפצו ממש כמעשה הבדחנים בארצנו אשר למדו מלאכה זו לזווג שם המחותנים והחתן והכלה בגימטריאות וראשי תיבות, אך ג"כ רק במאמרים והעמדת אותיות ושמות שבדו להם חכמים מחוכמים ההם. והוא רק כמו מניעי תמונות הקטנות הסובבים מעיר לעיר · וכמוהם הוא מסבות מתהפך בתחבולותיו לפעלם לעיני הרואים ומשתוממים איך נפקודתו רוקדי' ופונים כה וכה, כפי אשר יניע בסתר את המטה המחובר אליהם, וכן הוא מכריח עצמו לרוב, מוסיף וגורע ודוחק התיבות והאותיות רק לבלוע זממיו · ככה יעמיד (דף י"ט ע"ג) מספר אלף קס"ד מתחלה בשקר רק ע"פי טעות קלה בכתיבה אשר קרה אצלי שכתוב קיליר תחת קליר אשר הוא הרגיל יותר בחתימתו (ע' למעלה סוף אות ג') ונמצא אצלי רק המספר אלף נ"ד אבל אנסיכה או אלף קנ"ד עם מלת מני, ואבל אפיק מען מעוטר אלף ס"ד, אכן מספר אלף קס"ד לא נמצא אצלי כלל. ועל יסוד כזב הזה מדלגים אצלו כל יתר המספרים וכמו פורחים באויר · ואבל דאקטאר כונץ מעמיד ליפמאן באל"ף ובמכתביו אלי חתום בלא אל"ף · וקרוב אצלי מאוד שבהעתקת אגרתו אליו (דף י"ט ע"א בהערה) הוסיף בחתימה א' מדיליה רק כדי להשוות המספרים בדף י"ט ע"ג, ואצלי חתום עוד יום טוב ליפמן ויתכן כי קילר זה ג"כ בהעתקה לכוונה הנ"ל, ועוד דאקטיר לפעמים ביו"ד ולפעמי' בלא יו"ד, לאגדא בשתי אלפי"ן וראש חתימתו „הקטן" מה שלא חתם כן מעולם· רפאפורט כותב ברצונו רפאפארט, וגם לא חכמתי ולא חתמתי ולא אמרתי מעולם אני שלמה וכו' — „אסתר סברה פגרה"?? (י"ח ע"ג) ובדומה, ובכל מעשי להטיו לא הראה אף השתוות אחת בין מספרים של שתי התחלות או שני סיומים או התחלה וסיום מפיוטים שונים, בינם לבין עצמם, אשר לא היה יכול לשנות בהם כרצונו, ועוד יותר שיהיו אלו השוים בינם לבין עצמם שוים עוד למספר חתימת הפייטן, כפי אשר רגיל לחתום בעצמו, ולא כפי אשר ירשום לו ראשי"ה ע"פ פקודתו, ואין ספק כי יגע על זה מאוד ולא מצא. הוא הדבר אשר דברתי, כי על ידו נתחזקה עוד השערתי עד מאוד· האורכתי מעט בדבר הזה הקטן בעצמו, בעבור ידעתי כי רק על מלאכה זו של דמיוני המספרים נפשו בחייו יברך, ונחשבה לו קרן הגדולה לנגח ולנתוץ את כל בניני, ולשנה ראשית בהדפסת ספרו, ליולדו ולמחזיקו בעיתים.

ט) אעזוב עתה את האיש ההוא ואשובה אליכם· עוד לא נפלתם כמוהו· עוד תוכלו לעלות מעלה בסולם המדעים המקרבים אל האמת. עוד תוכלו לתת פאר אליהם ואליכם· מה תהמי נפשי עלי אם אראה בעירים כאלה אשר תקוה טובה בהם, נלוזים במעגלותיהם ועוזבים הנתיב הנכון· סורו סורו מדרך השקר הזה, כי אין ברכה בו, וידעתי ברור כי אם שמוע תשמעו

לינתי

למה אכפילם לחנם, ואם לא יביאם, ההכרח יביא לכותב ערך מלים לבאר בכל מלה את הנראה לו בה לאמת· וזה האיש רוצה להעלים שגיאות והשגות, רק באופן אשר אודה לו דבר אחד כרצונו, ורק אם לא אודה לו זה, יגלה את מטמוניו לעיני כל, ויגאה כשחל ילודני וישוב יתפלא בי, יחדש עדיו נגדי וירב כעשו עמדי· אולם האמינו לי קוראים, הוא רק מתחפש בבגדי המנקה חנור וכיריים, ילבוש שחורים לעשות מה שלבו חפץ ולהפחיד את הרואים· לא רב הפחד ממנו· ותקותי ללמוד ממנו איזה תיקון במחברתו, מאפס ואין, כי גם אם יש לו עוד איזה תפישות, הנם בכל המון התפישות אשר הראה, ויותר קרוב אללי כי שפך בספרו זה כל אפו, הריק כל אשפתו, ולא נשאר עוד חץ בידו, והלא נפשי יודעת מאוד, איך לא יבוש לכתוב שקרים בדוים מתחלתם ויהי' גם זה כאחד מהם·

ח) ועתה נראה אם יצדק נגדי בענין השואת המספרים· אחלי קוראים משכילים, שימו עין עוד הפעם על מה שכתבתי בהוספה להערה **12** על זמן הקליר, שחוץ מהשתוות המספרים לחתימת שמו, יהי' גם ההשתוות שבמספרי החרוזים בינם לבין עצמם, לפלא גדול, כמו עד"מ, התחלת פיוט זכרונות, מעש אשר בכל שנה נעש, שוה במספר להתחלת הקינות שבת סורו (מני) שמעוני עוברי, וכן הסיום למוסף פ' החודש, שפתי בשורי ארבעה חרשים, שוה לסיום הקינה, בתבע איש חמודות ושוע הטה (אלקי) אזנך ושמע, וככה תחלת פיוט מלכיות, אנסיכה (מלכי) לפניו בהתהלכי אומצו בהמליכי, שוה במספר לתחלת פיוט גשם, אפיק מען מעוטר ליום המעוטר [רק בהבדל מספר עשרה שבין קליר לקיליר]· הגם כל אלו ההשואות נפלו במקרה? ומכ"ש אם מספרים האלה המתדמים בעצמם ישוו עוד למספר שלישי, והיא חתימת הפייטן, וכדומה שם· מי זה חסר טעם אשר יעלים עוד את עיניו ויאמר שבכל זה לא יברר עוד הדבר היטב? ע"כ מאשר כתבתי שמה· וזה היא העיקר אשר עליו תמכתי יתדותי, כלומר שווי המספרים במקומות שונים בינם לבין עצמם· שתי התחלות ושני סיומים ועוד שתי התחלות· ועוד יש שם השואת התחלה וסיום, והתחלה וסיום, ומה יענה ראבי"ה על כל זה? (דף י"ח ע"ג וד') „תחלה אלמדך גזירה שוה „של חמשה עשר" כו' כלומר מספר הדפים ט"ו וט"ו התיבות וכו'. אשאל הזאת תשובה מקבילה אל הפלא שהראיתי בהשתוות מספרים גדולים בפיוטים שונים ובמקומות הראוים היינו בהתחלות או בסיומים בינם לבין עצמם? והנה ראינו מלאכת האיש ראבי"ה בדרכי השחוק הזה של דמיוני המספרים אשר הוא במעט כמו אוחז את העינים· אך כלם רק במאמרים התלוים ברצונו

שמעמיד

ז) ומדי דברי בחתימת הקליר, אומר שעם כל בדחנות נפלאה אשר הראה הראב"ה בהשתוות חשבונות אל שמות בני אדם, על מאמרתי אעמודה, בכוונת קליר וגימטריאות של חתימתו וכמו שרשמתי אותם. והשם יודע, לא בעבור אהבת דעתי, חלילה לי מזה, רק בעבור כי כה אחשוב עוד, והוא חזק עוד את השערתי. הן אמנם מי יאמר בחקרי, קדמוניות השגתי באיזה ענין ידיעה ברורה ומופתית, כידיעה של חכמת המדידה והחשבון? אך הכל רק השערות קרובות לשכל. וההבדל בין אחת לחברתה, היא רק באשר זאת נראית יותר קרובה אל — וזאת נראית יותר רחוקה מן — האמת, ולזה צריך שכל ישר ומורגל ויודע היטב בהבדלים כאלו. וכפיהו אחזיק השערתי בזה עתה ליותר קרובה הרבה מאשר החזקתיה עד כה. והנה הפחידני אם לא אודה לו בזה ביטול השערתי, אז ידפיס עוד השגיאות הרבים הנמצאים בכל חיבורי (י"ח ע"ד) ואומרה בתום לבבי. אילו גם הי' עולה בידו לברר לי כי טעיתי בזה, לא הייתי ממהר להודות, רק בעבור זה לבד כדי שידפיס עוד בירור יתר שגיאותי הרבות, כי אולי יצדק נגדי במקומות. ולמה אשאר באיזה ענין בתועה ושוגה? ומי יודע אם לא יוליכוני עוד שגיאותי אל שגיאות אחרות חדשות? ואם רק נלון מאהבת האמת והצדק הי' טמון בלבו לא היה מאמר כזה יוצא מפיו, כי איך יעלים דברים אשר חשב לאמתיים ואשר יש בהם לפי דעתו, הסרות אבני מכשול ושגיאה, בעבור הדבר הקטן הזה שאודה לו על מה שרוצה במספרי חתימת קליר? ולמה לו הודאתי, אם כבי יחשוב הראה הדבר כשמש בצהרים? ודי לו אם הקוראים יודו לו, ואני אם אחלוק אהיה כמצחק או כעקש לבב בעיניהם. ותחת אשר באריכות גדולה עד להלאות, השחית בענין זה כארבעה וחמשה עלים לחנם, עד שקרע בעצמו עלה אחד אחר הדפוס מספרו, לאות כי ראה בעיניו להג הרבה יגיעת בשר בדבריו, והיה די לו בעלה אחד להראות מלאכתו הנפלאה בהשתוות מספרים, היה לו יותר ראוי לכתוב על העלים ההם כל השגיאות הרבות אשר מצא עוד בחיבורי, ונכון וישר לכל מבין בישראל לכלות קוצים מכרם ה' צבאות כפי יכלתו, אם רק לא יפצע בהם את המותעה עד הנה כפי דעתו, לא יכהה מראה כבודו ולא עיני הקורא בדברי שקר ומרמה, לא ירון אליו בחמת כח ובקרני ברזל כי אם בדברי טעם, ולא ישמיע בחוץ קול מחרף ומגדף אויב ומתנקם, אך לאמת יוציא משפט — והוא מצוה עוד את אשר לא שוה ולא ידמה מאומה. אני העידותי בהרב החכם המושג ממני, אם לא יתקן בכל הגהותי במקום הראוי והיינו במהדורא שניה, אביאם אני במקום הראוי והוא בספר ערך מלים. וזה דבר נכון וישר כי אם יביאם הוא

למה

יאמינו לי קוראים מוזרים לנו בארצות או בדורות רחוקות אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר האיש הזה, מעשיו ותחבולותיו ועלילות מלעדיו, ובעיניהם אולי בהגדות עדות — לא בחקירות, בזה הנני בטוח — והי' שוים ח"ו למשפט, אשמור העצה אשר יעץ לנפשו הרב החכם הגדול ר' מנשה בן ישראל, נגד המעלילים עלינו חטא גדול ובדוי מלב · וז"ל בס' תשועת ישראל (פ"א סי' י"ב) והיה אם לא תאמינו לראיות הנזכרות ואנחנו לא נוכל לברר שקרות הדבר בלעדי ראיות והוכחות, כי אין לאל ידינו להביא עדים על שלילת הדבר, ולכן מוכרח אני לבור לי הראיה אשר בזה אותנו אלקינו, והיא השבועה עכ"ל · וידעתי גם ידעתי ההבדל הרב של ענין הגדול ההוא המדובר שם, הנוגע לתכונת האומה ולקיומה בגולה, מעניני זה הקטן מאד בערכו אליו, אך בכל זה שוה הוא ללמוד ממנו כי אין עצה ואין תבונה נגד מרשיע בשקר, רק בחיזוק דברי אמת היוצאים מלב תמים ע"י צירוף לשון שבועה ואלה, ולכן מלבד אשר אעידה לי כל מכירי ויודעי הרואים ויודעים את דרכי ואת מנהגי בביתי, הנני נכון גם לקיים דברי, אם לא בלשון שבועה חמורה של ר"מ בן ישראל, אך בנפשי ובאשרי ובכבודי · א) כי לא הי' למראה עיני ספר זה של ראבי"ה אף רגע לפני הדפוס, ורק מרחוק שמעתי כי הוא כותב ספר כזה, ואח"כ הודיעני החכם הגדול דר' צונץ באגרת קטנה כי שלח אליו ראבי"ה את ספרו הכולל ר"כ השגות מבלי הודיעני מתכונתן מאומה, והשיבהו לו עם אגרת אליו אשר העתיק לי, והיא אשר העתיק ראבי"ה בהערה לדף י"ט מקצתה ולא כלה, מטעם נודע לו · ואני לא אגלה סוד, כי כאשר אמרתי רק לנקות את נפשי באתי, ויותר לא ידעתי עוד מהספר בלתי היום אחרי רואי התמונה היקרה הזאת עומדת לנגד עינינו · — ב) וכי מעולם לא נעזרתי בעיוני ובמעט ידיעתי, מאיזה איש אחר, רק אם שמעתי לפעמים דבר או ציון קל אשר היה חדש אצלי, העמדתיו תיכף על שם זולתי · ג) וכי לא ראיתי בפירוש הפסקתא שלו אשר היה אצלי רק לזמן איזה שעות, דבר בפירוש ברכת קידוש החודש, ואחשוב כי לא נמצא שם, ואם נמצא אקוה כי עת יראה למעיינים את מאמרו ימצאוהו נוסף בין השורות או על הגליון, כי הוסיף אותו אחר נדפס ממני, אם לא העתיק עוד את חיבורו בהעתקה חדשה, ואני נכון להראות דבר הקטן הזה בליקוטי' שלי אשר כתבתי הרבה שנים טרם הכרתי את האדם הזה, וטרם בא לארצנו · ד) וכי מעולם לא היה לנגד עיני ולא ראיתי מחזור עם איזה נקודות על האותיות, לבד במקומות אשר רגילים המדפיסים לנקד, והיינו אם חתימת הקליר היא בראשי תיבות ·

ומדי

,,שכך הוא!! שהרי הניח הנקודות לאבן פנה לפנינו ז"ל וקרוב מאוד שבכ"י ,,שלו היה רושם בליונים כל המלות שכוון בהם למספר שמו כו' אולי רשם כן ,,הקליר בכ"י שלו כו' עכ"ל הנה זכרון הנקודות בכל פעם מלמד שהיו מלויינ' ,,שם במחזור שקנה, ועל פיהם יצא מנקודות האמת, בא וראה תחלה ,,כתב קרוב מאוד שבכ"י שלו היו רושם כו' אח"ז כתב אולי רשם כן כו', ואחר ,,זה הוסיף, יתכן שרשם כו' וסיים ובלי ספק רשם" עכ"ל ראני"ה· ראיה גדולה ומוכרחת, כיון שכתבתי, וקרוב מאוד שבכ"י הי' רושם הגליונים מוכח שהי' לי מחזור עם נקודות על הגימטריאות, ממש כעין הראיה שמלאכתי נעשית ע"י אחרים ממה שכתבתי שהראני עלם משכיל כו'· ושגם ודלג עוד בכוונה מלה אחת למען התגולל עלי ולתת מקום לתלונתיו. אני כתבתי ,,ובלי ספק לא רשם" והוא העתיק בשקר שתי פעמים, ,,ובלי ספק רשם" וזה פשוט שיכולתי להחליט שלילה זו בבירור גמור, שאם רשם הקליר על כל שאר התיבות שהם כמספר שמו, אין ספק שלא רשם על אלה הבלתי נכללות במספר, ואם לא רשם גם על השאר מכ"ש שלא רשם על אלה· ועל המחזור עם נקודו' שקניתי כבר העידו לו עוד מיודעיו, כלומר מיודעי' רק לו ולא לשום אדם, וככל הרוצה לשקר, כי לא קרא ולא יקרא אותם בשם לעולם. ואחר כל השחוק אשר עשה מן השערתי בהשואת המספרים הוא רוצה בכל זה לקחת אותה ממני במרמה וליחסה לאיזה מנקד ראשון אשר היה לפני, כאלו לבו נע עוד, פן יש בה שרש· אשאלכם עוד הפעם מה נעשה לאיש שולח שקרים לאלפים מבני אדם, והוא יושב בזוית חדרו ומלחק על כל חקרי לב, אשר הכל בידו רק למלאכת אחיזת עינים ולא לחכמה ולא לאמת כי לא ידע אותן, ועל המותעים הרבים, ועל היחיד הנפגע ממנו — לחקתי גם אני ליתר כזביו אשר רוצה לסמא את העינים בהם על עניני עצמו כמנהגו, כמו מ"ש דף א' ע"ב ,,אני מתפרנס מעמלי ויגיע כפי? ,,להביא טרף לבני ביתי? והיה לי היום למלאכה"? ועוד שהגאון מהר"ו מרגליות היה בן אחות אביו? (ד' ג')· ועוד על הירונימוס כתב: ,,כעת ,,אין מחברתו בידי" (סוף פ"א), כאילו ראה מעודו מחברת הירונימוס, וכאילו יכול קרוא ספרו החתום בעדו· ובהערה לדף כ"ט ע"א כתב ,,דברתי ,,על לב גביר אחד אשר סר למשמעתי? וקנה אותו (ס' יוחסין) בעבורי? ,,במחיר רב"? וכדומה עוד כמה דברים· אך אשר יבדא על זולתו להשפילהו ולפחבהו אליו למען היות לו לחבר, הוא מעט גדול מנשוא·

ו)הגדתי לכם היום כי למועד, אם אשים יד לפה על כל השגותיו וחלומותיו, על שקריו וכזביו נגדי לא אחשה, ואגלה אותם בקהל· והי' אם אולי לא

יאמינו

והקורא לא ידע מתחלה לאיזה ענין בדא הכזב הזה, אך כוונתו שכל הנמצא
ממני בדפוס אחרי שנת תקל"ג ונמצא גם בספרו, שאז נשלם כפי דבריו
האמתיים שם מעולם האחר, אע"פ שנרשם ממנו פרט ההדפסה תקל"ו,
יכמדומה שגם הוא מוקדם בשנה, הוא הקודש בהם והכה. וזאת שנית ·
ספ"ה כותב · „וכן רש"ל רפאפורט מלבוש מלאכתו נעשית ע"י אחרים, כמ"ש
„בעצמו בהוספות וז"ל: ולענין מ"ש שם שלא נמצא בשאלתות הנה הראני עלם
„משכיל וחרוץ שנמצא כן בס' מלורע שם עכ"ל רפאפורט". עוד כתב שם
להערה מ"ד וז"לי„ בענין המדרשים הראני העלם המשכיל שהזכרתי למעלה
כו' והנה העלם חפש במדרש שלפנינו כו', עוד הראני כו' ". [ילא יבוש להביא
כל זה לראייה על מה שמחליט תחלה שמלאכתי נעשית ע"י אחרים, ממה
שאם הראני אדם אף איזה דבר קל הבאתי גם הציון על שמו] „ וכל זאת גרם
לרפ"פ בעבור שלא עיין בעצמו· במדרש כי לולא זאת כו'" ע"כ וגם זה ממש
להיפך, אם היה מעיין אחר בפקודתי, הי' לוקח לו זמן היטב והי' רואה
כל הכתוב בסמוך למעלה ולמטה, ורק טרדותי העצומות השמיטו ממני
לפעמים מאמר שלא מצאתיו במקום הנרשם, כמו כאן שכתבתי כלאחר
יד רק המלות „ אע"פי שלא מצאתיו שם בב"ר". וכלל הגדול והמפתח
אשר כתב שם שנאבד ממני ונלרך מאד לס' הערוך, והוא שהמדרשים נשוני
אחור בפרשה אחת ממה שהם מצוינים בס' הערוך, לקח לו מאיש תרמו
צונץ (צד 178 סוף הערה d) יעו"ש יותר בביאור · ובכל זה מסיים תיכף:
„אמנם בעבור שרפ"פ וצונץ מלאכתם נעשית ע"י אחרים לכן לא ימלטו
„משגיאות" ע"כ· בעבור שצונץ מלאכתו נעשית ע"י אחרים לכך לא נמלט
מלכתוב כלל גדול, מבלי דעת שהבא אחריו יקחנו לעצמו וישיג עליו בעצמו
כי לא ידעהו !! · השלישית · ר"פ כ"א כתב „והנה ז"ל רפ"פ שם ובדבר
„ברכת קידוש הקודש כו'· ואני אליקים המחבר אחוה דעתי בזה כו', כדברים
„האלה כתבתי כבר בפירושי על הפסיקתא רבתי שהי' למראה עיניו, ושהדי
„בשחק שאין כוונתי לפגוע בכבודו ח"ו". וכו' והנה לא יבוש לדבר מהענין
שהיה פירוש זה על הפסיקתא למראה עיני, ויעלים איך ועל איזה דרך,
ומה ראיתי ועשיתי בו, וגם אני אתריש מזה, כי רק מה שהכריחני אני
עושה והוא להגן על עצמי ולנקות נפשי משקרים ובזבים כאלה— · הרביעית·
בדף י"ט ע"א בהערה כתב: „והחכם רפ"פ התנכל לפני מיודעי ? ? שקנה
„מחזור הנדפס ובראשי החרוזות אנסיכה (מלכי) לפניו, מלא רשום בכ"י
„נקודות על תיבות ואותיות שעולים בחתימת קליר (והוסיף עוד מדיליה)·
„והנה מלבד מה שעדותן נאמנו מאוד ? ? יש רגלים לדבר וידים מוכיחות
שכך

הירושלמי מיניה לא נזוע ע"כ · ואם אל זה כיוון להביא ראיה ממנו שיש רשות לחלוק על התלמוד מפני ראיות מוכיחות, אשאיר המשפט לקורא אם נוכל עוד להאמין למחבר זה בכל משפטיו ומאמריו — ולוה עוד לעיין בכנ"הג ושיורי כנ"הג, בלי שום רשימת סימן, רק על דבריו ייגע הקורא ויעבור על הספרים ההם המחולקים לכמה כרכים גדולים, מתחלתם ועד סופם, אולם המעיין ברמ"ע מפאנו במקום הנרשם ממחבר זה ימשוב יגיעה זו למותר· וכן ילוה עוד לעיין בכולי גמרא? וזה הפקודה קשה מעט למלאותה לעיין בכל הגמרא מראשיתה ועד אחריתה, ולבעבור מה? לבעבור נמלא בה שרשאים אנו לחלוק עליה?? ודי בכל זה להראות תכונת המחבר הזה ותכונת ספרו·

ה) חפלתי באמת לעבור במילים ואמרתי עת לחשות, כי לקורא בעיון אך למותר היא תשובתי· ושכלו יאלפהו לחרוץ משפט האיש הזה· ולקורא רק בשפתים ועינים לא תועיל תשובתי, כי אם לא יעמוס עליו טורח העיון במקומות אשר ירשום המשיג והמשיב, איך ידע האמת? ומכל קריאתו תשאר לו רק השמחה לראות שני אנשים לוחמים בחזקה, ואיש מהם ממקומו לא ימוש, ואם גם כמה מהשגותיכם על דרך זה, אדוס גם אליהן. אך מאותן אשר שלחתם אראה כי יתרון להן על השגות ראב"ה כיתרון האור מן החושך· ועתה אם באמת תשמחו בבקירת ספרים לא אנשים, אין לכם ספר נכון לבקורת כספר הזה של ראב"ה, אשר אערוב לכם כי בכל דף ודף תמלאו לפחות ששה ושמונה שבושים, וכמה פעמים יותר הרבה· ואם גם אתם רצונכם להחריש, טוב· אך אמרו נא, אמורו, מה אוכל לעשות לשקרים מוחלטים אשר בדא עלי מלבו, ולא בלי כוונה, ואם אחריש גם לזה, יאמרו קלת, שתיקה כהודאה דמיא· ומה נעשה לאיש אשר בראש ספרו יעמיד לנס שני מאמרים כי רק האמת מגמתו בחיבורו זה, הא' ממדרש שוח"ט, כי עולם שלנו הוא העולם השקר ורק עולם שאחר המות נקרא עולם האמת· והב' שזקנה היא חולי ועניות מות, א"כ הוא כבר בעולם אחר, וכל דבריו דברי אמת וצדק — [לץ יאמר להפך, שבמאמר הראשון יודיע שבעו"הז הכל שקר, ולכן כל מה שיאמר א"כ אף אם יאמר בפירוש שהוא אמת ידעו ההפך, כמו שאמר ממש עד"ז וממדרש זה הרב בעל מלרף לחכמה יעו"ש], ותיכף בעבר השני מבשר ואומר בהחלט ובלי שום דמות ספק: ,,גם היה למראה עיני הכהן ,,מ' שלמה ליב רפאפורט מלבוש חבורי זה". וכופל זה בהערה לדף י"ח, ע"ד, וכות',,הלא מראש בסתר דברתי[פיו הכסילו,כסת',פן אשמע ואתפשהו]שאלחתי ,,ספרי זה לברלין בכ"י להחכם צונץ וגם היו למראה עיני הכהן רפ"פ מלבוש"

והקורא

במקום אחר, אך אחר זמן הגאונים כ"ש שאין חולק עוד נגד התלמוד. וגם על זה טעם נכון יש לנו. ומ"ש עוד „שמצינו מחברים שהיו הרבה מאות שנים „אחרי רבנן סבוראי, וחלקו על הגמרא בבלי אף בהלכות קבועות. דוגמא „לדבר בעל הפסיקתא זוטרתא כו'" פה טעה או הטעה מאוד, בעל הפסקתא לא חלק על התלמוד רק על תלמיד טועה שהוסיף, וח"ו שיאמר על גוף דברי תלמוד בבלי שזה לא אמת! וכל סגנון הלשון שם מורה שעל תלמיד טועה, המוסיף בנוסחא, כוונתו. ומלת תלמוד שם בוא"ו תוכל להטעות, ובאמת צ"ל תלמיד ביו"ד. וראב"ה החליף או נחלף לו תלמיד בתלמוד. ור' טוביה הוא רק מתקן הגירסא בגמרא, אך דבריו שם נדפסים בכמה שיבושים. וז"ל „ללמדך שאינו (אלא) יגי"ל ולא יגע"ל אלא יג"ל כמו שאמרו רבותינו בת"כ יג"ל מיג"ל ויו"ד השני טעות. ואם נתבע [צ"ל נקבע] ביג"ל צריכין אנו לקבוע כתט"ש [צ"ל תט"ש] והתלמוד [צ"ל והתלמיד] הוסיף כו"נ [צ"ל כו'] וגם הפירושים כדעת התלמוד [צ"ל התלמיד] ואין בזה כלום". ע"כ. ומסוף הדברים לבד כבר נדע שהכוונה על התלמיד הטועה שהוסיף ולא על התלמוד, שאל"כ מה יודיענו שהפירושים כדעת התלמוד, פשיטא שכל מפרש ספר הולך על שיטת הספר? אלא ע"כ שהכוונה על נוסחת התלמיד, ולזה אמר אע"פי שהמפרשים הולכים על פי נוסחת התלמיד המוסיף, אין בזה כלום. וכל זה אין ספק בדבר למעיין ישר.

ומה שמביא עוד „גם הרמב"ם ביטל חזרת הש"ץ נגד דין הגמרא „ורבות כהנה עי' רלב"ח דף שי"ב ורבות כהנה". הנה מלות „נגד „דין הגמרא" הן מלשון רלב"ח שם. אולם באמת אין זה ח"ו נגד דין מפורש רק נגד סדר התפלה הנראה נהוג בימי התלמודיים. ולשון ר' אברהם בן הרמב"ם במאמר ארוך על ענין זה בס' אלכפאיי"ה [ומובא כלו בתחלת ספר מעשה רוקח על הרמב"ם] וכבר נודע ונתפרסם מה שתקן אבא מארי ז"ל והסכימו עמו חכמי דורו והעומדים עמו, וזה שהוא ראה שבשיחזור הש"ץ התפלה בקול רם כו' ולא חלק עליו א' מחכמי דורו בזה, ולא יחשו אותו לחולק על דברי רז"ל בדבר זה עם היותו הפך סדר התלמוד כו' וע"ש שמביא ראיות שאין בזה איסור כלל מצד הלכות התלמוד — ומה שהכפיל עוד ורבות כהנה ורבות כהנה, אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט. ואתם תחזו אם ימצאו עוד גם שנים שחולקים על התלמוד באיזה ענין אחר — ומה שלוה עוד לעיין בספרים, עיינתי כאשר יכולתי והיינו רק בנמצאים אתי, והם מהרי"ק ורמ"ע מפאנו, ולא מצאתי במקומות הנרשמים ממנו מאומה, ובתשו' רמ"ע סי' נ"ט כתוב וכל שהבבלי סובל ב' פרושים ויתברר הא' ע"פי

הירושלמי

ויסמוך עליו. והיה איש כזה לשחוק או לשנינה, ובקהל מתרשים יחשב, עי' כ"מ רפ"ב מהל' ממרים, וכן עשו גם בחתימת הגמרא, שמיום שנחתמה אין לנו רשות לחלוק עליה ע"כ — ואחרי הרגיש הראבי"ה באחרית דבריו כי מרים הם וילונו העם עליו, הוא מבטיח להמתיק סמי רפואותיו במרקחות ערבים למען הכניסם ללב הקורא ולהביאם אל קרבו. אכן גם אם ישטח על פניהם כל צרי גלעד עוד יהיו כחלי רעל וכחרבות וכחניתות בקרב כל משכיל ושומר תורה.

ועתה נשים עין על כל דבריו וראיותיו; החל בקול גדול „אבל אני אומר „שבס' דרכי הלימוד מר' דוד מלי דוו מפורש להיפך" מתחלה חשבתי כי תחשב ראיה זו מספר ומחבר בלתי נודע ג"כ להרחקות עדיות שלו. איזו היא ס' דרכי הלימוד? מי זה ר"ד מלי דוו? ובאמת שבושי הדפוס ושבושי המחבר רבו כ"כ בכל דף ודף עד לא נדע לפעמים איך נצא מהם, אם בתיקון הראשונים או האחרונים, והראשונים יהיו עוד בלי ספק כסות עינים להמחבר, וכי ישאלהו איש על השיבושים הרבים הנמצאים בחיבורו, יתנם גם הם על ראש המדפיס או המביא לבית הדפוס. וחפשתי ומצאתי בשפתי ישינים (ח"ב אות ה') הנהגות ולימוד התלמודים החכם מו"ה דוד מילדולה ספר קטן ה"א תקמ"ד ע"כ ואין ספק שלזה כוון. לקח איפא את ספר הקטן של ר' דוד זה שהיה חי קרוב לדורנו, לראשון במלחמה זו לצאת לקראת נשק נגד התלמוד, ובהשענו עליו יכתוב „אבל אני אומר שבס' דרכי הלימוד מר' „דוד כו' מפורש ההיפך", כאילו נתקבל הספר ונודע האיש לשם בכל תפוצות ישראל. וגם אילו היה כן ואילו דבר כל אשר רצה הראבי"ה, לא היו דבריו מכריעים כלום בענין גדול כזה. אולם ינוח עפרו בשלום, כי לא דבר ח"ו מאומה, ואיננו האיש אשר זה הראבי"ה מבקש, כי הוא רק מקשה היכי פליגי רבנן סבוראי אחכמי הגמרא ומצינו בכמה מקומות שחולקין? וא"כ מודה שלא היה ראוי להם לחלוק. וזה כעין תמיהת הר"אש (שבת פ"ב סי' ט"ו) האיך יכלו הגאונים לחדש גזירה אחר שסיים רב אשי הש"ס ע"כ. אך שלא בדקדוק כתב ר"ד מילדולה שבכמה דברים חולקין, לא בכמה דברים ולא חולקין הם, רק בשנים ושלשה דברים נודעים תקנותיהם נגד דין התלמוד כמו במורדת ובאיסור כנתא [ע' אגרת רש"ג ביוחסין ד' קראקא קי"ח רע"א, ובעל העיטור אות מרד] ושיהיה ב"ח גובה מטלטלין דיתמי (רמב"ם סוף פי"א ממלוה ולוה) ותו לא מידי. ויש טעמים לתקנות אלו שלא נחשבו בזה לחולקים כלל. ויש הבדל גדול בין תקנות חדשות ובין מחלוקת לומר שאין הלכה כתלמוד, ולתקנות צריכים תנאים הרבה כנודע. ועוד לנו דברים בזה

במקום

,,שמלינו מחברים שהיו ארבע מאות שנים אחר רבנן סבוראי יחלקו על הגמר
,,בבלי אף בהלכות קבועות (!) דוגמא לדבר, בעל הפסקתא זוטרתא כ' על
,,ההלכות שבשלהי פ' התכלת שאמר דנין תכשיט כו' שזה ללא אמת (?) וסיים
,,בז"הל אבל בלי ועשרון אינם עיקר, וכן מלאתי בת"כ. הנה זאת חקרנוה
,,כן היא והתלמוד הוסיף ואינם עיקר, וגם הפירושים כדעת התלמוד ואין
,,בזה כלום עכ"ל (דף י' ע"א) · גם הרמב"ם ביטל חזרת הש"ץ נגד דין הגמרא
,,ורבות כהנה (?) עי' רלב"ח דף שי"ב ורבות כהנה (?) עי' תומת ישרים ע"ב
,,ונמה"ריק ק"א ובשו"ת רמ"ע מפאנו סי' נ"ט ובכה"ג וצכה"ג ובכולי
,,גמרא (? ?) ואני המחבר אף שידעתי מך ערכי, בכל זאת פעמים תרהב
,,נפשי (אמת דבר) ועוז תתאזר לכתוב כזאת כשיש לי ראיות ברורות ועדי'
,,נאמנים שקדמו ספריהם לבבלי (!). אכן אכתוב קודם זה הלעות רבות
,,והמתקות ענינים בדברים הנכנסים ללב הקורא · למה הדבר דומה לחולה
,,שנפשו בחלה בחריפות סמי הרפואות ורופא חכם ממתיק אותם במרקחת
,,עריבים לחיך ובאו אל קרבו ושב ורפא לו" עכ"ל ראבי"ה · שומו שמים!
שמעו דברי איש האומר על עצמו כי יודע מך ערכו, ומודה ג"כ כי הוא כגמד
נגד כל הענקים הפוסקים אשר חיו אחרי התלמוד מן הגאונים ואילך; ובכל
זאת תרהב נפשו עוז להעתיק הרים ממקומו, והיינו לחלוק על התלמוד ח"ו
אשר מפיו אנו חיים, ועליו לבדו נסמוך, ולא על אלפים סופרים אם גם
יהיו קדמונים ממנו הרבה, ונגדו אין עדותם נאמנת כלל כאשר דמה לנו זה
המחבר, ואין לך מוקדם לתלמוד יותר מספרי תנ"ך, ורז"ל בקשו לגנוז ס'
יחזקאל בעבור שמצאו בו דברים הנראים נגד התורה הנמסרת, עד שדרשה
ר' חנניה בן חזקיה בן גרון, (עי' הטיב מנחות מ"ה א') והתורה אמרה ארבעים
יכנו ואתו רבנן ובצרי חדא (מכות כ"ב ב'), ויש לנו בזה דברים נכונים,
והתלמוד הוא רק כולל כל דברי התורה הנמסרת עם פרטיה ודקדוקיה,
ואדרבא בעבור זה נפסוק כתלמוד בבלי נגד הירושלמי בעבור שבבלי מאוחר
לירושלמי וכבתרא נקטינן (רי"ף סוף עירובין) · הן אמנם אילו היה נגד
עיניו אז דברי התוס' (פסחים מ"ב ושאר מקומות הרשומים שם מר"י ברלין
ז"ל) הי' מתבקש בשתי ידיו תחת הראיות המבוטלות שהביא הוא, והם כתבו
שם ושם שבכמה מקומות אנו סומכים על ספרים חצונים והם מסכת שמחות,
מסכת סופרים, ומניחים גמרא שלנו ע"ב, אמנם יש להעיר בזה, שכתבו
אנו סומכים כו' ומניחים כו' ר"ל שנהגנו כן מימים קדמונים. והיינו שכפי
הנראה חשבו אלו המסכתות כמו חלק או המשך מן התלמוד. אך חלילה
שיאמר אחד היום כי מצא מאומה באיזה ספר קדמון נגד הלכות התלמוד,

ויסמוך

המושג ממנו, כתב בהערה הנשארת מן הדף הנחסר בקריעה בין דף י"ט לכ' וז"ל, „ודע שזה כתבתי לפי חשבונותיהם של רפ"פ ולונץ, אמנם כל אחד „מהם חשבונו מזויף מתוכו, כי רפאפו' כתב אנסיכה מלכי וכו' עולה אלעזר „בירבי יעקב קיליר, או עם מלכי כמו מני אלעזר כו' וזה כזב שבשתיהם „טעה בעשר כי החתימה אלעזר כו' או מני אלעזר וכו' עולה כל אחת עשר „יותר מהחרוז". [והנה חשב לחשבון מזויף ולכזב, מה שהוא רק טעות הקילמוס דמוכח שהרי יותר טוב הכנסת שם קליר במספר משם קיליר שבא רק לפרקים, ועי"ז ימעט המספר בעשר ומכוין ממש למספר החרוז ורק אבל מספר של אפיק מיגן מעוטר כו' ההכרח להיות קיליר · והוא עושה עוד פלפול מזה וכותב] „והיה אפשר לתרץ שכ"ל קליר כו', אכן יקשה למה לא „תיקן זאת בקינטריסין שהדפים אח"כ". קושיא נפלאה היא זו, שלא הגהתי אח"כ על החשבון אשר ידעתי כי דקדקתי בראשונה היטיב · אך החכם לונץ הוטעה בט"ס זה וחשב שעולה למספר אלף ס"ד ובאמת הוא רק אלף נ"ד · ובאלה רבות · עד כי קלתי להשיב על דברי להגו · ובאמונתי לא נמצא דבר אחד אשר יצדק נגדי, או גם אשר יסתפק איזה מעיין ישר אם לא בעלילה ובמרמה בא עלי ·

ד) ועוד רק אות אחד גדול אתן לראות דרך ומגמת זה הראבי"ה · יראה הקורא בתחלת ספרו איך מתחפש בבגדי היראה, מתעטף בחלוקא דרבנן ובטלית שכלה תכלת תקידות להתגולל על החכם לונץ, על אשר ערב את לבו לדבר בעזרת הסופר (כפי דעתו של ראבי"ה) ובמדרשים · והוא בעצמו כמסתתר שולח דברים אשר נראה מהם לעין פקוחה כי את לבבו לצאת נגד המחזיקים את התלמוד לחותם דת ישראל, ואשר על קיום הנגמר בו ילחום עתה כל איש יהודי האוהב עמו באמת. וזה הראבי"ה יעיז עוד לעשות השגה מזה על לונץ אשר הוא אמנם פה בעל דת יותר ממנו הרבה · ובכל דברי השגה זו נראה עוד דרכו להפיח רוח בתמונות דקות ולנומות, ובגעת בהם איש מבין יתפרדו ויהיו לאין · והקורא יסלח אם אעתיק פה מאמר ראבי"ה באריכות, ורק למען יראה היטיב עד היכן דבריו מגיעים · וז"ל (ספ"ד), „השגה כ"ה · „אחר „שהאריך [לונץ] בעניני התלמוד בבלי, כתב הטעם שנקראו סבוראים „מפני שחכמי הדור שבמאה הששית [למספרם] ראו שאין בכחם עוד לחלוק „על התלמוד רק לסבור דבריהם ע"פי סברא עכ"ל [לונץ] ודבריו לקוחים „ממקצת מחברים שכתבו כן, אבל אני אומר שבספר דרכי הלימוד מר' דוד „מלי דוו (?) מפורש להיפוך שכתב אך קשה דהיכי פליגי רבנן סבוראי „אחכמי הגמרא דהא מלינו בכמה מקומות שחולקין עכ"ל בלל ח' · ועוד שמלינו

הוא יפה תואר כראוי) · והבל בהערה **10** לקליר" · ועוד איך חידש לעצמו שקר תוך כדי דבור למען יתמה · יעוין השגה ס"ט וע' ,,בקינה שיסד הקליר ,,איכה ישבה כו' מעניני זיעגראפיע ובלשון צונץ בעפינדליכע זיעגראַפּישען ,,אַנגאַבען" כו' ותיכף בסמוך ,,ועל זה בנה רפ"פ השערתו שהקינה מדברת ,,מעניני המספרים ? וזיעגראפי" · השתוממו ! מי זכר המספרים פה לענין הקינה ? וכתב תיכף בסמוך ,,אבל אני אומר שהכל אמת" · [בא מלאך וסטרו על פיו שרצה לומר איננו] כו' , ,,ובסוף כל חרוז מסיים המקונן באחת ,,מן כ"ד משמרות כהונה , או באחת מהערים והכפרים של א"י" [א"כ מודה בעצמו שיש כאן שמות מקומות אך כמתגנב כתב] ,,המרמזים על שמות כ"ד ,,משמרות המפורשות בס' דברי הימים א' פ' כ"ד" [כאילו נמצא שם אף עיר אחת] ,, א"ר לוי יהויריב גברא מירון קרתא, ירושלמי תענית כו' ". [א"כ מביא עוד ראיה לדעתי] ,, ובאות ג' סיום החרוז משמרת חרמש הפשטה שהיא משמר ג' בד"ה שם" · לא ידעתי איזה רוח עבר בו לקרות כן, וזה בעבור שכתב בד"ה שם חרים · ולפני בקינות, ומעדיה הופשטה משמרת מפשטה · יאמר נא מה זה מפשטה ? והיא באמת עיר **Mopseata** , והיא בקיליקיא תחת ממשלת פרס (ע' בישוף) ונזכרת גם בקדמוניות ליוסף (סי"ג פי"ג סי' ד') · ונראה כי גם משם שבה משפחת כהנים עם עולי הגולה · או שהמעמד ומשמר משם ואין להאריך פה · וכמוה כמה ערים חדשות בקינה זו · התמהו נא איך יעיז עוד ראבי"ה לכתוב על כל זה ,,ולא ידעתי איך שגו ברואה רפאפו' ,,וצונץ בדבר פשוט כזה" והוא בעצמו מודה לבסוף מה שאינו רוצה להודות מתחלה, שכוללת הקינה כמה ערים, אך ימאן להודות עוד נגד ידיעתו , שהן חדשות ובלתי נמצאות במקום אחר , רק מקורן בברייתא דר' נתן, והיא הברייתא של מ"ט מדות, אשר מצאתי דרכה וסדר שלה על מספרים מן מ"ט ולאחור , במדרש אסתר תני משם ר' נתן מעשרה מדות אלו, ופירשתי זה מעשרה כלומר ממספר עשרה יש מדות אלו וכו' וכן הי' אצל כל מספר המדות והכללים שלו . וראבי"ה לא הבין או לא רצה להבין פירושי זה האמיתי ועושה בזה ג' השגות שוא , ס"ו ס"ז ס"ח, ורק אחר ראיה זו הנצחת ושאר ראיות שעשה ר' נתן המ"ט מדות שלו על סדר המספרים בכל ענין , ברותי לי ממאמריו כל אשר יש בהם ממספרים, והעמדתים על הסדר, לא שיהיו אלה ראיה על תכונת הברייתא דר"נ · ונפלו בזה כל השגות מ"א עד נ"ט יעו"ש, באריכות מדף ד' ע"ד עד ז' ע"א *) . ועוד איך הולך ביושר עם

המושג

---

*) עיין מה שכתבתי עוד במכתב שאחר זה על השגות הרב החכם כרמולי בענין הזה ·

אם לא הודתי בפה מלא ולא בחצי פה ולא ברמז קל לפני הרב בזאלקווא ? יצורף אז מאמרו זה אל השקרים המוחלטים אשר אדבר מהם עוד· וכתב עוד בסמוך „ולא ידעתי איך נעלם מעיני החכמים ראפופ' וצונץ המדרשים „הללו שלא הזכירו אותם כאן כלל כו', וראי' לדברי שנעלמו מהם שהרי לא „הזכירו דברי המ"כ" ע"כ· והנה דברתי שם רק מן ג' מדרשים של חומשי ב' ג' ה' וסיימתי בבאור, זולת זה יש לנו עוד הרבה דברים על ענין המדרשים רק אין כאן המקום להאריך יותר — ועכ"פ אל דברים כאלה יקרא השגות, ולא אחת ושתים, רק י"ד בענין זה לבד, אמור מעתה ארבעה עשר השגות (כאשר רשם מן קנ"א עד קס"ד)· ונדיבתו בקריאת שם השגות תתראה לרוב מאוד, כל מאמר גדול או קטן יכלול אצלו כמה השגות, יעויין לדוגמא השגה י"ח י"ט כ' כ"א במאמר קטן, והקורא יחפש אנה ואנה ולא ימצא אף השגה אחת וישתומם· וכזה רבות מאוד·

ג) על דברתי, חשבתי להחריש לכל זה וליותר מזה בכמה מקומות. ולדוגמא רק איזה מהם, איך כותב דבריו בעיון· יעויין סוף פ"ח „ויחפש „כאן דעת רש"ל רפאפו' שהאריך להוכיח בקונטריסים שב"ר גם וי"ר לבד „המה קדמונים, אבל שמות ובמדבר ודברים רבה נתחברו מאחרונים, „והביא ראיה לדבריו ממה שלא נמצא בשום מקום שרש"י ז"ל יביא איזה מאמר „מהמדרש שמות רבה· אבל אני אומר כי בר מן דין שדברי רפאפו' ליתא „ומלתא דבדותא היא, וכמו שהודה בעצמו אח"כ בקונטריסיו שנער אחד „האיר עינו והראה לו שרש"י מביא השמות רבה" ע"כ· וכל זה שקר רק מחפזון ושכחה, שאני כתבתי רק שהעלם הראה לי ברש"י ויקרא רבה ולא שמות, וכן מביא בעל השגות הזה בעצמו ממני בדף י"ג שהעתקתי למעלה (ריש אות ב')· וגוף הדבר ברור כשמש ולא מלתא דבדותא, אשר כן היא בעיניו כל דבר בינה, שמדרשי רבה על בראשית ויקרא הם לבדם הקודמים· ולא לבד בכל ספרי רש"י לא נזכר מדרש רבה על יתר הג' חומשים, אך כן גם בכל ס' הערוך אשר הוא מלא על כל גדותיו מדרשי רבה — ועוד זה· הנה הוא משיג על צונץ כי רשם ליונים המצוינים כבר בקודמים· ובאמת צונץ אמר בפירוש שהוא רק מאסף וחוקר, אכן בחכמה אסף וחקר ובסדר נפלא. אך זה הראבי"ה אשר משש את כל כלי ולא הניח שורה אשר לא בחן אותה אם ראויה להשגה, לוקח לו לפי תומו מאמר שלם ממני וקונה אותו בשינוי רשות ושינוי השם· יעויין דף כ' א' בהערה, „אולם לדעתי טעם „בעיקר יש בזה, יען בימיהם כתבו צורת ה' כו' עד והיפה מראה כ' (אצלי

הוא

לא כן, מה לך ולפלמוני המדבר? על נושא דרוש ידוע שים לב וחקרהו. וכי תרדוף איש בכל מקום המצאו אין זה כי אם רוע לב וקנאת גבר. ואות הוא כי רק את האיש תשנא ואת האמת לא תאהב.

ב) זה ההולך לפניכם או המאסף אחריכם הוא המכנה עצמו בשער חבורו ראבי"ה, עלה או ירד בזה עשר מעלות מכס, וכבר העיר חכם יקר כי גם בכינוי זה לבד נראה כבר תכונתו ענותו ושמרו כיבוד אב, כי מי שמע עוד את מחבר ספר לקרוא עצמו בשם רבי, ולהעמיד את אביו אצלו רק בשמו ובלי רבי? וזה ראבי"ה מקצר ראשי תיבות מחתימתו כזה רבי אליקים בן יהודא המיליזאני. וכן ביאר כל התיבות האלה בפרט השנה שעשה להדפסת ספרו, וראבי"ה הראשון המובא מפוסקים, לא חתם עצמו כן כי אם אבי"ה, אך בני דורו והבאים אחריו קראוהו ראבי"ה, וכפי הנראה יהיה בזה ראבי"ה החדש להפך. ועל תכונת חבורו כתב שם שהוא כולל השגות על ספרו של הרב החכם צונץ ועל דברי שי"ר, אולי על כל אשר דברתי מעודי בדפוס ובכתב ובשפתי. ובמקום אחד הראה באמת כי גם על כל מוצא פי בנה מצורותי. והוא בדף י"ג א' וז"ל „כתב החכם צונץ שבסוף ס' ה"ג יש דברים שהם יקרים מצדדי' „שונים, במ"ש שם בז"הל, ה' חומשי תורה וכו' ותשעת דבורים תו"כ וכו' „עכ"ל צונץ. והנה ממה שהעתיק כל לשון בה"ג באותיות מרובעות, הוא „להעיר הקורא לתת לב עליהם מפני שקשה להולמם, ולא אפונה שרעיון „זה לקח צונץ מדברי רש"ל ראפופורט. כי ז"ל רפ"פ, בענין המדרשים הראשי „העלם המשכיל שמביא שם באיזה מקומות גם ויקרא רבה כו' וכן מצאתי „עתה בסוף ס' ה"ג וכו' יעו"ש היטב, כי הרבה יש לדקדק בדבריו עכ"ל „רפ"פ. ומזה נראה בעליל שרפ"פ גם צונץ נתקשו לדעת פירושו של בה"ג, „ובפה מלא הודה רפ"פ לפני הרב אביד ק"ק זאלקווא שא"י לפרש מהו תשעת „דבורים, וכן המ"כ לא ידע פירושו של דבר, כמו שאברר כאן, לכן אני „אפרש להם", ע"כ: השמעתם מבקרים? צונץ כתב דברי בה"ג באותיות מרובעות היא מפני שקשה להולמם. והנה בכל מקום שמביא צונץ איזה מאמר מספרים תלמודיים כותבו באותיות מרובעות, וזה כמעט בכל דף ודף. נא פנו ושימו עין בספרו — „וראפופ' כתב על דברי בה"ג שיש לדקדק הרבה „בדבריו" [אע"פ שאיננו מביאם כלל] „ומזה נראה בעליל [לארץ מזוקק „שבעתיים!!] שראפופ' גם צונץ נתקשו לדעת פירושו של בה"ג"? והעיקר היא הראיה האחרונה. „ובפה מלא הודה ראפופ' לפני הרב אביד ק"ק „זאלקווא" על דל שפתי יכור איפא, ועל אומר נמלט נופי לזולתו ולא לו, יארוב במסתר לחטוף אותו, למשכהו ברשתו ולהעמידהו למשפט, אך מה,

אם

כי מחברותי עשו להם מעט שם בין החכמים ויש בראשונה מהם השגות על חכם מפואר, חשבתם בלבם כי זה הדרך להציב לו יד ושם בתבל ארצה, להשיג על כל זולתו, ועוד יותר, להוריד כבודו לעפר, כמו איש ממרחקים אשר מוזרים לו מנהגי מאכל בארצותינו, אחרי ראה כי על כל שלחן ישא המשרת קערה מיוחדת עם לגון או חזרת, והוא נאהב לחיך אוכליו, חשב כי אין טוב לפניו רק להעריך כל מאכלו מלגון או חזרת לבד. וידעתי גם אני כי לא בהשגות עשיתי לי כבוד, וכמו בתמים נחשבו לי בחיי, ולא מעט נחמתי עליהם, אף אם כבר נשא לי החכם ההוא, והוא עתה אוהבי בלב ונפש, ויהי כן כל ימיו, אם גם מחבר ספר הראב״ה יחרוש רע לעורר מדנים, ולחרחר ריב, וכן יעמול במקימות שונים להפריד ביני ובין שאר חכמים עוד. תכלית טובה ויפה לפני דורש לאלפים! ולא נקנא בו בזאת, כי לו יאתה. והוא קשה עליו להטיב את מעלליו, כי הזקינו בו שרשיהם, ולא עת לבחור בימים אין עוד בהם חפץ. אך אתם עדן בימי הבחרות והבחירה. טובה העת לפניכ' לנטות אל תושיה וצדק. שמתם על לבכם להוציא לאור מכתב עתי וקראתם שמו רואה. שם זה לא רע הוא, רואה הוא כל ענין ומדבר עליו כפי יורהו שכלו. וכן קרא החכם המפואר האנגלי אדיזאָן מכתבו העתי בשם זה (צושויער) אשר נמשך זמנו כמה וכמה שנים, ומלא חן בעיני כל קורא; אך מה היתה תעודתו? ואת מי הוכיח במישור? כל המעשים הרעים והמדות הנמאסות אשר חזה כי נפרצו בארץ, אותם יסר בשבט פיו, ולא לאדם הבין את בעדו. חלילה לו לירות חיצים אל פלוני אלמוני גם ברמז קל, ובעבור זאת שמחו עליו כל העם ושמעו לקולו, ורבות פעל בקרב הארץ. ומה תעודת מכתביכם? תאבו לבקר כל ספרים המחוברים מחדש, ואלו הספיק לכם זאת, אין רע עוד. אך לא הספרים תבקרו כי אם אנשים. כבקרת רועה עדרו תעבירו איש ואיש לפניכם, תבחרו לכם כפעם בפעם אחד ותשימוהו למפגע לכם. תחפרו אחריו כל אשר כתב מעודו באיזה מקום, תרדפוהו תשיגוהו בין המצרים, תכלימוהו ותכוהו בלשונכם הכה ופצוע. כה עשיתם בראשונה להחכם הגדול יש״ר, ועתה תפילו ותכרו עלי ועל החכם הגדול שד״ל, ולא לבד על תולדותי תעמודו, אך גם על אשר כתבתי בשארית יהודה ובכרם חמד, ומי יודע על מה תבו עוד ותוסיפו להשיג. וכפי זה לא רואה תקראו למכתביכם, רק אורב או רודף או נושך. שאלו בכל חכמי הגוים וראו והתבוננו הן היתה כזאת? האמר אחד מהם אני אכתוב השגות על כל אשר כתב איזה מחבר בספרים שונים? הלא שחוק לרעהו יהיה. כלם יענו ויאמרו לו, לא האמת מטרת דרושך, ולכן בסוד חכמים לא תמנה. ואם

לא

לשון, יתמרמר כמוהם וילעג עמהם על איש שנוא נפשם· הירבה פק־
המקולל, או היש מאזין ויודע להבדיל או בין גדופת אנוש ובין נהמות
פראים? שמתם איפא מליצותיכם והשלכתם אותם בין הרי אשפות· לא
אשאל כעת לאמר, מה זה ועל מה זה? ומה עשיתי לכם, ענו בי! כי לא
להתוכח באתי עתה, אך להוכיח, אולי תשמעו· ואני סלחתי לכם עוד
טרם בקשתם או גם אם מאנתם לבקש, כי כאשר אמרתי, לא הרעותם לי
מאומה· אך על דרככם אשר בחרתם אדבר עתה· האמינו לי: מעט מזעיר
או אין מאומה אשר אירא מפני זעמכם וקצפכם· מצאתם שגיאות במחברותי,
כפי מחשבותיכם, ואם תחשבו למצוא עוד כהנה וכהנה, הנה אדם אנכי
ולא אל, ומי גבר יאמר זכיתי אמרותי מכל משוגה וטהרתים מכל תעלומה?
אך מה תוכלו לאמור עליהם בכלל? הדרך אשר פניתי בתולדות הגדולים לא
טוב הוא? ואם לא יגעתי בכל כחי להתקרב אל האמת הנכונה? ואם לא
מצאתיה בכמה מקומות בהשכל ובטוב טעם? ואם לא הוריתי המסלה גם
לזולתי בענינים כאלה? שבח לאל, כבר הודו לי כל המעיינים ביושר לבב
כי אני הייתי אשר הודעתי בישראל דרך לימוד הלזה, וחפרתי קדמוניות
ישראל מתחת ערמות עפר, למען תת להן ברק. ומאז והלאה רוח החקירה
רחבה ונסבה למעלה בארצות אשכנז ואיטאליא· ואם תכחישו כל זה, שומע
אין לכם בין קוראים משכילים באמת, ורק אליהם כל מגמתי· ומה תוכלו
לאמר עוד על ספרי הגדולים, אם יצליחני ה' להוציאם לאור? — ולכן
חי נפשי כי רק למענכם, ולמען טובת ישרון, לא למעני, פניתי
אליכם לדבר עמכם כאשר עם לבבי· הן אמנם נפשי תתעצב לא מעט, כי
אראה איכה יועם זהב המדעים, ישנא הכסף הטוב, תשתפכנה אבני קודש,
הן מליצותיכם הנמרצות אשר עשיתם לאבני קלע, בראש כל חוצות· למה
תבקשו תפארה רק במלחמה ולא בשלום, רק בהרשיע ולא ברדוף צדק, רק
בנתוץ ולא בבנות בתים חדשים? הלבעבור כן נתן ה' לכם לשון למודים?
או רוח חכמה לחשוב מחשבות? אראה איך תפזרו כחכם בדי ריק ותיעפו·
תהרו חשש ותלדו קש, כי כל עמלכם רק לחפור אחרי מטמוני זולתכם,
ותשמחו כעל כל הון אם תמצאו לו עון אשר חטא, ולנפשכם לא תצילו ולא
תמצאו מאומה· ועת תחשבו לשבר יסודי בלעדיכם כשבר נבל יוצרים כתות,
לא ימצא במכתתכם חרש לחתות אש מיקוד, ולחשוף מים מגבא· כן ראיתי
את הרואה הראשון ומי יודע אם יעדוף השני עליו? ואם ימצאון שנים
ושלושה גרגרים, לא יספיקו לתת יקר לכל המחברת· כפי אחשוב, רוח
עועים הטה אתכם וכן את המכנה את ספרו בשם ראבי"ה· אחרי ראיתם

כי

שפתותיו דובבות בקבר בל"ת, ותבין עומק אמרם שפתותיו דובבות יען החלק ההרגשה שבשפתים הוא האחרון בזמן להתם ולגווע כידוע אצל הרופאים, עיין מזה בספר של הרופא יאזעף פראנק הנקרא **Osservazioni teorico-pratiche sui principy fondamentali della medicina, parte prima Cap. VIII. pag. 140.** אלה איפה הם הדברים אשר אספתי בחפני וכנסתי לי לעצמי זעיר שם זעיר שם להסביר פנים מאירות אל הדעת הזאת, והנני אוהבך הצעיר הרופא

שמואל חי די לא וואלטה.

מכתב ח

ב"ה חודש אב התקצ"ח.

לכבוד · · מוהר"ר · · ולריעיו · · טוהר"ר · · ומוהר"ר · · ני׳ ·

א) את התרגזכם שמעתי וגם חירופים קראתי מאיזה מכם הנכתבים עלי בגלוי ובסתר, ונשלחו כה וכה להבאישני ביושב הארץ. ולא נפקח אוזן ולא הושם עין אליהם לא ממני ולא גם משונאי, ואין דובר דבר מהם. הביטו וראו אחרית כתבי דבה · בין המון פתקי־אויליס אשר נפולו פה, בא גם אחד מפועל ידיכם · ומי יכחיש כי יתרון לו אם לכזה יקרא יתרון, על כל זולתו, כיתרון איש דברים על נלעג לשון? ובכל זאת התפארו הבוערים פה רק במלאכתם · כבדו אלילי עץ נרקב אשר לא תאר ולא הדר להם, וימאסו אלילי כספכם ואלילי זהבכם אשר עשו לכם ידיכם חטא. ואם לא השחוק הי׳ לי, עת שמעתי אותם אומרים על מכתב אחד אשר בלעגי שפה יכביר הבלים ואמרי שגעון, וכל רוח אין בו, זה מעשה בריה גדול, לא נמצא כמוהו בלבוב וברא"ד · ואת הנשלח מלבוב השליכו אחרי גיום, וישמרו מהעלות אותו על שפתם. והנה באמת ובתמים לא הכאיבוני כלם מאומה ולא נגעו גם בעורי, אולם לוא כמו חשבתם פצעו את בשרי, האם פעלתם מאומה, באשר נוספתם גם אתם על שונאי להלחם בי? בין פוחזים ורקים מכים באגרוף ובעץ, משקלים באבנים ומעפרים בעפר ידחקון גם חובלים בחרבות מרוטות, במקלות מפותחים פתוחי מקלעות, והמה פתיחות, היוסיפו מכאוב מאומה או היש רואה ומתענג ביפי כלי משחתם? בין המון כלבים נובחים ושורים גועים בקולות מעורבות ובלי סדרים, יתערב גם קול אדם אשר לו מערכי

לשון

החיות שמקבלים כולם מן המוח ומן הדם, חקור בדבריו ותמלא חן ונחת; ומה טובו למגמת פנינו דברי החכם עלום ורב הפילוסוף האמתי רוח אפינו הרמב"מן זצ"ל בספרו המהולל פעדאן בסוף מאמר ראשון (מועתק לשפת עברית מאת המשכיל ר' ישי בער ממיץ נדפס בברלין ש' התקנ"ח) וזאת אשר דבר: שיש עוד לבד על זאת, הגוף מת, הרצון בזה שבטלו לפי הראות כל תנועותיו הפונות אל תכלית השמירה, אבל באמת אינו מן הנמנע שיהיה לו תנועות חיוניות דלות וחלשות, ימציאו לנפש מראות חשכות ומעורבבות, וכאותיה באלה יתהלכו: כדבריך: זמן מה אחר המות יתעפש, חלקיו אשר לפניו אל תכלית אחד פעלו ואל גויה אחת היו, עתה יתפרדו וכו' ע"כ למה שמצטרך אלינו. וטרם אברך על המוגמר אגיד לך רוח חדשה שעלה בדעת החכם והרופא ידיד נפשי נזר לראשי כהר"ר בן ציון רפאל פרילי, זכרתיו לעיל, בספרו פתח עינים ח"א דף ל"ה זאת ועוד גלווא"ני חכם בחכמת הנתוח והטבע מעיר בולוניאה מלא בבשר המת שהוא מביא האליטריקיזמו, ומי יודע אם אינו זה הרוח שנקרא בלשון חכמינו בלשון ארמי הבלא דגרמי! א"כ חכמינו הקדמונים ידעו בזה הענין מה שבין האחרונים נראה סוד גדול וחדש יעו"ש, רק שמוצא אני לערער על דבריו אלה, אחרי כי סגולת האליטריקיזמו נמצא ג"כ בבהמה וחיה ושרץ השורץ, כאשר נסו חכמי הטבע פעמים רבות, לא כן כח הבלא דגרמי שאנו עסוקים בו, לא ראי זה כראי זה אלא שאין כאן מקומו להאריך; ויותר קרוב לשמוע להסביר הענין אל האזן, מה ששמעתי מפי זקני שער שקבלו מרבותיהם, שהרמ"ע זצ"ל היה מפרש זה לתלמידיו הבמאים אל דבר ה' במשל תנור שהסיקו בו את האור ע"י עצים השורפים בתוכו להרבות הבל של התנור, ואח"כ גרפוהו יפה יפה, הנה אעפ"כ לפי רוב העצים והאור ששהה בתוכו התנור ישאר חם בחמימות הרבה זמן רב, כן הדבר בהבלא דגרמי אחר המות דוק ותשכח דפח"ח, וע"פ המשל הזה נמתיק סוד ונבין שמועה בהבנת המדרש בריש קהלת רבתי ע"פ הבל הבלים ונשנה להלן על פסוק כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים וז"ל דוד אמר אדם להבל דמה, לאיזו הבל אם להבל של תנור יש בו ממש, אם להבל של כירה יש בו ממש, בא שלמה בנו ופירש הבל הבלים אמר קהלת, ולהלן ע"פ כי מי יודע וכו' סיים המדרש א"ר פנחס הואיל והבל הם ימיו של אדם מה הנאה יש לו בחיים, אלא יעסוק בד"ת שכולם חיים, והכונה לפי דעתי שמצד הגוף הדין עם שלמה כי הבל הבלים הוא, אבל מצד הנשמה אינו הבל הבלים, אלא כדעת דוד שאמר סתם אדם להבל רצוני להבל של תנור שיש בו ממש, והוא כח הבלא דגרמי שמניח לו יתרון לרוחו ונשמתו אף אחרי מותו שתחיה את בעליה

שפתותיו

יעבץ זלה"ה בחבורו אגרת בקורת נדפס בקושטא דינא ש' תכ"ו דף כ' ע"ב וז"ל ולכן הנסים והנפלאות אינם נכנסים בגדר האפשריים בבחינת מהלך הטבע עם היות אפשרותם מצויה תמיד ביד אדון הטבע ומלכו ה"ית מסדרו וממשיכו, כמו שמעידין הכתובים בבירור, וביחוד בענין תחית המתים המקויימת במקרא ומסורת אמת, גם השכל לא ירחיקנו אף לא זר הוא כי יעוררנו בוראו להחומר הנרדם אחר שכבר הוכן וחלה בו הצורה האנושית בבשר ודם להשיב לו נפשו הרודפת אליו תשוקתה אחר גמר זיכוכו בוספת ילוה אליה רוח חיים להקיצו מתרדמתו בסוד ושומר אמונתו לישני עפר על יד הבל דגרמי ועצבונא שזכרו חכמי האמת והאמונה, ובזה יובן לדעתי לשון המקרא כמשמעו הנוגע במת בנפש בהיותה בלתי נפרדת מחומר ששכנה בו, ונ"ל שנקראת נפש מלשון שבת וינפש מחמת שנראית נחה ונופשת אף כי באמת לא בטלה פעולת תנועתה מכל וכל עם היותה נסתרת בלתי נרגשת ע"כ דבריו השייכים אצלנו. אלא שעל כל פנים כמו זר נחשב הבנת אמרם ז"ל הבלא דגרמי, בהתיחסם חום הטבעי מרבה הבל בעצמות היבשות של מת, יותר היה נכון להקרא הבלא דדמא, כי בו לפי האמת משכן החום וממנו תוצאת חיים לכל שאר חלקי הגוף, ואהי כמשיב על הערה זו על סמך דברי הזוהר פ' תרומה דף קמ"ב וז"ל ובכל זמנא דגרמי אשתכחת גו קברא האי נפש אשתכחת תמן, רזא הכא לאינון דידעי ארח קשוט וכו', וגם בהגהות הזוהר דפוס ליוורנו שנת ותע"למה הביא משם הרמ"ז זלה"ה שבכל מוצאי שבת באות נפשות הצדיקים לקבריהם ומתלבשות בתוך העצמות ממש כאלו הם בחייהם לפי שעה ליחד את בוראם וז"ש ועצמותיך יחלץ, וע"פ האמור תדע ובחנת את דברי הרב מעבר יבק הנ"ל בחלק שפתי רננות מאמר ג' פ' כ"ד וז"ל מצאתי כתוב כי הנפש חונה בעצמות של מת וז"ש חכמינו ז"ל באיזה עונות ותהי עונותם על עצמותם וכו'. ויש קצת סיוע כי הנפש חונה בעצמות ממה שספרו כי איש אחד בא לפני שלמה לירש ממון פלוני וגם אחר עמו שהיה אומר שהוא בנו וגזר שלמה שיקיזו שניהם דם ושיטבלו עצם מעצמות המת בדם כל א' מהם, ומאותו שנבלע העצם מדמו אמר כי ודאי הוא בנו ע"ד כי הדם הוא הנפש; ולא בלבד בעצמות המתים נתנו בהם חכמים סגולת ההבל והחמימות אלא שגם בעצמות החיים התיחסו בהם איכות החום וההבערה, כדרך שאמרו ז"ל בברכות פ"ד ובגטין פ"ז אחזתו אחילו, מאי אחילו אש של עצמות, ואתה ידיד יקר רוח שים עיניך גם אל דברי החכם הגדול ורופא מובהק און"טיר יוא"ן בספר המדבר על איכות השינים וגדריהם שרצה להוכיח שבכל חלק וחלק מן הגוף אפילו בשנים ובעצמות נמצא בו חיות פרטי וכח טבעי, מלבד

השלם ר' שלמה ליב רפפארט נר"ו שם בהערה י"ד, ואף אנן בעניותין נימא שכל המעשה הזה בכלל ובפרט רב נחמן בחלום ידבר בו, ועל אודות האגדות כולם במה שראוי לדון עליהם והחילוק שבהם בין האגדות שנאמרו בשני התלמודים לאותם שנשנו בספרים הבאים אחריהם כמו במסכתות חיצוניות וכיוצא, ראה גם ראה באגרת יקרה של פלוני אלמוני היא מוצ"את במחברת השלישית של ס' כרם חמד מכתב שלישי אשר אף כי מתנכר בה המחבר, ואת שמו לא הגיד, ניכר לכל מי הולידה והצמיחה, דפח"ח ות"למ ·

שימת עין על ענין הבלא דגרמי ועצבונא דבשרא ·

דעת ההשארות הבלא דגרמי ועצבונא דבשרא אחר המות עיילוה במערתא דחסידי וקבלוה, וכמו כן עיילוה במערתא דחכימי וקבלוה; בראשונה ישעו דברי אחד קדוש הרב המופלא והמקובל חסידא קדישא כמוהר"מע זלה"ה במאמר עולם קטן, נדפס, סי' ד' וז"ל ודע כי הרכבת היסודות על ידי תנועות הגרמים השמימיים לחול עליהם צורה אנושית נראית לעינים, אז מתחדשת הנפש הזאת החיונית ויצירתה באותה שעה בכל מה שהוא כח בגוף לא זולת, ויוצאת לפעלה ולעבודתה ע"י מלאך שזכרנו המהווה אותה ומציירה בשתי כחותיה הא' הבלא דגרמי שהוא חום הטבעי בשים לנפש הצומחת אשר נגזר עליה עשיר או עני והיא הנפש הבהמית שעסקיה רעים בדברים בטלים למי שנגרר אחריהם, והחכמה תעוז לחכם למשול בה עד רדתה להיות חיות קצת לגופות הצדיקים בקבר אשר המה לשלמותם שאין בלבם קנאה מתקדשים ומטהרים ואין עצמותיהם מרקיבים, והשני עצבונא דבשרא בשים למרגשת דאתמר עלה גבור או חלש והיא רוח ממללא בקבלי עלמא ורמה קשה לה בקבר כמחט בבשר החי עד שיתעכל הבשר, אך צדיקים יודו לשמו ית' דכתיב בהו אף בשרי ישכון לבטח כי הם ישני אדמת עפר וערבה שנתם בלי מונע כי אין לרמה חלק ונחלה בבשרם כלל ועצמותיהם יחלין שופט צדק מהתכת הרכבתם עד שעה אחת קודם תחיית המתים לקיים בהם אל עפר תשוב כי הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר אפילו גלגל חמה ועתידים צדיקים שיהיו פניהם דומים לחמה וישנה גם כן לזאת הצורה החיונית לכל אחד מאישי המין לא ישתתף בה זולתו אם לא על צד העיבור כמו שזכרנו בקודמת אליה ע"כ לענייננו, וכפל דבריו בשינוי קצת במאמר הנפש כתוב יד כמום אצלי ואין צורך לכפול הדברים, ודברי מאמר עולם קטן שזכרתי הובאו בקצת תוספת ומגרעת בס' מעבר יבק חלק שפת אמת מאמר ב' פ' ד' קחם משם, ואחרי הדברים והאמת האלה ראויים הם ליכתב דברי החכם החוקר הרב מהר"י

יעב"ץ

מאמר רבותינו ז"ל כל מי שאין בו קנאה אין עצמותיו מרקיבין; ובעודו מתנודד ברעיוניו אנה ואנה עלה בדעתו פתאום כי להיות המקום ההוא שדה תבואה, לא בית קברי מתים, אולי הובאה שם המצבה ממקום אחר ואין תחתיה שום קבר, ואחרי שחפר תחתיה ומלא באמת קבר אדם (זהו פירוש גששיה חזא דאית ביה משא) נתחדש בלבו הרצון ללקוט העצמות משם ולהוליכם אל בית הקברות (זהו פירוש ליקום מר לגוויה דביתא), אבל אחרי בן חדל מעשות כן בחשבו כי רק לעתיד לבא יהיה כן כשיפתח הי"ת קברות הצדיקים ויעלה אותם מקברותיהם כבתוב ביחזקאל; ועתה מה אנו לומדים מן הדרש הזה? האין זאת שאין רשות לפתוח הקברות זולתי לה' לבדו" ? וכו' וכו' עכ"ל לעניננו· ואחרון בזמן ומוקדם במעלה, החוקר במדע ובוחן תושיה נודע ביהודה ובישראל גדול שמו מו"ר ועט"ר החכם התורני כה"ר שמואל דוד לוצאטו נר"ו שבשפלנו זכר לנו להשיב מענה על ביאור המאמר הזה, כה דבר וכה ענה באגרתו היקרה שבעה עשר לחודש אוטובר אלף תתל"ז למנינם: „ולענין מאמרם בפ' שואל אם היה עיקר השאלה על „אמרם דהוה ביה ממשא הייתי משיב כדברי ידידנו החכם הרופא והמהנדס „הר"ר בן ציון רפאל הכהן פריצי נ"י בספרו פתח עינים ח"ב דף מ"ו שאין „הענין רחוק ממנהגו של עולם וגם הוא עצמו ראה פגר מת אשר שש שנים „אחרי מותו היה נראה כאלו חי והיה כל בשרו קרוב לטבעו הראשון; ואם „היה עיקר התמיהה על אמרם נחר בהו רב אחאי, היה אפשר להשיב כי „החופרים ההם נבהלו ונבעתו ורעדה אחזתם שם כי בדמות אש יצאה „מהגוף המת, אשר הוא ענין טבעי וידוע לחכמי הטבע כי בימים ההם, „כך היתה אמונת ההמון, כי האש היוצאה מן המתים הוא סימן כי חמתם „בערה בם, ולפי זה יתכן לומר, כי רב אחאי גער בהם; אבל אם התמיהה „היא על מה שדברו זה את זה החי והמת, באמת היה אפשר להשיב לפי „דרכם של קצת הגאונים כי כל זה היה בחלום, אבל מודה אני כי הדרך „הזה אין דעתי נוחה הימנו, ובתוס לבבי מודה אני עוד כי הדבור הזה „וכן דבור ר' יוחנן עם רב כהנא אחרי מותו וזולתם לא אדע מה אענה ומה „אומר בהם" עכ"ל. ואם עוד תהיה נבוך ועודך מחזיק בדעתך כי האגדה הזאת לא תלבש בגד הפשט יען השכל ממאן להטות אזן לפשוטן של דברים, הלא אבקש לך מנוח אשר ייטב לך בדברי קדמונינו נ"ע ובפרט אל דעת קדושים תפנה, הלא המה רבנו האיי ור' חננאל זצ"ל אשר דעתם במאמרים כאלה שקשה הבנתם בהשקפת העיון בהם, זה דרכם לומר שבחלום נראה להם כך, יעויין בתוס' ר"ח שחבר המפואר יקר רוח איש תבונה הרב החכם

השלם

„הדברים עד יהיו מקבילים מול השקול המדעי, ולעולם לא נבגוד בדעת
„אשר חנן אותנו בה האל הטוב והמיטיב, ולא נחניף לקדמונינו בהראות
„עצמנו נכונים ומזומנים בכל עת לקבל מהם אף מה שיתנגד אל הדעת׃
„זהו הנראה לי בפירוש זה המאמר, ואתה תשפוט בחכמתך הכנים דברי
„אם לא, כי איני אומר קבלו דעתי׃ ואני תמיד עמך מוכן לשרתך בלב
„שלם ומעתיר אל אלוה ישפות שלומו עליך וישמרך מכל רע כנפש
„עבדך ואוהבך

„הב"וח פה גערץ כ"ד לחדש חשון ש' התקצ"ח׃

ישׁ"ר"

ולא אחדל עוד להביא מן המוקדם דעת חכם אחד מחכמי הדור שלפנינו הוא הרב הפילוסוף והתורני דורש טוב לעמו כמוהר"ר יעקב סאראוואל זלה"ה אב"ד ור"מ דק"ק מנטובה (עיר מולדתו וויניציאה) אשר בדרש אחד שהוכיח בו במישור גודל עון של מקטטי שבבי שהיה אז בוויניציאה בהמשך אמריו כי נעמו הוא היה אומר: „הנה עבדי רב נחמן היו חורשים בשדה לזרוע בו תבואה, ואין לחשוב שמלאו קבר וגוף אדם ממש, כי אין המנהג להעמיק כל כך המחרשה עד שתגיע אל הקברים, רק מלאו מלבנת אבן שהיתה מונחת על קבורת אדם הנקבר שם, ולפי שהיתה האבן מעכבת ומונעת החרישה דמו בדעתם כאילו האיש הנקבר תחתיה גער בם לבל יוסיפו לחרוש, והלכו להגיד לאדוניהם, ורב נחמן בבואו שאל מאי ניהו מר, כלו' נתן אל לבו לחקור מי האיש הנקבר שם ובקש לקרוא המלות החקוקות על המלבנה, ואחרי יגיעה רבה הבין שהיו רשומות בה אלה המלות: אנא אחאי בר יאשיה, וזה ממש כמנהגנו היום לכתוב על המלבנות בזה הלשון, כמו שיש בבית החיים שלנו על קבורת מהור"ר אבוהב זלה"ה: אני שמואל אבוהב, ועל קבורת נעים זמירות ישראל כמוהר"ר משה הלוי ז"ל: אני דוד מטפה סרוקה באתי׃ ובשהבין זאת רב נחמן התחיל להתבונן בינו לבין עצמו (ובעל המאמר הלביש מחשבותיו אלה בתואר שיחה שהיתה לו עם האיש הנקבר) ואמר בלבו: המלבנה אומרת אנא אחאי בר יאשיה כאילו עדיין הגוף קיים, אך מי יודע אם יש עוד עלם אחד במציאות ממנו, כי הלא אמר רב מרי עתידין צדיקים דהוו עפרא; אמנם תוך כדי דבור חזר בו והפך מחשבותיו לצד אחר כאיש הנושא ונותן בדעתו ויאמר בלבו: ומי יודע אם האמת כדברי רב מרי? כי סוף סוף מנו רב מרי? הן אמת שהפסוק אומר וישוב העפר אל הארץ, אכן ידענו גם כן מאמר

,,ג׳ מה שהשיב רב אחאי מן הכתוב ורקב עצמות קנאה לא יוכיח כלום, כי
,,מי יגיד לנו שהפסוק מדבר ברקבון שיגיע לעצמות אחר המות? ואפשר
,,שהוא כפשוטו על החיים הגופניים האלה, ופירושו שמי שהוא מקנא תמיד
,,בטובת זולתו ישחית בריאות גופו כי יבנס כמו רקבון בעצמיו וימרק אותם
,,אחד לאחד, וכמו שיורה תחלת הפסוק חיי בשרים לב מרפא שבודאי מדבר
,,בחיי בשר ולא במצב הגוף אחר המות, ומי זה יאמין שהקנאה לא תזיק
,,לאדם בחייו אלא אחרי מותו? ד׳ תשובת רב אחאי ,,ההוא שעה אחת קודם
,,תחיית המתים" קשה מאד להולמה, כי איך נניח שתהיינה גופות הצדיקים
,,כמה מאות ואלפי׳ שנה מונחות בקבריהם בבריאותם וחיותם בלי שום חסרון
,,ורק שעה אחת קודם ת"ה יעשה ה"ית פלא גדול כזה להפוך פתאום גויותיהם
,,לאבק עפר כדי לשוב אחר כך תכף כהרף עין להחיותם? הלא יותר טוב
,,ונאות היה להקימם מקבריהם באותו כח של חיים שהיה להם עד אותה
,,שעה, וידענו שלא יעשה ה"ית נסים ללא צורך, וממי למד רב אחאי סברא
,,זרה כזאת שאין לה סמך וסעד לא בדברי התורה ולא בדברי הנביאים.

,,מכל הטעמי׳ האלה ראיתי ונתון אל לבי כי לא נשאר לנו רק לפרש את המאמ׳
,,הזה בדרך משל, כמו שהודיענו גם בעל העקדה שער ל"ב בדברים מעטים,
,,ותוכן ענינו לפי דעתי לא בא אלא להודיענו המחלוקת אשר נהייתה בין רב
,,אחאי מצד אחד ובין רב נחמן ורב מרי מצד אחר, וזה שרב אחאי היה סובר
,,שהצדיקים יחיו בקבר תכף אחר מותם וגם ימתינו עד יום ת"ה ורק שעה
,,אחת קודם ת"ה ישובו לעפרם, ורב נחמן ורב מרי היו סוברים שהגוף ישוב
,,לעפר מיד אחר המות וכן יתמיד עד זמן התחייה. האמנם בעל המאמר
,,הזה (לא ידענו מי הוא) שהיה נוטה לסברת רב אחאי רצה לספר לנו זאת
,,המחלוקת בדרך משל ודמה בדעתו כאילו קרה זה המקרה שספרו עבדי רב
,,נחמן בקרקע ומצאו גוף אחד ודברו עמו וכו׳ וכו׳ כי כך היה המנהג של
,,בעלי המדרשים להלביש הענינים בסיפור איזה מקרה אע"פ שלא קרה
,,מעולם, וככה גם מנהג חכמי העמים בימים האלה, כמו שעשו גם בדור
,,העבר בעיר ווייאויד שהוציאו לאור כמה שנים זה אחר זה מכתב עתי אחד,
,,קראו שמו חוים דעם רייכע דער טאָדטען, ובו ספרו איך החכמים שכבר מתו
,,היו מדברים זה עם זה בעסקי העולם הזה; והנה תכלית בעל המאמר
,,הזה היה להתנגד לסברת רב נחמן ולהודיע שיש אחרים סוברים הפך ממנו,
,,והמשיך הדברים באופן שתצא מהם התולדה הזאת שרב נחמן עצמו חזר
,,מסברתו הראשונה ושב להחזיק בסברת רב אחאי, אבל מעולם לא היתה
,,כונתו לספר דברים שקרו כך באמת; ובכל כיוצא בזה מחוייבים אנו לצדד

הדברים

„לכבוד גבר וכו' וכו' אוהב חכמה ודורש תושיה ה"ה החכם הרופא הר"ר
„שמואל חי די לא וואלטה נר"ו שלום וחדוה אמן.

„מה אדבר ומה אצטדק לפני אדוני על אשר אחרתי עד כה לתת מענה
„למכתבך היקר מיום ערב ר"ה שעבר ועד היום, הן רק בחסדך בטחתי כי
„תסלח לי על זאת, לכן לא אבקש התנצלות ובלי אריכות דברים אבא לחוות
„דעתי על שאלתך. הקורא בעין בקורות המאמר הכתוב בגמ' דשבת דף
„קנ"ב הנהו קפולאי וכו' יתברר לו בנקל כי אין ליקח את המסופר שם כפשוטו
„ממש בשום אופן שיהיה, ולכן אין להאמין כי כך קרו הדברים בפועל
„כמדובר שם, כי הנה אם היה הדבר כן יתחייבו נגד הסיפור הזה כמה
„קושיות וסתירות אשר רק קצת מהן אזכיר פה. א. איך יובן שישאר רב
„אחאי בחיים אחרי קבורתו וידבר עם החופרים בקרקעו ויתמיד ככה בלי
„אכילה ושתיה מושכב ארצה עד יום תחיית המתים? אם תאמר שכך הוא גורל
„כל הצדיקים והחסידים שמתו בכל דור ודור להשאר חיים בקבורתם עד
„יום התחייה, הנה (מלבד שיהיה זה נס יותר גדול מן התחייה עצמה, ומי
„זה יקל ראשו נגד הבורא ית' לייחס אליו מעשי נסים כאלה בלי תועלת בלי
„תכלית ובלי צורך?) יהיה זה להם לצער ועונש גדול להיות להם הרגשת
„החושים והרגשת הנפש וכח לחשוב מחשבות ולזכור מה שלמדו בחייהם, ועם
„כל זה יהיו כלואים וגלמודים ונפרדים מכל בני אדם ונתונים במצב שלא
„יוכלו בו להשלים נשמתם ולא לקבל בו שכר מעשיהם הטובים; השופט כל
„הארץ יעניש ככה את הצדיקים! הלא יהיה טוב מהם גורל הרשעים
„המושלכים בקבריהם כאבן דומם ואינם מרגישים מאומה מזה הצער? ועוד
„הלא המציאות תכחיש הנחה כזאת, כי הנה כמה חסידים גדולים וגאוני
„ארץ חופרו עצמותיהם מן הקרקע שהיו קבורים שם ולא ראו בהם שום סימן
„של חיים, והלא מרע"ה הוציא ממצרים עצמות יוסף הצדיק ולא מצא
„בעצמות היבשות ההנה כח לדבר עמו ולשאול ממנו דבר! ומה ישתנה ממנו
„ומהם רב אחאי בר יאשיה? ב. מה זה הקשה רב נחמן לרב אחאי „ולאו
„אמר רב מרי עתידים צדיקים דהוו עפרא"? השמעת מימיך קושיא כזאת?
„הנה היה לפני רב נחמן (אם נקח הסיפור כפשוטו) מופת ברור אמת ויציב
„שאין למעלה ממנו שהוא עדות החושים על היות רב אחאי בריא ושלם, שהרי
„היה מדבר עמו פנים בפנים, וממשש אותו ומצא בו עור ובשר וגידים, ואיך
„מלאו לבו להקשות נגד המציאות הזאת ממה שאמר רב מרי? הלא היה
„לו לחשוב שבודאי ליתא להאי מימרא דרב מרי מאחר שהמציאות תכחיש
„אותה? ואיך יעלה על דעתו לקיים את דברי רב מרי נגד המציאות?

מה

על אופני הקבורה והמקומות הראויים לזה, שם דף קמ"ה, ובפרט מה שכתב על זה בענף ל"ב דף קמ"ח וזאת אשר דבר שם: נמצאו מיני עפרות תבל אשר מחמת איכותם ופשוטתם לפי דת וחקי חכמת הכימיקא משתמרים בחיקם גופות המתים שאינם מתעפשים במהירות, וזה לפי רוב השייבות או מיעוטו שיש למתים ההם עם הגוש עפר שמכסים אותם, עד שנמצאו מחמת זה מתים משתמרים מן העיפוש והעיכול עד כמה דורות, ונמצאו בעבור זה דעות בבני אדם שנותנים כבוד ויתר שאת כל כך על השימור הזה עד שמגדילי' מעלת אותם המתים לקרוא להם בשם קד"וש היה בארץ, והאולת שלהם תפלם דרכם עד שיוכלו לפאר בש"לוש קדושה אנשי און ובני בליעל בראותם שלא כהתה עינם ולא נס לחם, ודע שבמגרש אחד סמוך למקום הנקרא פארו"נאלד תחת שררת באד"ען נמצאו שמה שני בתי קברות קרובים זה לזה אשר באחד מהם המתים הנקברים שם בקרב שתי שנים לא בלבד שמתעפשין אלא הולכים וכלים ושבים לעפר, והקרוב לו היה מאחר עיפושם ועיכולם יותר ויותר זמן הרבה, והזקנים שבעיר פי"זא במלכות טוסק"אנה מעידים כי בשנים קדמוניות באשר הוסד בית עלמין שלהם המתים שהובלו שם לקבורה היו כלים ונפסדים בתוך כ"ד שעות אבל ברבות הזמן אחר שהדבר פרץ עליהם פרץ וקברו שם את החללים והארץ נעשית שמנה, חדל להיות לה האיכות הזה למהר עיכול הגופות כמבראשונה, וגם צריך שתדע שכל איש שמן ובעל בשר ובכלל כל הגופות הדשנים ורעננים מתעכלים יותר מהרה מן הגופים הרזים כחושי בשר שאין להם כמעט רק עורם על עצמם. ועיניך תחזינה עוד בספר דתי דרכי הרפואה שצריכים אליה השופטים לדון על פיה כל ריב וכל נגע מאת החכם והרופא יאזעף טארטוסא ספר ראשון חלק א' ענף ח' על אודות המתים שמתאחרים להתעכל בדרך גם לפי אמונתם, ושם בענפי י' י"א וי"ב על המתים הנשארים קיימים בלתי כלים מאליהם ועוד ליחותם בקרבם וכיוצא, ויבוא הכתוב השלישי בספר הנקרא קורות דרכי הרפואה מדי שנה בשנה שאסף וקבץ איש חכם ורופא אניבאלי אומודיאי בספר ששים וחמשה בחלק חודש מאר"צו אלף תתל"ג למנינם דף תכ"ב שנושא ונותן על קבורת המתים ועל מי שמפנה אותם מן הקבר לחקור על השינויים והחילופים שעברו בהם בהמשך הזמן תחת אדמת עפר, ותמצא נחת.

ועל ביאור המאמר הזה התכבדתי בתשובת חכם הפילוסוף האמתי הר"ר יש"ר מגוריציאה אשר דרשתיו פגשתיו לפרש לי את המאמר הזה לפי עיון שכלו ובינתו, וזאת אשר השיב מלה במלה:

לכבוד

שלט בהם רמה, ומלבד אותם שנזכרו בברייתא מלינו ר"א בר"ש כמ"ש ז"ל בב"מ פ"ז ורש"בי ע"ה כדמוכח בזוהר פ' בראשית דף ו' וכן בזמן האמוראים אחאי בר יאשיה בשבת פ' שואל, ואפי' בזמנינו במלכות פאס אירע מעשה כיולא בזה וכך היה, חסיד אחד נפטר חוץ ממדינתו בכפר אחד מהלך יום או שני ימים ונקבר שם, לאחר כמה שנים הלכו בני אותו החסיד להביא עלמותיו שיקברו עם בני משפחתו ומלאוהו שלא נתעכל מבשרו כי אם רגל אחד בלבד וכו' וכו' יעוי"ש וסיום דבריו כך שמעתי מאדם זקן חכם ששמע הדברים האלו מפי בנו של החסיד הנזכר ועדיין בנו בחיים, וגם ביוחסין דף קל"ב ע"ב בענין ר' יחיאל אביו של הר"אש ז"ל תראה פלא, ומדברי הרב מעבר יבק חלק שפת אמת מאמר ב' סוף פ' כ"ה נראה שגם מי שאינו תחת סוג ת"ח יוכל להיות שימלא בו ממשות והרגשה אחר המות יעויי"ש, וגם בחלק שפתי רננות מאמר ג' פ' מ"א כתב משם התוספות על מאמרם ז"ל שאין רמה שולטת בלדיקי' לפי שתשמישי קדושה הם ורמז שם בזה הענין דברי הרב בעל הפרדם בשער המליאות עיין עליו, ודברים אלה מבהילים את אזן הפילוסוף אשר אין לו קומה גבוהה שתעלור רוחו בקרבו שלא יפרוץ גדר האמונה בדברי קדמונינו ר"ע, כי לפי האמת אין להטיל ספק כי דרך הטבע הוא התכת המורכבים שאין להם קיום מעלמם והם משלשה דברים שעלו במחשבה לפני המקום ב"ה ואם לא עלו דין הוא שיעלו ואחד מאלה גזרה על המת שיסריח, שהוא תחלת התכתו ועיכולו, דאי אפשר בלאו הכי לפי טבען של הנבראים תחת השמש, אך לבד מי שילר את הטבע ומניעו כרלונו וגוזר אומר אל מה שלמעלה מן הטבע יוכל לשמור את היושבים לפניו מהתכת הרכבתם עד שעה אחת קודם תחיית המתים, עד"ש מי שאמר לשמן וידליק יאמר לחומץ וידליק, ועליהם נאמר ינוחו על משכבותם שאין עלמותיהם נרקבים כי שופט לדק ילילם, ועל כל זה תראה בעין בחינתך בס' מעבר יבק הנזכר חלק שפת אמת מאמר א' פ' ד', ומי יתנני להבין אמרי קדוש ולבא עד תכלית דבריו, וענין רבינו הקדוש ור"י הגלילי והרבה קדושים עמהם, שהיו מתראים בעו"הז לבני ביתם אחר פטירתם אינו מענינינו עתה, וכבר פירשו אותו יפה הרב מעבר יבק הנ"ל בחלק שפת אמת מאמר ב' פ' ה' והרב בעל של"ה שער פ"ח, את זה ראיתי לבאר על מאמרם ז"ל אשר דרשתני, ואם מעט הוא אשר שמתי לפניך אשנה פרק זה בעז"ה בימים הבאים ואוסיפה לך כהנה וכהנה, ואתה ידידי באת לי תדריכני בדרך ישר אם שגיתי והטתי לקרוא, ולא תלין אתי משוגתי · זאת ועוד עמוד פה עמדי ואראך מ"ש בספר הנקרא אסיפת הדתות ונימוסיות על כל דרכי הרפואה מהרופא הגדול והמובהק יואן פיטרו פראנק ספר י"א

על

יעוי"ש, ועיין ע"ז בס' מעבר יבק בחלק שפת אמת מאמר ג' פ' כ"ז, ולא כן תדמה אם עפר אחר תקח ובתוכו תקבור את מתך, ואף גם זאת עם כל האמור עד עתה לפי השערתנו ואומד דעתנו לא תקום ולא תהיה במשך זמן הרבה, ד"מ עד עת שלשים שנה שיקויים האיש המת עודנו בממשות עור ובשר ויותר מזה הרחק מאד מהאדם שתשאר בו אפילו רגע אחרי קברו רוח חיים עם נפש חיה ורוח ממללא לדרוש בכתובים. — וגם הרופא איש חכיבי גבר חכם בעוז הר"ר בן ציון פריצי ה"י בספרו פתח עינים ח"ב כתב על המאמר הנזכר שאדם אחד שמת וכבר נקבר מאיזה ימים עודנו יכול לדבר, אין בחכמת הגופות מה שיתן שער לשכל להבינו, לבד אמונת הנצחיות, עיין שם, ובהמשך דבריו אזיל ומודה כמו שאמרנו, שאין להפליא אם אחר זמן שנקבר המת ימצא בו ממשות, לפי שגם בימינו באיקלימים שאינם כל כך חמים, וגם לפי טבע המת ולפי זמן חייו וכיוצא, יכול בשר המת להתקיים, קחנו משם, ובכל זה אין בו ספק, כי לכל יש זמן מוגבל, וכאשר יעבור אותו הזמן הטבע שהטביע הקב"ה בנבראים כמנהגו נוהג, והוא שכל מורכב נפסד, וכל מה שנפסד הולך אל בית עולמו ומקורו, וזהו שרמזו ז"ל בנדה פ' המפלת שלשה שותפין יש באדם, הקב"ה אביו ואמו וכו' וכיון שהגיע זמנו להפטר מן העולם הקב"ה נוטל חלקו וחלק אביו ואמו מניח לפניהם, והכונה כיון שהקב"ה נוטל חלקו שהוא כח החיוני וסגולת הטבע המקיים אגודת המורכבים ומעמידם על בוריים, אז חלק אביו ואמו לבדם שהוא חלק המורכב בלתי כח המקיים שמעמידם יחד אינם יכולים לעמוד מעצמם ונפסדים והולכים, ותראה שכן הוא כוונת המאמר ממה שמסיים שם רב פפא היינו דאמרי אנשי פוץ מלחא ושדי בשרא לכלבא, וכוונת המשל הזה יש לו יחס והמשך אל דברי אנטונינוס שאמר לרבי בסנהדרין פ' חלק דף צ"א א"ל אנטונינוס לרבי נשמה מאימתי ניתנה באדם משעת פקידה או משעת יצירה, א"ל משעת יצירה, א"ל אפשר לחתיכת בשר עומדת שלשה ימים בלא מלח ואינה מסרחת, אלא משעת פקידה וכו'. אמר ר' דבר זה למדני אנטונינוס וקרא מסייעו שנא' ופקודתך שמרה רוחי. ואנחנו בני ישראל אין אנו אחראין לסגולת קיום הגוף אחר המות עד שנגזור מזה כי מי שמקיים ממשותו ורטיבותו אחריה קדוש הוא לאלהיו, וזולתם אינם קדושים, חלילה, כי כמעט כל הצדיקים ישרים ותמימים שבימי המשנה והתלמוד שלט בהם הרקבון אחר מיתתם, אע"פ שבאמת היו אנשי קדש וברי לבב, ומעטים הם מאד אותם שלא שלט בהם רמה ורקבון כמו שתראה בס' ראשית חכמה שער האהבה פ"ו ד"ה, ומעין הבחינה זו שיבחין מה שמצינו כמה צדיקים שלא

שלש

המתים לקברים הובלו שוכבים באשמנים אם אפשר דרך טבע שימלא בגופם עודם טמונים בעפר איזה ממשות והרגש אשר חכמים הגידו וקראו להם שם הבלא דגרמי ועלבונא דבשרא וביולא (על זאת רגע אדבר בסוף המכתב הזה בעזרת האל) •

דע לך שאין ספק אצלי, כי גם הפילוסוף התורני אינו יכול להבין המעשה הזה כפשוטו, רצוני שאחר כמה שנים שאחאי בר יאשיה היה מת ונקבר ישא ויתן כאיש חי על האדמה בהבנת הכתובים כדרך שואל ומשיב מה שלא עשו החסידים הראשונים שקדמוהו, ובודאי שזה מן המאמרים שלובשים חומר וצורה, לא ראי זה כראי זה, וגם משה רבנו רבן של נביאים כשדבר עם ה' פנים בפנים כתוב עליו ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה, וזה אינו מתליט לפי הפשט שאחר המיתה והקבורה ברבות השנים לא יעלה רקב בבשרו ולא תתקלקל הרכבתו אם היה אדם כאחד ממנו, ותמיה לי טובא על רובם של המפרשים ז"ל שלפני דורנו, ה"ה מהרש"א הרי"ף ובעל עין יעקב ואחרים רבים, דעל כולם קשיא להו הבנת המשא ומתן שנהיה בין רב אחאי המת ובין רב נחמן החי על הבנת הכתובים וישוב העפר אל הארץ כשהיה, ועל פסוק ורקב עצמות קנאה, ואין איש שם על לב להדריכנו בדרך ישרה להבין המאמר הזה כולו מקשה לפי פשוטו, ורק יחידים הם הנכנסים בעובי הקורה, הלא המה שלשה מטיבי לעד, הרב בעל העקדה שפורץ לו דרך בפני עצמו ולפי אומד דעתו, ראה בס' העקדה שער ל"ב, ושני בקדש הרב אלישע גאליקו בסוף ביאורו לס' קהלת כי לא מנע ממנו פרי עיונו בזה הענין, והשלישי הנו נכבד הרב בעל יפה תואר בויקרא רבה פ' י"ח עיין דבריהם, ועל אודות ממשות הבשר והעור וגיד ועצמותיהם של המתים שכבר מתו זה כמה שנים, אין ספק אצל החכם הטבעי שלפי חומר החולי אשר האיש ימות בו תלוי ג"כ אריכות עפושו ועזיבת הרכבתו, וגם לפי הזמן שימות בו, שאם בסתיו חלף ועבר אינו מתעכל במהרה כאשר יתעכל ויבאש אם ימות בימי הקיץ, וגם לפי חמרם ומזגם של הרפואות שניתנו לקבורה עמו בבואם אל תוך גופו בימי תחלואיו, תלוי בו עת התכת חמרו ועליית צחנתו, וכן כמה מקרים אחרים נכנסים תחת סוג זה, והדברים יארכו, אלא שאני מקצר בזה, ונוסף לכל האמור גם האיכות והמזג של אדמת עפר שקבור בה האיש המת מעלה ומוריד אל עת עפושו לא מזער, וכבר אמרו ז"ל על פסוק ארץ אוכלת יושביה היא, הביאו הרדב"ז זצ"ל בתשובותיו סי' תפ"ד, שמתוך גנותה של ארץ ישראל למדנו שבחה שממהרת לאכול את יושביה כדי שהנשמה תמצא מנוחה נכונה וכו' יעוי"ש

ידידי, עשה וגם תוכל ותשא ברכה; בפנאי הראשון אוסיפה לך כהנה, בעזרת שדי, ועתה קח נא את מנחתי אשר הובאת לך, מעט צרי ומעט לוט, בסבר פנים יפות ותרצני. ה' עמך גבור חיל, ויגדל נא כחך להפיץ חוצה מעינות חכמה לתת לנער מזימה, אני שלום כי אדבר הקטן הרופא שמואל חי די לא וואלטה ס"ט, יום עשירי לירח סיון התקצ"ט לפ"ג פה מנטובה העירה.

נוטע שורק, גזע קדושים, מבחר בחורים, חכם חרשים, אוהב טהור לב החכם והנבון כמוהר"ר יקותיאל חיים כהן לאל עליון נר"ו, הנו נגבד בכותרת הרבנות למועד הזה במדרש החכמה והמדע של עיר פאדובה יע"א שלום.

אמש כתבת אלי הא נפשי, למען אתן לך ביאור נכון ביתרון הכשר על מאמרם ז"ל בשבת פ' שואל אשר ספרו לנו חכמינו מעשה דאחאי בר יאשיה דנחר בקפולאי דהוו קפלי וכו', וכי רב נחמן גששיה וכו' באמרך שאי אפשר לך לגמוע כבילה שאיש אחד אשר לקברות הובל מי יודע כמה שנים ישאר בגיפו קיים, עודנו רוחו בקרבו ליסא וליתן בהבנת הכתובים ולטחנן זו בזו, יהתוית תיו בתנאי כפול שלא ארחיק נדוד מדרכי הפילוסופיא האמתית רחוקה מהבלי הקדמונים המבהילים את דעתנו, עד כה דברך.

שמע נא בן אחי"טוב, למה הרגזתני ואנכי לא חטאתי לך, כי הבאת עלי ועל מזימותי מבוכות כאלה ותסיתני ליפול ברשת השגיאה, הכי אחי האמנת כי שכחתי דברי מלך ישראל אשר בבוא אליו נעמן מצורע כשלג למען יאסוף אותו מצרעתו זעק ואמר האלהים אני להמית ולהחיות? מי אנכי כי אדע היאך המתים יחיו וינאמו נאום? הלא יחזקאל הנביא אשר ידע כי זו כחו לאלהיו הודה ואמר ה' אלקים אתה ידעת, זאת ועוד הנם האחרון של אחאי בר יאשיה אשר עודנו טמון בארץ חלדו, פיהו פתח בחכמה ואזן וחקר ביאורן של כתובים גדול מן הראשון של המתים שהחיה יחזקאל אשר לבד נאמר בהם ויחיו ויעמדו על רגליהם, וכמו כן האיש שהחיה אלישע קודם לו נאמר בו ויחי ויקם על רגליו, אבל לא נמצא בשניהם שפתחו פיהם לדבר דבר עד"ש ז"ל בפרק חלק ברגליו קם ולביתו לא הלך, ואתה עתה בחירי, איש ימיני, באת אלי ברוח גדולה וחזק, ותכריחני להגיד לך באיזה דרך ישכון אור שידברו המתים בין החיים.

אבל אמרתי ויהי מה, ומפניך לא אסתר, והט אזנך ושמע לעת עתה (ויותר מזה לא יוכל איש לדבר) רק את הרשום אצלי בכתב אמת על אודות המתים

מ"ז) ע"כ לא מכרו את אדמתם כי לא אכף עליהם פיהם, וגם אותה השיגו בלי ספק מאת העם אשר הונו אותם מאחוזתם ע"י נכילות ותחבולות משאות שוא ומדוחים אשר נפרצו בימים החשכים ההם, ולכן חשב עלינו ה' מחוקקנו מחשבות להרבה תורה ומצות במשפט חלוקת הארץ אשר אדמתינו בחבל תחולק ולא ינכר בה שוע לפני דל למען לא תגדל תפארת אשר רב נחלתם על אשר מעט נחלתם, וברבות הימים יקראו העשירים בשם אצילי הארץ (אַדעל) אשר ירדו בחזקה על אביוני אדם איכרים כורמים ויוגבים כנהוג, רק כבני אב אחד חלק כחלק יחדיו יחלקו להם הארץ למורשת עולם; ולהכהנים והלוים אשר עבודתם בקודש לא יהיה חלק ונחלה בארץ כי פני ה' חלקם ואשי ה' נחלתם והמעשר והתרומה להם חוקם. ולמען לא יקרה להם מקרה ארץ מצרים אשר רעב כי יהיה בארץ תמכר כל הארץ למלך או לעשירי העם ובספות השנים יפיצו עמינו איש מאחוזתו וכעדות הנביא יחזקאל מ"ו, לכן גזר אומר והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ וגו', כנודע מעניני השמיטה והיובל, וכל התחבולות היקרות ההם היו רק לשמור אותנו לבל תדח עלינו רעת ארץ מצרים, ורק את הטוב וקבל ממנה רצוני החריצות בעבודות האדמה, ואת הרע אשר כל הארץ היתה לפרעה ולהכהנים לא נקבל. כי גם המלך לא יוכל לקחת מאיש את נחלת אבותיו כנודע מענין אחאב עם כרם נבות, ואין לו מאת העם רק מעשר מן הזרעים והאילנות ושאר דברים הנזכרים בפרשת המלך, אבל לא מנחלת אבותיו (ה' מלכים פ"ד ובהג"מיי שם). —

פלאי.

מכתב ז

לכבוד האיש החכם, דורש תבונות, גבר תמים במדות הגונות, אוסף בחפניו דברי חכמים כדרבונות, הר"ר **שמואל ליב גאלדענבערג** ה"י שלום עד בלי ירח.

מאשר יקרת בעיני נכבדת, אדוני יקר רוח, סבותי בלבי לשלוח אליך מכתב אחד סובב הולך על מאמרם ז"ל בשבת פ' שואל, בהנהו קפולאי דהוו קפלי אריא דרב נחמן, אשר אם נניחהו על פי פשוטן של דברים, כולו מקשה אחת ורחוק מן השכל לענות אחריו אמן, ואתה איש חכם, אם תשפוט בעין שכלך שראויים הדברים שאמרתי לתת להם מקום בפאת כרמך כרם

ידם לעדות המשורר האָמער היוני (איליאס ס' י"א חרוז ק"ו), וביותר בעיני קדמוני המצרים אשר להם היו גם הבהמות והחיות אשר עלה עליהן רק העול לעבודת האדמה קדושות ומכובדות מאד, ושוחט השור כמכה איש רק בדם שופכו יכופר, גם את בשרו לא אכלו עיין וואַרנעק"ראָם הנזכר, ולכן צותה גם היא לכבד את השור ולבל נחסום פיו בדישו (דברים כ"ה ד') למען יאכל וישבע תחת עמלו. וכן הזהירה מלחרוש בשור וחמור יחדיו (שם כ"ב י') מפאת החמלה עליו כי השור ילך לאט ולא יחפוז, והחמור ירוץ בשעה אחת פרסה אשכנזית בארץ מישור. והגונב אותו ומכרו ישַלם חמשה בקר תחת השור ורק ד' צאן תחת השה (שמות כ"א ל"ז) יען תועלתו מרובה כי רב תבואות בכחו. ולכן נחשב לאכזרות אימה חבלת שור אלמנה בעד משא מאומה (איוב כ"ד ג'), אולם בכל זאת התירה לאכול גם את בשרו ולהקריב ממנו קרבן לה' אף אם היה מיועד לעבודת האדמה, לא כמעשה ארץ מצרים אשר רק בעלית העול עליו לבד היה קודש כנזכר. אבל רק על אותם הקרבנו' אשר היו כליל לאישים או אשר הכהנים והבעלים אכלו את בשרם ודמם הגיעו אל קיר מזבח לרצון, לא הקפידה גם אם יהיו מהבהמות המיועדות לעבודת האדמה, אשר לא כן פרה האדומה ועגלה הערופה הם לא באו רק על תיקון וטעם ידוע לנותן התורה ב"ה לבד, הפרה נשרפה כולה ע"י כהן עורה בשרה דמה ופרשה יחדיו, ולא היה בה מהצורך רק לעפרה לבד למשמרת מי נדה אשר הטמאים יתחטאו בו. וכן עגלה הערופה לא נקרב ממנה ג"כ על המזבח וגם הכהנים והעם לא נהנו ממנה כלל, ולכן על ענינים חיצונים כאלה הקפידה שיהיו עכ"פ מאותן הבהמות שלא עלה עליהן עול ונועדו ע"י זה לעבודת האדמה. גם אל המקום ההוא צותה שיהיה ארץ שממה ומלחה אשר לא יעבד ולא יזרע, כי אדמת ישראל קודש היא מתבואתה יאכלו בני יעקב ויהללו את ה' מורישהם, ולכן כל ימי שבתנו על אדמתנו היתה העבודה בשדה יקרה בתוכנו, גם אצילי ורגשי ארצנו לא בושו לעבוד אדמתם כאחד מאביוני הארץ, שאול כן מעשהו בשדה גם אחרי היותו בישורון מלך (ש"א י"א), אלישע בן שפט נמשח לנביא השם והוא חורש וי"ב צמדים לפניו (מ"א י"ט), עזיהו מלך יהודה היה אוהב אדמה וגם מקנה רב הי' לו (ד"ה ב' כ"ו), מקים עצת זקני החכם „ידוע תדע פני צאנך ושית לבך לעדרים וגו' הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך" (משלי כ"ג) · — אף כי כעבודת הקודש נחשבה להמצרים עבודתם בשדה בכ"ז היתה אדמתם אחוזת עולם לפרעה, כי לו נתנו החמישית וארבע הידות היה להם לזרע ולאכלה, רק אדמת הכהנים לבדם לא היתה לפרעה, כי חק לכהנים מאת פרעה ואכלו את חוקם (בראשית מ"ז)

שאר עמי הארצות ההם נשתלה ביניהם גם העבודה הזאת אף כי לא בני
ישמעאל הם; ואיך הניחוה בני הגבירה זרע יצחק יחידו אשר רק בו נתקיימה
הבטחת השם „כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו
„דרך ה' וגומר"·? — כבר זכרנו כי החזיר היה מפאת דתם הקדומה תועבה
וטמא למצריים ובשרו לא בא אל פיהם מעולם, והרועים אותם היו חשוכים
ובזויי העם מכל שבטיהם; וכן נראה מהכתוב המונה מקנה פרעה „הנה יד
„ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן" (שמות
ט' ג') והחזיר לא נזכר· וכן נראה שהחזיר היה מפורסם לטמא ומשוקץ
לנו עוד בימי אבותינו, אף בהיותם כלם רועי מקנה לא תמצא בקורות
מקניהם ומאכליהם נזכר שם החזיר. גם בהמנחה אשר שלח יעקב אל עשו
אחיו טהורות ובלתי טהורות לא נזכר החזיר· ואולי בעבור זה לא יאכלוהו
בני ישמעאל וכל הבאים בברית דתם עד היום הזה כי ירושת פליטה היא לכל
זרע אברהם כאשר העירנו במצות המילה, אף כי יאכלו הבהמות והחיות
הטמאים לנו מאזהרת תורתינו· — ועוד טומאתו בו מפאת רוב לכלוכו
ומזונו בדברים הנמאסים, וכבר ידעת הקפדת התורה על ראיית הלכלוכים
ואפי' בשדות במחנה כ"ש בתוך המדינה, וכמאמרם ז"ל פי חזיר כצואה
עוברת דמי כאשר העיר בצדק רבינו במ"נ לשלישי — ובלעדי זאת נודע כי
בשרו קשה העיכול וכבד על האצטומכא לעדות הרופאים, ומה גם בארצות
החמות, ולהמצורעים ובעלי הנגעים המצויים בהארצות ההם לרוב הוא
רע ומזיק מאד· — ומפורסם הוא למשוקץ ומתועב בעיני כל עמי הארצות
עדי היה למשל ולשנינה גם בפי הראשונים כמו משלי י"א כ"ב, (ראשוני
הנוצרים מאטעוס ז' ו' פעטער ב' כ"ב)· וחכמי היונים אמרו אל תשליכו
הפנינים לפני החזירים ואמרי בינה לפני הכסילים· גם האחרונים יכנו כל
מעשה בלתי נקיה תגעל בה נפש הרואה או השומע בשם שווינעריא כנודע·
ולכן גם חכמי העמים לא יבושו להלל אזהרה זו מאד מאד, עיין קדמונית
העברים להחכם ווארנעק"ראם פ' ל' סי' כ"ד. — כבר העיר רבינו ז"ל שכונת
התורה ע"פ כולה היתה רק להקל עולנו ממשאות העבודות הכבדות אשר
היו להעמים עע"ז ולא להכביד עלינו כאשר יחשבו הפתאים, וזאת הראה לנו
וגם אנחנו רואים בעת מכל פינות התורה· נודע אשר רצונה הטוב היה
לעשות אותנו גוי שומר אמונים ועובד אדמתו בשובה ונחת, ולא יכלה כחו
ואמונת רוחו בהמסחר אשר כל יד עמל ואון לפתחו רובץ· עבודת האדמה
היתה יקרה מאוד גם בעיני כל העמים הקדמונים כמו הכשדים הפרסים
ואנשי סינא (עיין שב"ע ח"א קי"ב.) והיונים, גם מלכיהם ושרי צבאם שלחו גם
ידם

מספר יאתיו וישיבו מכסלה, ולא יחרפו עוד נפשם למתוח את צוארם לפי
תער הגלבים אשר בידי זרים. — חי ה'! כי אחד מגדולי חכמי הרופאים
אמר לי „מקנא אני בך עם זקנך, כי לא תבלע בו כספך ולא מנחרי עתותיך,
„הן לא תיגע בגדולתו ולא תעמול בהשחתתו". — המילה היא המצוה
הראשונה שנצטוה בה אבינו הראשון להיות ברית עולם בינו ובין הש"י ב"ה
על אמונת יחודו, וכן כל מי שימול יכנס בברית אברהם להאמין היחוד כמו
שנאמר להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך כמו שביאר רבינו במ"ט לשלישי.
גם אצל המצרים אשר למדוה מיוסף לעדות הב"ר זכרנו למעלה הי' המילה
לכבוד ולתפארת ולא הניחו את האיש אשר לו ערלה לגשת אל הקודש כנזכר,
אבל להיותם עובדי ע"ז העתיקו המצוה הכבודה לעבודתם האליל אוזי"רים
בן משק כל הסיבות והשלמות, ואשתו אי"זים השלטת על ברכת תהום רובצת
תחת ועל ברכת שדים ורחם, היינו על פרי הארץ ועל פרי בטן, ולכן
ציירוה בדמות אשה מיניקה אשר בחלב שדיה תרוה רצון לכל חי (ע"ז מ"ג.)
ולכבודה מלו גם את בנותיהם כאשר יעשו בניהם הקאפ"טען עד היום הזה
במצרים, ואף כי נוצרים המה לא ירפו ממעשה אבותיהם בידיהם. ומה
שעזבוה עמינו במצרים אחרי החזיקם בה מימי האבות לא היה מרוע לב
להדמות למצרים כאשר חשב רבינו בפ' מ"ו לשלישי, כי נהפוך הוא נכבדי
המצרים הי' מלים א"ע כנזכר, ורק מפאת הכרח השעבוד לא הניחו אותן
המצריים למול למען תהיה להם הערלה לחרפת עולם כי עבדים הם, וכמו
שהיה הענין עם הזקן שזכרנו. ואעידה לנו ב' עדים א' שבט לוי אשר לא
נשאו כלימת השעבוד (ש"ר פ"ה) מלו עצמם גם במצרים לפי עדותם במדרש
חזית ע"הפ תורי זהב. והעד השני אשר המצריים עשו לנו חרפה בהמנעם
אותנו מהמילה, דברי יהושע אחרי כי מל את ישראל שנית אמר „היום
„גלותי את חרפת מצרים מעליכם" והשתמש בלשון חרפה בלשון השתמשו בו
ראשי שבטי יה „לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את אחותינו לאיש אשר לו
„ערלה כי חרפה היא לנו" (בראשית ל"ד), כי מאוסה הערלה וחרפה מני
דור דור בעיני בני קדם. ואם היתה חרפה בעיני האבות בלי ספק לא הניחו
הבנים מלגול אותה אם הי' הדבר תלוי ברצונם. — וזאת שנית מדוע לא
עזבוה הישמעאלים בני השפחה עד היום כנודע מענין הערביאים שימולו
עד היום הזה, ולא מפאת אמונתם כי מחמד מחוקקם לא צוה על המילה
בספר תורתו רק מורשה היא להם מישמעאל אביהם, וכמוהו ימולו גם הם
בני י"ג שנים (בראשית י"ז כ"ה) וכנודע עוד בתלמוד ערבי מהול (יבמות
ע"א) שנכתב עוד בטרם לדת חוק מחמד. רק אחרי התפשטות אמונתם בין

הבל וריק יעזורו, או תועבות ושקוצים אשר מנפש עד בשר יכלו, או השחתת המדות ופרעות החברה האנושית ודומיהם, עליהם שלחה מגל בטרם בשל קציר, ולא חסה עיניה מלעקור אותם ולבל ישאר מהם שורש וענף, אף כי הורגלו עליהם כל יושבי תבל בימים ההם. — מהמחלוקה הא' הם כל מצות המוסריות ותקון המדות שהם תפארת לעושיהם ותפארת להם מן האדם; וגם הרבה מהנראים לנו לחקים יען לא נודע לנו כעת טעמם, כמו השחתת פאת הזקן שחשב רבינו (ל"ז לשלישי) הטעם מפני שהוא תקון כומרי ע"ז, אף כי לא ציין לנו המקור באיזה מספרי הלאבה הוציא זאת. וכ"כ בפי' (בפ' י"ב מה' ע"ז הל' ו') „דרך כהני עכ"ום הי' להשחית זקנם לפי' אסרה תורה להשחי' הזקן". ומהשקול הדעת הי' ראוי לאסור רק להכהניש בעבודתם לבל יתדמה עבודתינו לעבודת העכ"ום, ועל זה הענין הזהיר בכלל ואמר „איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני" כמו שהעיר בעצמו במ"ה משלישי אבל לא לשארית ישראל? אולם לפי דרכינו מצאנו בספרי הקורות כי בעיני קדמוני המצרים היה הזקן לא רק לכבוד ולתפארת כאשר הוא גם עתה בארצות אזיא ואפריקא, כ"א גם לאות על גדולת וחפשית נושאו, ולא הניחו את העבדים לגדלו עד כי יקרא להם דרור, וכ"ה שמה עד היום הזה לעדות ספר שב"ע ח"א ל"ז. נ"ו: ולמען יהיו לכבוד ולאות כי שרי קודש ועבדי ה' ולא עוד עבדי פרעה אנחנו, הזהירה אותנו התורה לבל נשחיתהו, כי ברכה בו ג"כ לבריאות הגוף, ועדות חכמי הרופאים אשר השכילו להתבונן כי הזקן יחל לצמוח באיש עת שנות גבר יאתיון ואל אשה תשוקתו, וזה להם האות, הסרים הן הוא עץ יבש וימיש מעשו' פרי ולכן גם את הזקן יספה (שבת קנ"א:). הנסיון יורה את כל המשחיתי' כי יותר אשר ירבו לספר זקנם יום יום יוסיפו שערותיו יותר לצמוח, ובצמיחתם יאספו חיל הלחות הנצרכות להשקות שקתות הגויה כולה, ולכן המנהג המשחית הלזה הוא אחד מהדברים העוזרים לרעה ולרפיון המין האנושי כהיום הזה, עיין קאַנווערזאַציאָנס לעקסיקאָן. לפנים היה הזקן גם תפארת גאון כל לאומי אירופא עד ימי המלכים לודוויג הי"ג והי"ד מלכי צרפת בשנת אשר נכתרו בילדותם בטרם החלו זקנם לצמוח, ושרי המלך גם רגעי הארץ — אם להדמות למלכם או לעשות חונף לבל יבולע למלך אם יתראה למלך עז פנים אשר ירהב בזקן — החלו לגלח את זקנם, ומהם למדו יתר ההמון ושאר מדינות אירופא; כי כמו השרים שזכרנו יזמו להדמות למושלם כן יחשבו שאר בני אירופא מחשבות להדמות לנשים אשר ימשלו בם כנודע. — ומה גם בלעדי זאת דרך נשים להם, וכמוהם יחליפו וימירו גם המה מלבושיהם ומנהגיהם. — ולכן אין מי לידינו יתקע אם לא שנות

מספר

בזיעת אף ורק בנטות צללי חלדם לערוב ישאבו ממעין הישועה ההוא מים
חיים בששון, ורק מעצי דעת ה' אשר נטע בכרם בית ישראל פרים ימצאו?
עתה הביטו וראו אם נפל ארצה מדבר ה' ע"י נאמן ביתו, ואתם תהיו לי
ממלכת כהנים? — —

עתה נשובה ונחקורה אם בצע אמרתו הנאדר בקודש לעשות אותנו גם
לגוי קדוש? ונאמר אחרי אשר מאורנו ומורנו רבינו משה פקח עינינו לראות
אור הצפון במצות וחוקי משה רבינו, והוא ליסרנו בדעות, במדות,
ובמעשה ההנהגה המדינית, ועל ג' צירים אלו יסבו כל המצות והאזהרות
שבתורה, אשר לכל אחת מהם נתן טעם ובונה איך תנהלנו מישרים לג'
המסילות הנזכרות; עלינו אין להוסיף על דבריו רק לבאר טעמי מקצתם
אשר הוא זכרונו לברכה חשב למצוא אותם בעבודות הצאבה אשר עבדו אז
האמוריים והערביאים וההודיים ושארית הגוים עבדו כוכבים ומזלות בימים
ההם, ומקצתם נעלמו ממנו אבל כהחכם היודע פשר דבר לשפוט מהכלל
על הפרט, השכיל לשער בנפשו טעמם והצליח למצוא מקצתם. ואנחנו
בענינו כמלקט אחרי הקוצר לא הרחקנו מהלכינו לארצות רחוקות מארץ
מכורותינו ומולדותינו היא ארץ מצרים, אשר בגלוליהם היינו מתגוללים
כמה מאות שנה ומהם לא הטהרנו כאשר העירנו בשם נביאינו וחכמינו ז"ל.
אולם אופני ערמת השם וחכמתו לנהלנו בנתיבות שלום ודרכי נועם מעלה
מעלה ע"י מצות וחוקות התורה, כחכמתו וערמתו בבריאת בעלי החיים,
ובהדרגת עניני כלל האיש ענין אחר ענין שלא לצאת מן ההפך אל ההפך
פתאום, למה שא"א לפי טבע האדם שיניח כל מה שהרגיל בו פתאום כאשר
זכרנו למעלה בשם רבינו ז"ל, נחלקם אנחנו ג"כ לג' מחלקות, א' אותם
המנהגים והעבודות אשר עשיתם או בטולם הי' מפורסם אז לכבוד ולתפארת,
ולא התערבה בהם מנהגי ונימוסי ע"ז או השחתת המדות או פרעות סידור
קיבוץ האנושי, והניחה אותם התורה על מתכונתם ומכונם, והזהירה מאוד
על עשותם או על בטולם למען נכבד בם גם אנו לעיני העמים, כי כמו
שרצה לעשות אותנו עליון לכל גויי הארץ בדעות אמתיות, כן רצה לבל
נהיה נופלים מהם גם במנהגים מפוארים בימים ההם. ב' אותם המנהגים
והעבודות אשר התערבו בפרטיהם תערובות מהמגרעות הנזכרות, והם
בעצמם ג"כ אינם מפוארים ומועילים כ"א בעיני חסרי טעם ודעת, ולא
הסכימה החכמה העליונה לעקור אותם פתאום משרשיהם ומההרגל הרגילו
בו כנזכר, והזהירה רק על הפרטים הגרועים ההם אם לעזבם או לעשות
ההיפוך. ג' אשר משרתם בם ואין בהם מתום, אם מדרכי ע"ז ממש אשר

הנל

לנו, ולכן האתה ה' אלקים! מה שפרה עלינו נחלתינו הנחילנו נאמן בידך ומה נעים גורלנו, גם אם על הרי נשף נגפה רגלינו למדחפות מרחוק לגור, ולשבוע נדודים מגוי אל גוי וממטלכה אל עם אחר, אם לבבינו בקרבנו נכון ובטוח אשר זה אלקינו קוינו לו בביתינו, הוא אדון כל הארץ ויושיענו בכל מקום מדרך כפות רגלינו מבלעדי להתרפש ולקחת רצון מאלהי העמים אלהי הארצות בבואינו אל קצה גבולם, ולכפר פניהם במנחה או עולה וזבח כאשר עשו העמים מוכי בסנורי הפתיות בטרם זרחה עלינו שמש צדקה. — גם את המות כרת לנו ברית מלאך הברית ההוא, ועם שאול עשה לנו חוזה אבי כל חוזה, זכרון המותה לא יאדיב עוד נפשותינו ולא ימסוך רעל בכוס ישועותינו, כי סר מר המות לא נראהו עוד ונייראהו, לא איום ונורא הוא כאשר תארוהו באימים לפנים העמים אשר באימים התהוללו, הן מה מידינו יקח בלעדי גויתינו אשר כרקב תבלה יען בעפר יסודה? אבל נשמתינו לא תשם שממות עולם, וחוסה במותו צדיק כי לא תרד נפשו לראות שחת ולשוטט בעברי נהרי נחלי זפת וגפרית כאשר בדאו הבדים ההם, רק אשר בידו נפשות החיים והמתים, אשר ממנו הכל, ומרוח אפו נפחה בקרבנו לחזות בנועמו להתבונן בטובו, לשעשע בחכמתו להתעלם בהכונת כפיו ולהביט במסבות תחבולותיו בהקיץ תמונתו, הוא יאר פניו אליה ישביעה שמחות את פניו נצח ובצל כנפי חסדו תתלונן סלה. — ומה יפה ירושתינו קהלת יעקב! הוריש לנו עבד אלקים למורשת עולם, מי לנו בלעדיך מקוה ישראל! בשמים, ועמך מושיענו ומחוקקנו לא חפצנו בארץ. משמרת אתה עמנו שומר ישראל! חומה אתה לנו גם לילה גם יומם, רבות צררונו מנעורינו ולא יכלו לנו כי אתה עמנו. אם שודדנו הולכנו כלי ריק, ומחמדינו מימי קדם נפלו בידי שובינו ותוללנו, גם את הכל יקחו אנחנו לא רוששנו, עוד הון עתק וצדקה אתנו אשר לא יהיה חלק שוסינו וגורל לבוזזינו, כמוס עמנו חתום בחותם על לבנו אשר לא ביד ילקח ולא בכף יתפש הוא שם ד'! ומי כמוהו מעוז ביום צרה ומגדל עוז לכל הבוטחים בו? לכן גם אם נלכה בגיא צלמות, אם נלכה קדורנית נגש ונענה תחת חמת מציק יכונן להשחית, גם אם כל יד עמל תבואתנו וחושך ישופנו, לא נירא רע וכליון חרוץ לא יבהלנו כי אתה עמנו. — ואם גם מתי אמונת זולתינו כמונו כמוהם באמונת אל אחד יתהללו, מי מהם על פנינו יכזב אשר לא מאתנו להם זאת הברכה אשר בירך משה איש האלקים? ואם לא גם עתה בנינו מטעי חמד שתולים על מקור מים מציאות ה', ובנטיעים מגודלים בנעוריהם על ערוגת עלי דעת דעת אחדות אדון כל, אשר סגולות כל העמים רק

בזיעת

תרפא תחלואיה ותשבש כל עצבות גבר ירא ה', מהם הכל ומספריהם נתנו לנו

כמעט מאין רגשותיה, ויגש אל התול פניו ,,האקדמנו בעולות, בעגלי בני שנה?'' (כאשר יחשוב ההמון כל הימים כי זבח טוב משמוע דבר ה') ולא בתשובה שקטה השיב על שאלתו כ"א בהפלגת שאלות ותמיהות מתקיימות למען תהיינה מאליהן לבער ,,הירצה ה' באלפי אילים ברבבות נחלי שמן?'' (בהשענו על דברי הנביאים קדמוהו (ש"א ט"ו, ישעי' א', תלים נ') כי אין חפץ לה' בעולות וזבחים גם באלפים גם ברבבות, ומהתימה על רבינו המורה אשר לא הביא ג' כתובים אלו ראיה לדבריו בל"ב לשלישי?) והגביה עוף בשאלות מהתלות גדולות מאלה ,,האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי''? ומי לא יחפוץ בקרבנות יקרות כאלה? כאשר באמת הקריבו מהבילי עמים כלם (מ"ב ט"ז ג'. י"ז י"ז ל"א. תלים ק"ו ל"ז ל"ח. ישעיה נ"ז ה'. ירמיה ז' ל"א. דה"ב כ"ח ג') ולא חשב שאלותיו כל אלה להשיב עליהם, בידעו כי דברי התורה והנביאים אשר היו לפניו נודעים לכל זקני עמו למדי, אבל הירס דעת בקצרה במה יתרצו אל אדוניהם ואל נפשם, וזהו כל התורה כלה ואידך פירושה כעדותם ז"ל בא מיכה והעמידן על שלשה (מכות כ"ג) הגיד לך אדם מה טוב לך ולאושרך ומה ה' דורש ממך חלף שפעת חסדיו חבסך כ"א עשות משפט שלא לעות אדם בריבו ולהציל מיד עושקיהם עשוקים, באמת ואמונה לא במחיר ולא בשוחד, ואהבת חסד אם תשיג או מטה ידך לעשות חסד, אם רק תאהבהו יאשרך ,,תאות אדם חסדו'' אמר החכם לא פעולתו לבד. — מה יפית אהבת חסד בתענוגים! ומה נעמת בת אל חפץ חסד לרוח נדיבה! לך תערוג כל נפש ברכה כי תטיפי בה נופת תאותה כי נהיה, וגם אם תרא כי אזלת יד ותקצר מלהושיע הן פעליך נאמנו לה מאד: שוא לכם אבירי לב הרחוקים מחמלה, שוא לכם ילדי פשע זרע קנאה מרגיזי רעיכם בלשונכם ומעלליכם כי לא תשיגוה; אם יתן ראש פתנים, אכזר, את כל הון ביתו באהבתה וערבתה בוז יבוזו לו, כי לא ישבע נעימות בימינה נצח, מתת אלקים היא רק לתמימי דרך לטהורי לב מבטן ומהריון, רק את אהוביו את ענוים יפאר בתשועתה. — הן כל אלה יפעל גבר לנפשו ותודהו כי יטיב לה. אולם להשבית שאון גלי הנפש הסוערים תודות לאל גמל עליה מעת נגוזה מבטן מעת הגמלה מחלב אם, ואשר יעמס לה יום יום ולא יקפוץ ממנה רחמיו עד זקנה ועד שיבה, יען נדיבות בקצרה ,,והצנע לכת ,,עם אלהיך'' גם לפי הוראת שרש צנ"ע כמו שהוא בארמית בחילוף הכ' בג' שפתרונו כנע לדעת החכם געזעניוס, גם כפי הוראתו בלשון חכמים מענין סתר והשאי, יאמר כל עבודותיך את אלקיך יהיו בלי גאה וגאון ובלי רעש ושאון, ומה טובים ומה יפים אם בחושך יכוסו עולמים, ולא יודעו לאיש כל הימים, רק במסתרים תעבוד את אל מסתתר, ובחדרי לבבך תשפך כמים לבך נוכח פני החוקר לב, עבוד את היוצר ולא את יצוריו יאמר החכם. ואת צנועים חכמה להבין ולדעת כי לא ברעש ה' ולא באש ה' כ"א בקול דממה דקה מן הדקה, ולכן רק ההצנע לכת עם אלקיו הוא לבדו יעבוד אותו לבדו, וזולתו עובד את זולתו. —

„שמע ישראל כאלו המדבר ירים קולו לאמר שמעו עמים כלם שאני מאמין — ה' אלהינו — אשר אמרתי לך אנכי ה' אלהיך — ה' אחד" (דברים ד') אחרי אשר הוכיח במועצות ודעת אשר גם אנחנו הראנו לדעת כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו (שם ד' ל"ה), ואחרי אשר חזה לנו נכוחות בהעתירו בעדנו אחרי מעשה העגל לתארהו בתוארים נאותים למקור כל השלמות אשר כל חכמי הגוים ההם לא השכילו לתאר במו את אלהיהם, ומהם את החסד ואת הרחמים שני ראשי השלימות אשר ממקור החכמה העליונה יזולון, והם חשבום עוד לפחיתיות ומגרעות כאשר האריך בזה הרמב"ן ז"ל בחלק ב' מספרו ירושלים. — וגם בזה היה היושב בסתר עליון! מופת לכל הנביאים ואנשי קודש אחריו, אשר רוח ה' נוססה בם להריע בזמירות להטיף תוכחות ותהלות ה' לבשר בהשתפכות נפש ועטוף רוח, ילאו אחריהם כל אנשי לבב להקיר מים קדושים וחדשים עוד ממעיני נפשותם אשר מגולות עלית אנשי קודש ההם לפנים לא נזלו; אם יחזה גבר ירא ה' אשר כגמול עליו נפשו ישית, כי חסד ה' מעולם על יראיו כשחר פרוש על ההרים, גם אם צר ומצוק ימצאוהו ומשברי עמל וכעס יאפפוהו ויכעסוהו, ותשליכהו כל עצתו וכל פתחי תקוה לפניו יסגרו, ואם לא גם אז רק את המנעים זמירות ישראל יחד ירומם לאמר „אל ההרים אשא עיני מאין יבוא עזרי? „עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ" — ואם תודות ירחש לבו באין הפוגות על שפעת חסדי הרב חסד, יום יום יכסהו, נפשו תמלא תכלה לבאת, עיניו בין רסיסי עפעפיו תלופנה, תאטר עליו לשונו, שפתותיו תאלמנה מבלי מלוא אומר ודברים ישביח במו שאון רוחו, לשאוף רוח ולהריק תודות על אחת מני אלף טובותיו ומחשבותיו אלינו, כי במה ישלם לאשר לו תבל ומלואה? ובמה יכוף לרם ונשא אשר מרומים ישכון? ובמה יהלל את נורא תהלות? כל עשתונותיו יחוגו ינועו, כל מיתרי רגשותיו ומורשי לבבו יחללו ימתחו יחשבו להנתק, ובמה ישיב סערת נפשו לדממה ויחשה שאון גליה, אם לא בנופת תטופנה שפתי מטיפי העם וחוזיו לפנים „במה אקדם ה'? אכף לאלקי מרום וגו'?" *) סוף דבר כל תפלה כל תחנה תרומם נפש נענה

תרפא

---

*) מה יקרו אוצרות כלי חמדה ומטמוני מסתרים הצפונים בג' כתובים אלו, ומה נעמו המליצות והתיאור וקבוצת כל משאלות היוצר מיצורי כפיו וכלילת כל שלמות האדם ואושרו הברורים באמרי נועם ומעטים האלה. אחרי אשר רגשות נפש עמו המלאה תודות לאל גמל עליו כפרץ מים פרצו דל שפתיו והגה מפיו הוציאו „במה אקדם ה' אכף לאלקי מרום?" שככה נפשו

כמעט

מוסיפים להפליא על הדבור השני „לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" כאלו הם כי לא להזכיר! יש ויש במציאות אלהים אחרים, רק כאיש אל מתקנא חלילה בזולתו? ומדוע לא פתח לפניהם מיד אוצרו הטוב להודיעם מאחדותו ית' וכי אין עוד מלבדו ומבלעדו אין עוד בשמים ממעל ועל הארץ מתחת? אולם לפי דרכינו דבריו יתכנו מאוד, כי יען לא מצא עוד לבם נכון להשיג מושכלות אמתיות וקימות ולהניח הדיעות הקודמות והכוזבות הורגלו עליהם מנוער, ולכן הורתהו החכמה העליונה לנצור על דל שפתיו מהם בראשית הטיפו להם חוקי אלקים ותורותיו ולא הודיעם רק הנאות להם לפי שכלם ואמונתם בימים ההם; נודע כי דיעה שלטת היתה אז בכל עמי הארצות, ולדעת הרמב"ן ז"ל גם אותם שהודו במציאות האמינו שאל עליון חלק לכל א' משרי מעלה עם או מדינה או מחוז למשול ולרדות בם כאות נפשם, ושהיכולת בידם להרע או להטיב כרצונם, ושרי המושלים ההם נקראים בכ"הק בשם אלהים אחרים, ועד"ז עבדו גם לכוכבים ולהשעירים בחשבם שהם שרים המושלים כנודע, וימי ממשלת דיעה כוזבת הלזו משכו ימים כבירים בלאומים עד כי גם בימי אחאב אמרו עבדי מלך ארם אלהי הרים ה' ולא אלהי עמקים (מ"א ג' כ') ועל ברכי האמונה הזאת גדלו גם אבותינו במצרים זולתי מעטי הסגולות שהיו בהם; ובעבור זה לא רצה מחוקקם למשכם בעבותו' האמת בפעם א' מאמונה הכוזבת ההיא אשר הורגלו עלי' מנוער, כי אז היה מה שלא יעלה בלב לקבלו כפי טבע האדם שהוא נוטה תמיד למורגל (מורה ל"ב לשלישי וע"ש) ולכן לא הודיעם רק כי חלק ה' עמו וכי גם להם להיותם עם חפשי אשר לבדד ישכון גם אלקי מיוחד הוא אלקי אבותם אשר הוציאם ממצרים, ולכן מהראוי שלא יהי' להם אלהים אחרים על פניו, כי מה להם עוד לעצבים אחרי כי הוא אלהימו צור יחסיו בו? — אשר לא כן עשה עבד ה' ומלאך פניו לבניהם אחריהם אשר ינקו מ' שנים משדי תורותיו חקיו ומשפטיו הצדיקים והישרים, ואשר לא התערבו בעובדי ע"ז ולא למדו ממעשיהם דעותיהם ותועבותיהם, לפניהם פתח אוצרו הטוב אוצר כל כלי חמדה אשר באוצרות מלכים לא יסולאו, לפניהם הסיר המסוה מעל פני האמת והציגה לעיני כל רואי השמש בלי מעטפות וסתר פנים, ולא חבשה עוד בטמון במסתרי המשלים ומתולי הדמיונות כאשר מתלוה כהני מצרים; לפניהם הוציא את אבן הראשה אבן החן אשר לפניה תדוץ כל דאבה ונפש שזה ונבהלה תמלא כל טוב, היא אחדות הבורא ב"ה אשר השמיענו בהוד קולו ובאמרות טהורות ומזוקקות (אשר רק נלוזים ונעווי לב יפתלו ויעקשו יושר מליהם, עיין ריש מאמר התחי' להרמ"בם)

נאטייא הצרפתי הראה בטוב טעם ודעת בחבור מיוחד אשר סגולות כל העמים הקדמונים יסדו אמונתם על פינת אחדות הבורא ב"ה, אך שמו להם אמצעיים שונים — כאשר יעשו גם עתה כמעט כל גויי הארצות — אם גשמיים או רוחנים אשר על ידם שפע חסדיו יינקו לפי דעתם, וכעדותם ז"ל ע"הפ כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים דקארו ליה אלהא דאלהא (מנחות ק"י) וכעדות בעל ח"ה כ"ב משער היחוד' ,,ואמת אמר הפילוסוף לא ,,יוכל לעבוד עילת העילות ותחלת ההתחלות אלא נביא הדור בטבעו או ,,הפילוסוף המובהק במה שקנהו מן החכמה אבל זולתם עובדים זולתו'' — אבל המוניהם עבדו את צלמיהם בעבודו' מתועבות מתעבי נאופים כנודע —

ויהי כאשר הפליא ה' חסיד לו אשר לימינו הולך זרוע תפארתו לעשות נוראות בארץ חם ולהוציא אסירים בכושרות, ושם בקרבו רוח קדשו להיות מחוקק לעמו חקקי צדק ומשפטים ישרים, הגיד ראשית דבריו ליעקב ותורה שם בישראל אשר אם ישמרו בריתו ועדותיו ינצורו יהיו לו סגולה מכל העמים כי יהיו לו ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט ה' ו') אחת דבר אלקים ורבות השמיענו במלים מעטים האלה, אם כדעת ר' עובדיה ספורנו ז"ל אשר כל האומות יהיו כהעם ואתם כמו הכהנים המיוחדים לעבודת ה' להבין ולהורות לכל מין האנושי לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, כמו שיהיה ענין ישראל לעתיד כאומרו ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלקינו יאמר לכם (ישעי' ס"א)—או כי השכיל להורות אותנו אשר עמינו יהיו נהוגים בממשלת הכהנים (טהעאָקראטיא) וכל פקודתם בלאתם ובואם תבואנה מהיכל ה' ע"י הכהנים, כי ה' מלכם מחוקקם ומושיעם בעת צר בעת מלחמה וקרב, כאשר האריך בזה הרמב"ן ז"ל בח"ב מס' ירושלים · — גם יתכן כי בישר לעם קרובו אשר רוח נדיבה מלפניו יעטוף לעלותם במרומי מעלות הכהנים כי יורם סגולות הסודות אשר היו טמונים רק בלבות הכהנים, וביתר שאת עליהם כי שם היו המוניהם גוי טמא ומתועב כנזכר, אבל אתם תהיו גם ממלכת כהנים וגם גוי קדוש מופרש ומובדל מתועבות מצרים · — אח"כ החל להריק להם ברכות שמים מעל, הם האמתיות הנכחיות אשר בלעדם לא יכין אושר גוי ואדם יחד, אבל בתבונה הרבה מאד החל אורחות חיים זעיר שם זעיר שם להודיעם, ולפקוח קו לקו עיני העם ההולכים בחושך שנים כבירים, לבל תכהינה עיניהם אם יחזו לפתע פתאום בזהרי אמתיות לא ניסו בהם, ולכן בפתח דברות קדשו אמר ,,אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ ,,מצרים'' רבים מסגולות חכמינו כמו הכוזרי הרא"בע והרמב"ן התפלאו על בלתי אמרו ,,אשר בראתי שמים וארץ'' וכדומה מהאמתיות הנכחיות? ואנחנו מוסיפים

קנ"א.) וממי למדו אהרן ומרים שהיו נביאים אם לא מעמרם אביהם. וגם מהחקיק על מצבות מצרים כנזכר אין ראיה שלמד זאת מהכהנים, כאשר כבר השכיל להשיג עליו בעל שב"ע ח"ב נ"ב, מאחר שלפי עדותו של החכם בעל מאור עינים בפ"ו נחקק זאת מטעם הער"מוס טריסמאגא"סטו הזכור אתו בפ"ד, והוא חי ד' דורות אחרי אדון הנביאים, ועיי"ש כל דבריו כי נאמנו מאוד. — וכן הצורה הנזכר' בשם זפינ"קס אם לא היתה זאת להם עוד משנים קדמוניות (כי אין לנו עוד ידיעה ברורה מעבודתם הקדומה טרם מלכו עליהם מלכי בטאלמעיום בימי בית שני) שמעו בלי ספק מהחיות שראה יחזקאל ועשו להם כתבניתם וגם כונים ככל העולה על רוחם. — ומה שיעידו כל כותבי אורחות עולם החדשים אשר בין התמונות החקוקות על אבני משכית בעיר שהעבען נמצאו גם תמונות הכרובים, יפלא מאד בעינינו מדוע לא הודיעו לנו דמות תבניתם? כי לפי דעת החכם שיללער במאמרו אשר זכרנו הוראת שם כרוב בלשון מצרים הקדומה (קאָפטיש) שור, ובידי חז"ל לא היה דבר ברור גם הוראת שמם גם עמידתם ותמונתם (סוכה ה' ב"ב נ"ט.) כי הכ"ף בשם כרוב שרשית ולא נמצא בלעדה, ובכרביא היא שמושית והשורש רביא, וכנודע להמעיין שם בדבריהם; גם בחנם דחק הרשב"ם ז"ל שם במ"מ לפרש דברי אונקלוס הגר כרובים מעשה צעצועים הן ומצודדים פניהם כתלמיד הנפטר מרבו, מלשון הצאצאים (ישעי' כ"ב) כלומר תינוקות וכו' למען יסכימו דבריו עם דברי אביי בסוכה מאי כרוב כרביא, כי באמת תפש אונקלוס לשון המקרא כרובים שנים מעשה צעצועים (דה"ב ג') וסמך על המבין פתרונו שהוא מעשה חרש חכם להכין תמונה (בילדהויערארבייט) כי כן הוראת שורש צא"ע גם בערבית בריאה או יצירה (בילדען) ולא רצה לפרש מה המה רק תואר עמידתם ומצבם, ואם בעבור אומרו ומצודדים פניהם? הלא תאר פנים יאמר על פני כל דבר, פני האדמה, ופני אריה ופני שור גם פני הדבר (ש"ב י"ד כ'). — סוף דבר אחרי חקירות כל חוקרי הלשונות לא נודע עד היום הוראת שם כרוב, ואם הוא כדברי המשורר הנז' מדוע לא ידע ממנו געזעניוס החכם וחוקר בלשונות בני קדם יותר ממנו? ואולי למד זאת מיחזקאל י' יו"ד כי שם כתיב פני הכרוב במקום פני השור, אבל לא מלשון מצרים — אמנם אין כונתינו לפתור פה חידות מני קדם, או לדבר מהשתלשלות הדתות בכללות או בפרטות, כי מה לתבן את הבר ואת הקודש לחול? כ"א מהשתוות והדמיון שהיו בינינו ובין המצרים ולכן נהרו אבותינו אליהם ואל טובם כל הימים כאשר יאיר כתח דברינו. — גם לא נבזים אשר כהניהם ידעו ממציאו' אל עליון שקבלו מא"ת ע"ה במו שזכרנו מעדות היוספין לרומים, והחכם

בא

טייא

שעשועיו ואומניו, אף לא הוריו מוריו, ושאוזי נפש מרוממי נפש איש מרומים ישכן, רק כבודו תהי' בת מלך אומנת, חכמי יועלי פרעה יועליו, כהניו ושריו מוריו ומחנכיו, כאשר העיר בלדק הראב"ע ז"ל „ומחשבות השם עמקו „ומי יוכל לעמוד בסודו ולו לבדו נתכנו עלילות, אולי סבב השם זה שיגדל „משה בבית המלכו' להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות, „ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים, הלא תראה שהרג המלרי „בעבור שהוא עשה חמס, והושיע בנות כהן מדין מהרועים בעבור שהיו עושים „חמס להשקות לאנס מהמים שדלו· ועוד דבר אחר כי אלו הי' גדל בין „אחיו ויכירוהו מנעוריו לא היו יריאים ממנו כי יחשבוהו כאחד מהם" (שמות ב' ג') — וכן העיד פילון היהודי בספרו מחיי משה ורבים זולתו מכותבי הקדמוניות אשר הכהנים הורוהו חכמת מלרים הלפונה בהליורים והתמונות והחיות הקדושים להם, כי הכהנים היו אומני בני המלכים כנזכר, והוא ע"ה היה לבת פרעה לבן (שמות ב' י')· וכן אמרו חז"ל משה עשה בפלטון של פרעה ארבעים שנה, ובמדין ארבעים שנה, (ומדין היה בנו של א"א ע"ה אשר נאמר עליו כי ידעתיו למען אשר ילוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וגו') ושמש את ישראל ארבעים שנה (ב"ר פ' ק'), וכן נראה מפשוטי הכתובים שהי' בבית מחנכיו עד היותו לאיש גבור חיל להרוג איש מלרי ולטמנהו בחול באין עוזר לו; ואם היה קודם זה גם כן בין אחיו לא היה עוד דבר זר וחדש בעיניו איש מלרי מכה איש עברי — ובכל זה הסתופף בלי ספק במועדים ידועים גם בבית אביו ושמע גם ממנו מליאות ואחדות הבורא ב"ה וקורות ותורות אבותיו מני שום אדם על הארץ אשר הורה לנו בתורתו הטהורה, ולכן גם אנחנו לא נדע מה הלאץ אשר לאץ את חכמי העמים ובראשם החכם המשורר שיללער במאמרו הנזכר לאמר כי ידיעת שם ה' למד מכהני מלרים לבדם, ומביא ראיה לדבריו שהם ידעו גם מתאריו הנשגבים והנאותים לו ית' כי כן נמלא חקוק על אחד ממלבות מלרים (פירמאידען) „אנכי הכל את אשר הוה אשר היה ואשר יהי', ואין אחד מבני תמותה הניף עוד המסוה אשר על פני" כי על אלה נשיבהו אף כי לפי עדות הנביאים יהושע כ"ד יחזקאל כ' וחז"ל בהרבה מקומות ובפרט במדרש חזית ע"הפ שמאלו תחת לראשי ובמכילתא פ' ה' עובדי ע"ז היו אבותינו במלרים, בכל זאת נמלאו בלי ספק ביניהם גם שרידים אשר ה' קראו· ומה גם שבט לוי שאמרו עליו „בבושרות, בזכות הכשרים שהיו בהם, ומי היו הכשרים שבהם? אלא זה שבטו של לוי שאע"פי שהיו ישראל עובדי ע"ז במלרים שבטו של לוי היו עובדין להקב"ה ומלין את עלמן" (במדבר רבה פ' ג'), ומה גם עמרם שלמד מלוי, וראה עוד את יעקב לפי קבלתם (ב"ב

קב"א

בתוכלת ממסכה, וע"י תחבולות ועלילות שונות סגרו בעדם פתח בית האמת, עד כי ברבות הימים נאבד גם מהם המפתח מהציורים והתמונות, ושבו אותם העניינים להחשב להאמת בעצמה תחת אשר בראשונה לא היה לה רק למכסה עתיק. — זאת היתה חטאת מצרים וחטאת כל העמים הקדמונים עובדי אלילים כאשר האריך בזה הרמב"מן ז"ל בח"ב מספרו היקר ירושלים. ——

ויהי כאשר זכר אלקי' את בריתו את אבותינו להחיות רוח שפלים ולב נדכאים, להעביר כפס מדוד ולהסיר מסבל מצרים שכמם, כי ראה בעני ישראל כי מורה מאוד באפס עצור ועזוב להרים ראש; מאין יבוא עוזר מושיעם וגואלם מידי שוסי כבידם אונם והונם? האם מזרע חם יפרח להם נצר תשועה, הלא קוץ מכאוב וסלון ממאיר גפן ישראל בעיניהם; הן תועבת מצרים כל רועי צאן, ואף כי גוי אשר הורד והודל מאד תחת עול סבלם? גוי אשר לא ישמע לשונם (ויקרא רבה ל"ב), כי כמו היונים והרומים אחריהם הקלו מאוד בכבוד גויי ארצות זולתם וקראם בשם נאצה בארבארען, כן הי' מתועבות מצרים איש לא ישמע לשונם (קאנווערזאטיאנס לעקסיקאן שם עגיפ־טען) — ואם גואלו ומושלו ממנו יצא אשר יציץ ופרח בישראל, איה איש זרוע בין עם עני ודל, וגבור יושיע בין לאום נגש ונענה? איה רועה ומנהל אשר רוח ה' נוססה בו בין עם רועה רוח ברוח חבלה ונפש נבהלה? איפוא חכם חרשים ונבון לחשים אשר לפני מלכים יתיצב, בין חבוכים וטבועים במחשכי העוני ובמצולות הבלי שוא? האם יתפתחו ארובות השמים או מחלוני הרקיע יצלח מושיע ורב להחוסים בו? היפלא מאל עושה פלא דבר? הקצר קצרה יד העושה כל מעשות כל אלה? לא! לא! אך לא המה הליכות אלי מלכי בקודש, לא תפארת יוסד ארץ בחכמה וכונן שמים בתבונה להחליף משטרי חוקות שמים וארץ, או כחומר חותם לשנות חותם יד ימינו בתבל ארצה; הוא מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים גם אם עמודי השמים לא ירופפו והארץ בל תמוט עולם ועד, כי ממפלאות תמים דעות ואל אמונות לעשות נפלאות אין חקר גם בלעדי פרעות בהליכות עולם, אם רק חסד מלפניו יעטוף תפרה הארץ ישע גם אם שחקים לא יזלו צדק, ורצון יראיו יעשה אף אם ארובות השמים לצאת יסגרו. — הן לא משמים השליך ארץ תפארת אדם, ולא מגרי שחקים הוריד את בחיר הילודים את גאון יעקב סלה. רק מבין הולכי חשכים ואין נוגה להם הופיע שמש צדקה עלי ארץ, רק מילדי העברים העורים בחר פוקח עין כל בשר לחזות בנועם ה' והדרת קדשו. אך נדיבות יען תוכן עלילות אשר לא מרוממי טיט ומחנקי אשפות יהיו

שעשוע יו

אחותה ותתיחדנה בעצם הנשגב והיחידי יתעלה · עד"מ, תמונת שלמות מלך כל מגביהי עוף והוא הנשר, שלמות מלך כל טרפי טרף והוא הארי, שלמות האמיץ בגבורי הבהמות והוא השור (אשר תמונתו תורה על הכח והגבורה כי רב תבואות בכחו כנודע מהמפ"ים), ושלמות מלך על כל בני שחץ אשר לו גם יתרון הכשר דעת על כל יצורי תבל והוא האדם · (א"ר אבהו ד' גאים הם, גאה שבעופות נשר, גאה שבבהמות שור, גאה שבחיות אריה, גאה שבכולן אדם · מדרש ש"ה ע"הפ עמודיו עשה כסף) · — ומהתימה על המחבר ס' שב"ע שמביא גם בדף מ"ט: התמונה הלזו ולא ציירה בציור הנזכר כאן, האם לא קרא המאמר ממלאכות משה מהחכם המשורר שיללער, הלא הוא בעצמו שפך עליו גם בדף נ"ב: כמים עברתו? אולי להיותו כועס עליו לא כבדוהו לקרוא כל דבריו או לחוקם על לוח זכרונו, ויפה העירו חז"ל (פסחים ס"ו:) על גדולים וטובי' ממנו שבאו לכלל כעס ואבדו אחר רוח להכ— הענינים הנסתרים בתמונת ההם לא נודעו רק להחוזים הנזכרים אשר באו בסודם, וחיצוניות התמונות הסבו את לב ההמון — אשר רק למראה עיניו ישפוט — להאמין בפסילים מבהילים, ויהי העם עובדי אלילים בעת אשר כהניהם שחקו על הבליהם בסתר אהליהם, ואף כי החוזים הנזכרים התאמצו בחפץ לבם בכל עוז לעשות אמונת אל אחד שלטת בארץ, בכל זאת נאלצו למרות אמונת רותם להונות את העם לא בינות, הזונים רק אחרי חזיוני החושים ולהתעותם להאמין בהבל נדף באלילים אלמים, יען גם הם היו חכמים ובחרו הרע במעוטו כי קוו יותר לעצור ע"י תחבולות שונות בהרעות הצומחית מהעלמת האמת, מהרעות אשר תצמחנה בהגלות האמת בטרם בא עתה להגלות, רצוני בטרם הוכנו לבות השומעים לקבלה ומזיו כבודה להתענג כנזכר, אמנם במרוצת הזמן כאשר התערבו בחברתם ערב רב מבוערים, עליזים עקשים ונעויי לב, שבתה החברה היקרה ההיא מטהרה, והסודות אשר היו בראשונה לאמצעים הכרחים להשגת האמת שבו להיות תכליתם ופינות דתם, כי על ידם עשו להם המורים תשועה לעשות עושר להריב חיל ולהבריא נפשם מחלב זבחיהם; ותחת אשר עמלו הראשונים להפיץ לאט לאט עניני ההבלים ולפקוח עיני העם ולהכין לבם להקשיב האמת, התאמצו המה להתעותם בנפשותם ובנבכי תהומות ההבלי' להבלילם, כי התנכלו בחלקלקות לשונם לפרש את התמונות והציורים ע"פי דרכם וחפץ לבם, וישימו להם אלילים לפסילים אשר ילדו נכלי עשתונותיהם ותרמית לבם להתעות במו ההמון שומעי כזב. החוזים לא חזו נכוחות לבאי בבריתם, וקפצו פיהם מלגלות עד מהרה הרעיון היקר הספון בהציורים והתמונות, והוכיחום

בתוחלת

ה' ויהי', הם רק ממשיגי הזמן בחלקיו, ואנחנו מפאת סכלותינו לבד מייחסים אותם אל ההוה לנצח יתעלה שלא כראוי, כי בבחינת האמת לא יאות אליו רק ההוה יען העבר והעתיד יאמר רק על הנכפה תחת הזמן והוא יתעלה לעד מרומם על כל ג כן גם השמה אשר למען יתימרו בכבודו ית' אמרו כי אב בלי שם הוא, יען כל א' מהנמצאים לא יקרא בשם כ"א למען הבדילו מהדומה לו, ולהיחידי אשר אין לו דמיון אין צורך א"כ לשם. — בכ"ז לא בא איש בהיכל סראפים אשר לא נשא על המצח או החזה את שם יַהָא או הַ הָא, הדומה קצת בהברתו לשם הוי' ב"ה ג ואין ספק גם שם זה למדו מא"א כמו שלמדו ממנו מציאותו ית', כי כן יעיד עליו גם בנינו שהוא על מתכונת לשון ארמית ארץ מולדת אבינו הראשון, כמו שכתבו רש"י ז"ל בלקוטי הפרדס ומובא גם בספ' אמרי בינה להמקובל רא"ם ז"ל *)· ואל תטעה ברבים ובתוכם גם היוסיפון לרומים (קדמוניות ספר ב' פ' י"ב) לחשוב שהאבות לא ידעו מזה השם מטעם הכתוב וארא אל אברהם וגו' ושמי ה' לא נודעתי להם, כי כבר השיבו עליהם ר' סעדיה גאון והראב"ע מהכתובים הנאמרים להאבות בשם ה' (בראשית ט"ו ז', כ"ח י"ג) ועי' ראב"ע שמות ו' ג' אשר לדבריו הסכים גם הרמב"ן ז"ל· את השם ההוא כבדו המצרים מאוד ובחיל ורעדה נשאוהו על שפתם· — בזמירות הריע הכהן הגדול מאחיו (הירָאפֿאנט) לפני האיש מילא ידיו לשרת בקודש, ולמדוהו דעת את תארי השם וכי הוא אחד מחויב המציאות, וכל הנמצאים זולתו רק ממנו נמצאו· בההיכל פנימה הראה לו כלים מכלים שונים לשרת בקודש, בתוכם היה ארון אשר כנוהו בשם ארון סראפים, ואולי היה גם רמז ודמיון להחכמה העליונה הצפונה מעין כל חי ככלי חפץ בתוך ארון· אולם אחרי שובם לכסלה כאשר נזכיר, הניחו בו הכהנים את שעשועי תרמיתם לצודד בהם נפשות ולהגיב חילם· הכהנים לבדם או אנשי חברה מיוחדה אשר התעתדו לעבודת הקודש נשאו את הארון, בלעדי הכהן הגדול לא יזיד איש לפתוח את הארון או רק לנגוע בקצהו· עוד היום ימצאו אבני משכית בחרבות העיר טהעבען (בכ"הק, נוא שמה) ועליהן חקוקים במלאכה נשגבה מאוד צורות ותמונות ארון אהל ומשכן, כרובים, לחם הפנים ושאר כלי קודש כאשר הראה ה' את משה, אשר בלי ספק מידינו זאת להם· כאשר כבר הוכיח במישור בעל שב"ע ח"ב דף נ"ב וע"ש· — וכן הי' מהמים"טירין שלהם בהיכליהם צורות ופסילי תמונות חיות ועופות מורים על ענינים נסתרים מתארי האלקות, כמו התמונה הנודעת בשם (זפינקס) בה רצו לתאר איך כל ראשי שלימות הנמצאים חוברות אשה אל

אחותה

---

*) עיין רשב"ם על שמות (ג' ט"ו) מ"ש בלשון א"ת ב"ש· *

נאמן רוח לכסות דבר. והוא מלאכת רשימת הענינים והרעיונים ע"י ציורים ותמונות שונות הנודעה בספרי בעלי האסופות בשם (הירָאגליפיק, בילדער-שריפט), בה העלימו הכהנים והחכמים את חכמת התולדות והאמונות והדעות מעיני ההמון, ועוד היום נמצאו הציורים והתמונות ההם בעֵרֵי מצרים אך פותר אין אותם. — הכהנים השכילו ללמוד מתכונת עבודת המוניהם את אליליהם ולהבין גבורות ועצמת פעולת החושים והנעות כח הדמיון על לב ונפש בעיר צימים, ולכן לא אחרו גם המה לעשו׳כאלה גם לצעיריהם אשר הכינו את לבבם לבקש ולדרוש מאתם את האמת, כי הניעו את לב התלמוד והפעליות נפשו בחרדת קודש והכנות מיוחדות ונאותות לתכלית יקר ונשגב כמוהו, עדי היה נכון ומוכשר לקבלו באהבה. מההכנות ההם הי' מילת בשר ערלתו אם היה מארץ נכריה כנודע גם מענין החכם פיטאגארום היוני אשר כהני מצרים לא רצו להכניסו בבריתם ולגלות לו שפוני מסתריהם עדי מל בשר ערלתו — כי המצרים מלו עצמם בלעדי זאת גם הזכרים גם הנקבות זולת העבדים כה־בה לאומי אפריקא גם היום, אבל זאת לא יתכן שקבלו מא"א ע"ה יען מלות השם על המילה היתה אחרי שובו ממצרים (בראשית י"ב י"ו) ואולי קבליה אח"כ מיוסף וכעדות המדרש רבה הובא ברש"י ורא"ם (שם מ"א נ"ה) — הנקיות וטבילות והריקות מים קדושים, הלבשת בגדי בד ופארי פשתים, העצורות מהתאות הגופניות ותענוגי בשר, התנשאות ורוממת הנפש ע"י שירות ותשבחות, חליפות פתאומיות מחושך לאור, שימת רסן הדומיה על פיו לבל יפצה פה או לבטא בשפתיו לדבר ימים כבירים — אשר כן עשה תלמידם פיטאגארום הנזכר לתלמידיו כנודע — המנהגים ההם בצירוף הציורים והתמונות והוראות הרעיונים והאמיתיות הצפונות בקרבם כנזכר, נקראים בכלל בשם מיסט"רין, הוראתו בלשון יוני סוד וסתר, משכנם היה בהיכלי האלילים איזים וסראפים הנזכרים, אשר נערי מוף (מעמפהים) ובית שמש (העליאפאלים) — והמיסט"רין אשר נלמדו שמה בהיותם עוד במצב שלמותם — בטרם שגו לחשוב הצורה ליוצרה — כללו בלי ספק הלמודים מאחדות הבורא ב"ה וסתירות רוביי אלהיות, חכמת התולדות והשארת הנפש אחרי מות הגויה. אנשי חברת מתי ילדות ההם קראו א"ע בשם רואים או חוזים, עפאָפטען, (אַנשויער) יען הוחנו לחזות באור פני האמת אשר לפנים הי' נסתר מנגד עיניהם. — החוזים ההם הכירו מציאות סבת כל הסבות ועלת כל העלות הנקרא אח"כ גם בפי חכמי היונים בשם צור העולמים (דעמיאורג). בשפתים דולקים ורוח נשאה ובתארים נשגבים ומופשטים מכל משיגי החומר דברו מעלם נשגב ההוא; וכמו שאמר החכם אפלטאן כי המצות

הי'

הראשון אשר הכיר את בוראו והחל לקרוא בשם ה' כנודע מענינו בספרינו, ובספרי קדמוני האומות מאמונ'הצא"בה וביותר בספר עבודת הנבט"יה (מורה כ"ט לשלישי) וכן העיד היוסיפון לרומים אשר לא רק לשבוע לחם מעמל גרים כ"א גם לזרוע זרע אמונת ה' על תלמי לב הכהנים ירד אבינו הראשון למצרים (קדמוניות ס' א' פ'ח'). ויפה העיר ידידי החכם המליץ ר' משה לנדא נ"י כי על זה רמז גם הכתוב „והאמין בה' ויחשבה לו צדקה" (בראשית ט"ו ו') כי הוא עשה אמונת ה' שלטת בארץ והרבה מאמינים בו ית' כמדרשם ז"ל ע"הפ ואת הנפש אשר עשו בחרן (בב"הע תקפ"ד מ"ח) · — והכהנים שמרו משמרת הקודש ההוא כאוצר כלי חמדה עצור בנפשותם, ונצרו על דל שפתם מלולות אותו מקירות לבבם ואולה לפני עמי הארץ אשר כל עמודי עמידתם ואוצר שלום המדיני על אדני ההבלים ועבודות האלילים כוננו, מיראתם אולי אם ישמעו ממציאות אל אחד יחיד תהיו אמונתם הקודמת למשיסה, ונעו אלילי מצרים מפני תנופות יד האמת אשר המה מניפים עליהם, ואם לפתע פתאום יבוא שברה גם שתות האמת יהרסון, ושלום חברה האנושית יערה עד היסוד; כי מה יעצור בהעם לבל יפרעו פרעות ולבל ילכו שובב בדרך לבם? האמונה הישנה הן היתה לחרבות, כל מכבדיה הזילוה; ואם האמונה החדשה והטהורה? מי זה יואיל לפקוח עיני גוי כולו פעם אחת? וכי נלטשו עיני כל בשר מאשר היתה להם זאת האמונה הישרה למורשה לחזות בנועם טהרה הודה והדרה? — כנודע מקורות אבותינו במדבר עד יום גלות הארץ (שופטים י"ז י"ח, עמוס ה' כ"ו, יחזקאל כ' ח') — ואם לא גם עתה רובם את ה' יראים ואת פסיליהם הם המתקדשים ומפליאי לעשות ברמיה הם עובדים, כאשר העיר בצדק בעל שבילי עולם (ח"ב ל"ד:) על מאמרם ז"ל כל אדם שאינו מנחש מכניסים אותו למחיצה שאפי' מלאכי השרת אינם יכולים ליכנס בתוכה (נדרים ל"ב: ירושלמי שבת פ"ו) ואף כי גוי אובד עצות מוכה בסנורות הפתיות מדור דור כהמצרים? ואיך כמשיב יד ישובו מכסלה ועיניהם עד ארגיעה תפקחנה לחזות מלך יפיו הוא אלקים חיים ומלך עולם? — גם בלעדי זאת יראו הכהנים לנפשותם פן יפגעו בם קנאים אשר יקנאו לאמונתם הקדומה היא אמונת האלילים וילהטום באש קנאתם, כנודע מתכונת כל הלוהטים מקנאת אש דת, ואף כי מחזיקי דת האולת אשר עברתם קשתה ולפני זעמם מי יעמוד? ולכן החזיקו האמת בסוד ולא גלוה זולת לאנשי אמנה המעטים אשר מצאו את לבבם נאמן לקבלה באהבה ולטמנה בחובם, כי רק את ישרים סודם; ולמען לא יזיד איש אשר תבלול בעיני שכלו להביט אל זוהר האמת שמו מסוה המסתר על פניה אשר לא יסירהו זולת האיש למדוהו דעת להיות

נאמן

הסיבות הנזכרות אשר הניעו לבות בני עמינו לנוע בכל עת אל ארץ מצרים, עוד בה סבה שלישית בהירה וגלויה והיא כי אין עם ולאום בכל קדמוני לאומי תבל אשר דמו אלינו בדעות ומצות וחוקים כעם מצרים אשר ירד עמי בראשונה לגור שם, כאשר נבאר פרטיהם כיד ה׳ הטובה עלינו אחד לאחד אחרי כי נציע הצעות מעטות ההכרחיות לענינינו. — נודע כי קדמוני מצרים נחלקו ג״כ לשבטים שונים (קאסטען) כמו אנשי הודו גם בזמנינו (עיין בס׳ שב״ע ח״א ס״טי׳ ח״ב ט״ו.) זכר לדבר „והתעו את מצרים פנת שבטיה (ישעיה י״ט)״. לדעת הסופר דיאָדאָר נחלקו לז׳ שבטים והם הכהנים, אנשי הצבא, עושי מקנה וקנין, מליצים, דיגים, רועי בקר, רועי חזירים. ושבט הרועים היה היותר משוקץ ומתועב בעיניהם (בראשית מ״ו ל״ד) כמו שבט הפאריאַס בעיני ההודיים; ולדעת החכם סופר הקדמוניות הערָאדאָט נחלקו לח׳ שבטים, ושבט השמיני הי׳ רועי החזירים המתועב בעיניהם יותר משבט הז׳ רצוני הרועים, ואנשי השבט ההוא לא באו בקהל ולא בהיכלי קדשיהם, כי החזיר היה טמא ומתועבות מצרים, בשרו לא בא אל פיהם, ולא גדלוהו רק למען ימעך ויטביע את הזרעים בארץ במרוצת רגליו, כי המצרים לא יחרשו שדותיהם אחרי עלות מימי הנהר להשקות את הארץ כאשר נזכיר. והשבט היותר נכבד אשר בכבודו כלם התימרו הי׳ שבט הכהנים, כנראה מכבודם עוד בימי יוסף אשר כל אדמת מצרים היתה לפרעה זולת אדמת הכהנים (בראשית מ״ז כ״ב) כי המה היו חכמי יועצי פרעה, חרטומי מצרים, מטיפי העם ואומני זרע המלוכה. אף כי כל הארץ מלאה זימה ותושביה באימים התהוללו ובפסילים השתוללו כעדות הכתובים „תועבות מצרים, מעשה ארץ מצרים, גלולי מצרים״ ודומיהם, הן כל אלה לא היו רק חטאות ועבודות ההמון אשר ככל המוני יושבי חלד — ומה גם בימים ההם בהיות התבל בימי נעוריה — עבדו לאלילים רבים, יען טפש כחלב לבם להתבונן בטבעי היצורים כי לא ישביתו כל הימים מהיות פועלים ומתפעלים כאחד, ולא אחד בהם אשר לא יהי׳ סבה אם להוה או להפסד זולתו, וגם מסובב אם לשבט או לחסד מזולתו, ולכן נבערו מדעת מציאות אדון כל, אשר בידו ראשית רחוקות ושלשלאות הסבות, כי הוא ראשון והוא אחרון ומבלעדו אין כל, ולכן לכל פעולה מיוחדה ממפלאות מפעלי הטבע אשר נוכח פניהם הי׳ אמרו זו כחה לאליל מיוחד, ורבו אליליהם כמו רבו פעולות הטבע נודעו להם אז; אבל לא כאלה חלק סגולות כהניהם אשר בסתר אהלם אחרי כל מחקר דרשו, המה עמדו בסוד ה׳ כי אין עוד מלבדו, יען מה? יען הביטו אל אבן יקרה התלוי׳ בצור ממנו חוצבנו ונרפאו מחולי המוניהם (ב״ב ט״ז:) כי הוא ע״ה הי׳

הראשון

את נחלת יעקב. — גם יאשיהו אשר נהרג מידי פרע' נכה אין סתיר' לדברינו, יען החזיק באזני כלב ומידו זאת לו כי התעבר על ריב לא לו (מ"ב כ"ג דה"ב ל"ה כ"א); אבל שאר מלכי יהודה וישראל השלימו את מלכי מצרים ובטחו בעזרתם בצר להם כעדות הנביאים פה אחד (מ"ב י"ח כ"א. ישעי' ל' ב'. ל"א א'. ל"ו ו'. ירמיה ב' י"ח ל"ו. מ"ב י"ד. יחזקאל י"ז ט"ו. כ"ט ו'. הושע ז' י"א. ט' ג'. י"ב ב') — מלבד אשר התורה הקילה על המצרי והתירה לדור הג' כי יבוא בקהל לנו, ולזאת שלא נתעבהו יען גרים היינו בארצו אף כי עבד בנו עבודת פרך (דברים כ"ד) מצאנו כי ששן נכד פרץ בן יהודה נתן בתו לירחע עבד מצרי לאשה ובניהם התפקדו את בני יהודה (ד"ה א' ב' ל"ד ל"ה) ואם כזאת היתה אחר מ"ת אף כי קודם מ"ת וכאשר נזכיר — פליטי הגולה אשר הגלה נ"נ מלך בבל מהרו לשוב מצרימה ולא שמעו בקול ה' מפי ירמיהו לבלתי לשוב בדרך הזה עוד; גם לא שבו אל נוה איתנם עם אחיהם עולי הגולה בבנין בית שני, ופרו ורבו שם גם עשו חיל לבנות להם מקדש כמו רמים כנודע מבית חוניו בן שמעון הצדיק; קרוב לחורבן בית שני היו באלכסנדרי' לבד יותר מאלף אלפים יהודים לעדות פילון היהודי אחד מנקיבי ראשית תושבי העיר העליזה ההיא, וכעדות חז"ל (סוכה נ"א: ובתוספתא שם פ"ד, גיטין נ"ז:). ולמה היתה זאת בישראל כי נהרו אל מצרים ואל עזרתם למרות מצות ה' מחוקקנו יותר מלשאר ארצות תבל? — אולם להקרא קורות דורות עולמים לא יפלא הדבר בעיניו עד מאד, יען מלבד אשר מצרים היתה ארץ ממנה יצא לחם לכל ארצות סביבותיה כנודע מכתבי קדשינו (בראשית י"ב י'. מ"א נ"ה. ירמיה מ"ב י"ד) וכאשר יעידו סופרי הקדמוניות אשר עוד בהתחלת מספר הנוצרים נקראת מצרים אוסם איטליא; הרבה מאות שנים אח"כ הובילו קיסרי היונים בר לרוב ממצרים לקאנסטאנטינאפל, ולכן ירדו עמינו למצרים מפני זלעפות רעב אשר קרא ה' בארצם כפעם בפעם לשבוע שם לחם. — גם מלבד אשר ערב רב עלה אתנו ממצרים (שמות י"ב ל"ח) ומתכונת כמו כל חי היא כי תערוג אל ארץ מולדתו משפחתו אחותו ואנשי גאולתו; ומה גם כי בני ישראל התחתנו בלי ספק את יושבי הארץ קודם מתן תורה כמה שהעיר בצדק הראב"ע ז"ל (בראשית מ"ו י') וז"ל „בן הכנענית לעד כי נשי „השבטים היו ארמיות ומצריות ואדומיות ומדיניות, והזכיר זו לבדה בעבור „שעשה שמעון שלא כהוגן לקחת כנענית, וע"ז הדבר הזכיר מות ער ואונן „בעבור היותם בני כנענים" — ואף כי נשי בניהם אחריהם אשר הוטמאו בגלולי מצרים לעדות הנביא יחזקאל ז"ל, וכן העידו אשר כל השבטים זולת ראובן שמעון ולוי לא שמרו יחוסיהן במצרים (במ"ר י"ג). הן מלבד ב'

הסיבות

עוד על אחת אעירך, והיא: אחרי כי מחבר הספר בורח תמיד מכל מעשה נסים ומסדר רעיוניו רק אחר המנהג הטבעי על פי חקי הבריאה הרגילים, גם יספר כל מאורעות איוב בפרטות כאילו כך קרו הדברים באמת, איך יובן שיתן לאיוב חיי מאה וארבעים שנה אחר הוויכוח, מלבד השנים שהיו לו קודם לכן, אשר על המעט היו יותר מחמשים (כי הוליד עשרה בנים והם היו כבר גדולים עד שהיה לכל אחד מהם בית מיוחד כי עשו משתה בית איש יומו, גם היו בני עונשין כי אביהם הקריב קרבנות בעבורם) אם לא שהיה בימי המחבר דבר נהוג בעולם שיחיה אדם קרוב למאתים שנה? ומתי היה כך מנהג העולם אחרי מות מרע"ה?

והנה יש להרחיב עוד הדבור על ס' איוב, אך זה המעט כתבתי להפקת רצונך, והנני תמיד מוכן לשרתך ואוהבך בלב שלם

הכ"וח פה גערץ י"א לח' תמוז ש' התקצ"ט·

מוקירך יש"ר·

מכתב ו

ב"ה א' ב' דר"ח תמוז תקפ"ר לפ"ק.

נפלאת היא בעיני כל משכילים שכל טוב בכתבי קדשינו וגם רבים לא יחכמו לדעת מדוע גם בהיותינו שלוים ושקטים בנוה שאנן ובמשכנות מבטחים, גם בהיותינו נודדים בגוים או בארצות תלאובות, תמיד כל היום כגמול אל חיק אמו מגמת פנינו מצרימה, למרות אזהרת תורתינו הטהורה שלא נשוב אליה לעולם? עוד לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה, עוד לא נרפאו לנו חבורות פצעי עול סבלות מצרים למאה לה נפשינו לשוב אליה עוד? (שמות י"ד י"ב· ט"ז ג'· י"ז ג'· במדבר י"א ה'· י"ד ד'· ט"ז ג') בכל המלחמות לחמו בנו אויבינו מסביב מימי צאתנו מארץ מצרים עד ימי המלך שלמה אשר לקח לו בת פרעה לאשה (ת"ק שנים בערך) לא נשמע שמע מצרים בכתבי קדשנו; ומהנראה כי ברית שלום היתה בינינו ובין מלכי מצרים כל הימים, ואין פרץ בהשערתנו זאת מעלות שישק מלך מצרים על רחבעם (מ"א י"ד כ"ה) יען הרואה שם בעינים פקוחות יחזה כי זאת היתה נסבה מירבעם אשר חסה בצל שישק בברחו מפני שלמה (שם י"א מ') ומלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם כל הימים (שם י"ד ל') ולכן עלה שישק אוהב ירבעם על רחבעם אויבו, ולקח רק אוצרות בית ה' ובית המלך, אבל לא הרע כאויב בקודש ולא בילע

את

עוף; וממדרים אימה — מן החדר תבא סופה; פן יגכרו לרימו — ואתתם לא תנכרו; ואויבינו פליליס — עון פלילי; וראש פתנים אכזר — מרורת פתנים בקרבו; מחלתי ואני ארפא — ימחץ וידיו תרפינה; והעולה על כלנה היא ההתדמות הפרטית אשר בין מליצת הרנינו גוים עמו ובין מליצת ולב אלמנה ארנין, כי פועל רנן אשר ענינו על הרוב הרמת קול לשמחה בא פעמים רבות בתנ"ך בקל ובפיעל, אבל בהפעיל איננו נמצא (נוסף על אלה השנים) רק שלש פעמים, ואלו הן: והרנינו כל ישרי לב (תהלים ל"ב י"א), מוצאי בוקר וערב תרנין (שם ס"ה ט'), הרנינו לאלהים עוזנו (שם פ"א ב'); והנה והרנינו כל ישרי לב פירושו בלי ספק כמו בקל שאו רנה, וכן הרנינו לאלהים פירושו ג"כ שאו רנה, ורק פסוק מוצאי בקר וערב תרנין ידמה שאינו כמו אלה השנים והוא קצת קשה ההבנה, ולכן כתב עליו הראב"ע כמו על לשון זר ויוצא מן הכלל: והנה יהיה מלת תרנין יוצאה לשנים פעולים עכ"ל, והקושי בפירושו הוא כי הפסוק מתחיל ביראה וייראו יושבי וכו' ומסיים בשמחה ולא יובן הקשר בין ראשיתו לסופו· לכן כדי לדמותו אל השנים האחרים שבס' תהלים היה נראה לפרש גם זה ההפעיל כאילו הוא בקל, וכדי להסכימו עם תחלת הפסוק המדבר ביראה היה נראה לפרש תרנין כמו קומי רוני בלילה (איכה ב' י"ט) וכמו בשמעו את רנתם (תהלים ק"ו מ"ד) שהוא לשון זעקה מן היגון, ומי יודע אם לא תהיה תי"ו של תרנין לנסתרת ומוסבת אל הקצוות הנזכרות בתחלת הפסוק ובאה בלשון יחיד כלו' כל אחת מהקצוות תרנין, וכבר מצאנו שם קצה בלשון נקבה, כמו וכרוב אחד מִקָּצָה מזה (שמות כ"ה י"ט) ולפי זה יהיה פי' הפסוק כך: יושבי הקצוות ייראו כל כך מאותותיך עד שכל אחת מהקצוות, בין אותה שהיא במקום מוצא בוקר שהוא המזרח ובין אותה שהיא במקום מוצא ערב שהוא המערב, תצעק מרוב אימה ופחד, ותרגומו: זָא דַאס דיא גרענצע געגען מָארגען, זָאווי דיא געגען אַבענד פָאר אַנגסט טרייעט; איך שיהיה אנו רואים כי רוב שימוש פועל רנן הוא בקל או בפיעל ואף כשבא בהפעיל על הרוב אינו יוצא לשלישי, אבל בפסוק ולב אלמנה ארנין הוא בלי ספק יוצא לשנים פעולים ופירושו אני אהיה סבה שלב אלמנה יהיה רנן ושמח כי אנחם אותה, והוראה זו ממש נמצאת בפסוק הרנינו גוים עמו, שאין פירושו אתם גויי הארץ תנו כבוד לעם ה', כי איך יחובר אליו כי דם עבדיו יקום שהיא נתינת טעם אל הרנינו? אבל פירושו אתם, גוים! הזהרו מעשות חמס לעמי שהגליתי אותם בתוככם אלא דברו על לבם ונחמו אותם בגלותיהם, ואם לאו תבאו במשפט כי דם עבדיו יקום, כמו שפירשתי שם; הרי זה דומה ממש אל שימוש הפועל רנן בפסוק ולב אלמנה ארנין:

עוד

הספר. ועתה שא עיניך וראה כי בס' איוב יתואר אל עליון כמלך עז ותקיף עושה כל בכחו מושל בגבורתו עולם עמו עוז ותושיה ומי יאמר לו מה תעשה, אבל מאהבת האל את בריותיו ומדרכי טובו ית' וממדותיו הנשגבות עד אין חקר החנינה החסד הרחמים נשיאת העון והעברה על פשע אין רמז בכל הספר אפילו במלה אחת, וזה ממש כמחשבות כל העמים קודם זמן מתן תורתנו שהיו מתארים האל ית' כנוקם ובעל חמה אבל לא כארך אפים ורב חסד לפי שהיה נראה להם כחרפה ובושה למושל נורא ורב כח להיות מוחל על עלבונו שהוא לדעתם יורה על חולשה ומורך לבב, ולכן בין מספר הרב מאליליהם אשר עשו להם על כל התכונות אין גם אחד אשר ייחסו לו מדת החסד והרחמים, ובאמת צריך השכלה יתרה והתבוננות רב טרם יכיר האדם כי למדת החנינה ואריכות אפים יתר שאת על מדת השנאה והנקמה, וידוע כי אל ידיעה זאת לא הגיעו בני אדם עד כי נגלה כבודו ית' על הר סיני והודיע דרכיו למשה בחירו כי הוא יתעלה אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד (עיין ס' היקר ירושלם להרמב"מן ז"ל): לזאת יצדק מאד לומר כי כותב ס' איוב המבאר בפרטות גבורות האל ותקפו ויכלתו ושותק ומעלים עין מדרכי טובו וחנינתו היה חי בזמן שהיו כל בני אדם סוברים כן, היינו קודם זריחת אור תורתנו הקדושה בתבל *) ולא אדע מה המונע כי נקבל בנפש חפצה את אשר הודיעונו חז"ל (ב"ב י"ד ע"ב) כדבר פשוט ומוסכם שאדון הנביאים בעצמו כתב ס' איוב אחרי כי כל הפרטים הנזכרים יובילונו להשיג זמן כתיבתו בדורו של מרע"ה, וקרוב מאד להאמין כי האיש השלם והמעולה הזה טרם נגלו אליו האלהים להורות לו דרכי טובו ית' בנבואה התחכם בשכל אנושי ובעזר הידיעות המפורסמות בימיו למצוא פשר דבר אל השאלה העמוקה: מדוע דרך צדיקים לא צלחה? וכתב בספר הזה בחכמתו הרמה ובמליצה נשגבה נאותה לאדם גדול כמהו את אשר מצאה יד שכלו ותבונתו בהיתר השאלה ההיא בדרך התבוננות אנושית; ומה מאד תוסיף אומץ ההשערה הזאת אם נתבונן כי מליצתו בס' איוב עם היותה נבדלת ומשונית ממליצות כל שאר הנביאים כמו שאמרתי, בכל זאת יש בה דמיון לא מעט עם שירת האזינו, כמו יערף כמטר — ירעפו עלי אדם רב; לא שערום אבותיכם — וקדמונים אחזו שער; צור ילדך תשי — כי נשה אלוה חכמה; ותלהט מוסדי הרים — נפשו גחלים תלהט; ולחומי רשף — ובני רשף יגביהו

עוף

---

*) אחרי כתבי זאת זכרתי כי ראיתי זה שש שנים בכ"ח א' דף נ"ה מופת דומה לזה, על קדמות ס' איוב, והנני מודה כהעת כי כמו שאני לא חשבתי אליו בעת כתבי זאת, כן במשפט ובצדק יאות לו הקדימה:

את הטבע בדרך גם ממה שהוכיח בקיימו את הדברים הטבעיים , ויותר היה מוסיף כח אל ענינו אם ד"מ תחת אמרו : התשלח ברקים וילכו? היה אומר : התגזור ים סוף לגזרים ? התמטר מן לאכול לשש מאות אלף איש ? וכדומה ; אך שתיקותו מכל אלה הוא כדמות ראיה (רק בדרך שולל) כי הכותב לא ידע מאלה הנפלאות בעבור היותו חי קודם יציאת ישראל ממצרים · גם ממה שהזכיר נהר ירדן בפרט (מ' כ"ג) ולא אחד משאר הנהרות אין שום הוכחה שהיה הכותב אחד מתושבי ארץ כנען , כי כבר הוכיח החכם לעוויזאהן ז"ל באחד מספריו שהשם ירדן בתחלת הנחתו לא היה שם עצם פרטי אל הנהר אשר בגבול ארץ כנען דוקא , אבל היה מלפנים שם עצם כללי לכל הנהרות שבעולם בבחינת היות מימיהם יורדים מן הגבוה אל הנמוך ונגזר משורש ירד, ולכן תתכן בו ה"א הידיעה (הירדן) כמשפט כל שמות העצם הכלליים , אלא שאחרי שבת ישראל בארץ כנען כינו הנהר הגדול בכל המדינה בשם ירדן (per Antonomasiam) להגדיל מעלתו כאילו אין נהר חוץ ממנו , כדרך שקראו הרומיים לעיר רומי Urbs , והיונים לעיר אטען Asti, והמצריים לעיר ממשלתם Cahira שפירושו העיר המוצלחת , ויפה דבר ; אם כן מזה עצמו יש הוכחה על קדמות ס' איוב , כי בלי ספק לא היתה כונת הכתוב בפסוק יבטח כי יגיח ירדן אל פיו לרמוז אל נהר ירדן בפרט , שהרי להגיד רב אונו ואומץ כחו של הבעל חי הנקרא בהמות, די לומר שהוא מגיח נהר אחד אל פיו , ומה יתן ומה יוסיף אם זה הנהר הוא הירדן או נהר אחר ? וכי אין נהרות גדולים ממנו ? ולמה יחליש כח המאמר בהזכיר נהר קטן תחת נהרים גדולים ? הרי שלא היתה כונתו אלא להזכיר נהר אחד סתם , ואחרי כי השתמש בשם ירדן תחת שם נהר יש מזה הוכחה שכתב ספרו בזמן שהיה עוד השם ירדן שם עצם כללי לכל הנהרות , וזה היה טרם בוא בני ישראל להתישב באדמת כנען ·

אמנם המופת מהמין השני המחייב קדמות ס' איוב נלמד לדעתי אם נתבונן איך ציור לנו המחבר שלמות הבורא ית' ועד היכן הגיעה ידיעתו בענין הנכבד הזה, כי אין ספק שמחבר זה הספר להיותו אחד מבחירי הנבונים שבדורו לא התרשל מאסוף אליו כל הידיעות המפורסמות בימיו על ענין תוארי האל ומדותיו ואופן הנהגתו עם בריותיו , לכן אם אנחנו נמצא בספר הזה חסרון ידיעה בקצת שלמיות הבורא , זה יהיה לנו לאות כי הוא חי בזמן שלא הגיעו עדיין בני דורו להשתלם בידיעה ההיא , ולכן חסרונו נולד מחסרונם , כי מה שהיה נסתר ונעלם מכל בני אדם בימי המחבר לא היה יכול להיות גלוי ומבואר לו לבדו , ובזה הדרך נראה למצוא הזמן שבו נכתב

הספר

ספרי הקדש ושכנוהו חוץ מהם, ועל כן שמנו אותו בין הספרים הנקראים במשנה (סנהדרין פ' י"א) בשם חיצונים Apokriphen, מכל מקום אנו סומכים עליו בכל מה שנוגע אל קורות העתים כמו שאנו סומכים על ספרי החשמונאים · זולת זה יורה על קדמות ס' איוב גם סגנון מליצתו הקצרה עם הקושי שיש בהבנתה, בהיות דבר ידוע כי שימוש הלשון משתנה מאד בהשתנות העתים, ועל כן מה שהוא ברור וקל ההבנה בזמן קדום לקרובים אליו ישוב להיות בזמן מאוחר סתום וחתום לרחוקים ממנו, אשר לזה קנעו החכמים כלל נכון ואמתי כי כפי אשר יכבד עלינו יותר להבין דברי ספר אחד כן ילדק להרחיק זמן חבורו בשנים קדמוניות יותר; ועתה בראותנו כי כפלים נעמול בהבנת מליצות ספר איוב ממה שנעמול בהבנת דברי שאר הנביאים ראוי לנו גם מן הטעם הזה לשומו בין הספרים היותר קדמונים ·

אמנם הראיה היותר חזקה אצלי על קדמות ס' איוב היא נלמדת לפי דעתי מן הענינים עצמם הנכללים בו, כי סוף סוף הראיות הנשענות על לשון ספר אחד יש תמיד להשיב עליהן כי אפשר שהספר הועתק מלשון אל לשון, ואז תהיינה הראיות ההן מגיעות רק אל ההעתקה, אבל הרעיונות עצמן הבאות בספר המה יתנו עדיהן על זמן חבורו, כאשר מודעת זאת אצל כל משכיל כי כל איש ואיש מדבר וחושב כפי הידיעות המפורסמות בימיו ואין לו נושא להתבונן עליו אלא רק מה שקרה עד זמנו או מה שהשכילו החכמים הקודמים לו בזמן או העומדים בזמנו, ומי יגיד לו את אשר יקרה אחרי מותו או את אשר יתגלה לבניו אחריו מן האמתיות או החכמות או הידיעות? לכן תוכן הספר הוא מורה באצבע זמן כתיבתו; ועתה אנו רואים כי מחבר ס' איוב מצד אחד שתק ולא הזכיר דבר מן הקורות והסברות והלימודים שהיו מורים היותו חי בזמן מאוחר, ומצד אחר הזכיר אותן הסברות והאמונות שהיו גוברות בעולם רק בזמן קדמון מאד (הראשון מאלה המופתים נקרא מופת שולל, חיין נעגאַטיפער בעוויז, והשני מופת מחייב, חיין פאָזיטיפער־בעוויז); כי הנה לא תמצא בספר הזה אפילו רמז רחוק מן המסות הגדולות והאותות והמופתים אשר פעל ה' לאבותינו בצאתם ממצרים ועל ים סוף ובמדבר ובבואם אל ארץ נושבת אשר כל דברי הנביאים מלאים מהם, אע"פי שהיה מקום להזכיר קצת מאלה בס' איוב בין גבורות האל המספרות בארוכה בסי' ל"ח ל"ט מ' ומ"א, ואם תאמר שלא הוצרך לזה כי היה די לו להזכיר פלאי האל בבריאת התבל, הכוכבים במסילותם בשמים ממעל והבעלי חיים הנוראים בארץ מתחת, הכפיר הערוד הראם הסוס הנשר הבהמות הלויתן, והכל בדרך טבע, אשיבך כי הפך מזה היה מוכיח יותר יכולת האל בשנותו

את

עָרוֹד, בַּעֲרוּץ, פְּדָעֵהוּ, בַּפַּשׁ, פִּימָה, מִפְלְשֵׂי, פִּרְחָח, פַּרְשֵׁז,
צֶאֱלִים, צַמִּים, קִנְצֵי, רִגְבֵי, יִרְזְמוּן, רָטֹוב, יִרְטָבוּ, יִרְטֵנִי,
רֻטֲפַּשׁ, תִּרְגֶה, יַשְׂגִּיא, שַׁחַץ, לַשֶּׂכְוִי, שֶׁמֶץ, תּוֹתָח. והנה מספר רב
כזה מלות בודדו' אשר אין דוגמתן בכל התנ"ך הוא מופת ברור על מה שאמרתי
כי המחב' הלזה כמו שלא לקח מזולתו את השפה ושבעי' מלו' כן גם שאר מליצותיו
אינן מועתקות, רק מבאר חכמתו ועומק ידיעתו בפנימיות טבע שפת עבר שאב
והעלה פנינים יקרים כאלה. ועתה אחרי הסכימך עמי על אודות יקר
תפארת כותב זה הספר ורב כחו וגבורתו במליצה, את אשאל מאתך: היעלה
על הדעת שאיש כזה יתהפך פתאום להיות כאחד הכותבים הפחותים והחלשים
אשר מאין יכולת להם לכתוב מדעת עצמם ילכו הלוך וחפש בספרי מי שקדם
להם זעיר שם שורה אחת מפה ושורה אחת מפה ויחברו מהן מאמר
אשר כל רואהו יכירהו כי חלב ממקורות שונות? ההסכן יסכין כותב נשגב
כמהו לעשות כזאת? — לכן אם ראה תראה בס' איוב קצת פסוקים אשר
יתדמו לקצת פסוקי ישעיה או תהלים או זולתם מהנביאים, כמו שופך בוז
על נדיבים (איוב י"ב כ"א ותהלים ק"ז מ') ויתעם בתהו לא דרך (שם ושם),
אזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש (איוב י"ד י"א וישעיה י"ט ב'), ועתה
נגינתם הייתי (איוב ל' י') הדומה אל הפסוק נגינתם כל היום (איכה ג' ה'),
ובדומה, אל תבהל ברוחך לחשוב כי מחבר ס' איוב לקח מהם אלו המליצות,
כי זה דבר זר מאד שאין הדעת סובלתו, אבל נהפוך הוא כי הם לקחו ממנו
להיותם מאוחרים לו בזמן והוא קדמון מאד בערכם; והראיה על קדמותו
נלמדת לא לבד ממה שיחזקאל הנביא הזכירו (י"ד י"ד) אצל נח ודניאל, כי
תמיד היה אפשר שאיוב היה חי בימי יחזקאל כמו שהזכיר דניאל שהיה בימיו
והאריך ימים גם אחרי מותו, אלא הראיה נלמדת בראותנו כי נזכר איוב
בספר טובי בן טוביה בן חנניאל בן גבריאל בן עשאל ממטה נפתלי אשר הגלה
בימי שלמנאסר מלך אשור והוא היה מתושבי עיר נפתלי אשר בגליל על גבול
ימה, וחי יותר ממאה שנה קודם יחזקאל, וכותב ספרו אמר (ב' י"ב) כי
האל רצה לנסות את טובי ביסורין כמו שבחר מלפנים לנסות את איוב קדוש
ה', אשר מזה למדנו כי בימי כותב ספר טובי שהיה על כל פנים קרוב לזמן
חיי האיש טובי עצמו כבר היה נודע ומפורסם אצל העם ענין איוב והיו
מדברים עליו כעל איש קדמון שהרי הביאוהו למשל על היותו סובל היסורין
באהבה וקראוהו קדוש ה' שהוא תואר לא יתנוהו על הרוב אל איש קרוב
אליהם בזמן אלא לאדם קדמון מאד; ועם כי אנו מרחיקים ס' טובי מכ"ד

ספרי

יתדמו קצת זה לזה בין רב למעט, אך ספר איוב בדד ישכון בסגנון פרטי אשר אין לו יחס והתדמות אל שום אחד מהם, ותוקף מליצתו החדה ונוראות ציוריו הנפלאים ויפעת מליו הנבחרים וטהרת רעיוניו הנשגבים וזיו הדרת משליו המפוארים המה יעידון על עצמם כי לא לקח אותם המחבר מספרים אחרים אשר אולי היו לפניו, שאם הדבר כן היה נראה לעינינו גם היום קצת התדמות והצטרפות בינו וביניהם, אך זה איננו, כמו שיוכרח להודות כל איש אשר לו חיך לטעום צוף מליצותיו, כי זה המחבר אף ברצותו לבטא בשפתיו רעיון המוני ורגיל מאד אצל שאר המחברים הנה הוא ילבישהו מלבוש חדש ויעטרהו בתפארת מליצה אשר בחר בה הוא לבדו ואין למחבר אחר חלק בה · והנה לא אצטרך ליכנס בפרטים ולהביא לפניך משלים לקוחים מספרו אחד הנה ואחד הנה להוכיח אמתת סברתי, כי אתה איש תבונות וכי תתן עיניך בספר ההוא מראשו עד סופו תמצא גם אתה כי מסלול חדש פנה לו המחבר הנפלא הלזה בסגנון מליצתו לא קדמהו בו אדם בעולם וגם אחריו לא עשה איש כמעשהו; רק על זאת אעירך כי לא לבד מן המליצות אלא אף מן המלות אשר בהן השתמש זה המחבר יש להוציא הוכחה ברורה כי הספר לא נכתב על תבנית ספר אחר, רק מרגשת לב הכותב לבדו ומתעלומות כחו בחכמת הלשון נובעות המה המלות הבאות בו, וזה מלבד המצא בו הרבה מלות חדשות אשר אקראם בודדות, והן הנקראות בפי חכמי העמים **hapax legomenon**, [על דרך שכתב הראב"ע על מלת דרדר (בראשית ג' י"ח): והוא לבדו דר כי אחיו נעדר עכ"ל, ורצונו בזה כי שם דרדר לא נמצא פעם אחרת במקרא, אך טעה בזה כי נמצא בהושע י' ח' קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם], ומלות בודדות כאלה באו רק מעט מזער בספרי הנביאים, אבל בס' איוב עם היותו בכמותו כערך חציו של ס' ישעיה וכערך חלק שלישית מס' תהלים נמצאים ששה ושבעים מלות בודדות, קצתן שמות וקצתן פועלים ואלו הן:

אֵבֶה, יַאֲבֵר, אֶגְלֵי, וְאַכְפִּי, וְאָרַח, בְּעִי, בֶּצֶר, בְּרִי, וְכַגְּבִינָה, וְגָבִישׁ, וְגוּשׁ, גִּלְדִּי, לְהִתְגָּרֵד, תָּדוּץ, וַהֲדוֹךְ, תָּהֳלָה, וַחֲלָתִי, וּזְכוּכִית, נִזְעָכוּ, בְּחֻבִּי, חֲבָרִים, חֲדוּדֵי, וְאַחֲוָתִי, חוּשִׁי, חַלָּמוּת, מַחֲנַק, חַף, יָמוּשׁ, יַטְרִיחַ, יָגָע, וְנַחַת, כִּידוֹדֵי, לְכִידוֹר, כִּידוֹ, בְּכֶלַח, וְלִכְפָן, וּמַלְכֻּדְתּוֹ, יַלְקִישׁוּ, וּמֹחַ, וּמְמֻזָּרִים, כִּמְטִיל, מַלּוּחַ, לַמָּס, הִינְהַק, מִנְחִירָיו, מִנְלָם, נֻפָּח, ישיאו, נָתְסוּ, וַאֲסַלְּדָה, עָגְמָה, עֲטִינָיו, עֲטִישֹׁתָיו,

עור

אם אלוקים בסברא ובשקול הדעת. ובעלי התלמוד הקשו מזה המאמר הכולל על הפרט, ר"ל על ב"ד המאוחר החולק על ב"ד הקודם לו בזמן. וכאשר אשמיעך דעתי ביישוב הסוגיות הנזכרו' בנוחך לראות פני בחג הסוכות הבע"ל. ועוד אני עתיד לבאר כ"ז במכתב מיוחד ברכות ה'.

ש"ל"ש.

מכתב ה

ברכות שמים מעל יחולו על ראש המדקדק הנכבד, מבאר מהיר דברי נביאנו, ידידי הר"ר ל' ה' **לעווענשטיין** יחי'!

שאלת ממני, ידיד נפשי! להגיש לפניך פירושים על איזה פסוקים קשי ההבנה בספר איוב אשר אולי עלו במצודת שכלי הקטן אחרי תתי כל יגיעי ועיוני על דברי הספר החתום ההוא, ואמרת כי חפצך להעזר בהם בהיותך עתה עמל ויגע להעתיק אותו ולפרשו בביאור חדש; אולם אנכי מדעתי כי כל אשר יוכל איש לומר בפתרון החדות הנמצאות בו איננו רק השערה וביאור דמיוני פוסח על סעיפי האפשר ולא יצא מגדר הספק לעולם, אמרתי בלבי מה בצע להרבות אמרים בענין אשר מראשיתו נראה כי לא יגיע האדם אל תכליתו? הלא פירושים על ס' איוב חדשים גם ישנים ערוכים לפניך, גם ראית בודאי דברי האחרונים שבהם הלא המה פי' הר"א וואלפסזאהן ופי' הר"ר בלומנפעלד, מהם תראה כי הגם נעמול עד מקום שידנו מגעת בכל זאת לא עלינו המלאכה לגמור עד תומה, ותמיד ישארו מפה ומפה מקומות מסופקים ועלומי המובן. לזאת משכתי ידי היום מן החקירה בפרטים, אך לבלתי השב פניך ריקם חשבתי לדבר לך מעט על תכונת הספר בכלל ועל זמן חבורו, עם כי אף אלה החקירות לא אל ידיעה ודאית יובילונו ורק אל דרך קרובה אל האמת בעדיהם יתמוכו. ואתה, ידידי, קח לך מחשבותי אלה בקרבן אהבתי אותך ועשה בהן כחפצך.

אם יש ספר בעולם אשר יאות לומר עליו כי מחברו לא הלך בדרכי זולתו ולא נתן אל לבו להתדמות אל חבורים אחרים, הנה הוא בלי ספק ספר איוב. המחבר השלם הזה התרחק מאד מאד מכל המשוררים אשר היו לפניו (אם היו לפניו במציאות) ואשר אחריו יקומו במליצה טהורה ונשגבה מיוחדת לו לבדו, אין ערוך אליה בכל הנמצא כתוב אצלנו, וכ"ש אצל העמים הקדמונים והאחרונים אשר תחת כל השמים; כל דברי נביאינו הקדושים אנשי הרוח

יתדמו

לבטל דברי בית דין חבירו עד שיהיה גדול ממנו בח"ובמ · היה גדול ממנו
וכו' במנין אבל לא בחכמה אינו יכול לבטל דבריו וכו' (הרי שלא נתבטלו דברי
היחיד ובית דינו אף שחביריו ובתי דינם החולקים עליו גדולים ממנו במנין,
ר"ל מרובין ממנו) · אמר ר' יהודה אם כן (שלא הוזכרו דברי היחיד רק הואיל
ולפעמים יסמכו עליו) למה מזכירין דברי היחיד בין המרובין לבטלה (ר"ל
באותן ההלכות שנתבטלו דיני היחיד לגמרי · אם שהיה בית דין של חביריו גדול
ממנו בח"ובמ, ואם בוועד חכמי הדור וכעין הוועד שמצאנו (ב"מ נ"ט:)
במחלוקתו של ר"א וחביריו בתנורו של עכנאי, ובגזירות שמונה עשר דבר
שנמנו ורבו תלמידי ב"ש על תלמידי ב"ה · ונראה שלזה כיוון הרמב"ם בפירושו
באמרו: א"ר יהודה לאיזה טעם זכר דברי היחיד הנדחים כלומר שאין עושין
ב"ד לעולם כדבריו שנתקשה בהם הרבה התוי"ט והחכם ייש"ר) שאם יאמר
אדם כך אני מקובל יאמר לו כדברי איש פ' שמעת · הנך רואה קורא אהוב
במה מדוקדקים כל דברי המשנה מבלי קושי או יתור או חסרון, והדברים
שמחים כנתינתם מסיני · וכמו כן מכוונים המה עם דברי התוספתא, אלא
שהתוספתא קיצרה ולא פירשה טעם החכמים שהשיבו תשובה אחרת ולא
הסתפקו בתשובת כורך השעה, אבל באמת אינם חולקים ע"ז שיש לסמוך לעת
הצורך על דעת היחיד (ושלא כסברת החכם יש"ר) לרוב פשיטותו · ובמשנה
מבואר זה יותר כדברי ר' יהודה · ואולי רמזה התוספתא במלת כדברי רבי
אליעזר לאותו המחלוקת שזכרנו שנפל בין ר"א שמותי וחבריו ושנתבטלו דבריו
אלא שהיה ראוי להפך הלשון ולומר שזה אומר טמא וז"א טהור כדברי ר' אליעזר ·
ובזה תסור התלונה על התנאי המוזכר במשנה עד שיהיה גדול ממנו בח"ובמ ·
כי לא היתה הכוונה לאסור חכמי הדור המאוחר בכבלי ברזל מבלי לשנות
מאומה מדברי הב"ד הקודמים, אדרבה אפי' בדור אחד אין המרובין יכולים
לבטל דברי חבירם היחיד ולדחותם מכל וכל אם הוא גדול בחכמה כמותם,
עאכ"וכ שהרשות ביד הב"ד הגדול שבכל דור ודור לשנות מדברי הב"ד הקודם
לו לפי שקול דעתם ע"פ התנאים שהתבררו לנו מסוגיות הש"ס שיכולים
לחלוק עליהם, או לפי שינוי מצב האומה בהתחלפות הזמן והמקום · ובלבד
שתהיה כוונתם לשמים · וע"ז אמרו אע"פ שהללו אוסרין והללו מתירין אלו
ואלו דברי אלהים חיים אם כוונתם רצויי' לאהבת האמת והשלום · ואל
תשיבני ממה שנמצא לרבותינו בתלמוד ירושלמי ובבלי (מגילה ב: מ"ק ג: גיטין
לו: ע"ז לו.) שנראה מלשונם שהם מפרשים דברי משנתנו אין ב"ד יכול לבטל
דברי ב"ד חבירו על ב' ב"ד גדולים ובזמנים שונים דווקא · כי באמת מאמר
אין ב"ד יכול כו' הוא כולל שני ב"ד בין שהם בזמן אחד ובין שהם בזמנים שונים

אם

דברי הב"ד הקודמים. ועוד שאי אפשר קיומו כלל, לפי שאין ביכלת שכל האנושי להגביל ולשער ערך יתרון החכמה באנשים שונים בזמנים מתחלפים, זולת הבורא ית'. גם לכל הפירושים סיפא דמתניתין היה גדול ממנו בחכמה וכו' אינה ענין לכאן אם לא נדחוק לומר שנשנית אגב גררא. — ולהסיר כל אלה הזרות הנופלות במשנתנו אני אומר, כי כל החכמים בעלי המחלוקת הנזכרים במשנתנו אחר שהגיעו להוראה ונסמכו כדת, קבעו להם כ"א במקומו ב"ד לדון ולהורות לכל שואל, וגם ישיבה ללמד ולשנן הלכות התורה לתלמידים בע"פ. וכאשר נפל מחלוקת בין שני בתי דינים בדבר מן הדברים היה כ"א מורה ודן לרבים ושונה לתלמידיו כפי דעתו וסברתו ולא היה חושש לדעת ב"ד חבירו החולק עליו אף שיהיה גדול ממנו במנין, ואפי' חלקו עליו בתי דינין הרבה. הלא מצאנו (שבת קל.) במקומו של ר"א היו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל בשבת, במקומו של ר"י הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב, ודומיהם רבים. ומעולם לא נדחו ונתבטלו דברי היחיד ובית דינו במקומו, כל זמן שלא פסקה ישיבתו ולא נשתכחו תלמידיו המובהקין, אם לא שהתוועדו יחד כל חכמי הדור ועמדו למנין ונמצאו המרובין חולקים עם היחיד ובית דינו אף שהיה גדול בחכמה כמותם [ודע שלא התוועדו כל חכמי הדור לחתוך הדין בכל המחלוקת שנפלו ביניהם כי אם לעתים רחוקות ולצורך גדול באחת המחלוקת והשאר לא רצו להכריע בהן] וכן אפילו אם לא נתוועדו ועמדו למנין, רק שהיה בית דין החולק גדול מב"ד חבירו בחכ"ובמ, אז נתבטלה ונדחית דעת היחיד (ר"ל הב"ד הקטן במנין) מכל וכל. והוא בעצמו היה מוכרח לשמוע בקול המרובין ולעשות כהוראתם. אבל כל זמן שלא נמנו ורבו חכמי הדור ובית דינם בוועד כולל על היחיד ובית דינו הגדול בחכמה כמותם, לא נתבטל' דעתו, והיה יושב ומורה ושונה במקומו כפי סברתו. רק אותן התלמידים ששמשו בכמה ישיבות ולא היה להם רב מובהק בין החכמי' החולקים זה עם זה, ולא היה בידם להכריע משקול דעתם, המה אחזו תמיד בדעת המרובין להלכה ולמעשה כמשפט התורה והשכל הישר; ומעתה כך היא הצעת דברי משנתנו: ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין (לדורות הבאים) הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין (כי הדורות הבאים הרי הם כאילו שמשו בכל הישיבות ואין להם רב מובהק בין החולקים), שאם יראה (איזה) בית דין את דברי היחיד (ובית דינו) יסמוך עליו (אם לעת הצורך אם יהיה הדבר שקול בעיני הב"ד המאוחר, ואם להורות הלכה כמותו אז יכריע גם מדעתו כדברי היחיד, כי לא נתבטלה דעת היחיד ובית דינו מכל וכל וכדאי הוא לסמוך גם עליו לפעמים שהרי מסורת בידינו) שאין ב"ד יכול

לבטל

מכתב ד

ב"ה ערב חג הסכות ה"א ושש מאות לב"ע·

לידידי היקר החכם השלם····

ראיתי לחכמי דורנו האיטלקיים שהשתדלו הרבה במכתביהם (כרם חמד לד ·71, 83 ע"ג · ולד 145 ע"ד) לבאר דברי ב' המשניות הסתומות (ה' ו' מפ"א דעדיות) ולא עלה בידם דבר הגון ומתקבל על הדעת, ולכן אמרתי למלא שאלתך ידידי, ולהעלות על ספר מה שנראה לי בבאורן, אולי ייטיבו דברי בעיני המשכילים · ולא אעתיק רק לשון המשנה והתוספתא, אבל דברי החכמים שד"ל ויש"ר אשר באו בארוכה, ידרשם ידידי הקורא ממכתביהם הנזכרים ·

שנו רבותינו ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין, שאם יראה ב"ד את דברי היחיד יסמוך עליו, שאין ב"ד יכול לבטל את דברי ב"ד חבירו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין, היה גדול ממנו בחכמה אבל לא במנין, במנין אבל לא בחכמה, אינו יכול לבטל דבריו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין· אמר ר' יהודה א"כ למה מזכירין דברי היחיד בין המרובין לבטלה, שאם יאמר אדם כך אני מקובל יאמר לו כדברי איש פלוני שמעת · —

ובתוספתא שנו לעולם הלכה כדברי המרובין, לא הוזכרו דברי היחיד בין המרובין אלא שמא תוצרך להן שעה ויסמכו עליהן · וחכ"א לא הוזכרו דברי היחיד בין המרובין אלא מתוך שזה אומר טהור וזה אומר טמא כדברי ר' אליעזר, יאמרו לו כדברי ר' אליעזר שמעת · —

והנה החכם שד"ל דחה פירוש הרמב"ם מטעמים נכונים והחזיק בפי' הראב"ד אף שיש לפקפק גם עליו · והחכם יש"ר מלא אחריו לדחות פירוש הרמב"ם מכל וכל · אך גם לפי פי' הראב"ד לא הבין דברי המשנה שלאחריה שחזר ר' יהודה לשאול אותה השאלה בעצמה, אלא שהוסיף מלת לבטלה והתחיל בלשון אם כן · וע"כ השאיר דברי המשנה סתומים וחתומים · ומלבד כל אלה הוקשה בעיניהם התנאי הנזכר במשנה עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין כי הוא סותר לשכל הישר לאסור אסר על הב"ד המאוחר לבל יבטל דברי הב"ד הקודם לו בזמן רב אף בהשתנות מצב האומה מן הקצה אל הקצה אם לא יהי' גדול ממנו בחכמה ובמנין · ומה יעשו כל הדורות המאוחרים שלא זכו חכמיהם להיות גדולים בחכמה מהב"ד אשר לפניהם · ועוד שהוא מתנגד אל המפורסם במשנתינו שבטלו הב"ד המאוחרים כמה פעמים את

דברי

ויהי לתפארת העיר ועדיה, וביחוד אחרי מות השר החכם ר"י פערל ז"ל· כי אשר גם עליו עלה השו"ד פתאום וישטפהו, ליללת בניו ולאנחת כל ישרי לב· אוי נא לה אמרה טרנאפאל, אויה תקונן אחריה כל הארץ, כי אבדה כלי חמדתה·

כבוד גדול נעשה לו במותו, ותהום כל העיר· וקהל עצום ורב מאוד הלכו אחרי מטתו· וכל הנכבדים נשאוהו על שכמם חליפות, ולא נעכרו כלם מפני הגשם הרב אשר היה אז על הארץ· ביום הוקמה מצבתו בשבועים אחרי מותו, הספיד עליו מספד מר בבי"הכנ החדשה הרב החריף החכם מוהר"ר איצק מיכל מאניש נ"י מורה הלכות התלמוד והפוסקים בעיון בבית החינוך שמה·

ועוד דבר בפי· הנה גדלה אהבתנו מאד במשך כ"ח שנה· וברוב הזמנים לא עברו חדש ימים אשר לא באתי אליו או הוא אלי והשתעשענו יחד בתורה ובחכמה אף אם תחנותינו היו רחוקים זה מזה כשלש פרסאות· ולא מעט תועלת השגתי בשעשועי נפש האלה, ואשלם פה תודה לרוחו הנשא השוכן בצל שדי — אפס בשנה וחצי ויותר לפני מותו נסע מעט יתר הידידות בינינו·

והנה לבי אמר לי אז וכן יאמר גם עתה כי אנכי לא הסיבותי בדבר הרע הזה· וכן שמעתי אומרים לי כל אוהבינו הנאמנים והישרים· אמנם אם אולי בכל זה לא הייתי נקי ועזרתי גם אני מאומה חס ושלום להרחבת הבדק בינינו, הנני מבקש פה סליחה מנפשו הטהורה הצרורה בצרור החיים לנצח — וכבר שבנו והשלמנו כמה חדשים בטרם עזבתי את מקום משכנו, והמתקנו סוד כמה פעמים באהבה בשלום ובמישור כמקדם — ומצאתי לנכון להגיד פה כל זה להקדים ולסתום פיות מחפשי עלילות אם יקומו — ועוד מעט הנני עמו ונשיג שנינו דבר ברור ותרוץ מאלקי הרוחות, ואחרי כן כל אחד מאתנו יעמוד למשפט דורשי הדורות ותכונותיהם באמת ובלי עקבה — אחשוב כי לא נירא בהמיר הזמנים, ושנינו נזכה בדין· וכי ימצא איש באחד מאתנו איזה דופי, אקוה כי לא יגדל עד לכתם, וה' הטוב יכפר בעדנו, וכן בני אדם הנבראים בצלמו והולכים בדרכיו אמן·

לכל הסביבות כי ישאלו בעצתו ברפואה כאשר ישאל איש בדבר אלקים · וגם הוא לא עזב עוד את ידיעתו הרבה אשר היתה לו מנעוריו בספרי חכמינו, במליצותיהם ובשיריהם · ולו עוד לב מבין וחיך טועם אשר בין טוב לרע יבקר, והוא אוהב אדם ואוהב עמו ודורש טובם ואשרם ועלותם מעלה בכל ענין. הוא החל עוד בהיותו בזאלקווא להעירהו כפעם בפעם ולחזק רפיונו, כי הגיע הזמן לאמר עם הספר את אשר בלבו ובפיו, ולקשור דברי חכמתו בקשר עולם ע"י הדיו והעט והנייר. ועוד לא עלה בידו אז להניעהו לזה · שנים ושלשה מכתבים קטנים בכמות ורבים באיכות אשר נדפסו הנה והנה לא הספיקו עוד להראות לכל הקוראים את תכונת גדלו ועזו · כמה פעמים פצרתי גם אנכי בו בדבר הזה · ועוד דברו על לבו כמה מידידיו, וביחוד בני החכם ני' יחי וישכיל. הוא נסע אליו פעם רק בעבור הדבר הזה למען סבב את לבו לכתיבת חיבורו — ויוכל · וישב משם שמח וטוב לב כי הבטיחהו אשר מיום ההוא והלאה לא יחדל מכתוב בכל יום איזה עלים · וכן שמר מוצא שפתיו · והוא החיבור מורה נבוכי הזמן אשר ימסר כעת ביד החכם הגדול מוהר"ר יום טוב ליפמן צונץ נ' כפי רצון המחבר ז"ל, להוציאו לאור · וראיתי ממנו רק שנים מאמרים ורק בהשקפה ראשונה · כפי זכרוני היו על האגדות ועל השביעיות בתנ"ך ותלמוד · וגם בהם ראיתי כבר עומק בינתו וחכמת לשונו · ועוד ממנו איזה מאמרים נפלאים בכרמי חמד. ואין ספק כי יהיה לאות ולמופת בישראל, ודור אחרון ילמוד ממנו רבות ונצורות ·

אוי נא לה אמרה טרנאפאל כי אבדה כלי חמדתה · מצבו בכלכול ביתו החל לרדת בזאלקווא, אחרי מתה עליו אשתו, ובתו הבכירה אשר היתה סוכנת על ביתו הלכה עם בעלה החכם ועם אחותה לטרנאפאל, ונשאר כמו בודד בזאלקווא ורק בנו כהר"ר אברהם עוד אצלו, עלם חכם בתלמוד והוא הצעיר מכל בניו · ועוד לו בן חכם בספרי ישראל וחוקר ומעמיק במדעים מוהר"ר יוסף נ' וגם הוא מנוסה בחכמת הרפואה והוא רופא מובהק ומפואר באדעססא אשר ברוסיא · — ויאמר אביהם ללכת לטרנאפאל מקום משכן חתנו ושתי בנותיו · ויבא שמה בסוף חורף תקצ"ח, ובצרור הכסף בידו סך מסוים אשר הציל עוד ממהפכת זמנו — ויקו לחיות שמה בשלום ובמנוחה, ועד מהרה הכירו המשכילים הנבונים שמה את רב ערכו ויתאספו אל ביתו כפעם בפעם לשמוע חכמתו כי רבה · ואיזה ירחים לפני מותו נשאל מאנשים מצויינים מברלין, אם את נפשו ללכת שמה להיות לרב ומנהיג הקהלה בדת, ואז ידברו אודותיו באסיפת נכבדי העדה · וימהר להשיב כי לא ילך ורק בעבור חלשת גופו · ויותר שמחו בו אז משכילי טרנאפאל כי נשאר ביניהם ·

ויהי

וילמוד עוד לשון רומי היטב וכן לשון סורי. וגם לשון ערבי כפי מעט הספרי' הנמצאים עוד גם היום בארץ ההוא לידיעת לשונות קדם — אזכרה עוד עתות יקרות אשר נסעתי אליו כפעם בפעם על יום או יומים או שבוע, או הוא בא אלי, והלכנו לשוח בשדה · מה מתקו לי טיולים האלה מכל מנעמי חלד · אזני לא שבעה חכמת אמרותיו ובכל מלה הוסיף לקח ·

אמנם בעת ישב בביתו לבדו שקד הרבה על ספרי הפילוסופיא, והעמיק בהם מאד · והלך בהם מהלך שוה עם הזמן · ספרי קאנט פיכטע שעללינג העגעל למד על הסדר · וביחוד יגע על חיבורי זה החכם האחרון, ולא הניח מאמר ממנו אשר לא קרא ושנה בו · ועם כל אלה הלימודים לא הניח ידו מספרי חכמי ישראל הישנים והחדשים, ועמד על המשכה לראות מה נלמח חדשות בעולם המחקר והסיפור, בכל ענין וענין, ושפט על כל אחד בחכמתו החודרת — וכן היה שומר תורה ובעל דה, ולא הניח דבר מכל הכתוב והנמסר לנו בעשה ולא תעשה אשר לא קיים ולא נזהר בו, והיה חרד על כל דברי תורה ודברי רז"ל לבלי סור מהם כמלא שערה · אז הוחל שמו להיות נודע בארץ ובמרחקים · כל מכיריו נעשו לאוהביו ומכבדיו, והוקירו ערכו באזני השומעים. כח גבר כזה איננו מוגבל עוד על העומדים סביביו ועל הקרובים אליהם · אך מבלי נשמע קולו בכל הארץ יצא קוין ובקלה תפוצות ישרון מליו— אתם גבירים משכילים בלבות! אשר את לבבכם ליסד היכל לתפלה הנערך בסדר ויופי כפי אשר יבקשהו רוח הזמן · דעו כי עליכם לתת תודה לא מעט לנשמת הגבר היקר הלזה, כי רב היה חלקו בהעתיק המחשבות לטוב ולתושיה אף אם לא הרגשתם זה ולא הוגד לכם כזאת מעוף השמים ·

אמנם עוד רפו ידיו מלחרות בעט ברזל ועופרת את מחשבותיו העמוקות למען יעמדו לדור אחרון · אך גופו החלש הסב לו תמיד עללות, והיא מנעתהו מלהשגיח היטב גם בעניני המסחר · ולכן גם הונו אשר אסף מאבותיו ומחותנו היה הולך וחסר · אך מלד אחר הכליתהו ה' ביולאי חלציו כי ניתן מהודו עליהם, והמה כולם יקרים בחכמה ודעת · וביחוד כי נתן את בתו הבכירה לאיש משכיל ונבון בבראד, והנהו היום החכם הגדול החוקר המהולל מוכתר בכתר חכמת הרפואה מוהר"ר נתן נטע הורווין ני' דאקטאר דער מעדיצין. נודע הגבר הלזה בכמה מאמרים נפלאים ומחוכמים אשר נדפסו ממנו בחיבורים של חכמי הרפואה, אשר בהיותו בווין לפני שנה ויותר ושלחו לו מגלת כבוד (דיפלאם) לאות כי קבלוהו בקהלם להיות לאחד מחברתם החדשה המקובצת רק מחכמים נבחרים ונודעים בשם · ומקום תחנותו הוא טרנאפאל אשר ממנו יקראוהו השרים הגדולים והחושבים הרבה

לכל

תחת המעיק להעיק את לב כל משכיל ישר ודורש אמת ותושיה, אשר לא יוכל להתעלם ממנו לאמר לא אקנהו ולא אשים עיני עליו, בטרם ידע מה כתוב בו, ואם לא יש בו דבר אחד טוב המכיל על כלו. ויאמר עוד בלבו אולי ימצא בו איזה השגה נכונה על דברי אשר נתפשטו כבר, והיא אשר תכריח אותי להשיב או להודות לו · ורק אחרי ראותו את מעשי תעתועים, ינחם בתקוה עתידה לאמר השבל בא בחשך ילך ובחשך שמו יכוסה, כמו כמה ילדי יום זבובי מות אשר לא נודע עוד שמם בין החיים, ושוכבים טמונים בעפר יחד · נעזוב מחקר זה עתה · רק נעורר עוד על דרך רבותינו הקדמונים ז"ל, אשר רצו מתחלה למנוע כל כתב לבד מספרי קדש תנ"ך, ויתר הדברים כל הלכה וכל אגדה וכל דבר חכמה היה רק נמסר מחכם לחכם · והיה נשמר עד"ז מבא לפני עיני ההמון, בל יהיה כל אדם לשופט על ענינים גבוהים — יותר מזה היו נשמרים גם מהשמיע בקהל את אשר היו מוסרים מפה לפה ומאוזן לאוזן בבי"המד · ותלמיד אחד אשר יצא עליו קול כי גילה דבר הנאמר בבי"המד לפני כ"ב שנה, הוציאו ר' אמי משם ואמר עליו דין גלי רזיא (סנהדרין ל"א א') · וכן היו נוהגים חכמים קדמונים בין היונים כמו פיתגורום והבאים אחריו שלא היו כותבים מאומה רק מוסרים בסוד דברי חכמים לתלמידיהם · ועוד כמה חכמים מצויינים כמו סוקראטעס והדומים לו, אשר לא השאירו אחריהם כתבים, רק דבריהם היו זכרוניהם בפי התלמידים ·

כמנהג הזה נהגו אז בארץ פולניא מעט החכמים הראוים להקרא כן · יותר פעלו באמרותיהם מאשר פעלו זולתם בכמה ספרים, ומהם היה גבר חכם הלזה · חן שפתיו ונועם אמרותיו משך אבירים בכחו · הוא החל להיות גבור בארץ ולא חת מפני כל מחרף ומוציא דבה, ולא חדל ללמוד וללמד מדעים בכל ענין. כל מכיריו בחורים וגם אנשים השיגו תועלת בחברתו · לאלה פקח לב על כח נשגב של שירי האשכנזים געטע ושיללער ועל היופי הרב בשירי העברים לוצאטו וויזל, ולאחרים הראה נפלאות בחכמת השיעור והמדידה · לקצת יודעים העיר על איזה מאמרים במורה נבוכים ובספרי הראב"ע ז"ל, אשר העמיק בהם עד מאוד ברוב תבונתו היורדת עד פנימת כל ספר וכל מדע. ואנכי בקשתיו פעם אשר יכתוב איזה דברים על דעת הראב"ע ז"ל בהתאחדות הדת עם הפילוסופיא, ולא מילא אז בקשתי · אך כפי שמעתי ממנו איזה זמן לפני מותו, היה עוסק אז בכתיבת מאמר מיוחד על זה ואם גמר אותו בלי ספק ימצא בספרו — כה זרע זרע חמד בלבות כמה ממיודעיו, עד כי איזה מהם נהיו למשוררים מפוארים בלשון עברית, וגם באשכנזית · ומהם חכמים במדידה וחשבון, ומהם עשו חיל בחקרי לב ·

וילמוד

והמורים בכל חכמה ובכל מדע · לא כן בארצות צפון עוד היום, ואף כי לפני שלשים וארבעים שנה · אין מורה ואין מנהל ואין מחזיק ביד איש יהודי החפץ למלא ידו באיזה יתרון, ולדעת מאומה יותר מאשר גודל עליו · מי הרוצה ללכת במסלה חדשה, הוא ולא אחר בעבורו יפנה אותה לפניו · ועוד אחרי ימצאנה, כמה צורי מכשול מכל צד · כמה מניעות ממכירים וקרובים אשר יבהילוהו מדרכו · ובאו דודו ומסרפו להוציא כל ספרי מדע מן הבית, ואמרו לו העוד עמך ואמר אפס, ואמרו הם כי לא להזכיר, פן נשרוף אותך ואתהם באש, ואם לא אנחנו, הלא ידעת כי יש מתחסדים בארץ ובעיר, ושרצו הצפרדעים בכל בית ובכל חדר · אלה הנחשים השרפים השורפים בהבלי פיהם ובגפרית אשר בשפתם וגם בידיהם את שם כל משכיל וגם את ביתו, כאשר שמענו רבות לצרותינו ולבשתנו · ולרוב אם גם לבו כלב הארי המס ימס · ולכן עוד עד היום ימעטו שם המשכילים הישרים, רק האיש אשר נשמת שדי תניעהו, ותאמצהו נגד כל מונע ומחריד · וכזה היה גבר מצויין הלזה · האמנם מעודו היה גופו לא־בריא, נטוי לחלי החזה והריאה אשר מת בו, וכן אחיו הצעיר ממנו עוד בנוער ימיו — והלימודים והמונעים הכחישוהו והחליאוהו עוד יותר · זה כשלשים שנה מעת הכרתיו וראיתי זיו פניו פעם הראשונה, בהיותו בעיר גדולה לדרוש ברופאים כי חולה היה · אך רוחו היה חזק · ובדברי עמו צלחה עלי רוח בינה ודעת, וכמעט נהפכתי לאיש אחר. כה ידע להפיח תשוקתו הרבה בלבות הנדברים אתו, לכל מדע ולשון ·

והנה כבר העיר הרב החכם הגדול ר' יוסף שלמה דילמידיגו ז"ל, כי המצאת מלאכת הדפוס, אם כי אין קץ לטובתה ותועלתה לכל העמים, יש לה בהתפשטות הספרים המדברים על עניני עם ישראל, איזה רעות כנגד הטובות הרבות, ומבלי אשר נאריך בענין זה פה נאמר רק זאת, כי לפי מצב עמנו עוד בכמה ארצות, עם עני ודל, לא יספיק אצל כל משכיל הכסף למחיר והמקום להשיג והעת לקרוא כל הספרים המתחדשים לבקרים בלשוננו ובלשונות העמים על עניני דתנו ומעמדנו בתבל · לפנים בישראל, ההעתקות הרבות מכל ספר הן הנה היו מעידות על רוב תועלתו ומצאו חן בעיני רוב החכמים · ואשר לא נתקבל, נשאר בודד ונשכח ומעופר בעפר ונמנע מהגלות בקהל רב, נגד רצון כותבו ולעצבונו · לא כן עתה · כל העולה על רעיון גבר או נער, חכם או סכל, דובר בנחת או מרים קולו, מחדש או מגנב דברים, משכיל או משתגע, צח שפתים או מדבר נבלות, מכבד אנשים או מחרף כל גדול ממנו, יחרות שורותיו בקנה רצון ויאספן לספר, ויביאהו

בטהרת הלב ונקיון כפים והשתחוו לה' בהדרת קדש! וגם מאיזה עשירי כסף האורבים לכם בסתר אל תפחדו ואל תרהו · החלו לעשות וה' יגמור בעדכם, ויתן בלב השרים להיות בתומכי ידיכם, וגם מאשכנז יהיו לכם מעיר ועיר לעזור ·

ראו גם ראו אחינו יושבי ארץ גאליציא! הנה נאסף חכם גדול מקרבכם, ואין חולה מכם עליו ואין איש שם על לב · הידעתם כי לוקחה בו עטרת תפארת מעל ראשיכם? האמינו. אילו היה חי הגבר הגדול הלזה בארץ אשכנז, ונאסף בלא יומו, כל שומעי שמו היו מקוננים על מותו, ובכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה היה אבל גדול ליהודים; ואתם מחרישים, וכמה מכם אולי עוד שמחים במסתרים · ועתה אם לא תדעו לכם היפה והמועיל אל מעמדכם, הרשוני ואהיה לכם לפה · אדברה את הדברים הראוים להאמר מרבבות מכם, לוא רציתם, ולולא נתעיתם מהמוליכים בתהו, לא דרך, מואסי כל חכמה ותושיה, כל חכם ודורש טוב לעמו.

על מות זה הכהן הגדול מאחיו ר' נחמן ז"ל, יאתה המליצה הנחמדה מעין אותה הנודעה בדברי רז"ל (מו"ק כ"ה ב') · **עיר בראדי הרה וילדה, עיר זאלקווא גידלה שעשועיה, אוי נא לה אמרה טרנאפאל כי אבדה כלי חמדתה**:

עיר בראדי הרה וילדה אותו שנת תקמ"ה · אבותיו היו עשירים, ויגדלוהו על התורה ועל העבודה, ויבקשו לו מורים גדולים בתלמוד, ויתנו להם שכר רב כיד ה' הטובה עליהם · והנער הולך וגדל בלימוד, ויעש שם בין הנערים אשר כגילו, כי נתן לו ה' לב נבון וחכם · ובהגיע התור להשיאו (כבן ט"ו או ט"ז שנה כפי המנהג אז) נתנו לו בת עשיר גדול מזאלקווא, ושמה אכל מזונות על שלחן חותנו שנים רבות.

עיר זאלקווא גידלה שעשועיה · שם החל להיות שעשוע לכל מכיריו ומסתופפים בביתו · שם מצא ידיד חכם וישר מוה"רר ברוך הירש נייא נ"ע איש משכיל בספרי העברים ובספרי העמים · יקר היה איש כזה בימים ההם ובארץ ההיא, אין מדע נפרץ — תפעול הראות דרך במבין מהורות כסיל מאה · עד מהרה ידע לקרות אשכנזית ושקד על ספרי המליצים והמשוררים בה · ויחל ללמוד פילוסופיא, בראשונה מספרי לבי תפארתנו החכם הגדול החוקר האלקי הרב רמ"ד ז"ל, ואחרי כן מספרי החכם מכל דורו אשר משל אז לבדו בעולם המחקר, קאנט — בינו נא יושבי אשכנז והתמהו תמהו! נקל אצלכם כי יאחז איש במדעים שונים בזה וגם בזה, כי רבו בתי הלימוד

והמורים

קץ לגאון המתעשרים, וכאילו בישרון שמור העושר לבעליו · וכאילו לא ראינו רבים מבני העשירים מבקשים לחם · וסבת כל אלה המכשולים הוא, כי נז ועף רוח החברה הנאון לכל עדה בישראל · איש לבצעו מקצהו · ולכן מחלוקת ופרעות תמיד בערים שונות ואין מאסף · לכו נא הגברים בערי אשכנז, שמה תמלאו רוח העדה עוד בתקפו ובגבורתו כימי קדם קדמתה · ועל כן שלוה במעונתם כי אין בהם נפרד אשר לתאוה יבקש מדנים · תראו באחינו בעלי נכסים רבים ועצומים, שרים וחורי ארץ קרובים למלכות, ובכל זה עינם ולבם אל העדה אל חכמיה ואל אביוניה, אל בתי המדרש ואל בתי החולים, ואל כל דבר גדול או קטן הנוגע לה. ולכן יאריכון ימי הקהלות ומצבם ישנה תמיד לטוב עד ייטיב ה' עם כל ישראל יחד · ואל תאמרו נואש ח"ו ליראתם ולצדקתם ולתלמוד תורתם · אנשי מרמה וחנף יתעוכם לחשוב כזאת · יש שם בקהלות הנושנות תורה ויראה וחכמה יותר הרבה מאשר אתכם · אכן אצלכם ההמון נמוג וילך והלום · אין רוח מחבר העדה ואין נשמת חיים במקהלות — ומי הסירהו מקרבכם? מי הבה ביתכם לרסיסים ובקעים? אלה המתחסדים המתקדשים והמטהרים אשר שללו המשרה רק בעבור רבותיהם וקוסמיהם, ולא יתנו אתכם לנוע הנה והנה בלעדיהם · אחי בני ארצי גם בני עירי! הנה הגיע העת אשר תסירו העול הכבד הזה מעל שכמכם. הבריחו הכשפים מידיכם ומעוננים לא יהיו לכם · אל ידיחו אתכם עוד באולתם, ואל תתעו בנתיבותיהם, כי רבים חללים הפילו ועצומים כל הרוגיהם, וגם בנפשות אשר כל הדבק בהם לאהבה יבער ויכשל ישכר ויתגל בקהל, כי שבת כל אשר למד וידע מנעוריו ·

ועתה הנה הגיעה הבשורה כי בעיר גדולה שם יאבו כמה אנשים מצויינים ליסד היכל התפלה אשר שמה ישימו סדרים בדרכי התפלה, אחרי יפקדו ש"ץ היודע לשיר עם מקהלות ומוכיח בלשון חיה ונאה, שמעתי ושמח לבי, ואומרה אליכם חזקו ואמצו אל תרפנה ידיכם, ואל יבהלוכם צוררי האומה אלה המתחסדים המשתגעים בתפלתם כפראים ומרקדים כאילים · לא בחר ה' באלה, כי אם בלב רגש ומענה לשון נעים וערוך בסדר נחמד · אל תשמעו אל דברי נביאי השקר, אל קסמיכם ואל חלמתיכם ואל עננכם ואל כשפיכם, אשר הם אומרים אליכם לא תעבדו את מלך הכבוד כי אם בשגעון ובתמהון, חדלו לכם מן המגועלים והנמאסים אשר יטבלו בכל בקריהם במים סרוחים ומעופשים, מבלים ימיהם בבתי מחראות, ויקראו לכל זה נקיות וטהרה, ויתאמרו בה לקיים המקרא הכון לקראת אלקיך ישראל! — הברו לתפלת

בטהרת

מולדתי (גאליציא) אשר לא אשוב לראותה עוד ? אחי ואהובי ! ארצי ועמי ! אזכרכם עתה כחלום נעים, כחלום יעוף ואיננו. אכן שני אלה הגבירים עלו למנוחת שלום, ואת אדמת נעורי איך נשארת ! איש ואיש אשר יולד בך הלך ממך. מהם אשר היה ביכלתם ומהם רק ברצונם להעלותך משפל מצבך ולהושיבך עם נדיבי עם אלהי אברהם. בין אלה החפצים ביקרך מניתי גם את נפשי. חפצנו רבות ונכוחות. אך כאין נחשבנו בעיניך. לא הקשבת לקול יועצים נאמנים אשר יעצוך להועיל ולטוב לך כל הימים. בטחת על רוב נבוני לב הנמצאים בך, על רוב קציניך וסוחריך בעיר ועיר, ותאמרי אני ואפסי עוד. ואם הושם פעם נגד פניך מעות לתקן וחסרון להמנות, לדברי בזיון וקצף היו בעיניך, לאמרי שנאה ומנאץ מוריד כבודך במקהלות, או לחלקת לשון מסית ומדיח; תחת אשר יצאו באמת ממקור טהור מלב אוהב נאמן מבקש טובתך, ויקרתך בעיניך ובעיני העמים אשר אנחנו יושבים בתוכם —. כן אמנם. יש ויש בך מבינים גדולים בתלמוד, חכמים במדעים ולשונות, סוחרים למרחקים ועשירי כסף. אך מתי מספר מכל אלה ימלאו תעודתם ולא יחטאו המטרה. אכן מרביתם יתעו מני ארח, ויבזו לכל רואה בעינים פקוחות ויודע לישר אל המסילה הנכונה. רוב השוקדים על ספרי רז"ל, לא למוסרם יטו אזן ולא בדרכיהם ילכו. יבחרו להם רק המאמרים המראים בהשקפה ראשונה [אמנם רק בהשקפה ראשונה] שנאה ונקמה נגד כל משכיל, אף אם באמת פירושים וטעמים להם בתולדות הזמן והמקום והאומר והענין המבוקש, וישליכו אחרי גוום כל המאמרים המעוררים אהבה וחסד אל כל איש ואל כל מדע ואל כל מלאכה ואל כל מוסר השכל ובינה — והמכונים חסידים ישלטו עליהם בשפתי חלקות ובשוט לשון ושבט הדבה והפחדות נוראות. רוב המשכילים במדעים ולשונות, יעשו את תבונתם קרדום לחתוך או גם כלי משחית להרע, כותבים שטנה וחרפות בלשון אשכנז אל הממשלה, או גם מתחכמים בלשון עברית לפני קוראים בל ידעום ובל מבינים את הענין המדובר, לדבר באיש ואיש בעד אגורת כסף או רק לנקום נקם ולהעלות חמה. ומעט מזער הם השוחרים תושיה ואמת באמת. רוב העשירים זהבם עשו לבעל, מבלי דעת ומבלי בקש לדעת מה נשמע ומה נהיה באומה. כמלאי אלילים ירומו מעל לעדה וישמרו לנפשם מקחת חלק בכל הנעשה בתוכה או עמה לרעה ח"ו או לטובה. חכמת המסכן בזויה בעיניהם, וגם לא־עני כי רק לא־עשיר, ירחיקו מעל גבולם, ויחשבו להשפיל כבודם אם ידברו אתו ויתנו לו יד ושם בביתם — וביותר נראה זה בערים הגדולות, מלבד עיר ההוללה בראדי אשר עוד מעט ענוה אצל בעלי הון. ויהי להפך בקריה אחרת גדולה: רבה גאות אנשי רכוש ואין

קץ

כבר · אך ערגה נפשי לשמוע עוד הפעם דברי שלשת החכמים אשר על מכתביהם השיבותי עתה · ואודה כי תוחלתי חזקה יותר אל משפטי שנים האחרונים לונץ ויסר, מאשר היא אל משפט שד"ל · הן אמנם שלשתם נבוני לב אוהבי אמת · אך זה האחרון נפתה הוא הרבה על מחשבתו אשר חשב פעם אחת וביותר אם כתבה כבר על ספר, כי אז כבד ממנו מאד להפרד מאתה. ורק אם יבררו לו הדבר היטב כ"כ עד בלי השאיר לו מפלט וטענה אז יודה פעם א' מאלף · אכן אם נקשר הענין רק בהשערות קרובות, ועל המבין לקרב אותן או לא, אז ככובד אכן תכבד דעתו הקודמת אשר עוד אמר עם הספר, ותכריע בעיניו את כל שכנגדה ·׳ אך מה נעשה? ואנו אין לנו במחקרי קדמוניות רק השערות קרובות ומתאימות עם מהלך השכל ומהלך מסבות הזמנים וחליפותיהם · ועל החוקר לשחרר עצמו מעול כל דיעה קדומה ואף כי מדיעה אשר הוא בעצמו אסף אותה אל ביתו באהבתו אותה ובחמלו עליה ואחרי כן תשתרר עליו גם השתרר · —

מכתב ג

עוד גם הפעם נפל חבל לי בנרע, לתת אשכלות מרורות בין נטעי כרם חמד · מות החכם השלום שר וגדול בישראל כתבתי זה לא כביר לזכרון ולמכאוב לבלנו. ועתה חדש מקרוב, יום ו' ראש ירח החמישי אב לפ"ק *), הלך אחריו בדרך כל הארץ, זה הרב החכם הגדול החוקר הפילוסוף מו"הרר נחמן הכהן קראחמאל נ"ע · הראשון היה לי מנעורי לאב מכיר ומודע, וזה השני לאלוף ריע ומיודע · כן יעתקו אחד אחד מאנשי חברתי ומתי סודי, ממני והלאה אל מקום לא תראם עין בשר · אך מדי נתקו הם מעמק עכור הלזה מאדמה עלובה, הובילוני רגלי גם אותי מרחוק לגור · ועתה על מי ועל מה אבכה · אם על ידידי אשר כאפיק נחלים עברו ואינם, או על ארץ מולדתי

*) ועשיתי עוד קנה קטנה למזכרת השנה והחדש והיום ·

אָזַל מנחם	מנחם הראשון שם העלם של המת · נחמן בל' תלמודי מן מנחם בל"הק, כמו רחמן מן מרחם, דברן מן מדבר·
יום א' מנחם	מנחם השני שם החדש אב ·
אָן לִי מנחם	מנחם השלישי כפשוטו ·

טו) יש הבדל כבר בין פיוטי הקליר לפיוטי ר' משלם אע"פ שהיו שניהם איטלקיים רק זה מדרום וזה מצפון. וההבדל הזה בין איטליא הדרומית לצפונית גרם ג"כ הבדל נפלא בין דרכי החכמים באפריקא ואספמיא, ובין דרכי החכמים באשכנז וצרפת.

טז) הספרים הבאים מארצות המזרחיות באו כלם דרך איטליא לאשכנז וצרפת, והיו מצויים באיטליא זמן רב קודם לכן.

יז) ראיה חדשה שהיה הקליר איטלקי מר' ינאי שהיה גם הוא איטלקי, ועמו ביחד, ומעט דברים על ר' ינאי זה הפייטן.

יח) בדבר עדות ר' שמואל שולם על חתימת הקליר בירבי יעקב, והגימטריאות יחזקו עדותו, והן קרובות מאד לאמת.

יט) תשובה חדשה ונכונה על מה שלא זכר הקליר שם העצם של אביו בחתימותיו, מפני כיבוד אביו ופלפול גדול ומועיל, על זה. וטעם נכון למה לא נקראו רבי ורב בשמותם העצמיים ג"כ מפני הכבוד.

כ) חקירות על עדות ר' שמואל שולם וקיומה, אף אם נראות בה איזה סתירות קטנות.

כא) ספיקות חדשות על עדות רס"ג מדברי ר"ת והרשב"א והתרתן. העתקת דברי ר"ת מליקוטי מחזור ויטרי כ"י.

כב) איזה תולדות נמשכות מדברי ר"ת כ"י. בימי בה"ג היו כבר קרובות,

כג) הקליר חיבר בלי ספק קרובות ליום ז' של פסח, והתחלת תשובה, למה רק בקרובה ההיא האריך בחתימה וקרא אביו בשמו.

כד) מלאכות גדולות של הקליר בהשואות הפסוקים והתיבות וברכות התפלה ואותיות א"ב ואותיות חתימתו.

כה) ראיה קרובה לעדות רס"ג מחתימה הארוכה של ר"ש בר יצחק בפיוטו ליום אחרון של פסח, אשר גם היא יחידה היא.

כו) טעם על אריכת החתימה ביום ההוא ואיזה הערות על זה.

כז) חיזוק ההערה על הגמטריאות. וכן שאר הפייטנים נהגו בזה. ולדוגמא ר' משלם בירבי קלונימוס.

כח) הערה חדשה על עיר קרית ספר.

כט) טעם על אורך הפיוטים לקליר בגשם וטל, מסכים לתבונת ארצו.

ואוחיל כי כל משכיל ישר לא יטיל עוד ספק בדבר הזה, ויחזיק אותו לנגמר

כבר

ג) מה שחיבר הקליר בחרוז ה' עם ח' אינו סתירה רק ראיה שהיה איטלקי, כמו בעל הערוך איטלקי שהיה שוה לו ה' וח'· ולפני בעל הערוך חרזו כן ר' ינאי המוקדם גם לקליר ור' משלם בירבי קלונימוס והם שניהם איטלקיים· ועוד טעות בהגהת רי"ב לשני מקומות בש"ס·

ד) חרוזים שוי הברות בלי משקל, אינם סתירה רק ראיה שהיה שוכן הפייטן באיטליא הדרומית מקום ר' שבתי דונולו מוקדם לקליר וכן ארצו, שעשה ג"כ חרוזים כאלה·

ה) ר' שבתי היה ג"כ מפורסם רק על כנויו דונולו ולא בשמו העצמי· וכנוי דינולו יורה ג"כ ע"ש עיר, ממש כמו קליר אבי הפייטן ר"א.

ו) דרכי ר"א הקליר בחרוזיו שוים ג"כ לדרכי החרוזים של בעל הערוך, וגם במלות בירבי וחזק, ובעל הערוך כמו ק"כ שנה אחריו ברומי·

ז) ר' שבתי הראשון בחרוזים שוי הברות, היה יכול ללמוד זאת מעמים, ובמחוז שהיה שוכן היו חכמים מישראל במדעים ובלשונות· ומעט דברי חכמה שיש בפיוטי הקליר הם מס' תחכמוני של ר' שבתי· וכן רבינו חושיאל ור' משה ור' חנוך שבאו מבארי העמידו תלמידים ע"ד החכמה.

ח) הקדמונים אשר עשו חרוזים שוי הברות חיו כלם בין הערביאים או למדו ספריהם, וכן רק בהם יש שחותמים שמם בראשי חרוזות·

ט) מלת חזק לקח ר' שבתי ממנהג הרומיים, ואיזה איטלקיים אחריו ומהם הפייטן קליר;

י) הבקיאות הנפלאה של הקליר בירושלמי ומדרשים היא לראייה שהיה באיטליא הדרומית, מקום כמה בקיאים בירושלמי ומדרשים.

יא) מלת בירבי וכמה נסחאות שונות בתפלה כלן לראיות שהיתה ארץ הקליר איטליא הדרומית ולה חיבור עם א"י·

יב) האשכנזים לא ידעו מי ומתי היה הקליר ולא כן ר"נ בעל הערוך, וכן לא היו לאשכנזים נוסחאות הקליר בתפלה·

יג) האשכנזים לא היו מרשים לעצמם להתחיל בחרוזים שוי הברות אשר הם דרכי העמים· רק באיטליא עשו כן מתחלה המשכילים ואח"ז הפייטנים·

יד) ר' משלם בירבי קלונימוס חתם ג"כ בירבי וחזק, בעבור שהיה איטלקי· ועכ"פ שמר מנהגי איטליא, כמו כל משפחת ר' משה הזקן אשר רק על פיהם נשארו עוד בזמן מאוחר באשכנז השמות האיטלקיים לערים שפירא, וירמיישא, מגנצא·

ובן מלת הטה היא רק להשוות ההברה עם מלת אבטה · נשאר רק לשועתינו און, והוא עולה מכוון כמספר שמו שהזכרנו, וכמו שחותם תמיד בעצמו בראשי תיבות, לא כפי אשר נרשים לו ונכריחהו לאיזה מספר ·

כח) ועוד לי להגיד דעתי בדבר ההעתקה של עיר קרית ספר. שתי ההשערות של החכמים לונץ ויש״ר הן מחודדות ובבינה נאמרות · ר״ל שתהיה הכוונה לעיר Lettere או לעיר Civita di Penna · אך בכל זאת דעתי לא תנוח בהן · הראשונה היתה נקראת בלשון לאטינא Lycterae ואח״ז Letteranum ואין במלות אלו הוראות ספר ורק האיטלקיים השמיטו אות c כמנהגם ושינו המלה — והשניה לא נקראת Penna בעבור עט סופר כי אין זאת הוראתה רק נוצה או כנף, והמלה היתה בלשון רומית Pinna וגם יש לה הוראות אלה וגם שניפיר של דגים נקרא כן · ועוד נהוראתה ראש או חודו של חומה — ואשר אחשוב כעת, הוא, כי נקרא שם בדרום אי סרדיניא כל המחוז על שם העיר קאגליארי · ויתכן להיות תאר קליר על שם המחוז, והעיר עצמה אשר היא סמוכה ליס קרא הפייטן בשם קרית ספר (קיסטען שטאדט) או שקרא כן עיר הלאפולה אשר תחת המגדל של עיר קליר ומחוברת עמה והיא על שפת הים כדברי הריב״ש סי׳ קע״א· ואיו שם שתי קהלות מישרא, אחת היושבת למעלה במקום המגדל, ואותו קרא הרשב״ש מגדל קאליר, ואחת היושבת למטה במקום קרוב יותר לשפת הים, ואותו קרא הקליר קרית ספר · וכעין זה ממש ראה ר׳ בנימין בעיר מרשילייה וכתב והם שתי קהלות · הקהל הא׳ יושב על שפת הים למטה, והקהל האחר יושב במגדל למעלה · והם [כ״ל וגם] ישיבה גדולה, ותלמידי חכמים וכו׳ ובראש הקהל של מטה וכו׳ — והבוחר יבחר ·

כט) ומצאתי עוד בעגליקלאפ׳ מן ערש ע״ל שגם במחוז ההוא ברוב הזמנים יושב רב והגשם מעט ולכן התבואה אינה מצלחת ברוב השנים ע״כ ויתכן שמזה אריכת הפיוטים לר״א הקליר בגשם וטל — תמו תשובותי ·

והיוצא מכל דברינו כפי סדר הסימנים הוא זה ·

א) שם קליר או קיליר בחתימת ר״א הפייטן הוא על שם העיר קאגליארי באי סרדיניא, בראיות, וקצת ראיה שהיה ר״א איטלקי ·

ב) הזרות שלא חתם ר״א את שם העצמי של אביו תאשר בכל אופן, וטוב לבחור באשר נודע, היינו שם העיר · ויש השואות שקירים לאיש רק בכנויו תמורת שם העצם שלו ·

ביניהם חרוזים ואלפא ביתין, וכן אחריו ר"ש בר יצחק. ולפני השירה הזו וחרוזים האלה, עשה מבא גדול וארוך, כפי הנאות לפרשה יקרה כזאת השירה בחרוזים ודרושים. ובמבא ההוא חתם עצמו ואת אביו בשם העצמי שלו וכינויו ומקומו. ואומר אני אלעזר, כלומר אני הרב והש"ץ והמקריא אשר חברתי הפיוטים ליום זה. ונוכל לחשוב כי היתה מלאכה זו הראשונה או האחרונה לכל פיוטי הקליר. ולכן חתם בה באריכות יותר מבכל החתימות. ועכ"פ רק הפעם הרשה לעצמו לקרוא את אביו בשמו העצמי ולא בשום מקום עוד מפני הכבוד. וסמך עצמו בשאר הפיוטים על חתימה זו הגדולה לדעת ממנה שם העצמי של אביו. וזאת אם נאמר שהפיוט ליום ז' של פסח הוא המלאכה הראשונה ממנו. ואם נאמר שהוא המלאכה האחרונה נוכל לתרץ עוד שאולי רק אז כבר מת אביו והקיל לו להזכיר שמו העצמי מה שלא הקיל לו בחייו שחשב הזכרת שמו כמו בפניו. וזו הסברא האחרונה היא רק השערה בעלמא מאתנו, ולא נחזיק בה הרבה.

כז) ועתה נדבר על הגימטריאות. אחרי ראינו המלאכות הגדולות והיגיעות אשר הראה הקליר ללקט פסוקים שוים במספר התיבות למספר ברכות התפלה, ולהשוות אליהן מספר אותיות א"ב ומספר אותיות חתימתו וכדומה, למה ירחק בעינינו לאמר כי ערך ג"כ התחלות או סופי פיוטיו בתיבות העולות במספרו כמספר חתימתו. ובפרט אחרי מצאנו השואות נפלאות במספרי הפיוטים בינם לבין עצמם. (אות י"ח). והלא גם השואות מספרי התיבות של הפסוקים המלוקטים והברכות והא"ב והחתימה, חשבונות הם בעצמם, ומהם לחשבוני הגימטריאות רק צעד אחד קטן. והנה ר' שבתי דונולו קרא כבר את החרוזים אשר בהם חתם עצמו בראשי תיבות, „פיוטי חשבוני זכרוני". ולכן כאשר כבר אמרתי אומרה עוד, נתחזקה השערתי אצלי בדבר הגימטריאות של ראשי או סופי הפיוטים והיינו לא לבד אצל הקליר, רק כפי השערתי היתה זאת המלאכה מיוחדת כמעט לכל הפייטנים הראשונים האיטלקיים ואחריהם גם לקצת אשכנזים. ומבלי לירוא ולהיות נסוג אחור מחמת זוחלי עפר, מהתולי הראבי"ה החדש והנסמכים אחריו, רק לחכות ולשמוע עוד הפעם מה בפי החכמים הגדולים כאשר הם שלשת האנשים האלה, אשר רק ע"י ספקותיהם החדשים כתבתי כל הדברים האלה, אראה רק דוגמא אחת עוד, והשועלים הקטנים יקראו אחרי מלא. ר' משלם בירבי קלונימוס סיים חרוזי פיוטיו לשחרית יו"כ, היום לישועתינו אוזן הטה. וא"צ להעיר על המלאים בתיבות וכן בכל מחזורינו ישנים כמנהג — מלת היום היא הנשנה שם בפיוט כמה פעמים.

יכן

בכל זה בחתימת שמעון בר יצחק שם, כפול ג"ב כל אות ויש לו שני בתים ושזה דלתות — ועתה נקיש מפיוט ר"ש בר יצחק ליום אחרון של פסח על פיוט הקליר ליום ז' של פסח· ורואים אנו מר"ש בר יצחק חתימה ארוכה בפיוט זה והוא בעין מכא לשירת הים· ונבנה על הילקוט ופסקתא דבשלח המתחלת אמרו לאלקים מה נורא מעשיך. וספרנו אותיות החתימה ומצאנום ל"ב· ואחרי שלא נמצא ממנו מספר גדול כזה של אותיות החתימה בשום מקום, אנו משערים בהשערה קרובה כי רק ארח פיוט הקליר רצה לרדוף כפי מה שעשה הוא ליום ז' של פסח במקום הזה· ועדות רש"ש תסייענו ותראה לנו באמת חתימה גדולה מקליר שלא נמצא ג"כ כמוה בשום מקום· ואחרי ספרנו גם אותיותיה ומצאנום ל"א לא הרחקנו בזה מן הדרך אם הוספנו רק אות אחת כדי להשוות המספר עם מספר האותיות של חתימת ר' שמעון, ולא מצאנו מקום אחר להוסיף כי אם במלת הקלירי שהיה יכול להציג על נכון הקילירי, כפי מנהגו ביו"ד שאחרי הק' לעת הצורך· והרי ראינו כי הוסיף פה הפייטן בחתימתו מלות שלא נמצאו בכל חתימותיו והן אני, יעקב, הקלירי, ותהי היו"ד שאחר הק' כאחת מהן· ועכ"פ חתימה הארוכה ליום אחרון של פסח של ר"ש בר יצחק, תסייע לעדות רש"ש בחתימה הארוכה של הקליר ליום ז' של פסח· ותחת אשר חידש הקליר להוסיף מלת אני ולהעמיד גם שם העצם של אביו, חידש גם ר"ש בר יצחק להוסיף מלת אני ולהעמיד גם שם אבי אביו.

כו) ועל השאלה למה האריך כ"כ חתימתו רק במקום הזה? התחלנו להשיב כבר למעלה (אות כ"ג) ונשנה פה עוד כי ר"א הקליר ש"ל היה וגם מקריא בתורה בלי ספק, ושירת הים היא היחידה ובודדת בניגון טעמיה בין כל פרשיות התורה, ולכן סדר התפלה והקריאה ביום ז' של פסח היה דבר גדול לפני רב ש"ל ומקריא, אשר בו היה מראה כחו וחכמתו בניגונים ופיוטים ומדרשים· יראה הקורא את המכלתא על שירת הים, איך כמעט על כל מקרא או שנים ועל המעט, על שלשה מקראות, נדרשת פרשה גדולה וארוכה· כל פרשת השירה מחזקת בתורה י"ט פסוקים· ויש עליה במכלתא עשר פרשיות גדולות. ומלבד זה גם על פ' בשלח עד השירה יש שם מדרשים ארוכים וגדולים· מזה אנו רואים שכבר יעדו רז"ל סדר זה ושירה זו לדרוש עליהם יתר הרבה מעל שאר פרשיות, והפייטן שהיה לרוב בפיוטיו כמו דרשן, וגם היה ש"ל, היה כמו מוכרח להאריך ג"כ בפיוטיו וניגוניו ביום ההוא· ואולי עשה כן כבר ר' ינאי הפייטן לפני הקליר·ועכ"פ הקליר נתח ג"כ כל השיר' לפסוקים וכמו המכלתא מעמדת דרשות בין כל פסוק ופסוק כן העמיד הוא

ביניהם

פיוטים רק עד ברכת בונה ירושלים ויש שם כפי נוסחאתו רק י"ד ברכות. וערך אותיות א"ב רק עד אות ס' אשר בה מתחלת א"כ הקינה שבת סורו מני וכו', ויש איפא י"ד אותיות מאותיות א"ב. וחתימתו ערך על נקלה אלעזר בירבי קליר ג"כ י"ד אותיות. ובא כל אות מחתימתו כפול בחרוז הז' והח' מכל ברכה. וכזה וכזה נמצאו מלאכות ותחבולות בפיוטיו לערוך אותם כפי מספר אותיות א"ב וכפי מספר תיבות של איזה מקרא *) וכפי מספר אותיות חתימתו.

כה) כעת נבא לחתימתו הגדולה בפיוטו ליום ז' של פסח. כפי עדות רש"ג וכפי נסחא ראשונה שכתב אצל ר"א בן ערך, והיינו שחתם בכינוי הקלירי, יש שם ל"א אותיות, וזה רק אם נקרא בירבי לא ברבי. ובעבור שעכ"פ יש שם טעות ע"י הדפוס או ע"י העתקתו במלה זו, נוסיף עוד מעצמנו יו"ד אחת ונאמר שהיה כתוב שם הקילירי ולא הקלירי, ויהיה שם ל"ב אותיות. ומנא אמינא לה? מפיוט של רבי שמעון בר יצחק ליום אחרון של פסח, המתחיל אמרו לאלקים אדירים. וכתוב שם בראשו. „כוונת הפייטן להזכיר „כל המכעיסים את ה' מדור אנוש עד המן וחתום שם המחבר בראשי „החרוזות אני שמעון בר יצחק בר אבון חזק ואמץ בתורה" ע"כ. וחתימה גדולה כזו אשר בה קרא גם בשם אבי אביו לא נמצא מר"ש בר יצחק בשום פיוט עוד. וזה רק להאריך הפיוט ולהרבות אותיות חתימתו. והנה נודע רבי שמעון זה לרודף בכל דרכי פיוטיו אחר דרך המחברים שלפניו בענין ההוא בעצמו. כי ממש באופן שעשה המחבר שלפניו ליום ראשון עשה הוא ליום שני או לשבת חוה"מ, וביחוד רדף דרכי הקליר בפיוטיו. יעויין ממנו לדוגמא פיוט שבתי וראה תחת השמש בקרובה ליום ב' של ר"ה, והוא על דרך פיוט אומן אדירי כל חפן מקליר למוסף יום א' של ר"ה. והיינו שוים בנושאם, במה שחושב כל צדיקי עולם אשר היו מאז ולא יכלו להשמר מכשלון איזה חטא. אך יותר שוים עוד בבנין ומתכונת הפיוט. הקליר חתם עצמו כפול בראשי החרוזות, אלעזר בירבי קליר. והיינו כל בית יש לו שלשה דלתות, ובעבור שכל אות מהחתימה כפול יש לו שני בתים לכל אות והם ששה דלתות, וממש

ככל

---

*) יעויין לדוגמא פיוט יפתח ארץ לתפלת גשם, שהוא ע"ס א"ב. ומצא עוד שני מקראות שהם מעניני גשם מטר, ובכל אחד מהם כ"ב תיבות כמספר אותיות א"ב, והם יפתח ה' לך וגו' (דברים כ"ח י"ב) רק שחשב לאת־תלוה כמו תיבה אחת. ועוד כי כאשר ירד הגשם וגו' (ישעיה נ"ה י') ועי"ז עלה בידו לקבוע תיבה אחת ממקרא זה ותיבה אחת ממקרא זה אחרי כל אות מאותיות א"ב. —

היה יכול להלוך בלעד שוה עם אותיות תשר"ק · וזו היא ג"כ אחת מהסבות להשמיט שם העצמי של אביו, כי הנה אחד מהשנים היה מוכרח להשמיט, או שם יעקב או שם קליר ושניהם לא היה יכול להעמיד שיעדיפו מספר ארבעה על אותיות א"ב, ולכן בחר יותר בשם קליר מפני שידע כי בו היה אביו יותר מפורסם מאשר היה בשמו העצמי יעקב · והעיקר מפני ההלכה לשנות שם העלם של אביו שהוא ג"כ רבו ושלא לזכור שמו · ואחרי כי השמיטו כבר בחתימה הגדולה והמלאה, לא השתמש בו עוד ביתר פיוטיו מפני הכבוד, רק תמיד נהג בשם המפורסם קליר — ועל"ז נבחון עוד איזה מפיוטיו · נראה קרובה שלו לפורים, איך בנה אותה · ראה לפניו י"ח ברכות (ולא י"ט כי בונה ירושלים ואת צמח לאחת היתה לו) מה עשה? חפש ומצא שני פסוקים במגלת אסתר אשר כל אחד מהם מחזיק י"ח תיבות, ואשר חלק גדול להם בנס היום · והם, ויאהב המלך את־אסתר וגו', (ותכתב את־אסתר לתיבה אחת במספר) ומרדכי יצא וגו' · ועל פיהם עשה לכל ברכה מאמר בחרוזים אשר החרוז הראשון מהם מתחיל בתיבה אחת מפסוק ויאהב, וחרוז האחרון, בתיבה אחת מפסוק ומרדכי יצא · אכן רצה לעשות גם א"ב, ואיך ישוה מספר אותיות א"ב שהוא כ"ב עם י"ח ברכות? ומצא עצה גם לזה והיינו בכל מאמר מחזיקים כל חמשת החרוזים הראשונים אות א' מאותיות א"ב · כמו בברכת מגן אברהם חמשה אלפין ובמחיה מתים חמשה ביתין וכו' · ובברכה י"ח אחרי הגיעו כבר לי"ז אותיות של א"ב כמספר י"ז ברכות וחסרים לו עוד ה' אותיות ורק ברכה אחת, העמיד בתחלת כל חרוז מן חמשה החרוזים של ברכה הי"ח לא אותיות דומות כמו בשאר ברכות, רק חמשה אותיות מן א"ב, והיינו צ' ק' ר' ש' ת' · ועוד רצה גם לחתום שמו ושם אביו, ע"י אות אחד מחתימתו בכל ברכה · אך איך זה? החתימה הגדולה מחזקת כ"ב אותיות ועודפת ארבעה על מספר י"ח ברכות והחתימה הקטנה אלעזר בירבי קליר מחזקת רק י"ד, וחסרה ארבעה · מה עשה? הוסיף מלת חזק ויש כבר י"ז ועוד השתמש ביו"ד אחר הק' של קליר ועשה קיליר (ע' הערה י"ח שהשתמש בזה רק לעת הצורך) עד כי השוה לו מספר הברכות עם מספר אותיות חתימתו אלעזר בירבי קיליר חזק · וכה העמיד כל אות מחתימתו בחרוז השני מכל ברכה אחרי התיבה מפסוק ומרדכי יצא. והנה פה היה לו כבר עצה אחרת בלי חזק ובלי היו"ד מן קיליר, והיא שיעמיד אלעזר בירבי יעקב קליר. אך עוד רצה להחזיק באשר שם אל לבו לשמור כבוד אביו ולהזהר מקריאת שמו העצמי כפי מה שאפשר לו, ובחר יותר בהוספת חזק ובתיבת קיליר — עתה נבחון קרובה שלו לתשעה באב · עשה

פיוטים

הײדנהײס פיוט זה בעצמו לבני װירמײזא והוא אלקים קדושה מקליר ליוצר של שמיני עצרת וכן ראיתי עוד בעלים החדשים לבני עמינו מאיזה חכם שראה קרובה מקליר ליוצר ש"ע · ג) כופל ר"ת ואומר שבהרבה דברים אוחז הקליר שיטת הירושלמי, וזה לראיה שלא היה אשכנזי רק איטלקי · ד) שהיו פרילי עמינו ממאנים בפיוטי הקליר. וקשה לחשוב שרמז לראב"ע ז"ל, כי סיום דבריו „ע"י מה שראו בה"ג" כו' מתנגד לזה, שנראה חולקים רק בעבור שאסור להפסיק · ה) שבבר בימי בה"ג היו פיוטי קרובות וכן מפרש ר"ת מלת מעומד הנמצא שם בה"ג (ספ"ה מברכות) שהוא קרובות ויפה פירש · ודברנו על דברי בה"ג אלו במקום אחר · ונשוב עתה לעדות רש"ש ונאמר כי

כג) עוד ראוי להבחין, אשר בלי ספק חיבר הקליר פיוטים לשביעי של פסח, אחרי שחיבר לכל המועדים ולכל הימים אשר בהם קריאות מיוחדות בתורה, ולכן אף לפורים ולשבת חנוכה ולימי הצומות, ואיך ידלג על הקריאה של שירת הים, אשר היא היותר מובחרת וראויה לתהלות נוספות בעת התפלה? ואיך יחריש על נס גדול כזה של בקיעת הים? אין ספק איפא שחיבר פיוטים ליום ז' של פסח · ובזה לבד עכ"פ יתאמתו דברי רש"ש · אך עוד תשאר השאלה למה חתם ביום זה לבד בחתימה ארוכה ובשינוי ממנהג חתימתו בשאר הפיוטים? והתשובה לא כבדה תהיה לאמר, רק בעבור שהקריאה היא מיוחדת בשירה שאין כמוה בכל התורה, במה שמרע"ה היה משורר וישראל עונים אחריו והיה בזה כמו הש"ץ עם הצבור, ולכן יאות לש"ץ פייטן כאשר היה ר"א הקליר בלי ספק(ע' הערה כ"ד) לחבר פיוט גדול בזה, אשר יהיה בו ג"כ מן הזמרה בפני עצמו ובמקהלות, ועל כן הגדיל לעשות ביום זה, והוצרך לעשות לו חתימה ארוכה למען יוכל למשוך הפיוט כרצונו · אכן לא נספיק לעצמנו בתשובה בלבד על השאלה אבל נחזק אותה בראיה · אולם לחיזוק זה צריכים אנו מקודם לשים עין עוד הפעם על חתימות הפייטן כפי מה שהן לפנינו במקומות שונים.

כד) והנה חתימתו היותר גדולה לפנינו היא אלעזר בירבי קליר מקרית ספר. וכאשר נמנה בה האותיו' נמצאם כ"ב במספר, כמספר אותיות של א"ב. ולכן בשני המקומו' שנמצאה בהם לבדם חתימה זו לפנינו, והיינו בפיוט גשם המתחיל תכנס לארץ ותוצות, ובפיוט טל המתחיל תחת אילת עופר, יש ג"כ בכל אחד תשר"ק, והיינו כי יש שם מ"ד חרוזים, כ"ב אותיות של תשר"ק, והם ראשי החרוזו' הראשונות, וכ"ב אותיות של חתימתו, והם ראשי החרוזות השניות · ומזה לבד יתראה כבר דרכו לערוך חתימתו באופן זה ולא באופן אחר, כי אז לא

היה

ואולי בעבור כן הוסיף סופר אחד לראש קרובה בעין קלירית, אך גם הוא לא השגיח שהקליר חתום ביום שני של סכות בפיוט אלים בהשעין שהוא אחר חי וקיים כמו שחתום ביום ראשון של סכות ג"כ אחר חי וקיים בפיוט אקחה פרי עץ. וכן מביא רש"י באמת ג' פעמים את הפיוט ליום שני של סכות על שם הקליר (ע' הערה א' לקליר) וביחוד את הפיוט אוי סכת דוד הנופלת (יחזקאל מ"ב כ') שהוא לפני אלים בהשעין אשר שם חתום הפייטן. ויותר מזה אחשוב שהר"ת לא האמין כלל על פיוט יום שני שיהיה מהקליר בעבור שאיננו על דרך אומנותו הנפלאה, שכן לדעתי מלות „והאומרים שהוא עשה, „אומן שלא קם כמותו, אינו אלא טועה" מועתקות ממקומן וצריכות להיות על בעין קלירית, ואינן מוסבות על אחות אשר לך כוספת, כי בו הוא מודה שעשהו הקליר רק ליום ראשון של גשם. אך המלות ההן מוסבות על פיוט יום שני של סכות, כי האומר עליו שהאומן שלא קם כמותו עשהו, אינו אלא טועה. והנה אנחנו ידענו באמת מדברי רש"י ומן חתימתו ומן דרכי הלשון שהוא עשהו בלי ספק, והרי זה מברר איך לא שמו עין כלל על גופי הפיוטים ועל החתימות רק מה שהיה רשום למעלה על הפיוט מן הסופרים והנקדנים. והסופרים בעבור שהעתיקו ליום ב' של פסח פיוט מאיזה אשכנזי, והיה לפלא אח"כ בעיניהם איך בא מר"א הקליר פיוט ליום שני של סכות אחרי שחשבוהו גם הם לחכם קדמון מא"י, רשמו קרובה בעין קלירית, ולכן אין ספק שלא השגיח ר"ת כלל על חתימת הפייטן ליום ז' של פסח. או שכבר בימיו לא העתיקו הסופרים האשכנזים כבר פיוטו ליום ז' של פסח, אחרי שבחרו בפיוטי ר' משה בר' קלונימוס ור' שמעון בר יצחק. וכן הרשב"א ז"ל שכתב שהוא ר"א בן ערך כתב שם בסמוך, וסומכים על מה שיסד הקליר פיוטין ליוצר ולאהבה ולזולת ע"כ. והוא היה ספרדי ולא ידע שהקליר לא חיבר מעולם פיוט שלפני תפלת י"ח, והחליף פיוטים המאוחרים מאשכנזים ויחסם אליו. וככה לא הביט כלל על חתימתו, ומכ"ש על חתימת שם אביו ליום ז' של פסח שנעלמה כבר מאשכנזים אשר קדמו לרשב"א.

כב) ולא נוכל לעזוב עוד את דברי ר"ת מבלי אשר נלמוד ממנו איזה דברים. א) שרבינו תם ז"ל החזיק עוד את הקליר לאומן שלא קם כמותו, ומסתמא לא יחיד היה בדבר זה, הפך מחשבת הראב"ע ז"ל בפירושו לקהלת. ב) שהיה מהקליר פיוט ליום אחרון של גשם, והוא יום שמחת תורה, ותחלתו אחות אשר לך כוספת, ואם היה זה אמת היה עוד ראיה שחיבר פיוט ליום ז' ואחרון של פסח כמו שחיבר ליום ח' ואחרון של סכות. אלא שר"ת ז"ל כתב שהוא ליום ראשון של גשם והוא שמיני עצרת. וכן ראה הרב ר"ו

היידנהיים

,,קליר, ובאותה שעה פייט קרובות הללו בשעה שהיה מתאבל והיה קונה
,,עוגות משברו, וטוב נעשה ת"ח · ותדע דבימיו היו מקדשין ע"פי הראייה,
,,שלא תמצא לעולם בכל פיוטיו קרובה ליום שני של ימים טובים, ואותה
,,ליום שני של שבועות כתב עליה במחזורים ישנים קרובה בעין קלירית · ואחות
,,אשר לך נוספת, נעשית ליוצר של י"ט ראשון של גשם, תדע שמזכיר טל
,,בברכת מחיה המתים, ואילו היה ליום אחרון היה מזכיר גשם · והאומרים
,,שהוא עשה, אומן שלא קם כמותו, אינו אלא טועה · ובכל אותם פרשיות
,,שבמסכת מגלה לימים טובים שניים שבכל השנה לא הזכיר בפיוטיו · ואפילו
,,תאמר שלא היה ר"א בר' שמעון, ותאמר שע"י עוגה נתפקח בעשותו פתיחת
,,הלב, ואחר היה, מ"מ יש לך לומר שמקרית ספר היה ובימיו היו מקדשים
,,ע"פי הראייה · ובהרבה דברים חולק על תלמוד שלנו ותופס לו שיטת תלמוד
,,ירושלמי · ותלמוד ממנו דבצרכי הרבים שרי להאריך באמצע הברכה ואינו
,,הפסק · הא למדת שבימי התנאים היה, שלא מצינו אמורא בתלמוד א"י
,,חולק על תלמוד שלנו באותם דברים שהוא חולק. ועל דא אנא סמיך לומר
,,פיוטין ליוצר ואופנים וזולתים וקרובות, דצרכי צבור נינהו כעין רצה · וכל
,,ג' אחרונות דתפלה צרכי רבים נינהו, וכן זכרנו לחיים · ומשני פריצי עמינו
,,נתנשאו להעמיד חרון [צ"ל חזון] ונכשלו, ירקב שמם, כי לא לה' המה־
,,אך מתוך שראו בהלכות גדולות אית מרבנן דלא אמרי זכרנו ולא קרובות,
,,החזיקו בתרמית, ורבינו חננאל בשאלהי אין עומדין בגמ' העובר לפני
,,התיבה, אל ישאל אדם צרכיו לא בג' ראשונות ולא בג' אחרונות צרכי יחיד,
,,אבל צרכי רבים שרי כו' וכבר נחלקו על הקרובות ר' יוסי טוב עלם ורבי
,,אליהו הזקן ועלתה בידם מותר ומצוה מן המובחר, ומכוין אדם את לבו
,,למקום על ידיהן · כו' · ושמעתי מאבא מרי זלה"ה, ששמע מרבותיו
,,כשפייט ר' אלעזר קליר וחיות אשר הנה מרובעות לכסא ביער היה וליהטה
,,אש סביבותיו ומפי רבותיו גאוני לותיר העיד כן · וגם ר' שמעון בר' יצחק
,,הגדול שהיה מלומד בנסים היה אומרים ש"מ מותר ומצוה" עכ"ל · ומבלי
לעמוד פה על הסתירה שמתחלה כתב תנא היה וחולק על תלמוד שלנו ורוב
דבריו לפי תלמוד ירושלמי וכן בסוף דבריו, ובכל זה באמצע רוצה לשער
שחיבר הפיוטים בשעה שהיה מוליך משאות וקונה עוגות משברו ואוכל מלא
התנור פת וטוב נעשה ת"ח · ועוד מה שהקשינו כבר שהרי חיבר פיוטים גם
ליום שני של פסח, נוציא פה רק מה שרצינו שרבינו תם ז"ל לא השגיח כלל
על דרכי הפיוט ותימת הפייטן בראשי תיבות, שהרי מלבד שכל מעיין יכיר
הפיוט ליום שני של סכות הוא ממש מדרך הפיוט ליום ראשון בכל ענינו ולשונו·

ואולי

„קירובותיה אני אלעזר ברבי יעקב הקליר מקרית ספר והנן" ע"כ · ואשאל היתכן להסתפק ולחשוב כי זה החכם נעשה לפתע פתאום דובר כזב ומתעה? ולא באחת יכזב כי אם בשתים? ולאיזה תכלית היה עושה זאת? מה תפארת ומה יקר הועיל להשיג מזה? ולא נוכל לאמר ג"כ כי לא עיין היטב בראשי תיבות, שעכ"פ לענין שאנו צריכים עיין היטב בלי ספק, שהרי כל עיקר קושיתו היא על מי שאומר שהקליר הוא ר"א בר' שמעון והוא ראה אלעזר בר' יעקב · הן אמנם יש כאן שתי סתירות קטנות בעדותו · האחת מדברי עצמו והשנית ממקומות אחרים. מדברי עצמו כי בדף ל"ד ב' כתב שראה הקלירי ובדף מ"ח ב' כתב שראה הקליר · ומשאר מקומות, כי ידענו אשר בשום מקום לא חתם הקליר ברבי רק בירבי ורש"ש אומר וכופל כי ראה ברבי · אמנם מלבד כי נקל השיבוש בדפוס באות י' החסרה במלת בירבי ובמלת הקלירי, לא יזיק זה לעדותו של רש"ש אם גם טעה בעצמו באילו הדברים הקלים ואינם נוגעים לגופה של עדות, והרי זה כעד שטועה בשעה, דעבידי אינשי דטעו בכי האי והוא לא נחית להו, וכל עיקר השגחתו היתה על שם אביו של הפייטן, ועל השאר לא השגיח עוד וכתב ברבי כפי ההרגל, ואפשר לא השגיח על החרוז המתחיל שם ביו"ד לפני הר', וכן על היו"ד שאחר הר' במלת הקלירי בהערתו השניה · ולדעתי ראה הקלירי ולא הקליר כאשר יבואר עוד להלאה (אות כ"ה) ·

כא) ומצד אחר יוכל אחד להטיל ספק בעדות רש"ש שאם כדבריו איך יכלו בעלי התוס' והר"אש ז"ל לחשוב שהיה זה ר"א בר' שמעון (הערה א' לקליר) והרשב"א (בשו"ת סי' תס"ט) שהוא ר"א בן ערך? ועל זה אשיב שכל אלה לא שמו עין כלל על חתימת הפייטן בראשי תיבות ולא על דרכי פיוטיו, רק על מה שכתוב במחזורים שלפניהם שהוא חיבר פיוט פלוני וכדומה · וראיות לזה · הנה הראשון בבעלי תוס' אשר חשב על ר"א הפייטן שהוא ר"א בר' שמעון, הוא רבינו תם ז"ל. ויש בידי ממנו מאמר על זה בליקוטי מחזור ויטרי כ"י אשר כבדני בהם החכם הגדול רש"ד לוצאטו נ"י וז"ל הצריך לענייננו · „(סי' שכ"ה) „ור' אלעזר בירבי קליר שהיה תנא ויסד קרובות למועדי השנה מצינו בכמה „מקומות בפיוטין שחולק על תלמוד שלנו כו', כי רוב דבריו לפי תלמוד „ירושלמי ובימיו היו מקדשין ע"פי הראייה, ומא"י היה מקרית ספר ותנא „היה · וראיות יש · מדאמרינן ר"א בר"ש פתח עליה ההוא ספדנא מכל „אבקת רוכל דהוי תנא וקרא דרוש ופייטן, בעל קרובות ודרשות ופיוטין, „ש"מ בימיו היה קרובות · ונ"ל דר"א קליר הוא ר"א בר"ש שמצינו בפסיקתא „שמתחלתו היה מוליך משאות ואוכל מלא התנור פת, פעם אחת כעס עם „השוטרים והשליכם עם משאם על הגג · ושמא על אכילתו נקרא בירבי

קליר

המקומות שזכרנו למעלה הם לראיות, שמדברים כלם בשלא בפניו· אך עדיין יקשה ממה שמביא הגאון רא"ו ז"ל, שאמר ר' יוסי אבא חלפתא (בכורות כ"ו א'), וכן ר' דוסתאי, ינאי אבא (ספ"ק דגיטין), ור' שמעון, יוחאי אבא (פסחים קי"ב א') אולם רש"י פי' שם בבכורות מודה אבא שמו חלפתא· ע"כ קרוב אצלי מאד שכוון בדבריו לתקן קושיא זו של הגאון שאיך קרא לאביו בשמו, ור"ל שם חלפתא הוא ממסדר המשנה להודיע מה שמו של אבי ר' יוסי, והוא אמר רק אבא· אלא שלא יתכן זה על אבא יוחי ועל ינאי אבא. ונראה לי עוד כי במרוצת הלשון לא היו נזהרים בזה ולא היו צריכים להזהר שחשבו הכנוי על כיבוד אביו או רבו בדברים, הוא רק במאמר לפני רבים באיזה דבר הלכה או אגדה, לא בשיחה קלה בין איש לרעהו אשר כרגע תעוף ואיננה· ולכן תיקן רש"י רק אבא חלפתא שאם אמר הלכה בשמו לפני חכמים, זלא פירש כלום על ינאי אבא ויוחאי אבא, שאמרו רק כלאחר יד ובמליצה בעלמא· ועדיין צ"ע — עכ"פ מן הזהירות היתרה היתה בלי ספק לכל מי שרצה לכבד רבו או אביו בכיבוד גדול שלא לקרותם בשמם העצמי כלל וכלל· ורוב הפייטנים שקראו שם אבותם, אולי חשבו דבכתיבה שרו אן שקריאת השם ע"י סימנים וראשי תיבות לאו שמה קריאה, ואין זה גרעון לכבוד אביהם· אמנם ר' אלעזר נראה שחשש בזה לפחיתות כבוד אביו, ובפרט שכפי הנראה מחתימתו ביר̇בי, היה אביו גם רבו המובהק· ע' יו"ד ריש סי' רמ"ב דאביו שהוא רבו מובהק קורא אותו בדבריו רבי, אבל ברבו שאינו מובהק קורא אותו אבא· ולכן הפייטן נשמר מאד כפי שהיה אפשר לו לבל יקרא את אביו שהיה גם רבו בשמו העצמי אף בראשי תיבות, והתיר לו זה רק בגימטריאות כי בהם לפון מאד שם העלם· ובעבור שבכל זאת רצה להודיע בן מי הוא לכן קראהו בכינוי אשר בו היה מפורסם בישראל· וזהו תירוץ מספיק ומושכל לדעתי· אמנם על זה יקשה המקשה עוד א"כ מדוע קרא את אביו בשמו העצמי בפיוטו ליום ז'. של פסח?

ב) שבנו איפא עוד לעדות של ר' שמואל שולם, ועליה נשים עתה עין בחינתנו· והנה כתב שתי פעמים מה שראה בעיניו בביאור מבורר שאין להסתפק אחריו. הראשת אצל ר"א בן ערך (יוחסין ד' קראקא ל"ד ב') על מ"ש היוחסין וי"א שר"א בר' שמעון היה הקליר וז"ל: „הנה אמר ש"ש זה אני „אפשר שאני מצאתי במחזור אשכנזים קרובות יום ז' של פסח ראשי תיבותיו „אני אלעזר ברבי יעקב הקלירי מקרית ספר והבן" ע"כ והשנית אצל ר"א בר' שמעון (מ"ח ב') ג"כ על מי שרוצים לחשוב כי הוא הקליר: „הנה אמר „שמואל כבר כתבתי למעלה כי מצאתי בקרובה אחת ליום ז' של פסח ראשי

תיבותיה

בקדושין, משנה שם אביו ושם רבו, ואם איתא דיכול לקרותו בשמו כשמוסיף ר' מורי, אין זה שינוי רק הוספה? אלא ודאי דבמקום שם עצמי הוא קורא שם אחר והיינו אבא מורי או מורי רבי. ועוד לשון התוספתא (סוף עדיות) המובא בערך אביי, מי שיש לו תלמידים ולתלמידיו תלמידים קורין אותו רבי נשתכחו תלמידיו קורין אותו רבן נשתכחו אלו ואלו קורין אותו בשמו ע"כ, משמע דבלא נשתכחו אין קורין אותו בשמו כלל רק רבי לבד. ונראה ברור שזהו שם של רבינו הקדוש, רבי, בלי שם העצם לרוב מאד, מפני שהיתה ישיבתו גדולה ויחידה והתלמידים הרבים לא היו יכולים לקרותו בשמו רק רבי ונשאר זה השם. רק לפעמים אולי איזה מחביריו, או בדורות מאוחרים כשנשתכחו גם תלמידי תלמידיו קראוהו ר' יהודה הנשיא. ונראה עוד כי כן רבן גמליאל ברבי (ע' ס"הד) רק בעבור כבוד ר' שמעון אביו שהיה אדם גדול מאד ונהרג בחרבן וחשבו שכלם חייבים בכבודו. ויתכן כי כן רב בבבל שהיתה לו ג"כ ישיבה גדולה לא היו קוראים אותו תלמידיו הרבים בשמו רק רב ונשאר כן. ובשביל כל הראיות האלה קשה עלינו הקושיא הזאת אשר מוצאה מדברי רש"י ז"ל בסנהדרין שם שכתב על הקורא לרבו בשמו שאומר פלוני ואינו אומר מרי ור' פלוני ע"כ. ונראה שרצה ליישב מנהג חכמי ארצו שנוהגים כן. אולם אפשר בעבור שהם היו רגילים לקרוא לכל אדם גדול ובפרט אם קבלו ממנו לפעמים איזה דבר חידוש בשם מורי ורבי, וימצא זה לרוב בתשו' מהר"ם בר ברוך וגם בתשו' חכמים הקודמים הנמצאים שמה, ובכגון זה הרשו לעצמם לקראו גם בשמו, ולא כן לרבו מובהק שרוב תורתו ממנו. והש"ך ז"ל מחלק דאין נוהגין כן רק שלא בפניו שכן היה גבי גחזי שלא בפני אלישע, ורק על זה כתב רש"י שלא אמר מרי ור' פלוני אבל בפניו אין להזכיר שמו כלל רק יש לקרותו רבי וכן נוהגין ע"כ. אולם על חילוקו יש להקשות מן ספרי שהביא הגאון רא"ו, רבינו משה וכו' והיה זה בפניו. ועוד שם בספרי למעלה ה' אלקי אבותיכם יוסף עליכם אמרו לו רבינו משה. ועוד קשה ממה שהכ"מ (ת"ת פ"ה ה"ה) כתב על דברי רש"י ומקרא מסייעו דקאמר יהושע אדוני משה ע"כ וכל זה בפניו. ונראה דשאני שם משה שהוא עצמו נעשה לשם יקר וכבוד ולא היה נקרא כן שום אדם זולתו. והיה השם הזה לבדו מסבב כבוד ומורא. ואפשר בעבור שהוא מורה על גודל הנס איך הצילו ה' מן היאור ביום הולדתו. וכל ישראל הרגישו בשם משה שם רבם ואדונם ונאמן בית ה'. לא כן אם שם העצם של הרב איננו פלאי רק מצוי גם בשאר אנשים, שאז הוא גרעון לכבודו אם קוראים אותו כאחד האדם. ומעתה אפילו שלא בפניו יש להחמיר מלקרות לרבו מובהק בשמו העצמי, וכל

המקומות

של אביו ולא בשאר מקומות? ואם נאמין גם לתשובות, תהיה עוד השאלה עד"ז, למה רק בכמה תשובות הזכיר את שם העצמי של אביו, ובראשי תיבות רק במקום אחד לבד הנאבד מאתנו? ועל זה נשיב תשובה קרובה ומתקבלת לדעתנו. כי עשה זאת הפייטן רק מפני הכיבוד הגדול אשר נתן לאביו, וכל עוד שהיה יכול להסתפק בקריאת כנויו לבד נהג כן תמיד, ורק פעם אחת עזב מנהג זה בראשי תיבות לסבה שנזכיר עוד. ולהזכירו בתשובות לא הקפיד עוד כי צפון הוא בהם מאד שם העצמי של אביו, ולא חשב זה לקריאה מבוארת בשמו. וגרסינן (קדושין ל"א ב') ת"ר חכם משנה שם אביו ושם רבו כו' כי הא דמר בר רב אשי כי הוה דריש בפירקא איהו אמר אבא מרי ואמוריה אמר הכי אמר רב אשי. ע"כ. ובסנהדרין (ק': א') מפני מה נענש גחזי שקרא לרבו בשמו שאמר זה בנה אשר החיה אלישע. ע"כ. ופסק כן הרמב"ם ז"ל (ת"ת פ"ה, ממרים פ"ו) והוסיף בין בחייו בין במותו. וזהו מבריתא הקודמת שם מכבדו בחייו ומכבדו במותו. אך החמיר עוד שלא לקרוא גם אחרים בשמם אם היה כשם אביו או רבו רק לשנות אותו. ועל זה תמהו מנין לו. והגאון ר"א מווילנא ז"ל השכיל להעיר בפירושו ליו"ד (סי' ר"מ ס"ק ז') וז"ל כפי הערוך דשם אביי היה נחמני ורבה קראו אביי בשביל אביו, וכלם קראוהו כן בשביל כבודו של אביי רק רבא שהיה חבירו קראו נחמני. ע"כ. כלומר שרבה לא היה יכול לקרוא שם נחמני כשם אביו והוצרך לשנותו לשם אביי, וכבר העיר כן הרב בעל באר שבע (סוף הוריות) שהערוך כיוון לדינו של הרמב"ם במ"ש וכיון דהוה שמיה נחמני כשם אבוה דרבה לא הוי קרי ליה כל שעתא נחמני ר"ל שלא היה יכול לקרוא מפני כבוד אביו. ועוד יותר השכיל הגאון רא"ו ז"ל להעיר שם (סי' רמ"ב ס"ק ל"ג) על מ"ש המחבר אסור לתלמיד לקרות לרבו בשמו לא בחייו ולא במותו. וז"ל שאביי כשאומר בשם רבה אפילו כשהיה אצל רב יוסף וא"כ, אמר כדמר וכו', וכן רב מרדכי לרב אשי שרביהם מובהקים היו וזהו שאמר בסוף שבת ושאר מקומות אמרית קדם ר' ומנו, הגמרא מפרש מנו, וכן באביו כמ"ש בקדושין שם כי הא דמר בר רב אשי כו' ולאחר מותו [של אביו], היה, שיתב מר בר רב אשי בריש. ע"כ דבריו המושכלים מאד. אמנם במחילה מכבודו נראה כסותר דבריו אלה תיכף בסמוך, שעל מ"ש רמ"א וכל זה דוקא שאינו מזכיר רק שמו לבד, אבל מותר לומר ר' מורי פלוני כתב וז"ל. רש"י שם וכמ"ש בספרי פ' דברים ותענו אותי הל"ל משה רבינו, וכן באביו כשאומר אבא מותר כמ"ש בכמה מקומות אבא חלפתא, אבא יוסי ע"כ. וקשה לפי"ז למה הוצרך הש"ם תמיד לפרש ומנו, והתלמיד היה יכול לזכור שם רבו כשאמר מקודם מורי ורבי? ומר בר רב אשי הוי אמר רק אבא מרי ואת שמו העצמי לא הזכיר? ועוד לי הבריתא

בקדושין

לומברדיאה ידעו יותר מעניני ר' ינאי והקליר מאשר ידעו בשאר ארצות, וחשבו את ר' ינאי לרבו של הקליר. ואיזה סכלים הוציאו הדבה של מות רבי אלעזר ע"י רבו ח"ו, עד שבשאר ארצות אמרו פיוטי ר' ינאי וחשבו את מחברם לא' מחכמים הראשונים ורק בלומברדיאה לא אמרו אותם מפני דבה הרעה. ודרך התחלתה לתלות דבר בלתי רגיל באיזה סבה בלתי טבעית, הוא מעין הסיפור על הקליר איך נתפקח ע"י אכילת עוגה שהיה כתוב בה קמיע, וסיפורים כאלה היו יכולים להתחדש בארצות הצפונית ואמצעיות של איטליא, כמו לומברדיאה (ארץ של ר' משלם בירבי קלונימוס ואנו אהרן) ורומי, אשר שם ושם רדפו כבר סתרים וקבלות מעשיות. אך עכ"פ נראה מזה מקומו של ר' ינאי וגם זמנו, כי איטלקי היה ובזמן הקליר, ונדע מזה גם ארצו של הקליר שהיא איטליא, כי מיוחד היו. ועל ר' ינאי יש עוד ראייה משמו כי היה לארץ מולדתו חיבור עם א"י, כי בתלמוד ירושלמי נמצא ר' ינייי במקום ר' ינאי הנמצא בבבלי: וכן זכיי זכאי, שמיי שמאי ודומיהם. והארץ היותר מחוברת בימים ההם עם א"י באירופא היתה איטליא הדרומית.

יח) השאלה החמישית היא מהחכם צונץ שכתב וז"ל. „על מה ר' אלעזר „איננו זוכר כלל את אביו בשם יעקב. ולולי עדות ר' שמואל שולם והחשבונו' „בעזרתו העזתי פני לטעון כי מעולם אבי הפייטן לא נקרא בשם יעקב כי אם „קליר שמו, כמו קלונימוס, ליאון". ע"כ. ואח"כ כתב כי הגימטריאות אבדו לפניו אמונתן. ונראה מלשונו כי הוא מסתפק גם בעדות ר' שמואל שולם. והנה בדבר החשבונות כבר הגדתי דעתי (במכתבי לרואים) כי על משמרתי אעמודה כל עוד לא יראני איש השואות כאלה של מספרים בפיוטים אחרים בינם לבין עצמם, היינו שתי התחלות ושני סיומים ועוד שתי התחלו' ועוד התחלה וסיום. ועוד השואות אלה הדומים בעצמם למספר שלישי והוא חתימת הפייטן כפי מה שמלאנוה ממנו בעצמו בראשי תיבות ולא כפי מה שנרשים לו איזה חתימה מעצמנו. וכמעט הוא מהנמנע אללי שיהיו כל אלה רק מקרים. ועוד נראה להלאה חיזוק להשערה זו בחשבונות (אות כ"ז), החשבונות האלה יסייעו לעדות ר' שמואל שולם: ולהפך בלי עדות רש"ש החשבונות אפס ואין. ואחרי חזקנו את החשבונות מצד אחר חזקנו גם עדות רש"ש. ונחקור להלאה (אות כ') על עדות רש"ש מצד עצמה ובחקירה ההיא ימשך עוד חיזוק להשערתנו בחשבונות.

יט) אך מקודם נדבר על השאלה הגדולה של החכם צונץ למה לא זכר הפייטן בשום מקום את אביו ר' יעקב בחתימתו בראשי תיבות? ואם נאמין לעדות רש"ש תהיה השאלה עד"ז, למה רק במקום א' לבד זכר את שם העצמי

של

מרוטינבורק (ה"א וחמשים) עוד לא היה מצוי תרגום ירושלמי באשכנז, תחת אשר ס' הערוך (ד"א תת"נ) מלא כבר על כל גדותיו מנוסחאות של תרגום ירושלמי, ומביא הרבה פעמים בסתם בשם תרגום בספר המצוי ביד כל אדם. וכבר היה גם לפני רבינו חננאל ורי"ף אף על פי שהיתה נוסחא משונה לפניהם (תולדות ר"ח סוף הערה כ') — וגם תרגום אונקלס השיגו באשכנז רק ע"י עיר רומי, ע' תשובת הריב"א (במרדכי פ"ע דגיטין סי' תמ"ו) שכתב אני בדקתי בתרגום בבלי ראשון שהובא מרומי אין כתוב בו י' [אחר התי"ו במלת תהוי על מקרא אם היו תהיה לאיש], וככה בכמה תרגומין אלא שעל אותו סמכתי יותר מן הכל כי אין כמהו בדקדוק אותיות עכ"ל והכוונה על תרגום אונקלס, כי בת"י שם איתנסבת.

יז) עוד ראיה חדשה שהיה ר' אלעזר הפייטן איטלקי, כי ר' ינאי הפייטן הקודם לו היה איטלקי, ונמצא עליו שהיה רבו של ר' אלעזר הקליר. על ר' יניי זה יש לדבר הרבה. אך פה נביאהו רק לענין שאנו צריכים אליו. ע' עליו מקודם בתחלת הערה י"ט לקליר שבעל שבלי לקט מביא את ר' ינאי לפני ר"א הקליר וכתב עליו שהיה מן החכמים הראשונים ופייט קרובץ לכל סדר וסדר של כל השנה. ונסתפקתי שם מי הוא ר' ינאי זה? ואנה נזכר עוד? ועלינו לתת תודה רבה בזה להחכם הגדול דר' צונץ כי הוא מצא בפיוט יוצרות ב"י אבל קרובות לשבת הגדול, מאמר אשר כפי הנראה הוא מר' אפרים מבונא (הנודע ג"כ למספר המעשה של ר' אמנון בעל ונתנה תוקף) וז"ל: „אוני פטרי רחמתים. ואמר העולם שהוא יסוד ר' יניי רבו של רבי אלעזר „בר קליר, אבל בכל ארץ לומברדיאה אין אומרים אותו, כי אומרים עליו „שנתקנא בר' אלעזר תלמידו והטיל לו עקרב במנעלו והרגו. יסלח ה' לכל „האומרין עליו אם לא כן היה ע"כ". וכבדני והודיעני מזה עוד בתחלת שנת תקצ"ג. ומבלי לפנות מאומה אל דבת הבל כזו אשר מעינה הנרפש נראה בעליל מאיזה קוסמים ומכשפות, וה' יסלח גם להרב ר' אפרים אשר התראה כאילו נסתפק בה וחושש אליה, נאמר כי בכ"ז יש במציאה זו תועלת לא מעט. והנה פיוט, אוני פטרי רחמתים, לשבת הגדול אשר הוא גם במחזור בכ"י, מצאתי גם נדפס בשני ספרים, בסדר שערי שמים להגאון של"ה ז"ל ד"א ובמחזור לאשכנזים שבגלילות איטאליאה (ווין תקפ"ג). וכבר מצא החכם צונץ חתימתו אחר ברכת מחיה מתים בראשי החרוזים, ישמע, נפרעת, ירדו, ישע, והוא א"כ יניי לא ינאי. וכל הפיוט כלו בא"ב ובחרוזים שוי הברות ע"ד פיוטי הקליר רק בלתי כבד כ"כ, והיתר שמור למועד וליום שידובר בו. עכ"פ זאת נוכל להוציא מסיפור המבולבל ההוא, שבארץ

לומברדיאה

בעלי שיקול הדעת ועוסקים גם בחכמות ולשונות, ורחוקים מאוד מדרך בעלי סתרים עד ימות הרמב"ן ז"ל, והאחרונים בהפך כל זה שכל עסקיהם רק בתלמוד בבלי ורק מעט בירושלמי ולא מאומה בחכמות ובלשונות, וקלת מהם רודפי סודות, יש לו מקור גם בהפרש הראשון בין חכמי איטליא הדרומי' לחכמי איטליא הצפונית· מהראשונים אשר היו בעצמם חכמים גדולים בתלמוד אך גם אוהבי חכמה ולשון ומכירים פעם מקרוב ופעם מרחוק חכמת הערביאים, יצאו אנשים מפורסמים בתלמוד ובחכמה, ובאו אל קהלות ישראל היושבים בין הערביאי' בלי מגור ומצוק, באספמיא הדרומית ובאפריקא, אשר היו ביניהם כבר חכמים במדעים ולשונות והרבו שם תלמידי' כפי דרכיהם, היינו ר' משה ור' חנוך בנו באו מבארי לקירטובה, והעמידו תלמידים את ר' יוסף בן שטנאש ור' שמואל הנגיד וכל הבאים אחריהם, ורבינו חושיאל בא מבארי לאלקירוואן ושם הוליד את רבינו חננאל וגידלו על לימודי שני התלמודים ומדרשים וידיעת החכמות והלשונות — ומהאחרונים אשר היו בעצמם חכמים בתלמוד ואוהבי סתרים ודבר אין להם עם הערביאים ועם איזה מדע ולשון, יצאו אנשים מפורסמים בתלמוד, ובאו אל קהלות ישראל השוכנים במגור ובמצוק ואשר מכבם הרע לא נתנם לראות אור באיזה ענין וגם בתלמוד לא נודעו עוד עקבותם עד הנה, זולת הדת בקיום המעשים אשר היתה לבדה נחמתם בעניים, היינו ר' משה הזקן ומשפחתו באו מלוקא למגנצא והרבו שם תלמידים·

טז) ואצל הפייטנים האשכנזים המאוחרים לר' משלם בירבי קלונימוס ור' משה בן בנו, אנו רואים ג"כ זה ההפרש עוד בין פיוטיהם ובין פיוטי ר' אלעזר· היינו ברבוי ומיעוט מדרשים ופסיקתות, כי לא אחד מהם אשר יכלול כ"כ מדרשים בפיוטיו כמו זה הקליר· והטעם כמו שאמרתי כי לא השיגו באשכנז כ"כ בנקל את המדרשים והפסיקתות כאשר השיגו אותם רבי אלעזר באיטליא הדרומית ורבינו נתן בעל הערוך ברומי: ואם נרצה סימן על ההפרש הזה, הנה כתב הר"ם מרוטינבורק וז"ל כי מן הדין היה לנו לחזור הסדר בתרגום ירושלמי כי יותר מפרש העברי מתרגום שלנו, אך שאין מצוי בינינו, ואף כי אנו נמשכים אחר מנהג בבליים עכ"ל· (ארחות חיים הל' קריאת הסדר שמו"ת סי' ג' וכלבו סי' ל"ז)· ופירוש סוף דבריו הוא עוד טעם למה שהם חוזרים הסדר רק בתרגום אונקלס, כי הם נמשכים אחר הבבליים, ותרגום זה של אונקלס מהם בא ונקרא בבלי כאשר הראתי בכמה מקומות ואראה עוד בסמוך· וע"ש שם בכלבו שכתוב ואף כי אין אנו נמשכים וכ"ל כמו בא"ח ואף כי אנו נמשכים. ועכ"פ גם בימי הר"ם

מרוטינבורק

היום יקראו כן באיטליא — אין זאת כי אם בעת בא ר' משה הזקן למיינץ החל לקרוא את עירו בכתביו, בשם האיטלקי מגנצא, כפי אשר הורגל בארצו, וכן שתי הקהלות הסמוכות נקראו כן ממנו וממשפחתו ומתלמידיו· והחילוף של מיינץ ומגנצא יזכיר אותנו עוד בחילוף הברת אות י' לאות ג' של האיטלקיים, כאשר ראינו למעלה (אות א') בשם קיליר הנעשה מן קאגליר — אולם החתימה של בירבי לא נשאר זמן רב אצל המשפחה, שכן ר' משה מחבר פיוט אימת נוראותיך בן בנו של ר' משלם כפי דעתי, יחתום כבר משה ברבי קלונימוס בלי יו"ד לפני הר', ונהג כבר בזה מנהג פייטנים אשכנזים. וזה ג"כ ראייה מוכחת להכרעתי (הערה י"ט) ביחוס של משפחה זו, להשיג את ר' משה זה הפייטן לדור שלישי אחרי ר' משלם כדברי הרוקח, לא כדברי הרש"ל שמעמיד להפך את ר' משלם לדור שלישי אחרי ר' משה· ואחשוב גם את ר' אליה בירבי מרדכי לאיטלקי בעבור שחתום כן בפיוטו למנחה יו"כ, ולא אחד בפייטנים אשכנזים שיחתום כן, חוץ מר' שלמה הבבלי אשר לא נדע עוד מקום מולדתו·

טו) אמנם אע"פי שחתום ר' משלם כמו ר' שבתי ור' אלעזר במלת חזק, וגם כמו ר' אלעזר במלת בירבי, מ"מ ניכר כבר הבדל גדול בין דרכי פיוטיו לדרכי פיוטים של הקליר, כי הראשונים אינם מלאים כ"כ מדרשים ופסיקתות כמו הפיוטים של הקליר, ואף אינם כבדים כ"כ, ויש בהם עוד יותר נטיה לבעלי הסוד, ונוסף על אשר כבר הראתי מזה (הערה ל"ו לתולדת רבינו נתן) יהיה עוד הפיוט האדרת והאמונה שסיומו הנכפל בכל אותיות א"ב, לחי העולמים, לאות על זה כי מראה באמת רמזים לספירות ועולמות העליונים, וכן יחשבוהו על נכון בעלי סוד המאוחרים, ולא כן פיוטי קליר שגם מה שמראה בהם כעין סתרים בפיוטי הקדושות הכל מפ"ב דחגיגה ומדרשים ופסיקתות ופרקי היכלות—ורואים אנו כבר כה הבדל גדול בין חכמי איטליא הצפונית ובין חכמי איטליא הדרומית, כי לאיטליא הצפונית בא אבו אהרן מבבל ולימד לר' משה הזקן דרכי הסודות (ע' הערה כ"ז לתולדות רבינו נתן) והוא עם משפחתו הביאו עמם הלימודים ההם למגנצא, והיה בידם תיבה עם קונטרסים מסודות (ע' תשובת רש"ל סי' כ"ט)· ולימוד הזה עם הכתבים הלך בהם כפי הנראה מדור לדור עד ר' יהודה החסיד אשר מדרכי רעיוניו בספר חסידים נוכל להקים קצת על דרכי הרעיונות של אבי המשפחה הזאת הוא ר' משה הזקן — ומעתה נתגלה לנו מראה חדשה, כי ההפרש אשר ראינו אח"כ בין חכמי אפריקא ואספמיא ובין חכמי אשכנז וצרפת, שהראשונים חוץ מדקדוק היושר אשר הראו בלימודי שני התלמודים ומדרשים, היו גם כן

בעלי

ואת נמח ביחד, ואותך לבדך ועושה השלום קדמוניות באשכנז וצרפת, והיה קשה לייעב מתי פסקו שם וע"י מה פסקו, אחרי כי עם כל המקומות אשר נעשו שמה לא כלו ישראל משם ח"ו, ולא באו שמה מארצות אחרות. אך באיטליא הדרומית נוכל להשיב על שאלה זו, שעם עזיבת היהודים את המקומות ההם, חדל המנהג בנסחאות.

יג) ובדבר החרוזים שויהברות בפיוטים, כמעט הוא מהנמנע לאמר שהיתה התחלתם באשכנז, כי היו שם מעט החכמים בתלמוד בימים ההם, נבדלים ונפרדים מאוד מכל אשר נעשה אצל העמים, ויתכן כי לא ידעו כלל מדרכי שיריהם. ואיך חידש לו אחד מהם דבר שלא נמצא בתנ"ך ותלמוד ומדרשים? ואם נאמר שנודעו לו דרכי שיריהם, הלא אז יותר היה נשמר מלעשות בענין זה כמעשיהם, ובפרט בתהלות שדי ובאמצע התפלות, לאמר איכה יעבדו וגו', ובפיוטים כאלה לא היו יכולים להתקבל אצל הקהלות בשום אופן. ובהכרח היו החרוזים נודעים מתחלה ע"י ספרי חכמה בישראל, ורק אחרי שהתחילו לצמוח על אדמת ישרון, היה יכול הפייטן להרשות לעצמו ג"כ ולעשות חרוזים כאלה. אכן לא מצאנו ולא נודע לנו שום חכם בחכמות העולם או שום מליץ, ולא שום ספר במדעים או מליצות מימים הקדמונים ההם בארץ אשכנז, ואיך היה יכול להמצא, אם גם בעמי אשכנז לא היה נודע אז שום חכם ושום ספר חכמה. אך באיטליא הדרומית מוצאים אנו זה הרופא החכם ר' שבתי עם ספר תחכמוני שלו, ועם חרוזיו בתחלת ספרו, ולא יחיד היה בלי ספק כאשר הראתי למעלה (אות ז') מדבריו. וגם לפון אפריקא מול איטליא הדרומית ושם בין הערביאים היו נמצאים כבר חכמים בין היהודים ובעלי לשונות, כמו ר' יהודה בן קריש ואחריו ר' דונש בן לברט, והערביאים באו כפעם בפעם גם לאיטליא הדרומית כאשר ראינו. ואחרי שנתפשטו החרוזים, לא חדשים היו עוד בעיני הקהלות, ונתקבלו אצלם גם באמצע התפלות.

יד) וככה מלת חזק אחרי חתימת השם היתה בלתי נהוגה באשכנז וכן בירבי — ומה שחתום בן ר' משלם, היינו בירבי קלונימוס חזק, הוא מפני שגם הוא איטלקי, ור"ל או שנשאר באיטליא כפי חשבתי (הוספה להערה י"ז) ואחשוב עוד, או אם הלך עם אבי אביו ר' משה הזקן למגנצא, עוד לא עזב כל מנהגי אנשי ארצו. ויש לנו סימנים שגם בזמן מאוחר עוד נשאר באשכנז הרושם מארץ מולדת של המשפחה ההיא מר' משה הזקן, שככה יקראו שלשת הקהלות שו"ם גם בספרים מאוחרים של חכמי אשכנז, שפירא, גרמיזא, [במקום וירמישא] מגנצא. וכל אלה השמות איטלקיים הם, לא אשכנזיים. ועד

היום

כאשר נראה עוד · ובערוך נמצאו כבר הפסקאות ההן והן כלן מא"י · ורבינו חושיאל אבי רבינו חננאל אשר בא ג"כ מאיטליא הדרומית, פקח עיני חכמי אלקירואן ביותר על לימוד תלמוד ירושלמי, כאשר הראינו כל זה ·

יא) ומלבד מלת בירבי בחתימה שמצינו לר' אלעזר ואחריו לר' נתן בעל הערוך, וגם לר' משלם בירבי קלונימוס כי גם הוא איטלקי, וכלם לקחוה רק מתלמוד ירושלמי ומדרשים כי בבבלי לא נמצאה, הנה גם הנוסח של חיבור ברכות בונה ירושלים ואת צמח, ושל ותערב עד שאותך לבדך, וסיום התפלה עושה השלום אשר הוא הכל לקליר, כמו שנראה כל זה בסוף יוצר יו"כ מחרוזים על ש"ע של חול, לפה נא במעבוד, שאותך לבדך ביראה נעבוד, וכו' שכינתך שלום, עושה השלום, ושם ג"כ בונה ירושלים ואת צמח ביחד, הכל בירושלמי ומדרשים (ע' הערה ל"ג והוספה ובילקוט שמואל רמז פ' ובמדרש תהלים ע"ז) · ואוסיף עוד עתה שגם נוסח משיב הרוח ומוריד הטל אצל הקליר ואצל בני אספמיא, מא"י בא להם · ע' ירושלמי ריש תענית ובבבלי משמע להפך (ע' היטב ב"י על טוא"ח סי' קי"ד ד"ה וה"מ שלא הזכיר טל) ·

יב) נשים עין עתה על החכמים האשכנזים וצרפתים, מלבד כי לפני רבנו של רבינו גרשם מאור הגולה לא נודע שום חכם שם, כי אם במשפחות רבי משה הזקן שהובאה מאיטליא למגנצא; הנה לא ידעו ג"כ מי הוא זה הפייטן ר' אלעזר וחשבוהו לאחד מהחכמים הראשונים, ומהם לתנא מבעלי המשנה· ומהומות תת"נו לא יספיקו להשכיח מקום וזמן וענין איש מצויין כזה, כאשר לא היה בכחם להשכיח שמות ר' משה הזקן וזרעו, הפייטנים · ואין לחשוב כי בעל הערוך נעלם ממנו ג"כ זמנו של קליר, כי רק בסבת שם קליר היה נבוך, יען לא ידע שיש עיר כזאת בסרדיניא, אך נקל כי גם ארצו היה יודע· ואדרבא מלשונו נוכל להוציא כי ידע איחור זמנו · שכתב (ערך קלר) שמענו שיש מקום שקורין לעוגה קליר, ע"כ נקרא רבי אלעזר הקליר שאכל עוגה שהיה כתוב בה קמיע ונתפקח · ע"כ· ולדעתי מלת שמענו מוסב גם על הטעם של שם קליר והספור, ואילו חשבהו מזמן התלמוד לא היה אומר לשון שמענו, וגם לא היה מספר בסתם דבר שלא נמצא בתלמוד ולא בשום ספר עוד, ומאין לקח זה· אולם על חכם מוקדם לפניו רק כשנים ושלשה דורות יתכן לספר כזאת וגם לאמר שמענו — באשכנז לא היה הפייטן הראשון הנודע להם חותם בירבי, כי לא היה לחכמי הארץ ההיא חיבור כ"כ עם בעלי א"י ועם תלמוד ירושלמי ומדרשים כמו באיטליא וביחוד באיטליא הדרומית · ואילו היה ר' אלעזר אשכנזי או צרפתי היו בהכרח הנוסחאות בברכות בונה ירושלים

ואת

זה, לקחה ממנהג הרומיים · הן אמנם המנהג שאומרים חזק למסיים ספר א' מספרי תורה בעת הקריאה בבה"כ, יש למצוא במנהג קדמון לברך תמיד את האיש בעת סיום איזה דבר או בעת שנפטר אחד מחבירו · (יעויין אגלנו מכתב ג' בב"א ג') · ובאורחות חיים הל' שני וחמישי סי' י"ט, (מובא בב"י על טוא"ח ס"ס קל"ט) כתב, בב"ר לא ימוש ס' התורה הזה מפיך מלמד שהיה ס"ת בידו של יהושע שאין אומרים הזה אלא למי שתופס החפץ בידו, וכשסיים אומרים לו חזק ואמץ; ומכאן יצא המנהג לומר למסיים לקרות התורה חזק עכ"ל · אמנם בב"ר (פ"ו) ז"ל: בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וס' משנה תורה בידו אמר לו חזק יהושע אמץ יהושע לא ימוש וגו' ע"כ · ועדיין קשה למה אין אומרים ואמץ ג"כ כמו ליהושע. אולם לסיים חתימתו במלת חזק ודאי דבר חדש הוא בינינו · אכן הרומיים היו נוהגים לכתוב אחרי סיום אגרתם מלת **vale** או **salve** והוא ברכה לריעו מקבל האגרת, והעתקתו בל"הק ממש מלת חזק — והנה הם היו כותבים שמותם בהתחלת האגרת, ולא בסופה · ואחרי הזכרת שמם היו כותבים ג"כ מלת **Salutem** שהוראתה ג"כ שלום וחוזק · וכן נהג ר' שבתי · חתם שמו ג"כ בהתחלת המכתב ואחרי הזכרת שמו נתן לקורא הברכה חזק · ועוד הפעם אחרי הזכרת כנויו ועיר מולדתו, חזק. ור' אלעזר עשה כן אחריו ג"כ אחרי חתימתו · אך חתם ג"כ בסוף הפיוט (כמו בפיוט תתננו להו"ר), או שחתם בכל משך הפיוט ובאחריתו מלת חזק (כמו בקרובות לפורים) · אמנם ר' ינאי הקודם מעט לר' אלעזר לא רדף עוד אחרי ר' שבתי במלת חזק · והפייטנים האשכנזים הפריזו על המדה גם בזה · וכפי הנראה הניגו ברכה זו לא לקורא רק לעצמם, ורשמו אחרי חתימת שמם, גם יגדל בתורה ובמצות, או יחי ויזכה לחיי עד וכדומה · ור"ש בר יצחק ביאר בפיוט הראשון ליום ב' של ר"ה את הברכה לעצמו, ע"ש בראשי החרוזים, יפול חבלי לחיי עולם ·

י) ועל הבקיאות הנפלאה של ר' אלעזר בתלמודים ומדרשים אין לתמוה ג"כ, כי היו שם באיטליא ובפרט בחלק הדרומי חכמים גדולים בתלמוד וביחוד בישיבות בארי ואוטרנטו · ומישיבת בארי יצאו ארבעה חכמים גדולים המפוארים אשר על ידי שנים מהם נתפשט לימוד התלמוד באשכנז ונתרחב באפריקא (כאשר הראתי כל זה בהערה י"ז והוספה אליה) ואדרבא גם מזה ראיה כי הפייטן ר' אלעזר היה מאיטליא הדרומית, כי פיוטיו כוללים יותר ירושלמי ומדרשים מאשר יכללו כל הפיוטים מזולתו, ואפילו מר' משלם בירבי קלונימוס · וזה רק מאשר היה לאיטליא הדרומית חיבור גדול עם א"י ומשם באו להם כל המדרשים והפסקתות אשר לא השיגו עוד ארצות הצפוניות

כאשר

בביאור בהקדמתו הנדפסת · ויש לשער כי לא בודד היה בדרך הזה, ומי יודע כמה חכמים היו דומים לו בזה · וכנראה ג"כ מהקדמתו שכתב: ,,מקצת חכמי ישראל היו אומרים על ספרי המזלות הכתובים ביד ישראל שאין ,,בהם ממש על שלא היו מבינים בהם, והיו אומרים כי ספרי חכמת הכוכבים ,,והמזלות בין הגוים הם'' ע"כ · וידענו מרבינו חושיאל שבא מבארי (קרוב למקומו של ר' שבתי) לאלקירואן וגידל שם את בנו רבינו חננאל על ידיעת לשון יונית ודרכי החכמה, וכן ר' משה ור' חנוך בנו שבאו מבארי לקורטובה העמידו תלמידים חכמים גם בלשונות ומדעים, ובהם ר' יוסף בר יצחק בן שטנאש הידוע בן אביתור שפירש כל התלמוד בלשון ערבי למלך ישמעאל ששמו אלחכים · וכן תלמיד ר' חנוך היה ר' שמואל הנגיד החכם הנודע בלשונות ומדעים. וע' עוד לקמן (אות ט"ו) · ומה שיש לראות עוד אודות דברי חכמה בפיוטי ר' אלעזר, הן אמנם לא נמצא בהם שום פילוסופיא, כפי עניני תפלות ותהלות, ובכ"ז המעט אשר נמצא מעניני הטבע כמו במראה הקשת ועוד במדידת ארץ וימים ועניני י"ב מזלות ודרכי השפעתם כאשר הראתי (הערה ל') לקח בלי ספק מס' תחכמוני לבן ארצו ושכנו ר' שבתי דונולו הרופא המדבר על המזלות והעולם ·

ח) וראוי להשים עין גם אל זה. כי החרוזים העברים שוי הברות היותר קדמונים אשר מצאנו, הם רק מיהודים היושבים בין הערביאים או אשר ראו ספריהם והכירו את חכמיהם · והם רבינו סעדיה ערך ד"א תר"ל בבבל, ר' שבתי ערך ת"ש באיטליא הדרומית · ר' חסדאי בר' יצחק באגרתו למלך אלכוזר ערך תש"ך באספמיא הדרומית, ר' יניי הפייטן ערך ד"א תשכ"ה באיטליא הדרומית (ע' לקמן אות י"ז), ר' דונש בן לברט ערך ד"א תש"ל בפאס· וכל אלה קדמו ג"כ לר' אלעזר הפייטן· ואחרי שנתפשטו חרוזים כאלה באיטליא הדרומית מר' שבתי ואילך בספרי ישראל, לא חדלו עוד ר' יניי ור' אלעזר מהכניסם גם בפיוטי התפלה · ואחריהם עוד רבינו האיי בבבל בפיוט שמע קולי, ורבינו נסים בר' יעקב בהקדמתו לסיפורי מעשיות באלקירואן · וגם חתימות שם הכותב בראשי החרוזים אמצא רק בין אלה היהודים מן הקדמונים ר' שבתי דונולו, ר' חסדאי בר' יצחק, ר' יניי הפייטן ור' דונש בפיוטיו, וקרוב שכבר נהגו כן הערביאים בשיריהם · והשם יצחק הנמצא בראשי חרוזות של בפי ישרים והשם אברהם אשר רצו למצוא בברכת ישתבח, עוד לא נתברר אם נעשה זה בכוונה ומתי נעשה הפיוט בפי ישרים ·

ט) אמנם לא כן מצאת חוק אחר החתימה · לא מצינו בחתימת הקדמונים שבארצות הערביאים · ואחשוב כי ר' שבתי אשר הוא הראשון שנמצא ממנו

אותו בשמו העצמי בעבור כי הוא רופא חכם. וכאשר אנו רואים כזאת בימינו מרבנים המקבלים תועלת מספרי חכמים, מימיהם הם שותים ושמותיהם העצמיים אינם מזכירים רק את ספריהם בגלוי טפח ובכסוי טפחיים. ולכן השביעם בל ישמיטו שמו העצמי. וזהו שכתב בלי למחות שמי מזה ספר סודי, רק לכתבו בשמי [הנודע] בין ידידי, [כן אקרא עתה, כלומר בשמי הנודע בין ידידי ומכירי מנוער] כו', חסד יעשה מלהבזות להתלמד משמי בקראוני יולדי ע"כ. פה מבוארת השערתנו השניה עד לאין ספק. והנה זה כבר השואה גדולה לשם הכנוי של אבי הפייטן ר' אלעזר, אשר נתפרסם ג"כ רק בשם הכנוי שלו קליר, ולא בשמו העצמי. וביותר תתחזק השואה זו כי גם שם הכנוי דונולו אחשוב שהוא על שם עיר **du-nolo** או **do-nolo**. ר"ל מעיר נולו. **du** או **do** הן מלות איטלקיות ישנות והוראתן מאין או מן. (ודונולו כמו דוראן ע' למעלה סוף אות ב'). והעיר ההיא קרובה לעיר אוירסא מקום מולדת ר' שבתי. ואף אם נקראה היום **Nola** יתכן כי אז נקראה עם **o** בסופה. וההבדל בין כנוי ר' שבתי מעיר נולו או איש נולו ובין אבי ר' אלעזר שנקרא רק על שם העיר לבד, ולא „איש" ולא „מן העיר ההוא" כבר הראינו כי זה לא ירחיק עוד הכנוי על שם העיר, כמו אצל האשכנזים, הורוויץ ולנדא, וגם אצל האיטלקיים רקנטי וריאטי.

ו) נשים עוד עין על חכם איטלקי שהיה חי אחר ר' אלעזר הפייטן כמאה ועשרים שנה, והוא רבינו נתן בעל הערוך. והנה גם הוא דרכו בחרוזים שוי הברות בכל דרכי הפייטן בלי משקל ובלי דקדוק, ובמלות תלמודיות וזרות ובחתימת שמו ושם אביו בראשי החרוזים בסוף ספרו. ע' מכתב עתי להרב גייגר (כרך ג' לד ר"פ רפ"א) ואצלי עוד העתקה מכל החרוזים אשר עשה רבינו נתן בסוף כל אות מאותיות א"ב. וגם בסוף כל פרק אחר הערכים המתחלים בשתי אותיות הראשונות, אשר כבדני בה הרב החכם הגדול מוהר"ר חיים היימאן נ"י מהמבורג, והיא מאוצר ספריו כ"י הנפלא. ועוד שירה ארוכה בסוף הספר הנשלחה לי ג"כ מזה החכם, וגם מזה המשיג בעצמו הוא הרב החכם הגדול מו"ה רשד"ל נ"י. וכלם דרך אחד להם ולפיוטי ר' אלעזר. והוא שוה ג"כ במלת חזק בסוף כמו ר' שבתי וכמו הפייטן. ועוד דמיון לפייטן בדבר גדול יותר מר' שבתי, שחותם ג"כ בירבי ביו"ד אחר הבי"ת הראשונה, כן בחרוזים הנדפסים, כן בנמצאים עוד כ"י אצלי.

ז) ועוד יש להעיר כי ר' שבתי הראשון הנודע לנו באיטליא בכתיבת חרוזי' שוי הברות היה יכול ללמוד דרך זה מעמים, כי ידע כמה לשונות ולמד חכמות מספריהם וגם מחכמיהם, והיינו מנוצרים וישמעאלים כאשר כתב

בביאור

הערביאים שוקט ונמשך כ"כ, עד אשר יכלו לדרוש תחלה היטב בדקדוק לה"ק ובעניני הנקודות והתנועות והטעמים ובדרכי מליצות הנביאים, ולבא מאלה אל מעלת המליצה הצחה והמדוקדקת, כאשר דרכו בכל הדרך הזה אחינו הספרדיים. ולולא היו המדקדקים ר' דונש בן לברט ור' יהודה חיוג ור' יונה ן' גנאח למאורות, לא היו מוצאים המשוררים היקרים הבאים אחריהם דרך ונתיב. ור' מנחם בן סרוק המדקדק שכתב מחברתו בלשון עברית וידעו ממנו אחינו האיטלקיים וגם האשכנזים אח"כ, אשר חשב להעשיר לה"ק באשר חיבר במה שרשים ע"י שהניח להם רק ב' אותיות או אות אחת, הסב מצד אחר מבוכה רבה למליצים כי רבו פיוטיהם משרשים כאלה עד שנעשו בלתי צחים וגם בלתי מובנים, כאשר כבר השכיל לדבר מזה הראב"ע ז"ל בתחלת ספרו שפה ברורה. והנה גם רבינו סעדיה גאון ז"ל שהיה כבר מדקדק וישב בארצות הערביאים עוד לא כתב זמירותיו במשקל ובמספר רק בחרוזים שוי הברות ובקצת צחות. וכן ר' חסדאי ברבי יצחק בתחלת אגרתו הנכתבת שנת ד"א תש"כ, יש חרוזים שוי הברות בלי משקל. ועד"ז ממש מליצת ר' דונש בן לברט שהיה יותר מדקדק יעוין הקדמתו להשגותיו על ר' מנחם בן סרוק (מכתב עתי להרב גייגר כרך ג' צד רע"ח). אכן הוא החל כבר להעמיק יותר בלה"ק ולהראות חסרוני ר' מנחם בבניינים של שתי אותיות. וגם זאת יש לדעת כי אף הערביאים כתבו לרוב מליצות פשוטות בחרוזים שוי הברות ובלי משקל ע"ד תחכמוני ובן המלך והנזיר.

ה) ועוד לא נעזוב את ר' שבתי עד נוציא מהקדמתו הקטנה עוד דברים הנצרכים לענינינו. כפי אחשוב היה מפורסם רק בשם כינויו דונולו ולא בשמו העצמי כלל. ואשר הובילני לזה הוא כי כתב אחר החרוזים אני שבתי בר אברהם המכונה שמי דונולו הרופא וכו', נראה כי כן קראו אותו. ויותר תגיד לנו חתימתו בראשי החרוזים, אני שבתי בר אברהם חזק. פה סיים החתימה של שמו העצמי ושם אביו. ואח"ז, הוא דונולו אשר הושד מאורם חזק, כלומר זה החתום שבתי וכו', הוא הנודע בשם דונולו ואשר יודעים בשמו זה כי הושד מעיר מולדתו. ויותר ניכר זה עוד ברוב בקשתו והשבעתו בחרוזיו לבל יעלימו שמו כל מעתיקי ספרו. ובלעדי השערה זו קשה להבין איך היה יכול לחשוב כי הסופר המעתיק לא יכתוב שם המחבר. אך באמת היה נודע לרופא חכם ואסטרולוג רק בשם דונולו, והיה ירא פן גם הסופרים המעתיקים כאשר ירצו להשבית מקחם וליטול שכר הרבה יכתבו על ספר כזה המדבר הרבה מחכמת הככבים ומולדות האדם, זה מעשי החכם הרופא דונולו הנודע בשמו. ומצד אחר אפשר היה ירא כי לא ירצו לכבדהו לקרוא

אותו

מלוקא (ע' הוספה להערה י"ז על קליר לד י"ח), אולם יותר מאלל כלם נאבדה הברת הזי"ת בפי ר' ינאי הפייטן האיטלקי המוקדם לר"א הקליר (ע' לקמן אות י"ז) והוא חרז בברכת מחיה מתים שוחה עם משואה ועם ישועה ·

ד) הה־חקה הרביעית · „אם היה מאיטליא הדרומית וגם נבאו כבר „הערביאים איזה פעמים ולמד מהם מלאכת החרוזים, למה לא למד מהם „גם כן לעשות שירים שקולים בשווי מספר ההברות כמו שלמדו זה מהם „הפייטנים הספרדיים? תחת אשר משוררים אשכנזים מעמיהם חרזו גם „כן בלי שווי מספר הברות וכן חרזו שם אשב"י" — על זה אשיב, הרחקה זו תתהפך ג"כ לקירוב · הנה לפנינו קדמון כארבעים שנה מזמן הקליר והוא ר' שבתי דונולו, ועליו אין להסתפק עוד מאיזה ארץ הוא, כי הוא מבאר זאת בהקדמתו לס' תחכמוני הנדפסת כבר בס' מלא חפנים להרב החכם הגדול ר"א גייגר ני', והנה הוא ג"כ מאיטליא הדרומית וממחוז הקרוב למקומות אשר נס־ יקנו אם לא הפייטן שכן באחד מהם, והוא טארענט · ואללו ראינו כבר כל אשר חשבנו עד כה לדרך חדש מהפייטן ר' אלעזר, וגם כל אשר שיערנו לסבת הדרך ההוא, והיינו במקום משכן אבותיו של ר' שבתי נפלו הישמעאלים בפעם בפעם מאפריקא · והנה השאיר לנו איזה חרוזים בראש הקדמתו, והם אינם יקרים כ"כ מצד תכונתם כאשר הם מצד תועלתם לידיעת הדרך שדרכו בו מליצי ארצו וזמנו · וכאילו ידע אשר יצטרכו להם דורות הבאים, בקש והתחנן לסופרים והשביע אותם שיעתיקו חרוזיו לפני ספרו ולא ישמיטום · ואנו רואים בהם כבר כל דרכי הפייטן רבי אלעזר · והיינו חרוזי' שוי הברות בסופם, אך בלי משקל ומספר התנועו' ובלי צחות ובלי דקדוק (כמו אזון יאזין שאינו נכון לאמר במקור אזון רק האזן, אך היה צריך לאות א' של מלת הוא בחתימתו· אכן במלא חפנים ט"ס הוזן יאזין, שלא נמצא כן בכ"י וגם לא ידובר כזה אף מאינו מדקדק) ועם עירוב מלות תלמודיות · והאותיות אשר בראשי החרוזים כאותיות של שם הכותב עם אביו וארץ מולדתו · וגם הברכה חזק יש שתי פעמים אחר חתימת שמו ושם אביו, ואחר שם עיר מולדתו · ונראה בהם לפעמים לחץ החיבור והענין רק בעבור קיום החתימה בראשי תיבות· וכל זאת בחתימה אשר העלתי מראשי חרוזים ונדפס שמה, שבתי בר אברהם חזק, הוא דונולו הושד מאורם חזק · ועוד נצטרך לזה · והרי לפנינו כל הדברים הזרים הנמצאים בפיוטי רבי אלעזר הבא אחריו · והנה על דבר חרוזיו ומקומו וזמנו אין מקום להשערות והוכחות רק לתת פתרון על שאלת החכם שד"ל אם למד מערביאים מלאכת החרוזים שוי הברות למה לא למד מהם ג"כ המשקל ומספר התנועות, כמו משוררים הספרדיים? והתשובה כי עוד לא היה מצב ישראל במקומות ההם תחת

הערביאים

בריר חלמות תרגום חלבון ביעתא והלמונא ע"כ. מבואר א"כ מסדר הערכים
באות ה"א ומתרגום שמביא דברים בכל מקום הלמון · ובכל זה כתב בערך
חלם וז"ל כוורת שעשאה מן החלמה כו' וי"א יש בו חלמונות כמו אם יש טעם
בריר חלמות וכמו חלמון של ביצה ע"כ · א"כ שוה אצלו ממש חלמון להלמון
ובלי שום הערה · ומצאתי סיוע לדברי המתרגם והערוך בענין חסרון טעם
של מי ביצים, מהא דחולין (כ"ז ב') למימרא דיהבה טעמא והאמרי אינשי
כי מיא דביעי בעלמא ע"כ · אך מה שיקשה מעט הוא כי רק החלבון והוא
הלבן בביצה הוא חסר טעם משא"כ החלמון והוא האודם שיש לו טעם, והם
מדמים אם יש טעם בריר חלמות לחלמון? האמנם הערוך גורס בתרגום
חלבון ביעתא והלמונא כלומר לשניהם אין טעם · ואפשר עיקר הכוונה על
החלבון · אולם לפנינו בתרגום נמצא רק ברירא דחלמונא והוא אמנם השוה
לבדו בהברה לחלמות במקרא, אך לא בטעם, כי חלמות אין לו טעם
וחלמון יש לו טעם? ועכ"פ מכל זה נדע טעות הגאון רי"ב בהגהתו לשני
המקומות בש"ס שכתוב חלבון וחלמון וכתב שצ"ל הלבון והלמון, שכבר ראינו
הראשון לא נמצא כלל בערוך ולא בשום מקום ונמצא רק מט"ס בערך הלמון
ואינו מלה כלל. והשני נמצא בערוך פעם בה"א ופעם בחי"ת, ולכן לא היה
כאן להגיה כלל בגמרא · ועכ"פ אצל רבינו נתן איש איטלקי היתה שוה ממש
הברת ה"א לחי"ת, ולכן כתב (ערך סר ב') שולא הוא שוחלא מסחותא
ושיתא שיחתא · ומ"ש החכם שד"ל מהברת יהודים איטלקיים, אני לא ידעתי
היטב הברתם, אך מלשונו נראה כי ההבדל בין ה"א לחי"ת הוא אצלם רק
שהברת ה' כמו א' והברת ח' היא מן הגרון אך לא כמו הברת ח' אצל היהודים
האשכנזים שהיא חזקה מאוד. ולכן ההבדל בין הברת ה' לחי"ת נראה יותר
גדולה אצל האשכנזים מאצל האיטלקיים · וזאת ידענו ברור כי יושבי איטליא
אשר אינם יהודים אין להם בלשונם הברת ח' של היהודים באשכנז · ונודע
כי היהודים בכל מקום בואם הורגלו בהברות של העמים אשר הם יושבים
בקרבם · אכן עמי האשכנזים יש להם הברת ח' של היהודים כשיבא ch
אחרי האותיות a, o, u כמו Bach, doch, Buch · ואם כן חיבורי
החרוזים ה' בחי"ת אצל הקליר מראים יותר על היותו איטלקי מעל היותו
אשכנזי; ומה שחרזו אח"כ כן בארצות אחרות, הוא רק מפני לכתם אחרי
הקליר בכל דרכיו בפיוטים · וגם כי בהתחלת המלה או אחרי שאר אותיות
שוה גם אצלם הברת חי"ת לה"א · ועוד כי האשכנזים הראשונים אשר היו
פייטנים הם אשר היה להם עוד הברה איטלקית כי מאיטליא באו הם או
אבותם (ע' הערה י"ט לקליר ולקמן סי' י"ד) ועוד הנה גם ר' משלם בירבי
קלונימוס חרז כן (ע"ש הערה י'), וקרוב עתה אצלי מאד שהוא היה איטלקי

מליקא

ר' מרינוס, רק על כנויו. ואם בן הרשב"ץ קורא לאביו בשם העצם עכ"פ יש באפשרות שהיה יכול לקרוא לו גם בשם הכנוי לבד כמו שקוראהו הריב"ש. והשם דוראן אחשוב כי הוא די — אוראן, והיינו מעיר הזאת אשר במחוז אלגיר ומדובר ממנה היום הרבה במגידי החדשות על דבר הצרפתים אשר כבשו אותה, ובמחוז ההוא היה דר הרשב"ץ. ונראה כי היא הנמצאה הרבה בתשובת הרי"בש והרשב"ץ בשם והראן. ובשם דוראן נבלעה הה"א והרכבת דוראן כמו דונולו ע' לקמן סוף אות ה'. וכן ר' אדונים שקוראים אותו רש"י וראב"ע דונש או ר' דונש, והוא עצמו חותם כן בפיוטיו. ועכ"פ אין הפרש אם זה הכנוי הוא ע"י איזה ענין או איזה ארץ או עיר. ועוד נמצא לקמן (אות ה') חכם מפורסם באיטליא הדרומית מקום הפייטן, וקדמון לו, שהיה נקרא ג"כ בפי כל רק על שם עירו ולא בשמו העצמי.

ג) ההרחקה השלישית. אמר החכם שד"ל כי רחוק בעיניו מאוד היות ר' אלעזר איש איטליא כי לא יתכן כלל ליהודי איטלקי לחבר נמתחו עם תהו, אלוה עם לסלות וכיוצא בזה כמו שעשה הקליר, כי מבטא הה"א אצל אנשי איטליא כאל"ף ממש, לא כן בני אשכנז הם מוציאים הה"א מן הגרון, ומבטא החי"ת אצלם אינו אלא מעט חזק יותר. ומספר הערוך אין ראיה, כי הביא ערך הדייב וחדייב רק בעבור שמצא ב' הנסחאות בספרים וכו'. ואני אומר שגם הרחקה זו תתהפך לקירוב, כי לא לבד חדייב והדייב שוה לבעל הערוך אך גם כמה ערכים כאלה. ואם היו לפניו נסחאות היה לו להעיר על זה עכ"פ כמו שעושה כן בכל מקום שיש רק איזה שינוי בנסחאות. אך מזה שלא העיר על זה כאן, מבורר כי לא נחשב זה אצלו כלל להפרש בעבור שיווי ההברה ולא מצא אותו כדי להעיר עליהן. אולם יש מקום שאומר בפירוש כי שוה אצלו מלה בה"א או בחי"ת ומקומות שלא אמר זה וסומך כמו על דבר נודע. והראשון הוא ערך חדק א' שמסיים אידוק זה הוא כמו הידוק שפירשנו בערך הדק. ושאר מקומות, ערכי הלם וחלם שמביא בשניהם המאמר כל הראוי למלכות הולמתו או חולמתו ולא העיר כלל על שינוי הנסחאות. ועוד (ערך חלבון) כתב חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים, בערך חלמון, פירוש חלבון הוא הלובן של ביצה ע"כ. וט"ס מלת חלמון וצ"ל הלמון כי ערך חלמון לא נמצא כלל, וגם בערך חלם שמביא חלמון של ביצה אינו מפרש מאומה, ואיננו מביא שם המאמר חלבון מבחוץ כו' רק בערך הלמון ע"ש מבואר היטב המאמר ההוא שהוא בחולין (ס"ד א') ובע"ז (מ: א') אך גם בערך ההוא (הלמון) יש טעות אחת על פני כלו שכתוב כמה פעמים הלבון וצ"ל חלבון כי כן נקרא הלובן ע"ש מראה החלב. והראיה כי לא נמצא ערך הלבון בערוך, רק חלבון כנזכר. ומסיים זה הערך, פי' הלמון הוא הפנימי אדום שבבילה.

בריר

נקרב דבר בלתי נודע לדבר נודע· שם קליר נודע לנו מעיר ששמה כן ונקראת כן בפי אחינו היהודים, ונאמר כי על שמה היה נקרא כן אבי הפייטן כמו כמה שמות של משפחות בארץ אשכנז על שם עירים· והנה אבי כל משפחה אשר היה נקרא ראשונה בשם עיר, אחת משתי אלה הסבות היא, או שבא ממנה לגור במקום אחר והיו קורים אותו על שם עיר מולדתו, או גם אם נשאר במקומו והיה מפורסם במקומות אחרים ולא נשמע מעירו רק זה האיש הנודע, וקוראים אותו אנשי עירים אחרות עד"מ ר' פלוני לנדא· ואולי היה נהוג כן עוד אם היה זה המפורסם רב או ראש במקומו, שהיו קוראים אותו בקיצור על שם מקומו שהוא חונה בו ונוהג רבנות, או אם היה מפואר באיזה דבר חכמה או מליצה כמו ר' משה ריאיטי בשיריו, וזה הכנוי הוא על שם עירו· ויש קורין אותו בסתם הרב ריאיטי· וכן ר' מנחם ריקנטי אשר יש קורין אותו בלי שם העצם הרב ריקנטי·(ע' שפתי ישנים ח"א וקובלי די ראססי כ"י, וקהלת דוד קווארט נומר **240**) אך זה הפייטן עשה עוד יותר כי השמיט תמיד בחתימה מבוארת את שם העצמי של אביו, חוץ ממקום אחד, וזה באמת זר מאד· אך הזרות תשאר לכל התירוצים; נכון לנו להשאר איפא באשר נודע יותר· ונאמר כי בעבור שידע הפייטן כי היה אביו מפורסם יותר בשם הכנוי על עירו מאשר היה מפורסם בשמו העצמי לכן קרא אותו יותר בשם הכנוי· ועוד נגיד טעם מסתבר להשמטת שם העצם. ובכל זה מצאנו גם לזרות זו עוד דמיון ממש היינו שיקרא איש רק בשם עיר או ארץ לבד, תמורת שם העצם· ע' גט פשוט על הל' גטין (סי' קכ"ט ס"ק ק"ל) שכתב, וכן מצאנו איש דקרו ליה רומאה Romeo ע"ש הרומים· ויש נשים מהמערב שקורין טורקייא או תרכייה·וחקרתי על מהות זה השם ואמרו לי שר"ל על שם ערי טורקייא כו' דקרו להו לנשים לשם העצם תרכייה ע"כ· ולא יקשה שהיה ראוי שיקרא עכ"פ קליראנו בכנוי איטלקי או קלירי בכנוי עברי, ולא קליר בשם העיר לבד? שהרי הראינו דוגמאות בכנויי משפחות אשכנזים שהיו נקראים ג"כ רק בשם העיר לבד, עד"מ הורוויץ ולא הורווילר ולא הורוויצי, רק יש מוסיפין איש הורוויץ ויש משמיטים מלת איש, ואולי גם אבי הפייטן היה נקרא מתחלה איש קליר ואח"כ נשמט מלת איש· אולם עוד נראה שפעם או פעמים קורא גם הפייטן לאביו קלירי· ורש"י ז"ל קורא כן לר' אלעזר בפירושו ליחזקאל (מ"ב כ') והערוך קוראהו הקליר· ומדברי הערוך נקח ראיה שעכ"פ קליר לא היה שם עצם הפרטי של אביו כאשר ירצה כבר החכם צונץ להסתפק· וגם אילו היה כן היה תמיד שמו שוה קליר או קלירי או קיליר, כי שם עצם פרטי לא ישתנה — ולענין הרשב"ן הנה יספוק לנו כי הריב"ש קוראהו לרוב ר' דוראן בלא שם העצם· וכן הראב"ע קורא את ר' יונה לרוב

ר'

התיבה, וכמו שנקרא שם זה גם בלשונם פעמים בהבלעת g Caller ופעמים בהשמעת g Caglier או מה שהוא יותר קרוב Cagler כן נקראה בעברית פעמים קַלֶיר ופעמים קִילִיר · וחילוף זה לבד יש בכחו לקרב לנו ההשערה מאד, שאם על איזה ענין אחר הונח השם, לא נבין החילוף שבא לפעמים · וגם אם לא איטלקי היה השם, לא נבין היו"ד שלפני הל' למה נשמטה ולמה נוספה פעם · אין זאת כי אם זאת העיר אשר ידענו כי יקרה לה חילוף כזה, ועל שמה נקרא כן אבי רבי אלעזר הפייטן · חוץ ממה שנמצאה בריב"ש ורשב"ש, ושם ידענו כי היא עיר הזאת — ויש עוד משפח' מפוארה של ציירים המכוני' קאליארי וגם קאגליארי ע' ענציקלאפעדי מן ערש ע"כ, מלת Caliari — ואולי כבר מזה לבד נחל לשער ג"כ כי הפייטן היה גם הוא איטלקי, האחת מפני הברת g בפיו לאות יו"ד, והשנית מפני קירוב המקום אל השם אשר נקרא בו אביו. וכן היינו דנים עפ"י סברא אם ראינו איש חתום עד"מ המבורג, כי הוא מארץ אשכנז אשר שם יש עיר כזאת · אך להלאה נראה עוד ראיות יותר נכוחות ·

ב) ההרחקה השניה· „איך יקרא איש את אביו בשם עיר? ומעולם לא חתם איש אברהם בן ברלין כו'·" ועל זה אשיב, הן אמנם זר הוא הכנוי הזה בחתימה לאביו · אך מה נעשה עמו? הרי הוא עומד לפנינו בכמה חתימות של רבי אלעזר · ובכל אשר נאמר ונשער לא נסיר הזרות · ואני מקשה להחכם שד"ל, ולטעמיך, שנקרא כן על שם עוגה שנתן לבנו, מי שמע עוד איש קורא את אביו רק בכינויו ע"פי איזה מעשה ולא בשמו העצמי? ותגדל עוד הזרות שהיה ראוי להקרא עכ"פ בעל הקליר ולא קליר · נקח לדוגמא שהיה רבן גמליאל נקרא גם כן בעל החוטם · ואיך היה זר אם היה קורא עצמו רבי שמעון בנו בן רבי חוטם? או אם בן רבי מאיר בעל הנס יחתום עצמו בן רבי נס? ועוד יותר תגדל הזרות, שגם אם נאמר אבי ר' אלעזר היה הראשון שהחל המנהג להאכיל עוגה עכ"פ לא נתפרסם בעבור זה לבד, כי מי היה יודע זאת אילו לא נתפקח בנו רבי אלעזר והיו אומרים עליו שבעבור העוגה היה זה כדברי רבינו נתן והחכם רש"דל, וא"כ רחוק הוא שיקרא רבי אלעזר את אביו בשם אשר יצמח ממנו מהלל גדול לעצמו, ונאמר יהללך זר וגו'? ומכ"ש שקשה זה על בעל הערוך שלדבריו ר' אלעזר בעצמו אכל עוגה שהיה כתוב בה קמיע ונתפקח, וא"כ קרא עצמו כן על כי נתפקח וזה היה בלי ספק רוח יתירה מאדם · אכן עליו כבר הקשתי קושיא יותר חמורה, שהרי רבי אלעזר יתן תמיד השם הזה לאביו עד שהעלים שם העצמי של אביו . הזרות נכבת איפא חזקה בכל אופן· הלא טוב לנו יותר כי

נקרב

לעיר הזאת קאלארים, והיותה נקראת בלשון רומי קאליר, יגע ולא מצא, וא"כ מהיכן באה הי"וד אחר הלמ"ד ולפעמים גם אחר הק"וף ואפילו יונה שהיו הקדמונים כותבים קלִיר ביו"ד אחת ולא קלייר או קליאר לא יובן איך היה הפייטן חותם שמו ביו"ד אחר הק'. ע"כ. ואני אומר כי הקושיא הראשונה אינה קושיא כלל, ורק מקושיא השניה יגדל הבירור כי הכוונה בשם קליר לעיר ההיא בסרדיניא. נשים לפנינו מדרשי שמות הערים מן הבא בידינו; ואשר ביד כל אדם הוא הלעקסיקאן מהובנער וכתוב באות C. Cagliari, Caglier, Caller היא קריה באי סרדיניא — ובלעקסיקאן הגדול הנדפס בלייפציג 1772 ע"י החכם פריטש נמצא ג"כ כזה. אך בהוספה שנקראה בלשון לאטיין Calaris. ובחיבור ארוך וגדול אטלאס פאן יאהאן יאנזאן אמשטרדם 1642 2טער טהייל לד קל"ב „העיר היותר נבחרת באי סרדינא היא Calaris או Cagler. על הר אצל הים מול אפריקא" ע"כ. שם זה האחרון הוא היותר מסכים עם מלה העברית קליר כאשר נראה. ובעבור שלא נמצא עיר אחרת ששמה כן, אין להסתפק עוד שהיא העיר קאליר הנזכרת בתשובת הריב"ש סי' קע"ז ובתשובת הרשב"ש סי' יו"ד (בהערה ט"ז לקליר נרשמים שני הסימנים בטעות). ובריב"ש שם כתוב עוד כאשר עבר מלך סיציליאה שם קאליר כו' ויהי בנסוע המלך מקאליר ירד לישן בעיר הלאפולה אשר היא תחת המגדל מחוברת עמו אשר על שפת הים ע"כ. וכל זה יורה על העיר ההיא באי סרדיניא אשר סרה אז ביחד עם אי סיציליא לממשלת בית ארגון באספמיא. והמלך הזה הוא משנה למלך. והעיר היא על שפת הים. והנה עכ"פ קרוב לאי סיציליא לא נודע מקום אחר ששמו כן, ושיהיה על שפת הים. ועוד כי ידבר הריב"ש ממגדל וכן קורא הרשב"ש מגדל קאליר, ואנו יודעים כי כן הוא בעיר אשר בסרדיניא מגדל אשר בנו אותו הפיזאנער וחלק גדול מהעיר נקרא רק על שם מגדל זה ליטא-עללע. אחשוב כי יודה לזה כל מעיין ישר. ואחרי כי כן, הנה מצאנו חכם אחד חתום קליר ולא נדע עוד אם הוא שם משפחה או עיר. אך ההשערה תאלפנו לשפוט כי גם אם הוא שם משפחה, תחילתו היתה על שם העיר הזאת, כמו כמה משפחות באשכנז שנקראו על שם ערים, לנדא, הורוויץ ודומיהם. אכן עוד יפלא בעינינו מה שחתום לפעמים קילירי. אולם חילוף זה יחזק עוד את ההשערה. כי כבר העיר נחכמה הרב החכם מהר"א גייגר ני' במכתבו העתי (כרך א' לד שנ"ו) כי היו"ד שלפני הלמ"ד היא במקום הברת g לאיטלקיים, שנקראת כמו יו"ד לפני אות L באמצע

התיבה

ספר ולכן היו קוראין אותו מקרית ספר, ולפי שאחד מזקניו יצא מעיר קליר לכן הוסיפו לו גם הכנוי קליר. אמנם זאת העיר קרית ספר, במלכות נאפולי במדינת אברוצצו וזה שמה אשר יקראו לה עד היום: **Civita di Penna**, וכשבאו לתרגם השם הזה ללשון עברית לא אמרו קרית הקולמוס כמו שהיה נכון אלו רצו לתרגם מלה במלה, אבל אמרו קרית ספר כדי להתדמות אל לשון הכתוב (יהושע ט"ו ט"ו) — הלא תראה כי העיר **Nimes** לא קראו אותה בשם יער סתם כהוראת המלה בלשון רומי, אלא קרית יערים על שם הכתוב (שם ט"ו ט'), וכן עיר מונפלייר לא נקראת בפיהם בשם הר הבריח (**Mons pessulanus**) או הר הנערות (**Mons puellarum**) כפי דעת אחרים, אלא קראו אותה ההר סתם כדי להתקרב אל לשון הפסוק בערבה בהר (דברים א' ז') [גם קראוה הר געש כנודע], וכן קראו לעיר לוניל בקעת ירחו להתדמות אל הכתוב (שם ל"ד ג') אף כאן קראו לעיר הזאת בשם קרית ספר, כי סוף סוף הקולמוס והספר שניהם נצרכים אל מלאכת הכתיב', ולכן החליפו זה בזה.

מכתב ג

שי"ר באגרתו שנת הת"ר יום סיון.

כמו לאב אשר יגדל בן נחמד משוש רואיו, ושמחתו רבה עליו עת תשמענה אזניו איך יוצא מללו יתן עונג ושעשוע לרבים בשכל אמרותיו, ופתאום יבאו עליו גדודי אנשים מחוכמים יסולו עליו דרכם, ויחפצו לחמוס ממנו פרי בטנו מחמד נפשו, אשר עמל ואשר יגע בו: כן היה לי עת ראיתי כתבי שלשת החכמים האלה אודות מאמרי על ארץ וזמן הפייטן רבי אלעזר הקליר; אשר טפחתי ורביתי בשקידה לא מעט, ורבים וכן שלמים אמרו לי כי צלחתי על דבר אמת, ניסו עתה שלשת הידידים להשיב הכל אל הספק כשהיה — אשובה נא ואראה אם יגיעתי לא לריק היתה. ואתאמץ כמנהגי, לבלי התחזק במעוז דעותי, בעבור כי ממני יצאו, חלילה לי מזה. רק אחקור בדבר כאיש מוזר להן, ושומע אותן מפי זולתו.

א). ההרחקה הראשונה בשם עיר קליר — אמר החכם שד"ל, כי רחוק בעיניו מאד שתהיה זאת העיר קאליארי באי סרדיניא, כי השם הקדמון

לעיר

של אבי הפייטן היה קליר כדבריך ידידי, היו הקדמונים אומרים הקלירי ביו"ד היחס, כמו המיימוני, לא הקליר בלא יו"ד. ה׳ פירוש בעל הערוך יש לו על מה שיסמוך ואין לדחותו בקש · הדברים האלה הם סברתי:

ד) יש"ר באגרתו התקצ"ט ו׳ טבת ·

בעברי על דברי ידידנו החכם ראפאפורט נר"ו (הערה **17**) על אודות השם קרית ספר ובראותי את אשר כתב על זה ; ידידנו החכם שד"ל, עלה בלבי ספק נגד הסברא שהשם קרית ספר ירמז אל אחת משתי העירות באַרי או אוטרנטו, אם בעבור חכמים רבים שהיו שם או בעבור שהיו שתיהן על שפת הים האמצעי, והאמת אגיד כי לא אוכל להסכים בזה הפירוש, לפי שאם הדבר כן, איך יבחין השומע לאיזו עיר נתכוונו בקריאת שם קרית ספר מאחר שזה השם יאות אל שתיהן? — גם סברתו השנית שקראו החלק האחד מעיר קליר בעצמה דרך מליצה קרית ספר נראה בעיני בלתי נכונה, כי אז היה די לקרוא אותה בשם ספר לבד, לא בשם קרית ספר שירמז אל עיר אחרת שאיננה קליר, ועל כל פנים לא יובן למה הוצרכו לדקדק ולסמן באיזה חלק מן העיר היה מקום מושבו של הפייטן בהיות די והותר בהודעת שם העיר בכלל · מן הטעמים האלה נטיתי אל דרך אחרת בפתרון שם קרית ספר: — ואני אומר כי רבי יעקב אבי הפייטן היה נקרא קליר בעבור שאחד מאבותיו יצא מלפנים מעיר אחת ששמה קליר, אף על פי שהוא רבי יעקב לא היה מעולם בעיר קליר אלא בעיר קרית ספר כמו שאפרש, וקרוב מאד להאמין שקליר היא קאלייארי אשר באי סארדיניא, מבלי שנצטרך להתרחק ממדינת איטליא מאה פרסאות ויותר לבקש עיר Calais או Cölle כדעת ידידנו שד"ל, כי מאיטליא היה הפייטן הזה, ובכל הראיות שהביא שד"ל נגד הדעת הזאת אינן בעיני ראיות; הנה אם הפייטן היה חורז ה"א עם חי"ת לא עשה כן רק מפני לחץ החרוז אשר הציקתו פעמים רבות לצאת מכללי הדקדוק ומכללי השיר, עם כי ידע בלי ספק להבחין בין ה"א לחי"ת, ואם חתם לפעמים שמו בירבי קליר אף על פי שאין אדם מישראל שיתחתם שמו אברהם ברבי ברלין כדברי שד"ל, זה היה גם כן שלא להרבות בתים ברמיזות שם יעקב בכל פעם שרצה לקלר בפיוטו · אולם כאשר לא היה מקפיד להאריך בבתים ולהרבות ממספרם חתם שמו בשלמות אלעזר בירבי יעקב קליר מקרית ספר · והנה ר׳ יעקב אבי הפייטן יצא מעיר קרית

ספר:

ב) צונץ באגרתו התקצ"ט ג' כסלו ·

סברתך בשם קליר לא ישרה בעיני · קליר איננו להתיחס על קולוניא וכמו כן לא יחבר ספר עם ספירא, גרמזיר עם גרמיזה, ואללי ברור, כי מושב הקליר בצרפת או באיטליא או ביון ; אך מסופק אני במאד על קיליר היותו קאליארי, וכבר כתבתי לידידנו שי"ר, אשר לא נחה דעתי עדנה בשם קליר, ושאלתי על מה רבי אלעזר איננו זוכר כלל את אביו בשם יעקב, ולולי עדות רבי שמואל שולם והתשובות בעזרתו, העזתי פני לטעון, כי מעולם אבי הפייטן לא נקרא בשם יעקב, כי אם קליר שמו, כי אז בני ישראל על שמות העמים קראו, כגון קלונימוס, ליאון, ליאונתי, פטר, טודרוס, דונש, חסאן, והבנים מיוחסים על שם אביהם (ילחקי, מיימוני, נחמני, טודרוסי, מאירי), ועל דרך זאת הפייטן נקרא קלירי או הקלירי, ויען אשר השם ההוא איננו מצוי ברומא דרשו עליו, ופירושך על הערוך[איננו?]עולה על נכון· ואולי ארץ מולדת רבי אלעזר יון, ואחרי השמדות הרבות אבדה משוכני צרפת הרחוקה זכר הפייט, וישכחו שם אביו וזמנו ותחנותו, ויכנוהו קליר ויושיבוהו בין התנאים · אבן בשום מקום רבי אלעזר לא יקרא את עצמו קליר, והגמטריאות אבדו לפני אמונתן · ודברתך על שווי חרוזי הקליר לחרוזי האשכנזים ישרה, ובמקום אחר יש להאריך אי"ה · אך אין ראיה משם להביא את הפייטן אשכנזה, כי בדבר הזה איטליא כאשכנז ; גם חרוזי ה' וח' אינם לראיה מכרעת, כי מימי תלמוד המערב האותיות האלה הן במבטא הן בכתיבה דומות אצל העברים · ואחרי אשר למדנו כי קדמונינו כנו העיר Nimes קרית יערים, אולי יש להחליט כי קרית ספר העתקת שם Lettere, והעיר הזאת איזה מילין מסלירנו בארץ נאפולי · ומדברי האלה תראה כי עוד מקום לשאת ולתן בענין הקשה הלז ·

ג) שד"ל באגרתו התקצ"ט כ"ו כסלו ·

ידידי אל תאמר „סברתך" בשם קליר וכו' · אני אמרתי : שתים הנה „השערותי" · ואמנם מה שהוא באמת סברתי הוא מה שאמר : א· קליר איננו שם עיר — ואם יונח שהוא שם עיר צריך שתהיה הרי"ש סימן היחס, ושם העיר יהיה קלי (Cölle, Calais) או מה שתרצה) ולא קליר· ב· הקליר לא היה איטלקי, מפני שהיה חורז ה"א עם חי"ת, וזה בלתי אפשרי לאיש איטלקי · ג· הקליר לא למד מן הערביים · ד· אם שם העצם

של

ומה שאמר ידידנו שאם היה הקליר אשכנזי לא היה זמנו ומקומו נעלמים כל כך מהחכמים אשר קמו רק כמאתים שנה אחריו, ורבנו גרשום כתב עליו שהיה מחכמים הראשונים — זה נמשך ממיעוט החבורים והמחברים בימים ההם, וצוק העתי'ההם. ומהיכן נמשך הערבוב העצום הנמצא במשפחת ר' משלם בר' קלונימוס אם לא מזה? — ומצד אחר אם היה הקליר איטלקי, איך נהיה הדבר שלא נשאר זכר מזה באיטליא בארצות אשר מעולם לא קבלו היהודים מהומות והריגות כאשר באשכנז? ואחרי שבכל איטליא אומרים פיוטיו מי יתן ואדע איך לא התפארו בו הלועזים ואיך נתנו כבודם לאחר באמרם שהיה מארץ ישרא׳ל? ורבינו תם שהיה כותב לרומא ולבארי איך היה שהאמין שהקליר היה תנא? ואיך לא היה שום איטלקי שיעיד שיש לו קבלה מאבותיו שר' אלעזר היה מעיר קליארי? ורבי נתן בעל הערוך והישיבה הגדולה והנכבדת שברומא לא היתה להם שום קאמוניקאציון עם הישיבות הגדולות אשר בארצות נאפולי וסרדיניאה, ולא ידעו ולא שמעו כי קליר שם עיר הוא, וקבלו שמועת שוא שקליר הוא שם לעוגה? זה דבר שאין דעתי סובלתו· ועל פי כל הדברים האלה נראה לי ברור שהקליר לא היה איטלקי, שקרוב יותר שהיה אשכנזי או צרפתי· ואמנם מה זו קרית ספר שהוא מזכיר בחתימתו? הדבר ברור שאין זו קרית ספר הנזכרת במקרא, כי היא דביר שמה, וקרית ספר הוא שמה הקדמון אשר היה לה קודם יהושע בן נון, והנה בהכרח הוא כנוי מחודש דרך רמז כמו בית אל שהוא כנוי לעיר מולדת הפייטן האיטלקי יואב· ואם נחפוץ לגלגל בתהומות ההשערות, שתים הנה השערותי, ואולי עוד רבות זולת אלה ימצאו אחרים· הראשונה שיהיה השם הזה קרית ספר מתורגם ממלת Bocherville, ויהיה Bocher ענינו כמו Bücher עתה, ויהי הקליר צרפתי ממדינת נורמנדיאה· והשנית שלא יהיה שם קרית ספר מתורגם, אך יהיה לשון הנופל על לשון Speier, Spira, ויהי הקליר אשכנזי· ומי שיבחר בדעת הזאת השניה יוכל לעשות לה סמוכין ממקום אחר ולומר כי אביו של רבי אלעזר היה מקולוניאה ובא לשפירא והיו קוראים אותו רבי קיליר, ויהיה קליר שם היחס לאיש הבא מקולוניאה, כי היתה עיר קולוניאה נקראת גם כן Cölle (Diutisca III· 444), ויהיה רבי קיליר כנוי שגור בפי האשכנזים על דרך רבי אפפנהיימר, ויהיה ר' אלעזר נולד בשפירא ומכונה קיליר על שם אביו שהיה מקולוניאה, וזה דבר שאפשר לאמרו ולקבלו, אף על פי שאין להחליט בכלל שכן הוא האמת·

נמתחו עם תהו, מה שלא יתכן כלל לאיש איטלקי. ובאמת נמצאו חרוזים כאלה הרבה בסליחות האשכנזים כאשר העיד ידידנו בהערה 10. ואם יאמר אדם כי מבטא אנשי סרדיניאה זה תשע מאות שנה היה משונה ממבטא אנשי איטליא בימים האלה, עליו להביא ראיה, ומה שבקש ידידנו (עמוד 106) להסתייע מבעל הערוך אין משם ראיה כלל לאופן קריאתו. כי מה שהביא ערך הדייב וערך חדייב בלא שום הערה, הוא כי כן מצא שתי הנסחאות בספרים, והוא לא ידע איזה תכשר, ומה היה לו להעיר על זה? וכמה וכמה ערכים נמצאים בספר הערוך שהיה בידו להעיר ולפרש, ולא העיר ולא פירש. לדוגמא בערך אן השני הביא מלת מאונך שהיא במקום מאודנך, ולא העיר דבר על זה. האם נאמר שהיתה הדל"ת במבטא אנשי איטליא מהאותיות הנחות או הקלושות? וכן בערך טסותא כתב שהח"ית מובלעת, הזכיר הדבר כמו שהוא ולא הוסיף הערות, ומה ראיה מזה? ומה שרצה ידידנו (הערה 11) להביא ראיה שהיה הקליר איטלקי ולא אשכנזי, ממה שעשה שיריו בחרוזים, והחרוז היה נוהג אצל הערביים, ולבאותם נתקרבו לאיטליא ולא לאשכנז, אין זו ראיה כלל, כי אמנם גם בין האשכנזים היה החרוז נוהג [והכותב מביא ראיותיו מתוך ספר **Diutisca** לחכם **Graff**] — ועוד הלא חרוזי הערביים הם שירים שקולים בשווי מספר ההברות, וכן הם רוב שירי הפייטנים הספרדים אשר באמת למדו מן הערביים, אבל שירי הקליר אינם שקולים בשווי מספר הברותיהם, וכן החרוזים האשכנזים, המובאים בספר דיוטיסקא אינם שוים במדתם כלל, ומי יאמין שהקליר למד מעשה החרוזים מן הערביים? ומלבד זה מי לא יראה כי כמו שמהלך שירי הקליר משונה מאד ממהלך שירי פייטני ספרד, כן הוא משונה מאד ממהלך שירי הערביים, והוא דומה מאד למהלך שירי האשכנזי' הקדמוני' אשר בדיאוטיסקא, כי הקליר לא ידע כלל מחכמת הפילוסופיאה ולא נשא על שפתיו שום תיבה פילוסופית (סוף הערה 3), והוא מאמין בכל ספורי המדרשים כפשוטם, וכמה רחוק דרך זה מדרך פייטני ספרד שלמדו מן הערביים, ואמנם כל שירי האשכנזים הקדמונים המובאים כה וכה בדיאוטיסקא הם מלאים ספורי נפלאות ועניינים זרים ומבהילים ממש כשירי הקליר. ומה שהביא ידידנו ראיה ממלת רהן שהזכיר הקליר והיא ערבית איננה ראיה כלל, אחר שהפעל הרהין נמצא בתלמוד, מי יתמה אם הקליר בנה לו שם חדש הנגזר מן הפעל הישן? וכי זו בלבד מלה חדשה עשה לנו הקליר? מי שאמר מן תעלה להתעיל, ומן רעיה ירעי, ומי שאמר אפנון ואלף כאלה, לא יאמר מן הרהין רהן?

ומה

על שם עיר כגון משפחת ידידנו החכם ריגייו, הנה בני המשפחה חותמים
אברהם ריגייו, יצחק ריגייו, אבל שיהיה אדם חותם אברהם בר רבי
ריגייו זה לא היה ולא יהיה. אם כן מה היא הוראת קליר? לא ידעתי.
אך אני בוחר להודות חסרון ידיעתי מלקבל ידיעה שאיננה ידיעה, ומה
טוב בענייננו מענה סוקראט, רק זאת ידעתי שאינני יודע מאומה. ואם
על כל פנים הייתי מוכרח לבחור לי איזה פירוש למלת קליר, הייתי
בורר לי פירוש בעל הערוך שהיה קרוב בזמן לר' אלעזר והוא (בערך
קלר) כתב שנקרא כן על שאכל עוגה שהיה כתוב בה קמיעא ונתפקח,
ותהיה מלת קליר collyrum שענינו בלשון יונית ורומית עוגה. ואם
דעתנו תמאן לקבל שיהיה אדם מתפקח באכילת עוגה, אין בידינו
להכחיש שיהיה אדם נקרא בשם כך וכך מפני שאנשי דורו האמינו שאירע
לו כך וכך, ואלמלא שאנשי דורו של רבי אלעזר האמינו כך איך יתכן
שיכתוב בן ר' נתן שלא היה אלא כמאה שנה אחריו? ואם היה ר' נתן
אחד מן ההדיוטות הקרשתי; אבל הוא ז"ל היה ראש בישיבה מפורסמת ואם
בישראל, והיו גדולי הדור מריצין לו אגרות מארצות רחוקות, והנה היה
בידו לברר הדבר ולהבדיל האמת מן השקר, וידענו כי עשה ספרו
בחכמה ובתבונה ובדיוק נפלא —. והנה לנו מבואר שכן היו קדמונינו
מאמינים שיש עוגה מסוגלת לפתיחת הלב; אם כן לא חלום שוא הוא
מה שכתב בעל הערוך שר' אלעזר נתפקח על ידי שאכל עוגה — ויש
להשיב כי אביו של ר' אלעזר היה הראשון שהמציא המנהג הזה והאכיל
את בנו עוגה שכתוב בה קמיע, וקרה מקרה שהילד הצליח בתלמודו,
ואז התחילו כל העם לכנות את האב בשם קליר כלומר בעל העוגה,
ורבי אלעזר האמין גם הוא כי העוגה הועילה לו להתפקח ולהצליח בתלמודו,
והיה מחזיק טובה לאביו שהאכילו העוגה, ולתת כבוד לשמו היה חותם
בירבי קליר, על שם העוגה שאכל ונתפקח, וגם הוא עצמו — אם יש
לנו להאמין בגימטריאות — היה חותם לפעמים אלעזר קליר. — ואבואה
עתה לחקירת מקום מולדת הקליר, ואֹמר כי היות רבי אלעזר איש איטליא
רחוק בעיני מאד, כי לא יתכן כלל ליהודי איטלקי לחבר נמתחו עם תהו,
אלה עם לסלח, וכיוצא בזה, כמו שעשה הקליר (בקינה איכה את אשר
כבר עשוהו, וביוצר לפורים), כי מבטא הה"א אצלנו אנשי איטליא הוא
כא"לף ממש, לא כן בני אשכנז, הם מוציאים הה"א מן הגרון, ומבטא
הח"ית אצלם איננו אלא מעט יותר חזק מן הה"א, ולכך יתכן להם לחרוז
נמתחו

מכתב ב

הערות על אודות הקליר · הועתקו מתוך האגרות אשר הריצו החכמים שד"ל וצונץ איש לרעהו, ומתוך אגרת אחת אשר כתב החכם יש"ר · ונשלחו אל המוציא לאור מאת החכם דר' צונץ ·

א) שד"ל באגרתו תק"לח כ"ד אב·

לא אחדל עד אם דברתי דברי ורעיוני לבני אשמיעך על ארץ מולדת הקליר ועל הוראת מלת קליר ואתה בחכמתך תביא דברי במשפט ומה שגיתי תבין לי. ואמר כי מה שחשבו חכמים רמ"ל וש"ר שקליר הוא שם עיר קאליארי במדינת סרדיניא אשר בקלה איטליא רחוק הוא בעיני מאד, כי הנה השם הקדמון לעיר הזאת הוא קאַלאַרים, והיותה נקראת בלשון רומי קאֵליר או קאלִיר, כדברי ידידנו בהערה 16, יגעתי ולא מצאתי · ואם כן מהיכן באה היו"ד אחר הלמ"ד ולפעמים גם אחר הק"וף? ואם יאמר אדם לקרא קַלִיר יבקש אדם שיהיה אוהבו, אולי יאמין לו שיהיו הקדמונים כותבים קַלִיר ביו"ד אחת ולא קלייר או קליארי· ואפילו יונח זה, עדיין לא יובן איך היה הפייטן חותם שמו לפעמים ביו"ד אחר הק"וף: קילירי· ואף אלו היתה לנו ראיה ברורה שקליר היא קאליארי ושהיא העיר הנזכרת בתשובות ריב"ש ורש"בש בשם קאליר, עדיין נ"ל ברור כי מלת קליר שבחתימת הפייטן איננה שם מקום כלל, כי הנה חתימת הפייטן ברוב המקומות היא אלעזר ברבי קליר, ורק בפיוט אחד — לפי עדות המגיה ס' היוחסין — חתם שמו אלעזר ברבי יעקב קליר· ומי שמע כזאת, ובפרט בימי קדם, שיהיה אדם מישראל חותם שמו אברהם ברבי ברלין, יצחק ברבי לבוב, יעקב ברבי פראג, יוסף ברבי רומא? ומה שהביא ידידנו הנ"ל ראיה מהר"יף איננו ראיה כלל, כי מעולם לא קראוהו רבי פים אלא האלפסי ביו"ד היחס, ור' אלעזר לא חתם מעולם בירבי קלירי אלא קליר בלא יו"ד היחס; ומי יאמין שבנו של הר"יף היה חותם שמו בר רבי פים? ומה שהביא סיוע מהרשב"ץ שהיו קוראים אותו דוראן ואמר שזה על שם עיר שנקראה כן, זה אינו כי אמנם דוראן אינו שם עיר אלא שם אדם (Durant, Durante, Durand), והמשורר האיטלקי דאנטי כך היה עיקר שמו דוראנטי — ואחר כן נעשה שם משפחה · ומכל מקום בנו לא היה חותם שלמה בר רב דוראן· ואם יש משפחות הנקראות

על

הקדמה: הוא ספור מה יקדם לדרוש, יכין לבות השומעים למה שנבוא ונדרוש להם. ואולם ספור זה ראוי שיאות אל גוף הדרוש ואיכותו וכמותו; באיכותו שיהיה ענינו מתיחס עם ענין שנרצה לאמתו, ואמנם אין לו להיות מעצם הענין הנדרש, שא"כ אינו הקדמה אליו אבל הוא הענין בעצמו; אך מה שראוי שיהי', הוא ענין מתיחס אל הענין הנדרש, וקרוב אליו, שנמשך לו ממנו בהדרגה, ובכר איפשר שתהי' ההקדמה על מציאות הענין הנדרש בעצמו, ואיפשר שתהי' על פעולת הדרוש, פירוש על בואנו לדרוש ההוא. בכמותו, שלא יהי' ארוך יותר מדאי, ולא קצר יותר מדאי; אך ערכו הנאות באמת, הוא ערך הראש עם הגוף, ואולם בסוף ההקדמה ראוי שיאמר הענין הנדרש בקיצור נכון, מלות שיספיקו להגידו כראוי, כפי משפט ההגדה, שביארנו במלאכת המליצה, וזה נקרא הגדה. אחר ההגדה ראוי שיבאו ההיקשים והראיות בסדר הנכון, והוא הנקרא הוכחה, ובסוף הכל החתום, והוא שיחזור ויכלל בקיצור נמרץ עיקר מה שנתבאר והוכח בדרוש כֻּלּוֹ, ויַרְבֶּה לְהַזְהִיר וּלְזָרֵז עַל הדָּבָר בְּכֹחַ גָּדוֹל.

וממה שראוי להזהר בדרך הזה, הוא שלא לצאת מהענין הנדרש, ולא יבא בדרוש אלא מה שיוכיח על אמתו, ואמנם הענין הנדרש ראוי שיהיה אחד ולא יותר, והענינים המוכיחים כולם לא יהיו אלא מה שיאמתוהו, וטוב שיחולק הענין הנדרש בחלקיו, ונוכיח אמתת כל חלק וחלק בפני עצמו.

אך המין השני הוא שיפשט הדרוש בענינים שונים, ואמנם ראוי לו שיעמד תמיד על סדר אחד, והיינו שיהיה יחס וקשר בין ענין לענין, ולא יהיו נפרדים לגמרי, אמנם היחס הזה הוא משתנה ומתחלף הרבה, כפי התחלפות הדעות והמקרים, אך הכלל הוא שיהיו הענינים נמשכים זה מזה בהדרגה.

וצריך שתדע עוד כי הנה יש דרכים רבים בעניין הלשון, יש לשון נכבד מאד, ולשון בינוני השוכר ברוב בני האדם, ובשניהם ימצאו משפטים מיוחדים לפי ענין הלשון ההוא, וימצאו לו יפוים כפי ענינו. עוד יש מקומות שמגזמים בדבורם ומגדילים אמרתם שיעור גדול, ויש מקומות שלא יגדילו הדברים, אלא ידברו גם כדוברים בעניני ביתם, ויקטינו ענינם, ובכל אלה הדרכים איפשר שימצאו יפוים, כפי מה שביארנו במקומו, ע"ש.

שאולם לא כל גזרה שתהי', תהי' ענין ראוי להדרש; אבל ראוי שתהיה גזרה מוסרית או למודית, והמוסרית יותר הגונה. וצריך שתהי' אמתית בעצמה אך לא מפורסמת, כי למפורסמות אינו צריך ראי', וכל מה שיורבה בה מן החדוש אשר לא שערוהו השומעים, הנה היא משובחת. אך המצאת הראיות תחלק לשנים. הראשון המצאת הראיות העצמיות, והשני המצאת הראיות המקריות, כי הנה הענין יאומת מצד עצמו, ויאומת מצד חוץ ממנו. מצד עצמו, הוא שימצאו היקשים אמתים, שבתולדותם יצא הענין ההוא, מצד אמתת מה שהוא.

מצד חוץ ממנו, הוא שימצאו כתובים ומאמרי רבותינו ז"ל שיאמתוהו וזה יקרא ראי' מקרית.

והנה בשתיהן ראוי שיאומת ענין בדרוש, ר"ל, והוא בהיקשים ובכתובים או מאמרים. ואולם ראוי לדורש שישתדל למצוא ראיות חזקות, לאמתת עניננו, מוכיחות אותו בבירור, באופן שיודה להן שכל שומעיו. ואעפ"כ בהיות המון השומעים מקובץ מחכמים ועמי הארץ, גדולים וקטנים, הנה ראוי שישתדל לבקש ראיות שיאותו לכלם. ובהיות שכלם בלתי שוה בטבע, גם הראיות ראוי שתהיינה בלתי שוות; והיינו שיהיה בהן חזקות עצומות ועמוקות שיאותו אל שכל החכמים; והאחרות יותר קלות נאותות אל שכל הבלתי חכמים והקטנים. עוד מהם ראוי שתהיינה חותכות, ומהן מסבירות, דהיינו שיראו הדבר קרוב, אע"פי שלא יראוהו מוכרח.

הסדור: הוא סדור כל הראיות שזכרנו, מה שראוי להיות בתחלה ומה שראוי להיות בסוף, וזה כי הנה ראוי לדורש שיחלק ראיותיו, וישים מהחזקות בראשונה כי אם הראשונות תהיינה חלשות, הנה כבר ירפה לב שומעו ולא יקשיב לו כהוגן, כי יאמר, כמות שהן הראשונות, כן תהיינה האחרונות, ובאבדו חזקתם מתחלה, אפילו ייטיב דבריו אח"כ, איפשר שלא יוכל לתקן כי לא יאזין. ואמנם בסוף הדרוש ג"כ ראוי שישים מהחזקות, כי הכל הולך אחר החתום, והחלשות יתווך אותם באמצע.

התקון: הוא תקון הלשון כפי כל חקות המליצה שביארנו בספר המליצה, בהשמר מכל מה שמסיר היופי והנועם מהספור, ובהשתמש מן היפוים כפי הענין והתכלית המתבקש.

והנה ראו חכמי המליצה היות ראוי שיבנה הדרוש מד' חלקים, והם: הקדמה, הגדה, ההוכחה, וחתום.

הקדמה

מכתב א

מאמר על הדרשה מאת החכם הכולל המליץ המפואר והמקובל האלדי השלם הרב מו"ה משה חיים לוצאטו נפטר בשם טוב בא"הק ת"ו חברו והכינו באמסטרדם שנת התק"ב לפ"ג ונמצא בסוף מחברתו מכונה ספר המליצה אשר לא נדפס מעולם, אכן נמצא בכתיבת יד מאת החכם והתורני מו"ה דוד פרנקו מענדים (שהי' תלמיד המחבר) בעקד הספרים, להתורני היקר והנעלה כ"ה יעקב מאיר לעהרן ס"' ;

והנה עד הנה ביארנו מה שראוי לאדם הרוצה להגיד הגדה פרטית, או לרצות על ענין פרטי מוסכם אצלו להגידו או לרצות עליו · אמנם זולת כל זה, יש ענין הדרוש הנהוג אצל החכמים, והוא כולל הגדה מסודרת שתכליתה ללמד, לכלל השומעים חכמה או מוסר, ואין שם מוסכם אצל הדורש, אלא שילמד ענין מה או יטה לב השומעים אל ענין מה·

ואולם יש לענין הזה סדרים ·· יים ומשפטים מתחלפים, כפי מנהגים שונים שנהגו בם יושבי הארצות איש לפי דרכו, ובכללם יתחלק לב' מינים :

המין הא'· שיבחר לו הדורש ענין אחד, ועליו יסוב כל דרושו לבאר מה שיש לבאר בו, ולהראות אמתתו בראיות שונות·

המין הב'· שישטט הדרוש בענינים מתחלפים ושונים בעצמם, אך מתיחסים ומתקשרים באחד היחסים והקשרים· ד"מ שיהיו כולם בענין פרשה מן הפרשיות שבתורה, או שיהיו נמשכים ובאים אחד מאחד·

והנה לכל אחד משני המינים משפטים מיוחדי', כפי ענין המין ההוא·

המין הא': שיכתוב [שיסוב?]הדרוש על קוטב מיוחד, ומשפטיו נכללים בג' כללים, והם ההמצאה, הסדור, והתקון·

ההמצאה: היא המצאת הענין שעליו ידרוש, והמצאת הראיות שיוכיחו אמתו·

מקום מוצא הענינים הנדרשים, הוא כלל הכ"א הבחנות שביארנו בהגיון, וכמו שאמרנו במקומו יעי"ש· וזה כי הנה כל גזרה שתהי' אינה אלא קיום או שלילת נשוא בנושא, וכל נשוא שיקויים או ישלל לא יהיה אלא כפי אחד מהכ"א הבחנות ההם, כמבואר שם· וממה שצריך שתדע,

תוכן עניני המכתבים

הקדמת המוציא לאור.

יען כי אחרתי להוציא לאור המחברת החמישית מכרם חמד, בסבת טרדות אין מספר אשר הקיפו אותי יום יום, ולא יכולתי לעבוד עבודתי ולשקוד בלמודים הצריכים דעת צלולה, לכן אמהר עתה בהניח ד' לי מעט לשלוח את המחברת הששית לבית הדפוס ערוכה בכל. אחלי קורא משכיל! כי תמצא חן בעיניך גם היא *) ועוד ידי נטויה לפרסם ע"י הדפוס דברים חדשים ומועילים, דברי חן ושכל טוב המשמחים אלהים ואנשים. ואקרא לכל חכמי ישראל בכל מקומות מושבותם לאמור: אל נא תמנעו הטוב מאחיכם בהיות לאל ידכם לעשותו, שלחו אלי מפרי תבונתכם, ואנכי מהיר אהיה במלאכתי להוציאם לאור להועלת שוחרי טוב ודורשי תושיה, ולצדקה תחשב לכם ולזרעכם עד עולם.

ויהי ה' אלהים עמך אתה הקורא רק להשכיל ולא למען מצוא עון, וישם לך שלום שלום לרחוק ולקרוב כחפץ עבדך

הכ"וח פה טארנאפאל ביום ערב ראש שנת תר"א לפ"ק.

עבד נאמן לאוהבי החכמה ומוקירך באמת ובתמים

הצעיר שמואל ליב גאלדענבערג.

---

*) הן אמנם יבאו בה כמה דברי ויכוח ומהם בין הכורמים בעצמם ותם באהבה ובשלום אך גם תשובות על השגות ממחברים חדשים. אמנם יראו הקוראים כי המכתבים הכוללים תשובות כאלה, אינם המתחילים במלחמה חדשה, רק מגינים בעד האמרו' והמאמרי' אשר יבאו מבעלי הכרם, לא יקדמו חן ולא ישפכו סוללה על מחברים שלוים ושקטים, רק יגרשו וישיבו אחור כל שועל ופריץ חיות המחבלים כרמים ולא יתנום להשחית את גבולם. ואוהבי המחקר והתושיה יצדיקו את הכורם באשר נענה לזה, לתת למגינים האלה מקום במחברתו, ובאמת זה גורל כמה חבורים עתיים אשר נמשכו ימיהם, כי יעמדו עליהם מקנאים ושוטנים להביא ריבם. ובעלי החיבורים הראשונים, יבקשו להם מחסה ומגן נגד אלה המקטינים, במחברות החדשות אשר יוציאו לאור. אך עוד זאת יראו ישרים וישמחו, כי כל התשובות האלה יכללו עוד חדשות הרבה בכמה וכמה ענינים, והיא תפארתן, כי מדי יערכו מעוזם לדבריהם, יתנו עוד כלכול לכל נפש הצמאה לתושיה, כאשר תחזינה עיני כל משכיל אי"ה, בפנים הספר וגם ברשימת התוכן של המכתבים.

סֵפֶר כֶּרֶם חֶמֶד

כולל

מכתבים יקרים

אשר הריצו חכמי זמננו איש אל רעהו

בעניני האמונה והחכמה.

אספתים וגם הוצאתים לאור

אנכי הצעיר

שמואל ליב גאָלדענבערג

מתושבי טארנאפאל.

מחברת ששית

פראג בשנת ה"ת"ר"א לפ"ג

KEREM CHEMED.

Prag. Druck und Verlag des M. J. Landau.

1841.